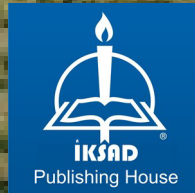

TARİH ARAŞTIRMALARI-III-

Editörler

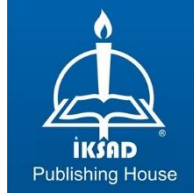
Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ
Semra ÇERKEZOĞLU

TARİH ARAŞTIRMALARI -III-

Editörler

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ
Semra ÇERKEZOĞLU

Copyright © 2022 by iksad publishing house

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law.

Institution of Economic Development and Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules. The first degree responsibility of the works in the book belongs to the authors.

Iksad Publications – 2022©

ISBN: 978-625-6380-03-5

Cover Design: ibrahim KAYA

November / 2022

Ankara / Türkiye

Size = 16x24 cm

TARİH ARAŞTIRMALARI -III-

Editörler

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ
Semra ÇERKEZOĞLU

YAZARLAR

Bölüm I : Prof. Dr. Füsün KARA

Bölüm II : Prof. Dr. Füsün KARA

Bölüm III : Doç. Dr. Fatma İnce SANCAKLI

Bölüm IV : Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ & Doç. Dr. Cuma Ali YILMAZ

Bölüm V: Sümeyye EKİNCİ

Bölüm VI: Uzm. Mehmet DERİ

Bölüm VII: Prof. Dr. Hammet ARSLAN

Bölüm VIII: Dr. Öğr. Ü. Hür Kamil BİÇİCİ

Bölüm IX : Dr. Öğr. Ü. Hür Kamil BİÇİCİ

Bölüm X : Ece İZCİ

Bölüm XI : Yiğitcan SOYER

Bölüm XII: Ezgi BAKİOĞLU

Bölüm XIII: Demet DEMİRHAN

Bölüm XIV: Sinemnur ÖZELÇİNSOY

Bölüm XV: Havva GÜNEŞ

Bölüm XVI: Havva GÜNEŞ

Bölüm XVII: İbrahim ŞİŞMANOĞLU

Editörün Notu

Bu kitapta yer alan bölümler sosyal bilimlerin tüm disiplinlerini içermektedir. Bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluğu yazarlara aittir.

ÖN SÖZ

Sanat tarihi, sanat eserinin görseline yansıtılan siyasi, dini, ekonomik, kültürel, sanatsal vb. faktörleri analiz eden disiplinler arası bir bilim dalıdır. Görsel sanatların tarihsel evrimini inceleyen sanat tarihi, günümüzde tarih biliminden ayrı bir bilim dalı olarak, ilim dünyasında yer almaktadır. Sanat tarihi çalışmalarında geçmiş koşullarında üretilen her türlü maddi kültür kalıntısı, analiz unsurudur. Sanat tarihçisi, güzel sanatların doğuştan günümüze birbirinden farklı toplumlarda geçirdiği evrimleri analiz eder, sanat üretmekle değil geçmişten günümüze üretilen sanatı analiz etmekle mükelleftir.

Türkler dünyanın dört bir köşesinde çeşitli medeniyetler kurmuş, maddi manevi en köklü tarihe sahip milletlerden biridir. Türklerin hakimiyet anlayışına bağlı olarak sürekli fetih hareketleri, farklı kültürlerle kaynaşmasına zemin oluşturmuş, buna rağmen kendi öz kültürlerini korumayı başarmışlardır. Buna bağlı olarak hemen hemen tüm coğrafyalarda atalarımızın kültürel izlerine rastlamak mümkündür. Bu açıdan Türk milletinin medeniyet tarihi sadece tarih bilimi bağlamında değil sanat tarihi açısından da araştırılıp, geliştirilmelidir. Bir millet maddi ve manevi kültürel kalıntılarını araştırıp, üzerinde analiz ve keşifler yaparak, kendi milletine ve dünya kamuoyuna takdim ederse o milletin ilim, sanat ve fikir hayatı hak ettiği konuma doğru yol alır.

Toplumların idaresini elinde bulunduran iktidarın savunduğu ideolojiyi halka benimsetmek için sanat ve edebiyat olmazsa olmaz unsurlardandır. İktidarın ideolojisini ve inancını halka sanat ile benimsetme ilk olarak Antik Yunan tarihinde görülse de hemen her toplumda rastlanır. Her dönemde, iktidarı ellerinde tutanlar insanlarda doğru hisler uyandırmak için resim ve heykellerden faydalanmışlardır. Türkiye cumhuriyetin kurulduğu dönemde inkılâpları uygulamak ve toplumun geneline yaymak için sanata yatırımlar yapıldığı görülmektedir.

19. ve 20 yüzyılda bağımsızlık mücadelesi nedeniyle Türk sanatı ve sanat tarihi kesintiye uğrarken, Avrupa'da hakim olan bütün sanat eserlerinin kaynağı Antik Yunan'a dayandırılmıştır. Akdeniz sanat tarzına uymayan eserler barbarların ilkel mahsulleri olarak görülmüştür. Batılı araştırmacılar, Türk Sanatı'nı Fars, Arap, Hind ve Çin sanatlarının etkisinde kalmış bir sanat olarak gösterme gayretlerini günümüze kadar sürdürmüştür. 90'lı yıllardan sonra dünyada gelişen olaylar Türk Dünyası açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Dünya üzerinde Türk halkları alfabe, dil, sanat, tarih, edebiyat vb. kültürel faaliyetlerde birlik kurma çalışmalarına girişerek, millet bilinciyle sahip oldukları maddi ve manevi kültürel kalıntılara sahip çıkıp, Türk tarihinin sanat zenginliğini tanıtmaya çabasına girmiştir.

Fakat geniş çaplı ilmi çalışmalarla, yayımlarla desteklenmeyen bu çalışmalar bölgesel olmaktan öteye gidememektedir. Bu açıdan Türk

Dünyası'nda bu çalışmaların yeterli olmadığı gözlenmektedir. Geçmişini tanımayan bir milletin hafızasını kaybetmiş bir insana benzetildiği gibi sanat tarihini bilmeyen bir milletin de kendi kültürüne has değerli sanat eserleri oluşturması mümkün değildir. Sanatçı kendi sanat tarihini özümseyip kavradıktan sonra güncel sanat dünyasıyla sentezleyerek milletine has eserler üretebilir. Bu bağlamda Türk Sanatı'nın geçirdiği evreler, felsefi temelleri, renk, usup, malzeme vb. içeriklerinin tespit edilmesi, yeni keşifler yapmak üzere çeşitli gezilerin düzenlenmesi önem arz etmektedir. Günümüzde ise çok sınırlı ekonomik imkânlarla yayınlar yapılabilmekte, müzeler yeniden tanzim edilmektedir. Bu konu üzerinde hassasiyet gösteren bazı araştırmacılar Ahmed Yesevi, Timur, Uluğ Bek, Abay, Ali Şir Nevâî, Mahdum Kulu gibi tarihi şahsiyetler üzerinde çalışmalar yapmaktadırlar.

İsmail Gaspıralı'nın ifade ettiği üzere ; “dilde, fikirde, işte birlik” düşüncesiyle, Türk Dünyası ilim adamlarımızın ve öğrencilerinin karşısında sıra dağlar gibi duran engin Türk kültürü ve sanatına hizmet etmek üzere canla başla çalışmaları önem arz etmektedir. Bu doğrultuda sanat tarihi alanında yaptığı çalışmalarıyla bizden desteklerini esirgemeyen Bozok Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Dr. Öğr. Ü. Hür Kamil Biçici ve Bozok Üniversitesi Sanat Tarihi öğrencilerini tebrik ediyorum.

Tarih Araştırmaları -III- başlıklı kitabımızın yayınlanma aşamasında, bizden emek ve desteklerini esirgemeyen Sayın yazarlarımıza, İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Başkanı Sayın Mustafa Latif Emek'e, İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Başkanşmanı Sayın Sefa Salih Bildirici ve Sayın İbrahim Kaya'ya teşekkürlerimizi sunarız.

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Bu eseri, Sevgili dostum Merhum Doç. Dr. Mehmet Fatih Doğrucan'ın Aziz hatırasına ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

Editörün Notu.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	vii
BÖLÜM I.....	11
ÖZBEKİSTAN'DA KOMÜNİST PARTİ İDARESİ	11
Prof. Dr. Füsun KARA.....	11
BÖLÜM II	23
1852 YILINDA HOKAND HANLIĞININ SİYASİ DURUMU	23
Prof. Dr. Füsun KARA.....	23
BÖLÜM III.....	31
ABBASİ SARAYINDA BİR SELÇUKLU HANEDAN KADINI: HATİCE ARSLAN HATUN.....	31
Doç. Dr. Fatma İNCE SANCAKLI	31
BÖLÜM IV	45
ESKİ MEZOPOTAMYA'DA BESLENME ALIŞKANLIKLARI VE MUTFAK KÜLTÜRÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME	45
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ	45
Doç. Dr. Cuma Ali YILMAZ	45
BÖLÜM V.....	69
ARIUSÇULUK VE BARBAR KAVİMLER.....	69
Sümeyya EKİNCİ.....	69
BÖLÜM VI.....	83
19. YÜZYILDA BATILI DEVLETLERİN ŞARK MESELESİ ETRAFINDA OSMANLI COĞRAFYASINDAKİ AZINLIK OKULLARINA ETKİLERİ.....	83
Uzm. Mehmet DERİ	83
BÖLÜM VII.....	97
YESEVİ DÜŞÜNCEDE KİBİRLİ İNSANIN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ	97

Prof. Dr. Hammet ARSLAN	97
BÖLÜM VIII.....	113
BİR SANAT TARİHÇİ GÖZÜYLE, YOZGAT'IN GÖZBEBEĞİ YOZGAT SAAT KULESİ.....	113
Dr. Öğr. Üyesi H. Kamil BİÇİCİ.....	113
BÖLÜM IX	143
YOZGAT MÜZESİ'NDE BULUNAN ATEŞLİ SİLAHLARDAN BAZILARI HAKKINDA DÜŞÜNCELER.....	143
Dr. Öğr. Üyesi H.Kamil BİÇİCİ.....	143
BÖLÜM X.....	177
GAZİANTEP BOYACI (KADI KEMALETTİN) CAMİSİ MÜTEHARRİK MİNBERİ.....	177
Ece İZCİ.....	177
BÖLÜM XI	199
YOZGAT DİVANLI KÖYÜ (MUSTAFA PAŞA) CAMİİ.....	199
Yiğitcan SOYER.....	199
BÖLÜM XII.....	219
AMASYA BİMARHANESİ TAÇ KAPISI.....	219
Ezgi BAKİOĞLU.....	219
BÖLÜM XIII.....	239
AYASOFYA'DA YER ALAN İSA KONULU MOZAIKLER	239
Demet DEMİRHAN.....	239
BÖLÜM XIV	267
KONYA KARATAY MEDRESESİ.....	267
Sinemnur ÖZELÇİNSOY	267
BÖLÜM XV.....	287
HERAKLES LAHİTİ	287
Havva GÜNEŞ.....	287
BÖLÜM XVI.....	311

KONYA İNCE MİNARELİ MEDRESE VE RESTORASYON EVRELERİ	311
Havva GÜNEŞ	311
BÖLÜM XVII.....	341
YOZGAT HAMİDİYE SAATLİ ÇEŞMESİ HAKKINDA	341
İbrahim ŞİŞMANOĞLU	341

BÖLÜM I

ÖZBEKİSTAN'DA KOMÜNİST PARTİ İDARESİ

Prof. Dr. Füsün KARA¹

¹ Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Elazığ,
Email:Fkara@Firat.Edu.Tr. Orcid:: 0000-0002-2000-1788

GİRİŞ

Orta asya, coğrafi konumu itibarı ile tarihî ticaret yollarının üzerinde bulunmaktadır. Orta Asya'nın tam kalbinde bulunan Özbekistan, tarihî geçiş güzergâhlarının üzerinde zengin bir kültüre sahip olması nedeni ile birçok medeniyetin ilgisini çekmiştir. Özbek toprakları günümüzde de gerek petrol, doğalgaz gibi doğal kaynakları barındırıyor olması gerekse ekonomik değer arz eden verimli topraklara sahip olması nedeni ile ilgi odağı olma özelliklerini sürdürmektedir. Özbekistan, konumu itibarı ile etrafında bulunan diğer orta asya türk cumhuriyetleri ile komşudur. Orta asyanın en kalabalık nüfusuna sahip olan Özbekistan stratejik öneme sahiptir. Uluslararası arenada başat güçler başta olmak üzere ekonomik, ticari, kültürel ve sosyal alanlarda orta asya ile ilişki kurmak isteyen her ülke Özbekistanı dikkate almaktadır. Tarihin belirli dönemlerinde hanlıklara ayrılarak küçük emirlikler tarafından yönetilen Özbek toprakları Çarlık Rusya'nın bölgeyi hakimiyeti altına alması ile birlikte merkezi idareye bağlı yönetilmiştir. Tarihi boyunca Moğol, Arap ve Rusların Özbek topraklarındaki hâkimiyeti sonucu bu topraklarda kültürel birikim ortaya çıkmıştır. 20. Yüzyılın sonlarına doğru bağımsızlığına kavuşan Özbekistan, uluslar arası ilişkilerde henüz hedeflediği noktada değildir. Özbekistan Andican, Buhara, Fergana, Cizzak, Harezmi Namangan, Nevai, Kaşkaderya, Semerkant, Sirderya, Surhanderya Taşkent olmak üzere 12 bölgeye ayrılmıştır. Rusya Çarlığı döneminde Rusların Orta Asyayı kontrol etmesinde merkez coğrafya rolü üstlenmiştir. Özbekler her dönemde milli kültürlerine sahip çıkmayı başarmış bir türk topluluğudur. Makalede Komünizm rejiminin , Komünist Partinin Özbekistana yansımaları incelenmeye çalışılmıştır.

20. yüzyıl, dünyayı ve Avrasya kıtasını ciddi şekilde etkileyen tarihi ve siyasi dönüşüm ve değişikliklerin yaşandığı yüzyıl olarak tarihe geçmiştir. İki kutuplu uluslar arası sistemlerin oluşumu ve dağılması bu olayların en mühimleridir.

1.1917 Şubat ve Ekim İhtilâli ve Türkistan Türkleri

Rus Sosyal Demokratları, Anayasal Demokratlar (Kadetler) ve Sosyal Devrimciler tarafından 12 Mart 1917'de başlatılan ihtilâl²300 yıllık Romanov

² Ocak 1917'de Petrograd ile Moskova'daki bütün işçilerin greve gitmesi ile birlikte 2(15) Mart 1917'de, Çar II. Nikola tahttan feragat ederek yerini kardeşi Mihail'e bıraktı, fakat Mihail'de tahtı istemeyerek ,yeni anayasayı hazırlayacak olan kurucu meclis toplanana kadar Rusya'da idarenin Geçici Hükûmete ait olduğunu bildirdi. Bu hükümette Milyukov dışişleri,Guçkov savunma,Tereşçenkomalıye ve Kerski de adalet bakanı olmuşlardı. Hükûmette sosyalistlerden işçi ve asker mümessilleri Sovyetinden olan Kerenski'den başka kimse katılmamıştı. Rusya'da Çerlık yıkılmış Geçici Hükümette İşçi ve Asker Mümessilleri Şurası iktidarı paylaşmak için mücadele etmeğe başlamışlardı. Rusya'daki bu karışık durumdan düşmanı zayıflatmak için mücadele etmeğe başlamışlardı.Rusya'daki bu karışık durumdan, düşmanı zayıflatmak için

Hanedanı hâkimiyetinin sonunu hazırladı. Şubat İhtilâli, Rusya’da Yaşayan diğer kavimlerde olduğu gibi Türkler arasında da hürriyetlerine kavuşma ümidini doğurdu³. Ancak ihtilâl idaresinin “Bütün memurlar ve askerler, buldukları yerde kalacaklar emirnamesi⁴ Türklerin sevincini kısa sürdürdü. Bu emirname, Çarlık Rusyası ordusuna ve memurlarına Türkistan’daki eski vazifelerini sürdürmeleri hususunda kanuni bir zemin hazırladı⁵. Çarlığın devrilmesinden sonra da Türkistan’ın millî-siyasî durumu eski halinde kaldı.

1917 yılı Mart sonunda Ruslar, Taşkent’te “İşçi,Asker ve Köylü Şûrası”ni⁶ kurdular. Şurada eski çarlık memur ve generalleri temsilci konumunda idiler. Çok geçmeden İhtilalci Rus Hükümeti,askeri hükümeti kaldırarak “Geçici Hükümet Encümeni”ni kurdular. Şçepkin’in kurduğu encümende Proeobracenskiy, Ziyapovskiy, Elpatovskiy, Skapskiy,ve Türklerden Sadri Maksudi, Muhammedcan Tınışbay ve Ali Han Bökey Han görev aldı⁷. Bu üç Türkistan üyesiazınlıkta olduklarından aldıkları hiçbir kararı Ruslara kabul ettiremediler.

Şubat İhtilâli, Rusya’da yaşayan diğer kavimler için olduğu gibi Özbek Türkleri için de geniş imkânlar açmıştı. Türkistanlılar, Şubat İhtil+ali ile verilenhürriyet serbestliğinden istifade etmeye çalıştılar. 17 Nisan 1917 tarihinde 440 delegenin hazır bulunduğu Türkistan Müslüman Kongresini açtılar⁸. Bu kongrenin üyelerinin üzerinde ittifaka vardığı husus Türklerin geleceğinin Ruslar tarafından belirlenemeyeceği idi. Ayrıca kongre, bundan başka Rus kolonizasyonuna son verilmesini ve müsadere edilmiş toprakların gerçek sahiplerine iadesini talep etti⁹. Türkistanlıların topraklarının iadesi ile ilgili, isteği Kerenskiy Hükümeti tarafından kabul edilmedi. Bununla beraber, Türkistana artık yeni göçmen gönderilmedi¹⁰. Kongrede , avukat Ubeydullah Hoca tarafından Türkistan için millî ve merkezi bir organın kurulması fikri ortaya atıldı. Teklifin kongre delegeleri tarafından onyılanması ile 21 Nisan

Alman Hükümeti yurt dışındaki ihtilalcileri Rusya’ya sokmak suretiyle faydalanmağa çalıştı. Nadir Devlet, Millî Mücadele Tarihi, Ankara, 1985, s.235-236.

³ Abdullah B. Taymas, *Rus İhtilalinden Hatıralar*, İstanbul, 1947, s.35.

⁴ Edward Allwort, *Central ASİa A Century of Russian Rule*, Newyork, 1967, s.215.

⁵ Baymaiza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Ankara, 1975, s.213.

⁶ Edward Allworth, a.g.e., s.216.

⁷ Olzcha-Cleinow, *Turkestan-Politisch-Historischen und Wirtschaftlichen Probleme Zentralaliens*, Leipzig, 1942, s.371.

⁸ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi* , İstanbul, 1981, s.356.

⁹ Fazlur Rahman, “Rusya’daki Türklere Karşı Sovyet Politikasının Gelişimi (1917-1965)” (Çev: Hakan Kırımlı),

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.22, İstanbul, 1983, s. 140.

¹⁰ Baymirza Hayit, a.g.e., s.217.

1917 de “Türkistan-Müslüman Merkez Şurası” kuruldu¹¹. Kongre Merkez Komite İcra Organını açtı.

1 Mayıs 1917’de bütün Rusya Müslümanlarının ilk genel toplantısı Moskova’da açıldı. Azerbaycanlı zenginlerden Şemsi Asadullayev’in Moskova Müslümanlarına hediye ettiği binada yapılan kongreye 450-500 delege beklenirken 900 kişi katıldı. Kongre Rusya Müslümanlarının Geçici Merkezi Bürosunun Başkanı Ahmed Salihov tarafından açıldı. Kurultayın başkanlık divanına İbrahim Ahmet Salihov, Halil Dostmuhammedov, Seyime Yakubova, Hasan Ata Gabeşi , İlyas Alkin, Cafer, Seydahmed Musa Carullah Bigiyev seöildi. Kongrenin ana problemi, Rusya’nın gelecekteki devlet şekli ve kendilerinin ona karşı alacağı tedbir idi. Müslümanların Mayıs Kongresinde iki farklı görüş ortaya çıktı. Ayaz İshakinin sevk ve idare ettiği İdil-Ural delegasyonunda desteklemekte olduğu Ahmet salihov idaresindeki bir grup birleşmiş bir Rus devleti camiasında Türk kavimleri için kültür otonomisi talep ediyordu. Federalistler, ülke otonomisi istekleri ile ünitaristlere karşı çıktılar. Bu akımın yetkili sözcüsü, Azerbaycan temsilcisi Muhammed Emin resulzade idi. Kongrede federasyon taraftarları, ünitaristlerin aldığı 271 oya karşılık 446 oy almak suretiyle fikirlerini kabul ettirdiler¹². Müslümanlar Kongresinin önemli önemli sonuçlarından biri de Milli Merkezi Şura Kongrenin kararlarını Rus hükümetine Ağustos 1917’de Petrograd’ta ilettiği zaman Rusların Türklere herhangi bir muhtariyet verme taraftarı olmadıkları açığa çıktı,, 1917 Mayıs sonunda ve haziran ortalarındaki Türkistanın içtimai-siyasî durumu günden güne daha fazla kötüleşti. Ülkenin yağma edilmesi ve gıda maddelerine konmuş olan yüksek vergiler,halkı iktisadi bir sıkıntıya sürükledi¹³. Ekim ayının ikinci yarısında Kerenskiy, genel Korovniçenko’yu Türkistan genel Komiseri olarak tayin etti ve 28 Ekim günü deGeneral Korovniçenko Taşkent’te asker’i durum ilân etti¹⁴. 1917 yılının sonlarında Mustafa Çokay, Narbutabek, Polatcan ve Şah İslamdan oluşan bir Türkistan heyeti Türkistan meselelerini Kereskiy ile görüşmek için Petrograda gitti¹⁵. Bu heyet , Türkistanlılar arasında artmakta olan Rus alyhtarı tutuma işarete etmeğe teşebbüs etmiş ise de bir sonuç alamadan geri döndü¹⁶.

Ruslar, 15-22 Kasım 1917 tarihleri arasında 114 Rus delegenin katılımıyla yaptıkları 3. Sovyet Kongresinin sonunda Türkistan Sovyrt Komiserliğini kurmuşlardır. Kongrede 15 vekil olmsak üzere 36 komiser seçildi¹⁷.

¹¹ Z. Velidi Togan, a.g.e., s.362.

¹² R.Ya.Recebova, *Özbekistan Tarihi*, Taşkent, 1993, s.20.

¹³ Rç ya Recebova, a.g.e., s. 21.

¹⁴ Z. Velidi Togan, a.g.e., s.357.

¹⁵ Recebova, a.g.e., s.24.

¹⁶ Baymirza Hayit , a.g.e., s.231.

¹⁷ Allworth, a.g.e., s.1511.

Türkistan'da iş başında bulunmuş olan Çarlık ve Kerenskiy devresi Rusları Taşkent'teki komünist darbesine fiilen katıldılar. Türkistanda deamlı hakimiyetlerini yeniden kurmak için Ruslar arasındaki mücadeleler devam etti. Böylece Rus Ekim İhtilalinden sonra Türkistan'da Bolşevik İhtilali, Rus demiryolu işçileri tarafından gerçekleştirildi¹⁸. Ekim Devrimi öncesi Türkistan'da hiç sosyal demokrat yoktu. Rus Komünist İhtilâlinin destekçileri buradaki Rus devlet memurları, tüccarlar ve demiryolu işçileri idi¹⁹. Bu Rus komiserleri kendilerini Türkistan'ın tek söz sahibi olarak görmeye başladılar. Taşkent'teki Rus Komünist hakimiyeti Kasım 1917'den Ocak 1919 sonuna kadar Hal Komiserleri, ondan sonra da 1918 Mayısına kadar da Proleterya Otonomisi adı altında faaliyetlerini sürdürdü.

Türkistan'daki Sovyetler RSFSC Merkez Komitesinden aldıkları emir ile 1 Mayıs 1918 de yaptıkları Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerini kurduklarını ilan ettiler. Türkistanlıların bu sosyalist cumhuriyetin idaresine ortak olma teklifi kabul edilmedi²⁰. Bununla otonom Türkistan tabirinin sadece bir aldatmaca olduğu ortaya çıktı. Türkistanlıların milli muhtariyet isteklerinin amansız muhaliflerinden biri olan Safarov, Rus ihtilalinin Türkistan'da derhal müstemlekeci bir yol tutmak mecburiyetinde olduğunu söyleyerek Rusların maksadını açıkça dile getirmiştir. Sovyet yönetimi hükümet ve Rus Komünist Parti adına 8 Ekim 1919'da bir Türkistan komisyonu teşkil ederek Türkistan'a gönderdi. Komünistler, Taşkent 'te iktidarı ele aldıktan sonra , 17 Haziran 1918'de Taşkent'te Komünistlerin konferansını organize ettiler. Bu konferansta Türkistan Komünist Partisinin Rusya Komünist Partisinin bir parçası olarak Rusya'ya bağlanmasına ve Rus ile Sovyet aleyhtarlığı eğilimindeki Türkistan Milli Hareketini yıktı.

Bütün Sovyet Cumhuriyetleri'nin tek hâkimi Komünist Partisi idi. Rusya'daki Bütün Rusya Sosyal Demokrat İşçiler Partisi 1924'te Sovyetler Birliği Komünist Partisi adını aldı. Bolşevik tabiri ise 1932'de terk edildi ve sadece Sovyetler Birliği Komünist Partisi adını aldı. Sovyetler Birliği Komünist Partisinin merkezî yetki idaresi ve terör rejimi, birlik, cumhuriyetlerin ayrılma imkânlarını ortadan kaldırmıştır. Diğer cumhuriyetlerin komünist partileri, en küçük hususlarda bile Moskova'daki Merkezi Komiteye bağlı idi. Özbekistan'daki halkın bütün siyasî, iktisadî ve kültürel hayatı Komünist Partisi'nin denetimi altında bulunuyordu. Özbekistan Komünist Partisi, Moskova'daki Sovyet Komünist Partisi'nin direktifleri doğrultusunda hareket ediyordu.

¹⁸ Olzscha Cleinov, a.g.e., s.361.

¹⁹ E. Halet Carr, *Sovyet Rusya tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923 (Çev.Orhan Suda)*, C.I, İstanbul,1989, s.305.

²⁰ Mehmet Saray, *Özbek Türkleri Tarihi*, İstanbul,1993, s.37.

2.Özbekistan Komünist Partisi

Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti 70 yıl boyunca, Sovyet Rusya tarafından uygulanan şiddetli baskı nedeniyle, merkeze kayıtsız şartsız itaat eden kadroları ve tamamen merkezden yönetilen yöneticileri ile idare edilmiştir. Özbekistan Bakanlar Kurulunun başında daima bir Özbek'in bulunmasındaki tek amaç Özbek halkını olduğu kadar dünya kamu oyunu da Sovyet Cumhuriyetlerinin muhtar yönetimle idare edildiğini inandırmak amacını taşıyordu. Bütün 2. Sekreterlerin Rus ya da Slav ırkından olması bölge parti teşkilâtındaki Rus mevcudiyetinin başlıca dayanak noktaları olmaları hususundaki genel kanıyı geçerli kılan Özbekistan'da ve diğer tüm Türk Cumhuriyetlerindeki ikinci sekreter, Rus bölgesindeki aynı konumdaki kişiden çok daha önemli ve yeterli idi²¹.

1941-1946 yılları arasında bakanlıkların çoğu Türklerin elinde bulunuyor, buna karşılık Devlet Güvenlik Bakanı daima bir Avrupa asıllı kişiden seçiliyordu²². 1944 yılında kurulan Dışişleri Bakanlığına da bir Öbek getirilmiştir. Ancak anayasada yer alan dış ülkelere diplomatik temsilci atama, dış ülke temsilcilerini kabul etme hakkı, Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Prezidyumuna uluslararası andlaşmaları onaylama veya red etme hakkı sadece kağıt üzerinde kalmış, teorik olarak Özbekistan Dış İşleri Bakanlığı mevcut olmuştur²³. 1962 yılı aralık ayında Komünist Parti adına yeni bir kontrol organı olan Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesinin Orta Asya Bürosu kuruldu. Başkanı Lomanasov ve asbaşkanları M.Veselov, Akulenzev ve V.N. Kulikov olan bu büro, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde işlerin koordinasyon ve kontrolünü sağlamakta idi. Böylece, Sovyet liderleri Türkistan komünistlerine karşı güvensizliklerini ortaya koymuş oldular.

Türk cumhuriyetlerinin pozisyonları ne olursa olsun, onların liderleri moskovada gerçek bir hakimiyet göstergesi olacak pozisyonu elde tutma şansına sahip değillerdi. Özbekistan da devamlı olarak mühim anahtar mevkiilerin çoğunluğunu merkezden yollanan Ruslar işgal etmekteydiler. Türk Cumhuriyetlerindeki parti teşkilatında hükümet yapısında, güvenlik kuvvetlerinde, orduda ve ana ekonomik kuruluşlarda belli pozisyonlar Ruslara verilmekte idi.

²¹ Michael Rywkin, İktidar ve Etnik Gruplar: Özbekistan'da Bölge ve İllere Göre Parti Üyelikleri,

ODTÜ, Asya Afrika Araştırma Grubu Yayınları, Ankara, 1993.3-7.

²² Hans Koch, "Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XX.Kongresi ve Sovyetler Birliği'nde Milletler Meselesi"

Dergi, Münih, 1936, s.24.

²³ Edward Allworth, *The Modern Uzbeks*, Stanford, 1990, s.304.

3. Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Partisi

1. Sekreterleri

Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti siyasi, ekonomik, ve kültürel alanda kayıtsız şartsız Moskova'ya bağlı idi. 1924 yılı Ekiminde Sovyet Rusya Merkezi idare Komitesi Özbekistan Komünist Partisini kurdu. Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin 1924'te kurulmasından sonra yönetimin başına geçirilen ılımlı komünistlerden Feyzullah Hocayev ve Akmak Ikramov²⁴ ilk yıllardaki hoşgöründen de istifade ederek ülkeyi halkın milli menfaatleri çerçevesinde idare etmeye başlamışlardı. Ancak, bu milli icraat 1928'de Stalin'in başlattığı toplama kampları ve kohozlaşma siyaseti ile büyük bir darbe yemiştir. Çok sayıda aydın kişilerin desteğine rağmen bu iki Özbek lideri , Stalin'in acımasız tutumu karşısında fazla tutunamadılar²⁵. 1938 yılındaki aydın kıyımı esnasında Hocayev ve Ikramov, Özbek aydınları ile birlikte sürgüne gönderilmiş ve burada kurşuna dizilmişlerdir.

Hocayev ve Ikramov'dan sonra bir yıldan az bir sürede 1. Sekreterliğe 3 Özbek getirildi. Bunlardan Abdullaj Kerimov iki hafta, Torabekov üç hafta ve Sultan Segisbaev de bir hafta kalmış, bunlar düşmanlıkla suçlanarak tasfiye edilmiştir²⁶. Stalinin direktifi ile Özbekistan Komünist Partisinin başına 1937'de Usman Yasupov getirilmiştir. Yasupov Stalin'in kanlı terör rejimini Özbekistana tanıtan kişi olmuştur. Bu dönemde ülke başta aşağı tamamen Sovyet kontrolüne girmiştir²⁷.

II. Dünya Harbinin arkasından yönetimin başına geçen Nureddin abdukkadir Muhiddinov (d.1917)²⁸ Özbeklerin millî kültürlerini muhafaza etmeleri gerektiğini açıkça ifade etmekten çekinmemiştir. Onun zamanında az da olsa Özbek halkı soluk alabilmiştir²⁹. 1941 yılında parti üyesi olan Muhiddinov 1951-1955 yılları arasında Özbekistan Komünist Partisi 1. Sekreterliği, 1955-1957 yıllarında da, Merkezi Komite Prezidyum üyesi gibi üst görevlere getirilmişse de, onun Prezidyum üyesi gibi üst görevlere getirilmişse de, onun milliyetçi kesimi Sovyetleri rahatsız ettiğinden dolayı 1959 yılında yerine kendilerine ve rejime daha sadık bir kişi olarak gördükleri Şeref Reşidov Özbekistan Komünist Partisi'nin 1. Sekreterliğine getirilmişlerdir.

Özbek liderler arasında günümüz Özbekistan'ına en fazla etkisi olanı, 1959-1983 yılları arasında iktidarda kalan Şeref Reşidov'dur. Reşidov uzun bir dönem parti liderliği yapmıştır. Bu dönem 1939 yılından başlayarak 22 yaşında

²⁴ Michael Ruwkin, *Moscow's Muslim Challenge*, Newyork, 1983, s.112.

²⁵ Mehmet Saray, *Özbek Türkleri Tarihi*, İstanbul, 1993, s.74.

²⁶ Michael Ruwkin, a.g.e., s.108.

²⁷ Allworth, a.g.e., 213.

²⁸ Allworth, a.g.e., s.304.

²⁹ Mahmet Saray, a.g.e., s.75.

partiye girdiği komünizme inanan bir insan olmakla kalmamış, Özbek ekonomisinin Sovyet menfaatlerine göre organize edilmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Reşidov, Özbek Türklerinin milli kültürlerinden kopup Sovyetleşmesi için Sovyetler birliği komünist parti merkez teşkilatı'nın 1963 yılının haziran ayında yapılan toplantısında milliyetçilik fikirlerinin hangi şekillerde kendini gösterdiği konusu üzerinde durmuş ve demiştir ki “...milliyetçilik kalıntılarının enternasyonal terbiyenin gevşediği alanda daha fazla bir hayatiyet yoktur...milliyetçilik kalıntıları bazende çok ustaca bir üstünlük hislerinin kamçılanması, geçmiş devrin idealize edilmesi, devrini yaşamış eski irticai gelenek ve göreneklerin muvacehesinde derin bir özleyiş izharı şeklinde beliriyor...milliyetçilik ve mahalli milliyetçilik alanındaki en ufak belirtilere karşı amansızca savaşmak, bütün parti teşekküllerinin, bütün parti teşekküllerinin , bütün komünistlerin en kutsal görevi olmalıdır³⁰.”

Moskovanın emirlerle en sadıkane bir şekilde uyanlardan biride Özbekistan komünist partisi merkez komitesi sekreteri şeref reşidov olmuştur³¹. Özbekistan komünist partisi merkez komitesi 1964 eylülünde yapılan 14. Kongresinde bu konuya değinerek sözlerine şöyle devam etmiştir “ öğretenlerimiz, özellikle köy öğretmenlerimiz arasında kendi nazari-ideolojik ve metolojik bilgi seviyesini yükseltmek için çaba göstermeyenler pek çoktur. Parti teşekkülleriyle eğitim şubelerinin bu durum karşısında kayıtsız davranmaları ise üzücüdür...”

Reşidovun 24 yıl süren iktidar süreci 1983 yılında ölümü ile birlikte sona ermiştir. Yerine Osman hocayev geçmiştir. Onu da refik nisanov izleyecektir³². Nisanov 1963 tarihinde merkezi komite prezidyum üyeliği ve sekreterliğine getirildi. Aynı yılda Özbekistan Sovyet sosyalist cumhuriyeti üst konseyinde prezidyum üyeliği ve Taşkent şehri icra komitesi başkanı oldu. 1969 yılında da Sovyet sosyalist cumhuriyetler birliği üst konseyi milliyetler komitesi yasal danışma komisyonu üyeliğine getirildi. Nisanov bu makamda iken sovyat sosyalist cumhuriyetler birliği ve birlik cumhuriyetlerinde çalışma yasalarının düzenlenmesi ile ilgilideğişiklikle hakkında bir rapor hazırladı. Nisanov'un görevinden alınıp, İslam Kerimov'un Atanmasını, Lijayev'in emri ile empoze edilen kadroların başlatılması izledi. Bu dönemdeki önemli bir gelişmede rüşvet karşıtı bir kampanya başlatılması oldu. Kampanya, Raşidov döneminin seçkin yöneticilerini iktidardan uzaklaştırmayı hedefliyordu. Yeni Sovyet politikasının Özbeklere karşı müdahaleci ve merkezizetçi bir tavır şekli belirmesireaktif bir milliyetçiliğin doğmasına neden oldu.

³⁰ Allworth, a.g.e., s.305.

³¹ Helene c. Dencausse, a.g.e.,s.211.

³² Nilüfer Avcı.” Özbekistanın dün ve bugününde siyasi ve ekonomik oluşumlar” *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı II*, Ankara,1997, s.1318.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Orta asya Cumhuriyetlerinden Özbekistan, diğer orta asya Cumhuriyetlerine göre tarihi misyonunun da verdiği avantajla farklı bir durumdadır. Afganistan ile de kara sınırının olmasından dolayı hem batı hem de Doğu ülkelerinde stratejik ve jeopolitik bir öneme sahiptir. Özbekistan tarihte kurulan Timurlular, Özbek hanlıklarıvb. Devlet yapılanmasına bağlı olarak yönetsel anlamda bir tecrübeye sahiptir. SSCB döneminde ateizm politikasının başarısız olmasından dolayı Komünist yönetim Özbekistan'da farklı bir politika yürütmek zorunda kalmıştır. Özbeklerin sıkça bu politikalara karşı isyan etmesi nedeniyle ateizm politikasında esneklik sağlanmış ve cenaze törenleri başta olmak üzere bazı geleneksel İslami uygulamalar görmezden gelinmişti. Özbek toplumu tarihi inançlarını ve geleneklerini terk etmemişlerdir. SSCB'nin uyguladığı kültürel ve ekonomik politikalarÖzbeklerin tamamında olmasa da önemli bir kısmında etkisini göstermiştir. Diğer Orta asya Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Özbekistanda'da üretime dayalı tarım politikaları günümüzde dahi etkisini sürdüren felakete neden olmuştur. Özbekistan'da pamuk tarımı dolayısıyla Amuderya Sırderya nehirlerinin akış yönünün değiştirilmesi Aral gölü'nün büyük oranda kurumanına neden olmuştur. Özellikle Aral gölü çevresindeki şehirlerde ekolojik felâket yaşanmıştır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmaya başladığı dönemlerde çevre sorunları ve Komünist baskılarının da tetiklemesiyle Özbekistan'da millî ayaklanma hareketleri baş göstermiştir. 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan eden Özbekistan, SSCB sonrası dönemde ilk 10 yıl bocalama devresi yaşamıştır. 2000'li yıllardan sonra İslam Kerimov liderliğinde millî kimlik oluşturma politikasında başarılı olan ülke diğer cumhuriyetlere göre istikrarlı ve yavaş bir dönüşümle kendi sistemini kurmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra Rus etnik yapının ülkeyi en hızlı terk ettiği ülkelerden birisi Özbekistandır. Çünkü Özbekler diğer ülkelere göre kendi dillerini konuşma ve buna sahip çıkma anlamında iradeli davrandıklarından bağımsızlık sonrası Rusçanın etkisi kısa sürede yok olmuştur. Kerimov'un liderliğinde 2005 yılında Latin alfabesine geçilmesi projesinin tamamlanmasıyla ülkede millî reform konusunda önemli ilerlemeler sağlanmıştır.

SSCB'nin dağılmasıyla Özbek Komünist Partisi Birinci Sekreteri olan İslam Kerimov, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ardından Ulusal Demokratik Parti'yi kurarak ilk devlet başkanı olmuştur. İslam Kerimov ülkeyi yaklaşık olarak 27 yıl idare etmiştir. İslam Kerimov'un 78 yaşında 2016 yılında hayatını kaybetmesiyle cumhurbaşkanlığı görevine Şevket Mirziyoyev gelmiştir. Özbekistan bugün başkanlık tipi cumhuriyet ile yönetilmektedir. Özbekistan Anayasasına göre ülke demokratik bir cumhuriyet olup yasama, yürütme ve bağımsız yargı erklerine sahiptir. Özbekistan'da cumhurbaşkanı

yetkileri oldukça fazladır. Özbekçeye hâkim ve seçimlerden en az 10 yıl Özbekistan topraklarında ikamet etmiş olması zorunluluğu bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Allworth, Edward, *The Modern Uzbeks*, Stanfor,1990,
- Allworth, Edward. *Central ASia A Century of Russian Rule*, Newyork,1967.
- Avcı, Nilüfer, ” Özbekistanın Dünü ve Bugününde Siyasi ve Ekonomik Oluşumlar” Yeni Türkiye, *Türk Dünyası Özel Sayısı II*, Ankara,1997, s.1318.
- Carr, E. Halett, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923* (Çev.Orhan Suda), C.I, İstanbul,1989, s.305.
- Cleinow-Olscha, *Turkestan-Politisch-Historischen und Wirtschaftlichen Probleme Zentralaliens*, Leipzig,1942.
- Hayit, Baymirza, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Ankara,1975.
- Koch,Hans “Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XX.Kongresi ve Sovyetler Birliği’nde Milletler Meselesi” *Dergi*,Münih, 1936, s.24.
- Rahman, Razlur, “Rusya’daki Türklere Karşı Sovyet Politikasının Gelişimi (1917-1965)” (Çev: Hakan Kırımlı), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.22, İstanbul, 1983, s. 140.
- Recebova, R. Y. *Özbekistan Tarihi*,, Taşkent, 1993.
- Rywkin,, Michael, *Moscow’s Muslim Challenge*, Newyork,1983.
- Rywkin, Michael,, İktidar ve Etnik Gruplar: Özbekistan’da Bölge ve İllere Göre Parti Üyelikleri, ODTÜ, Ankara,1993..
- Saray, Mehmet , *Özbek Türkleri Tarihi*, İstanbul,1993,
- Taymas, A.Battal, *Rus İhtilalinden Hatıralar*, İstanbul,1947,.
- Togan, Z.Velidi, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi”* , İstanbul,1981.

BÖLÜM II

1852 YILINDA HOKAND HANLIĞININ SİYASİ DURUMU

Prof. Dr. Füsun KARA¹

¹ Fırat Üniversitesi İnsani Ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Elazığ,
Email:Fkara@Firat.Edu.Tr. Orcid:: 0000-0002-2000-1788

GİRİŞ

İnsanoğlunun var olduğu günden beri iktidar ve hâkimiyet gerek meşru gerekse gayrimeşru zeminde güç elde etmek için mücadele etmiş ve hali hazırda bu mücadeleye de çağın getirmiş olduğu teknolojik silahlarla devam etmektedir. Tarih boyunca yapılan savaşlar, daima bu hâkimiyet duygusunun bir sonucudur.

Türkistan coğrafyası çok eski dönemlerden itibaren hakimiyet mücadelesinin, para ve hırsın acımasızca çatıştığı dünyanın en talihsiz coğrafyası olmuştur. Ne yazık ki aynı kandan aynı kültürden olan hanlıklar, ve hanlık içerisinde liderlik hırsı bu coğrafyada büyük acılar yaşatmıştır. Türkistan kendi hâkimiyeti altındaki toprakları ve zenginliği, ticaret yollarının merkezinde olması hasebiyle ticaretin aktif olması, etrafındaki diğer devletlerin iştahını kabartmıştır. Maalesef aynı kökene sahip olan Türklüğün ayrı ayrı hanlıklara bölünmesi bu dış güçlerin işini kolaylaştırmıştır.

Türkistan doğusu ve batısı ile bizim ana yurdumuzdur. Malumunuz olduğu üzere Sovyet döneminde Türkistan tarihi ile ilgili çalışmalar oldukça az sayıdadır. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bu alanda çok önemli bilim adamları yetişmiş ve önemli bilimsel çalışmalar yapmışlardır. Ve her geçen gün de bu alandaki eksiklikler genç bilim adamları tarafından doldurulmaktadır. Bu makalemde oldukça kısa bir dönem cereyan etmiş olduğu için gözden kaçmış olduğunu düşündüğüm Hokand Hanlığını da bir süre uğraştırmış olan Mirza Rüstem Han hareketini incelemeye çalıştım.

1. HOKAND HANLIĞI

Türkistan coğrafyası, yer altı kaynakları ve ticari imkânları açısından dünyanın önemli kaynakları bakımından sürekli değişik devletlerin rekâbet alanı halinde olmuştur. Makalemizin konusu olan Hokand Hanlığında hâkimiyet Ming boyunun elinde olmuştur. Mingler Özbek Türklerine ait bir kabilenin adıdır. Bu kabile, Şibanilerden olan Abdullah Han zamanında (1583-1598) Tobol ve İrtiş yöresinde yaşamışlardır (Kesici 2006: 23). Tarih-i Şah Ruh konulu el yazmasının müellifi Muhammed Hokandî, Şah Ruh'un (öl.) Fergana Devletinin kurucusu olduğunu yazar (Mullah Niyaz1883:15). Barthold ise Şah Ruha kadar, Fergana ve Doğu Türkistan şehrinin Hocalar tarafından idare edildiğini zikreder (Barthold563). Şah Ruh tan sonra Rüstem Bey, Aşur Kul ve Şah Ruh İbn Aşur Kul (öl.1721). Fergana hükümdarı olarak bilinmektedirler.

Genel olarak belirlemiş olduğu sınırlara göre Fergana Vadisi, doğuda Kaşgar, batıda Semerkand, Güneyde Badahşan Dağları kuzeyde Almalık ve Alma-ata şehirleri çevrili idi. Hanlığın kurulmasından sonra Fergana Vadisinde

, Andican, Ahsikent, Kasân, Özgent, Margilan, İsfara, Varuh, Kanıbadem, Hocent ve Oş gibi şehirler de bulunmakta idi (Abaşın 2011: 13).

Ömer Han'ın vefatının ardından 1822 yılında, 12 yaşındaki oğlu Muhammed Ali, tahta intikal etti. İktidarı zamanında Hokand, Çin'e karşı aktif bir siyaset izledi. Alimlerin ricası üzerine genç Han, Muhammed Ali, 1826 yılında ordusunun Kaşgar'da görünmesi üzerine (Yoksa 2011:313) Cihangir Hoca hükümdar ilan edildi. Ancak tüm zorluklara rağmen Çin askerleri Kaşgar Kalesindeki menzillerini bırakmadılar. Muhammed Ali'nin orada görünmesi hoşuna gitmeyen bir olay oldu. Muhammed Ali Han 1830'da Kaşgar'a yürüme emrini verdi. Hokandlılar 1831'de Çinlilerle anlaşmaya vardıktan sonra müsait şartlar altında geri çekildiler (Hayit 2004:74-75). Muhammed Alinin saltanatı zamanında , hanlığın toprakları da genişletildi.

Hokand Hanlığı'nın, yükselme zamanında Buhara ile olan münasebetleri öylesine gergin bir hal aldı ki bu durum karşısında ancak silahları vasıtasıyla konuşabilecek duruma geldiler. 1840-1841 yıllarında Buhara hanı Nasrullah, Oratepe ve Hocendi ele geçirip Hokand'a büyük darbe vurdu(Ziyayev 2007: 75) .

Ama çok geçmeden, Hokand'a Buharalıların hükümranlığı yıkılıp Şiralihan (1842-1844) yönetimi ele geçirdi. Bu dönemde elden çıkan Taşkent, Kurama, Hocend ve şimdiki güney Kazakistan toprakları tekrar hanlığa dâhil edildi. 1844-1875 yılları arasında hanlıkta taht için çok şiddetli savaşlar yapıldı(Ziyayev 2007: 26-27).

Şah Ruh'un halefi Ebu Rahim bugünkü Hokand şehrini kurdu. Fergana saltanatının, bütün istikametlere yayılması çabaları, burada filizlendi. Ebu Rahim, Semerkand'ı Katta Kurgan'ı ve Şehr_i Sebzi kendi saltanatları içine aldı. Ölümünden sonra adı geçen bölgeler, Buhara emirliği tarafından geri alındı. Ebu Rahimin yerine kardeşi Abdü'l Kerim geçti. Abdül Kerim Kalmuklar ile savaşmak zorunda kaldı. 1760'ta Kalmuklar, Kasân'ı işgal etti. Fakat Hokand muharebesini kaybettiler. Hanlık kısa bir süre sonra Çin'in nüfuzu altına girdi. Fakat bir sonuç elde edemedi. 1822 tarihinde hükümdar olan Muhammed Ali Han (1822-1842) ile gücünün zirvesine ulaşmıştır.

1826 yılında Medeli Han Çin'e bir ordu gönderdi. Ancak bir neticeye ulaşamayıp geri dönmeye mecbur oldu. İsyân ise Çin askerleri tarafından bastırıldı. Medeli Han, 1820 yılında da Kaşgar'ı özgürlüğüne kavuşturma niyeti ile oraya baskın yapmasına rağmen yine maksadına ulaşamadı. Bu yıllarda Çin iç ve dış durumu son derece ağırlaştığı için Hokand hanlığına taviz vermeye mecbur oldu. 1840-1841 yıllarında Buhara Hanı Nasrullah Oratebe ve Hocend'i ele geçirip Hokanda büyük darbe vurdu (Ziyayev 2007:68). Bu da yetmiyormuş gibi, 1842 yılında Nasrullah han Hokanda gelmiş Medeli han, Nadire ve diğer birçok insanı öldürüp şehri talan etmiştir. Çok geçmeden Hokand'da Buharalıların hükümranlığı yıkılıp Şir Ali Han (1822-1845) yılında hâkimiyeti

ele geçirmiştir(Şen 2021: 319-330). 1844-1845 yılları arasında hanlıkta taht için oldukça şiddetli savaşlar yapıldı. Bu arada malla han 1858- 1862 ve Sultan Said Han 1863-1865 hükümdarlık yaptılar. Bu döneme gelindiğinde iç savaşların durmadan devam etmesi ve tahta uygunsuz şahısların geçmesi sonucu hanlık her açıdan derin bir gerilemeye uğradı. Ağır durum karşısında halk galeyancılar meydana geldi.Hokand hanlığının bir buçuk yıllık siyasi hayatı1876 tarihinde Çar Rusyası işgali ile sona ermiştir . Hüdayar han , Hokand Hanlığının son hükümdarıdır (Kamalova 2020:285).

2. RÜSTEM HAN MİRZA MÜNEVVER HAREKETİ

1853 yılından itibaren, Akmesicid olayından sonra Hokand Hanlığı kriz ortamı içerisine girdi (Ziyayev2007:28). Akmesicidin elden çıkmasının ardından Taşkent Beylerbeyi Molla Bey. Rus akınlarına karşı Hokandın yardımını istedi. Bu dönemde Hudayar Han; kardeşi Malla Bey'in kendisine karşı isyan ettiği düşüncesi ile elçiyi Hokand 'da idam ettirdi.

1854 yılında başlamış olan Kıpçak isyanları bu dönemde de devam etmekte idi. Ancak onlar tamamen kontrol altına alınamamıştı. Kıpçaklar (Kenesariev 2000:21) yeniden Han'a karşı güç toplamaya başladı. 1854 yılındaki Kıpçak isyanı ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak, 1854 yılında başlayan isyan hakkında birkaç arşiv belgesine ulaşabildik.

General Pereovskiy nin 1854 yılı 16 mayısındaki bilgilerine göre "...Hokand'da Kıpçak bölgesinde birden isyan başladı. Hokand'ın iki önemli şehri Andican ve Margilan işgal edildi bu şehirler yerle bir edilip Taşkent'e doğru harekete geçti (UZRMDA, İ175)

16 Apustos 1854 yılı bir başka belgeye göre buna batı Sibiry Gubernatör generaline yollanan belgedir. Bunda "Amir Hokand'ın hali hazırdaki hâkimi Hudayar'ı benimsemediğini açıkça bildirmiyor ancak ona gizliden zarar verici çalışmaları da sürdürüyordu. Hana karşı Hokand' da toplanan Kıpçakları destekleyip onların güçlenmesini istedi.

Hokand'ın Ruslara çekilmesi Hokand asilzadelerinde hoşnutsuzluk yarattı (Karımov 2020: 97-113). Memnun olmayanların başında sabık Taşkent beylerbeyi Molla bey bulunuyordu. Molla bey, 1858 de kardeşi Hudayar Hanı tahttan indirdi ve kendisi han olarak tayin edildi.

R.N. Nabiyev kendisinin "Hokand Hanlığı Tarihinden" adlı monografisi ve V.P.. Nalivkin'in "Tarih-i Cihanname" adlı eserin yazarına göre: "1271/1854-1855 yılında Hudayar, Andicanda iken Mahmud-ı Azamın çocuklarından biri, Hokand Hanlarından Narbutaya mensub olan Rüstemhan başkaldırı da bulundu" bu olaylar adı geçen kaynaklarda kısa da olsa yer bulmuştur. "Asab es Salatin ve Terah-i al- Havakin " adlı eserde de bu isyana yer verildi. Eserde yazılana göre hanın küçük kardeşi Andican hâkimi Sufibek Hudayarhanı düğüne davet etti. Han Andican'a geldikten birkaç gün sonra

isyan başladı. İsyancılar Rüstemhanı Hokand hanı olarak ilan ettiler. Bunun üzerine Hudayarın komutanlarından Muhammed Niyaz bir mektup yazarak isyanı örgütleyen Müftiyunlar ve Tekin hunları şakir- müridler(in öldürülmesini istedi. Kısa süreli bir çarpışmadan sonra Rüstemhan Mirza Münevver, Kamberberg ve Kaim esir alınarak Andicanda bulunan Hudayarhanın huzuruna yollandılar.

Hanın meclisi toplanıp onları Karabegin kışlağına sürgüne göndermelerine karar verdi (UZR FAŞİ Kolyazma, inv, no 3753,111-112varaklar). adı geçen el yazma eserin yazarının bildirdiğine göre bu olaylar hicri 1271 yılında yaşandığı yazılmıştır (UZR FAŞİ Kolyazma, İNV,no3753,112 varak)..

V. P.. Nalivkin ise Rüstem hanın bu isyanın hicri 1273 1856 yılında yaşandığını belirtir. Şüphesiz bu isyan 1855 yılında başlamıştır. Ancak ilginç olan Han ve ailesinin bir şölende iken böyle bir isyanın çıkmış olmasıydı. 1854 yılının sonlarına doğru utenbay ve müslümankulun oğlu molla alimkulun liderliğinde Kıpçak ve Kırgızlar örgütlenip başkaldırmışlardı (V.Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokanskova Hanstva, s.185*).

1856 yılına ait arşiv belgelerinde bu hareket ile ilgili hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Mesela kaynakların birinde “ 1856 yılında kayda değer hiçbir isyan yaşanmadı ve Hudayar han yönetimine devam etti. İdaresi altındaki hiçbir güç ile de sorunu yoktu(UZR MDA, İ-175-fond, 1 iş-235 varak rayhat) şeklinde bilgi de bulunmaktadır. Nalivkin bu hareketi bir isyan olarak değerlendirmekte, ancak Rüstem Han hanlık iddiasında bulunmayarak Hudayarın ceza sistemine karşı çıkmıştır.

V.P. Nalivkin in yazdıklarına göre Kamber, Rüstemi destekledi, ve onu alıp ordaya getirdi. Han tarafından buraya gönderilenlere halk iyi gözle bakmıyordu. Genellikle onlar halk tarafında öldürüldü. Bunda öldürülen Kıpçak mallarının satıma kanunu etkili idi. Bu baş kaldırıya ise Mirza Münevver adlı bir kişi öncülük ediyordu (Nalivkin 186).

Bu bilgilerden de görülmektedir ki Hokand’ın ileri gelenleri Rüstemi desteklemektedir ve verilen cezayı kabul etmediler. Şehirliilerin örgütlenmesine ise Münevver rehberlik etti. Ancak Mirza Muhammed daha sonra Hudayar’ın sarayında en üst düzeyde memurluğa getirilmiştir.

1875 yılında Fergana Vadisi başlattığı isyan ateşinin Türkistan Genel Valisi K. P. Von Kaufman Hokand hanlığı hakkında bilimsel verilerin toplaması için Hokand hanlığına hareket etti. Bu heyetin içerisinde I. Kun da bulunuyordu. seyahat sonrası imparatorluk Rus coğrafya derneğinin dergisinde yayınlanan notlarına kısa ve öz olmasına rağmen Hokand Hanlığının (Kun 59-70) coğrafi, etnik, idari, askeri yapısı ekonomik durumu ve vergi sistemi hakkında önemli bilgiler verdi

SONUÇ

Bugün göz ardı edemediğimiz önemli bir gerçekte, Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Orta Asya'da istikrar Fergana Vadisinden geçmektedir. Zira Orta Asya'nın merkezinde bulunan Fergana Vadisi tüm bölge ülkeleri açısından çok önemli özelliklere sahiptir. Tarihin her döneminde Orta Asya'nın yerleşim birimlerinde en kalabalık nüfusa sahip olan bu bölge, aynı zamanda Orta Asya'nın en zengin bölgesidir. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan Devletlerinin yasaları, Tanrı Pamir dağları arasında bulunan Fergana Vadisinde yerleşim ve uygarlık tarihinin ilk sayfalarına kadar uzanmaktadır.

Çalışmamızda amacımız bu kutsal toprakların Rus çarlığının işgalinden önce gerek kendi aralarında ve gerekse devlet içinde çatışmalarının ne derece tehlikeli olduğunu gözler önüne sermek olmuştur. Rusların bütün Türkistan toprağında hızla yayılmasının nedeni de bu çatışmalar olmuştur. İncelediğimiz alan olan Fergana vadisi tuzağı, Kırgızistan'ın önemli bir jeolojik ve aynı zamanda tarihi bazı özelliklerinden istifade edilerek, Kırgızistan ve Özbekistan arasında potansiyel bir anlaşmazlık taşıma ihtimali büyüktür. Ümit ediyoruz ki Türkistan Türk devletleri bir daha bu tuzaklara düşmesin.

BİBLİYOGRAFYA

- Abaşın, Sergey 2011, Ferghana Valley, The Heart of Central Asia ,London,2011,Kafkasya Enstitüsü,s.ixx.
- Barthold, W., 1977“Hokand” İA C. 5 /1 Milli eğitim Basımevi İstanbul,s.533.
- Bulduk, Üçler, Hokand Hanlığı ve İbretin Fergana Tarihi, Berikan Yayınları, Anlara, 2006.
- Hayit, Baymirza *Türkistan Rusya İle Çin Arasında*, çev. Abdulkadir Sadak, Otağ Yayınları, Ankara,1081.
- Karimov, Hatice, “*Rus Şarkiyatçı Al. Kun’un Gözüyle Hudayar Han Devrinde Hokand Hanlığı*”İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 2020, cilt, 9 sayı.4, s. 97-113.
- Kamalova, Z., Husayn *Hokand Hanlığının Son Hükümdarı Hüdayar Han ve Dönemi (1845-1875) Fergana Vadisinde Rus İşgali*,, çağaloğlu yayımevi,, İstanbul,2020.
- Kenesariev, T. The Kyrgyz and Khokand Khanate, Osh State University, Osh,2000..
- Kesici, Ramazan “ *Çarlık Rusyasının Türkistan coğrafyasını işgal süreci.Hokand Hanlığı Örneği*”,Uluslar arası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi,2020, 1 (2) s. 199-208;.
- Şen, Hüseyin, , *Khokand KhanateIn period Of Shir Ali Khan (1842- !845 Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl2021, cit3, Sayı &, 319-330*
- Mullah Niyaz ,*Muhammed bin Millah Aşur Muhammed Hokandî, Tarih-i Şahrüh*,Yayımcısı N.N. Pantusev,Kazan,1883, s.15.
- , 1-715, 1V. Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokanskova Hanstva*, Mokva.1985
- Yoksa,Erhan,Muhammed Ali Han Dönemi 818218429 Hokand Hanlığı Osmanlı Dönemi İlişkileri, *History Studies*,volume 373 2011.
- Ziyayev, Hamit,, *Türkistan’da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, çeviren Ayhan çelikbay, ttk Ankara,2007.

BELGELER

- UZR MDA, İ-715-fond, 1-rayhat, 17-iş-235 varak.
 , no, 112 varak Kun ,A..L Oçerk Kokandskogohanstva Zapiski İmperatorkego Russkogo GeograFiceskogoobşçestva vıp.iv s 59-70.
- UZR MDA, İ-715-fond, 1-rayhat, 17-iş-235 varak
- UZR FAŞİ Kolyazma, İNV, no 3753, 112 varak.
- UZR FAŞİ Kolyazma, inv, no. 3753, 111-112 varaklar.
- UZR FAŞİ Kolyazma, İNV, no 3753, 112 varak.¹ UZR MDA, İ -715- fond,1 rayhat, 15-iş 213- Varak

BÖLÜM III

ABBASİ SARAYINDA BİR SELÇUKLU HANEDAN KADINI: HATİCE ARSLAN HATUN

Doç. Dr. Fatma İNCE SANCAKLI ¹

¹ İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/Malatya, email: fatma.ince@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4579-6703.

Giriş

Türk kadını bilinen en eski Türk devletlerinden itibaren toplumsal hayatta ve devlet hayatında her zaman önemli ve etkin bir rol üstlenmiştir. İslamiyet'in kabulünden önce toplumsal hayatta kadın erkekten sonra ailenin reisi olarak kabul edilmiş, erkeğin ölmesi durumunda da hem mirasın sahibi hem de çocukların vasisi olarak kabul edilmiştir. Türkler; kadın, aile hayatı ve evlilik mefhumlarına özel bir önem verdiği için genellikle aile hayatında da tek eşlilik söz konusu olmuştur. Aynı zamanda Türkler arasında boşanmak da toplum tarafından pek hoş karşılanan bir durum olmamıştır.

Türklerde kadına verilen değer o kadar büyüktür ki devlet yönetiminde hükümdardan sonra en yetkili kişi hükümdar eşleridir. Türklerle ait destanlarda kutsal bir varlık olarak kabul edilen kadın, toplumsal yaşamın her aşamasında eşinin yanında yer almıştır. Hükümdarların eşleri, kocaları ile birlikte merasimlere, toylara, şöenlere katılmışlar ve elçi kabullerini de birlikte gerçekleştirmişlerdir. Erkeğin ülke içerisinde bulunmadığı dönemlerde devleti de bu hatunlar yönetmişlerdir. Şayet yabancı bir ülke ile bir anlaşma yapılacaksa bu anlaşmada hem hükümdarın hem de hükümdar eşinin imzalarının bulunması gerekmektedir. Çıkarılan emirnameler ve fermanlarda da mutlaka hükümdar eşinin imzasının bulunması gerekmektedir.²

Jean Paul Roux, beşi Kırgızlara ait ve on altısı da Tuva'ya ait toplamda yirmi bir yazıt incelendiğinde, bu yazıtlarda üçünün dışında hepsinin ölenin karısından sözettiğini, dokuz yazıtın da ilk yeri kadına verdiğiinden bahseder. Eşin bu kadar sık anılması ve sırada üstünlüğün en çok ona verilmesi, Türk toplumunda kadınların hem önemini hem de rolünü ortaya koymasını bakımından önemlidir.³

Türk kadınları, birçok seyahatname yazarının eserine de konu olmuştur. Özellikle İbn Fadlân, Gardizi, Marco Polo gibi gezginler, Türk kadınlarının

² A. Yılmaz (2004). "Türk Kültüründe Kadın", *Milli Folklor*, S.16/64, s.111-123, İbrahim Telliöğlü (2016). "İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.55, s.209-222, Ahmet Gündüz (2012). Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, S.5/5, s.129-148, S. Parlak (2017). "Ortaçağ'da Kadın Olmak", *Doç. Dr. Numan Durak AKSOY Anısına*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Matbaa ve Basımevi, s. 1-13, Gülçin Çandarlıoğlü (1977). *Türk Destan Kahramanları*, İstanbul: And Yayınları, s.63-64.

³ Jean Poul Roux (1989). "Ortaçağ Türk Kadını: I. Oymayazı Metinlerine Göre Kadın", Çev. Gönül Yılmaz, *Erdem*, C. 5, S. 13, Ankara, s.213

ahlaki faziletlerini övmüşler ve onların iffetinin temiz oluşundan eserlerinde sık sık bahsetmişlerdir.⁴

Yine Arminus Vambery'nin kaydına göre, eski Türk toplumunda aşüfte ya da veled-i zina gibi sözcüklere de rastlanmazdı. Bu sözcükler süreç içerisinde başta Farsça olmak üzere diğer dillerden Türkçeye geçmiştir. Hunlar, Sabirler ve Uygurlar kadın için “arig”, Kazanlar, “sılu” gibi isimler kullanmışlardır ki, bu isimlerin tümü temiz ve faziletli manalarına gelmektedir.⁵

Türk kadınları sadece sosyal ve ekonomik anlamda değil, siyasî anlamda da önemli roller üstlenmişlerdir. Özellikle hükümdar eşlerine dair verilen bilgiler kadınların siyasî açıdan üstlendikleri rolleri de açıkça göstermektedir. Hükümdar eşlerinin ayrı askerî güçleri ve sarayları bulunmaktadır. Hatunlar, devlet meclisine katılırlar ve elçileri kabul ederlerdi. Türk devletlerinde tıpkı hükümdar gibi hükümdar eşleri de törenle “hatun” unvanını alırlardı.⁶

Türklerin çağdaşları olan devletlere baktığımızda, kadının hayatın hiçbir yerinde bir önem arz etmediğine şahit olmaktayız. Mesela, Çin’de kadın öylesine değersizdir ki, ona bir isim verilme tenezzülünde dahi bulunulmamaktadır. Kadın, bu kültürde adeta bir eşya gibi alınıp satılmaktadır. Dolayısıyla da erkek karşısında hiçbir hakka sahip değildir. Aynı durum Roma, Fars, Hint, Moğol ve Slav toplulukları için de geçerlidir. Bunların da toplum

⁴ İbn Fadlân Seyahatnamesi’nde Türklerin kadına bakış açıları ile alakalı önemli bilgiler verilmektedir. İbn Fadlân’a göre, Oğuz kadınları erkeklerden asla kaçmazlardı. Vücutlarını gizleyecek kıyafetler de giyinmezlerdi. Ancak buna rağmen zina Türk toplumunda görülmezdi. Zina yapmaya yeltenenler de en ağır şekilde cezalandırılırlardı. Bu cezalandırma yöntemi hakkında da İbn Fadlân Seyahatnamesi’nde bilgiler verilmektedir. “Zina yapan kimseyi iki ağacın dallarını bir yerde yaklaştırarak, bağlarlar. Sonra bu dalları bırakırlar. Dalların eski durumuna gelmesi neticesi o kimse iki parçaya bölünür.” İbn Fadlân Seyahatnamesi’nden edindiğimiz bilgilere göre, bu durum sadece Oğuz kadınlarına münhasır bir durum da değildir. Bulgar Türklerinde de aynı durumu müşahade edebiliriz. İbn Fadlân’a göre, Bulgarlarda da herhangi bir zina olayına rastlanmazdı. Eğer zina yapan biri yakalanırsa, bu en ağır şekilde cezalandırılırdı. İbn Fadlân bunların cezalandırılma usulleri ile alakalı detaylı bilgiler vermektedir: “İçlerinden biri zina ederse, kim olursa olsun dört kazık çakıp, zina edenlerin el ve ayaklarını bunlara bağlarlar. Sonra onun boynundan uyluklarına kadar balta ile yararak, iki parçaya ayırırlar. Kadınlara da aynı cezayı tatbik ederler”. İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri (2019). Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, s.31.” Fatma İnce (2019). “Selçuklu Bizans Hanedan Kadınları”, JASS, S.76, s.139

⁵Laszlo Rasony (1993). *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s.5

⁶ Abdülkadir Özcan (1997). “Hatun”, *DİA*, XVI, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, s.499, İbrahim Kafesoğlu (1993). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, s.252-258, Ziya Gökalp (1976). *Türk Medeniyetler Tarihi*, haz. İsmail Aka, Kazım Yaşar Koprıman, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.99

içerisinde hiçbir değerleri bulunmamaktadır. Eğitim hakları ellerinden alınmıştır. Evleninceye kadar babalarının, evlendikten sonra da kocalarının hegemonyası altında yaşayan varlıklardır. (Telliöğlu, 2016: 212, Gündüz. 2012: 134, Harman, 2001: 84).

Oysa Türk toplumunda kadın apayrı ve önemli bir yere sahiptir. Kadının Türk toplumundaki yeri mitolojiye de yansımıştır. Mesela İslamiyet öncesi Türk destanlarından olan Yaratılış Destanı'na göre, kâinatın yaratılması için Tanrı'ya ilham veren ışıktan bir kadın hayalidir. Bu kadının ismi Ak Ana'dır. Ak Ana kadın yaratıcıdır ve gökyüzünün yedinci katında yaşamaktadır. Türk mitolojisinde kadınlar ruhanî varlıklardır. Erkekler ise insanîdir. Oğuz Han'ın ilk eşi mavi bir ışıktan, ikinci eşi ise kutsal bir ağaçtan doğmuştur.⁷

Türklerin ilk yazılı kaynağı olan Orhun Kitabeleri'ne baktığımızda "hatun" unvanı ile kadının adının geçtiğini görmekteyiz: "*Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk Milleti yok olmasın diye babam İleriş Kağan, annem İl-Bilge Hatun'u göğün tepesinde tutup, yukarı kaldırmış.*"⁸

Türk kadını gücünü ilahî kaynaktan aldığı için kağanın eşi olarak da devletin idaresinde bilfiil etkinliğini korumuştur. Nitekim Hunlar döneminden itibaren kadın-erkek ayrımının olmadığı ve kadın erkeğin tamamlayıcısı olarak kabul edildiğinden kadınsız hiçbir iş yapılmamıştır. Büyük Hun İmparatorluğu adına Çin ile ilk barış antlaşmasını diplomat rolündeki Mete'nin hatunu

⁷ B. Ögel (1993). *Türk Mitolojisi*, Ankara: TTK, s. 419-493, Abdulkadir İnan (1934). "Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın", *Türk Yurdu*, IV, S.22, Ankara, s.274, Necdet Sevinç (1980). "Eski Türklerde Kadın ve Aile Hukuku", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, II, S.8, s.18, Mehmet Alparslan Küçük (2013). "Geleneksel Türk Dinindeki Ana/Dişil Ruhlara Mitolojik Açıdan Bakış", *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, s. 119

⁸ Alimcan İnyet, Adem Öger (2009). "Uygur Türklerinin Mitolojik Dini ve Tarihi Kadın Kahramanlar Üzerine", *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkishhor Turkic*, Vol. 4/3, s. 1184, Wilhelm Thomsen (1935).*Moğalistan'da Türkçe Kitabeler*, III, Çev. Ahmet Cemal Köprülüzade, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Türkiyat Mecmuası,s.85, Osman Turan (1969).*Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, I, İstanbul: Ötüken, s.85. Kırgızlar tarafından dikilen Yenisey Yazıtları'nda kadınla alakalı pek çok ifadeye yer verilmiştir. "Kunçuy, ebçi, yotuzi eçe" bu kelimelerden bazılarıdır. Yine Yenisey Yazıtları'ndaki "*Esiz elime, kunçuyuma, oğlanuma, bodunuma, esizme almış yaşında adrılıtm*" ifadesinde de kadına yer verilmiştir. Erhan Aydın (2012). "Yenisey Yazıtları Nasıl Tarihlendirilir?" *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkishhor*, Ankara, s.161, Nurdin Useev (2012). "Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamlarına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı", *Dil Araştırmaları Dergisi*, S.11, s.58

imzalamıştır (M.Ö. 201). Hatun, hakan ile birlikte siyasî konuşmalarda, elçilerin kabulünde hazır bulunmuş ve harp meclislerine iştirak etmiştir.⁹

Bu durum Göktürk Devleti ve Uygur Devleti'nde de devam etmiştir. Türklerin komşuları, Çinliler ile zaman zaman iyi münasebetlerde bulunmak için karşılıklı kız alışverişi yaptıkları görülmektedir. 620 senesinde Göktürk hükümdarı Ch'u-lo, Çin derebeyi Wang Shihts'ung'a bir elçi yollayarak, bin kadar at hediye etmiş ve kendi kızını ona vermeye hazır olduğunu bildirmiştir. Wang Shih-ts'ung da buna karşılık kendi akrabalarından bir kızı Ch'u-lo Kağan'a vermiştir. Orhun Kitabeleri'nde Kültigin Yazıtı'nın doğu yüzünde: "Tabgaç bodunka beglik urı oğlin kuul boltı/ eşilik kız oğlin küng boltı/ Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu/ Temiz kız evladı, cariyeye oldu/ cümlelerinde Türk milletinin Çin'e karşı düştüğü aşağılayıcı durum anlatılırken kız çocuklarına da erkek çocuklarıyla aynı değerin verildiği görülmektedir.¹⁰

Göktürklerde, kağanın karısı hatun kocası ile birlikte devletin varlığı için vazgeçilmez görülmüş ve devlet işlerinde söz sahibi olmuştur. Türk tarihinde kadınların, hükümdarların naibi olabilmeleri ve devlet içinde söz sahibi olmaları, devlet yönetiminde kocaları ile eşit haklara sahip olduklarını göstermektedir. Çin kaynakları, Hunlarda ve Göktürklerde, hatunun aynı kağan gibi kutsal olduğundan bahsederek, devlet yönetiminde sorumlu bir kişi olarak bilindiğini ifade etmişlerdir.¹¹

İslamiyet'in kabulü sonrasında da kadının Türk toplum hayatındaki aktif rolü aynen devam etmiştir. Zaten İslamiyet'in özünde de kadın-erkek eşitliği vardır. Peygamberimizin bizzat yaşantısı ve eşlerine olan tavrı, saygısı da bu konuda Müslümanlara yol göstermiştir. Türk toplumunda İslamiyet'in kabulü öncesinde de kadın zaten her anlamda en üst seviyededir. Dolayısıyla İslamiyet'in yayılmaya başlaması, Kuran-ı Kerim'in kadınlara değer veren ifadeler içermesi, Peygamberimizin eşlerine karşı sergilemiş olduğu tavır Türk coğrafyasından daha çok Arap toplumunun kadına bakış açısını değiştirmiştir. İslamiyet'in özünü kavrayan ve onu doğru yorumlayan hiçbir Müslüman coğrafyasında bundan böyle erkek otoritesi altında ezilen bir kadın kimliğine rastlamak mümkün değildir.

Müslüman Türk devletlerinde kadına verilen bu değer, Selçuklular'da da devam etmiştir. Selçuklu tarihinde kadın hem toplumsal hayata hem de siyasî hayata yön veren önemli bir karakterdir. Diğer Türk toplumlarında olduğu gibi, Selçuklu toplumunda da kadın hayatın her alanında erkekle birlikte

⁹ Sevinç, *agm*, s.29, B. Ögel (1988).*Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s.62, Gülçin Çandarlıoğlu (1966). "Türk Toplumunda Kadın", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.IV, s.22.

¹⁰ Talat Tekin (2010).*Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK, s.27.

¹¹ Jean Poul Roux, "(1989). "Ortaçağ Türk Kadını: I. Oymayazı Metinlerine Göre Kadın", Çev. Gönül Yılmaz, *Erdem*, C. 5, S. 13, Ankara, s.203.

yan yana mücadele vermiştir. Özellikle Selçuklu hükümdarlarının eşleri, Selçuklu tarihine yön verecek kadar önemli roller üstlenmişlerdir. Devletin işleyişinde, velihaht seçiminde, vezirlerin belirlenmesinde, mali konularda, isyanların başlatılmasında veya bitirilmesinde etkin bir rol oynadıklarını gördüğümüz bu hatunlar, yaptırmış oldukları hayır eserleri ile de Türk kültür ve medeniyet mirasında derin izler bırakmışlardır.

Hatice Arslan Hatun

Hatice Arslan Hatun, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey'in kızıdır. Hatice Arslan Hatun'un 1039 senesinde doğduğu tahmin edilmektedir. Türk örf ve ananelerine bağlılığı ile tanınmaktadır. Dini vecibelerini yerine getiren soylu bir Türk Hatunudur. Saray hocalarından dini dersler almıştır. Ana dili olan Türkçe dışında Farsça ve Arapça da bilmektedir.¹²

Çocukluk ve gençlik yılları Selçuklu saraylarında geçmiştir. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in saltanat ve hilafet arasındaki birliği sağlamak amacıyla Abbasi Halifesi ile evlendirdiği ilk Türk hatunudur.¹³ Halife Kaim Biemrillah 1056 yılının Mart-Nisan 1056 tarihinde bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda vezir Amidülmülk, Hezâresb b. Bengir b. İyâd el-Kürdî, İbn Şevk ve Tuğrul Bey'in ordusunda görevli Türk kumandanlar ile Nakibü'n-Nukaba Ebu Ali b. Temmam, Alevilerin nakibi Adnan b. Eş-Şerif er-Râdi, devrin başkadısı el-Maverdî ve Abbasi toplumunun önde gelen isimleri hazır bulunmuşlardır. Nikâh merasimi de bu esnada gerçekleştirilmiştir.¹⁴

Nikâh merasiminden sonra Hatice Arslan Hatun, Hemedan'dan Bağdat'a yüklü miktarda bir çeyiz eşliğinde getirilmiştir. Kaynaklarda bu çeyizin bir eşinin daha görülmediği belirtilmektedir. Aslında Türk geleneklerine uygun

¹²B. Kaçın (2004). *Büyük Selçuklu Devletinde Hanedan Üyelerinin Evlilikleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s.103.

¹³ Suat Kaymak (2014). "Abbasi Sarayı'nın İlk Selçuklu Gelini: Hatice Arslan Hatun", *Tarih ve Kültür Dergisi*, C. LXXVI, s.48- 52, Zekerya Kitapçı, (2014). *Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, Konya: Yedi Kubbe Yayınları, s.251, Osman G. Özgüdenli (2015).*Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi)*, Ankara: İSAM, s.105. Hatice Arslan Hatun aslında Abbasi Halifesi Kâim Biemrillah oğlu Zahiretü'd-din ile evlenecekti. Ancak Zahiretü'd-din'in vefat etmesi sonrasında, iki devlet arasında akrabalık bağlarının tesis edilmesi amacıyla Halife, Hatice Arslan Hatun ile kendisi evlenmiştir. Abdülkerim Özyayın (2011). "Kâim Bî emrillah", *DİA*, XXIV, İstanbul: Diyanet Yayınevi, s.211.

¹⁴ Gregory Abû'l Farac (1945). *Abu'l Farac Tarihi*, 685/1286, I, trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK. s. 308, Zekeriya Kitapçı(1994). *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanlar*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, s.28-29, İbn Kesir (2000). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Çev. Mehmet Keskin, XII, İstanbul: Çağrı Yayınları, s.168, Emine Uyumaz (2001). "Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongre Bildirileri II*, Konya, s.407

olarak verilen bu çeyiz, Selçuklu Devleti'nde de kadınlara ne kadar büyük bir önem verildiğinin en önemli göstergesidir. Halife de Hatice Arslan Hatun sarayına geldikten sonra ona birçok hediyeler vermiş aynı zamanda kendi arazilerinden yıllık geliri 12.000 dinarı bulan birkaç parça araziyi de vermiştir. Arslan Besasiri'nin 1058 yılında Bağdat'ı işgali neticesinde halife ve eşi Hatice Arslan Hatun esir edilmiştir. Bu esnada İbrahim Yinal isyanı ile uğraşan Tuğrul Bey, isyanı bastırır bastırmaz, Arslan Besasiri'ye haber göndererek, yeğenin kendisine iadesini istemiştir. Arslan Besasiri de bunu kabul ederek Hatice Arslan Hatun Selçuklu sarayına göndermiştir. Bunun hemen arkasından da Arslan Besasiri'den halifenin yeniden sarayına iade edilmesini talep etmiş ancak bu istekleri kabul edilmeyince Irak üzerine sefere çıkmıştır. Bunu haber alan Arslan Besasiri ailesiyle birlikte bölgeden uzaklaşmıştır. Halife esaretten kurtarılmış ve makamına iade edilmiştir. Hatice Arslan Hatun da tekrar Bağdat'a gönderilmiştir.¹⁵

Hatice Arslan Hatun, bu olay sonrasında tekrar Bağdat'a dönmüş ancak yine de evliliğinde huzur bulamamıştır. Bu defa da Tuğrul Bey ile Seyyide Hatun'un evliliği gündeme gelmiş ve bundan dolayı huzursuzluk yaşamıştır. Seyyide Hatun ve Tuğrul Bey arasında nikâh merasiminin yapılmasından dolayı halifenin karşı çıkmasına rağmen Tuğrul Bey, Seyyide Hatun ve Hatice Arslan Hatun'u da yanına alarak Rey'e dönmüştür. Tuğrul Bey'in, Hatice Arslan Hatun'u beraberinde Rey'e götürmesindeki en önemli sebep halifenin Hatice Arslan Hatun'un bir erkek çocuk dünyaya getirmesi, hilafetin de bundan dolayı Selçuklulara geçme ihtimali dolayısıyla eşine gereken ilgi ve ihtimamı göstermemesidir. Hatice Arslan Hatun, Tuğrul Bey'in ölümüne kadar Rey'de kalmıştır, Alparslan zamanında iki taraf arasındaki ilişkilerin düzelmesi amacıyla Bağdat'a geri gönderilmiş ancak Alparslan'ın şehit edilmesi sonrasında¹⁶ Rey'e tekrar geri dönmüş ve bir daha da Bağdat'a gitmemiştir.¹⁷

¹⁵ İbn Kesir, *age*, s.169, Gregory Abû'l Farac, *age*, s. 65.

¹⁶ Hatice Arslan Hatun, eski Türk geleneklerini Abbasi sarayında da yaşatan bir hatundur. Nitekim Alparslan'ın vefatının ardından Arslan Hatun, eski Türk geleneklerine uygun olarak, kardeşi için yas tutmuştur. Arslan Hatun, hilafet sarayında yas amacıyla oturmuş ve cariyelerin saçlarını yolmuş; kendi saçlarını yolmak istediye de halife, kendisine engel olmuştur. Bununla birlikte o, toprak üzerinde oturmuş, fakat yedi gün sonra halife, onun bu yas durumuna son vermiştir. Emel Esin (1978).*İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, s.104, Mehmet Ali Hacıgökmen (2013). "Türklerde Yas âdeti Temelleri ve Sonuçları", *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, Konya: S.Ü. Türkiyat Enstitüsü Yayınları, s.408.

¹⁷ Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, s.256. Halife, Hatice Arslan Hatun'a evlilikleri müddetince gerekli ilgiyi göstermemiştir. Bunun en önemli sebebi Hatice Arslan Hatun'un erkek çocuk dünyaya getirmesi halinde halifeliğin Selçuklulara geçme ihtimalinin bulunmasıdır. Hatice Arslan Hatun bu durumdan Tuğrul Bey'i de haberdar etmiş ve bunun üzerine de Tuğrul

Hatice Arslan Hatun halifeden görmüş olduğu bu muameleye rağmen, ondan boşanmamış ancak onun ölümüne kadar da Rey'de kalmıştır. Halife Kaim Biemrillah'ın ölümünden iki yıl sonra ise Melikşah tarafından Deylemli Kâkuye¹⁸ hanedanından Ali b. Ebu Mansur ile evlendirilmiştir (1076-1077). Hatice Arslan Hatun'un bu evlilikten Alaü'd-devle Ebu Kalicâr Gerşasb b. Ali b. Feramürz adlı bir oğlu ve Ata Hatun adlı bir kızı olmuştur. Feramürz, babasının ölümünden sonra Kâkuyî emiri olmuştur. Özellikle Sultan Muhammed Tapar ve Sultan Sencer dönemlerinde Feramürz'ün ismine sıkça rastlamaktayız. Özellikle onun Sultan Muhammed Tapar nezdinde oldukça itibarlı olduğu bilinmektedir. Arslan Hatun'un kızı Ata Hatun da bir Selçuklu şehzadesi ile evlenmiş ve Ata Han adında bir oğlu olmuştur. Ata Hatun da Yezd'de hayatını kaybetmiş ve Ata Han Medresesi'ne defnedilmiştir.¹⁹

Sonuç

Türk Milletinin en eski dönemlerinden itibaren kadın hayatın her safhasında kıymetli bir yere sahip olmuştur. İslamiyet öncesi Türk toplumunda kadın erkeğin gerisinde kalan bir varlık değil, tam tersine erkeğin tamamlayıcısıdır. Türkler ile ilgili yazılış destanlarda, kadının toplum içerisindeki konumunu çok net bir şekilde tahlil edebiliriz. Yaratılış Destanı'ndaki Ak Ana'nın erkekten üstte, göğün yedinci katında bulunması, erkeğin insani kadının ruhani bir varlık gibi görülmesi, hatta Tanrı'nın kâinatı kadından esinlenerek yarattığının belirtilmesi, yine Dede Korkut Destanı'nda kadından ev işleri, eşi ve çocuklarıyla ilgilenmesinin yanı sıra alplik ve savaşçılık özelliklerinin de beklenmesi Türk toplumunda kadına verilen değer in en güzel örnekleridir. Türk hanedan kadınları devletin bütün işlerinde hakanın yardımcısı konumundadırlar. Devlet yönetiminde hakanla eşit haklara sahip olan hatunların, harp meclislerinde, elçilerin kabulünde, ferman ve emirnamelerde oldukça etili olduklarını görmekteyiz. Eşleri öldüğünde ya da sefere çıktığında yönetim hatunlardadır. Başka kültürlerde bir mal gibi alınıp

Bey tarafından Rey'e götürülmüştür. Tuğrul Bey'in vefatından sonra kardeşi Alparslan'ın tahta geçmesi sonrasında Alparslan, Abbasiler ile ilişkilerini düzeltmek için Hatice Arslan Hatun'u 1067 tarihinde tekrar Bağdat'a göndermiştir. Hatice Arslan Hatun, Alparslan'ın ölümünden sonra Rey'e geri dönmüş ve bir daha da Bağdat'a gitmemiştir. Melikşah zamanında da oldukça itibar gören Hatice Arslan Hatun, Feramuz b. Kâkuye ed-Deylemi ile 1076 yılında bir evlilik yapmış ve bu evlilikten bir kız bir de erkek iki çocuğu olmuştur. Hatice Arslan Hatun 1090 tarihinde vefat etmiştir. Faruk Sümer, (2012). "Tuğrul Bey", *DİA*, XLI, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, s.344.

¹⁸ 1007-1119 tarihleri arasında Irak-ı Acem ve Yezd'de hüküm sürmüş bu hanedanlık Deylem asıllıdır. Tuğrul Bey döneminde Selçukluların kontrolü altına girmişlerdir. Ahmet Güner, (2001). "Yezd Kâküyîleri (Kâkveyhîler) ve Selçuklular", *I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler I*, Konya,s. 219- 221, Ahmet Güner (2001). "Kâküyîler", *DİA*, XXIV, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, s.219-221.

¹⁹ Ahmet Güner, "Yezd Kâküyîleri (Kâkveyhîler) ve Selçuklular", s.360, 366.

satılan, öldürülen, toplum içerisinde bir yerleri olmayan hatta isim dahi verilmeyen kadınlarla kıyasladığımızda Türk toplumunda kadının önemini bir kez daha net bir şekilde anlarız.

İslamiyet'ten sonra da Türk toplumunda kadının toplumsal ve siyasî statüsünde herhangi bir değişiklik olmamıştır. İslamiyet'in kadına değer veren bir din olması, bütün insanları kadın erkek ayrımı olmaksızın eşit olarak kabul etmesi, Kuran-ı Kerim'de kadınların değeri ile alakalı ayetlerin bulunması ve Peygamberimizin kendi özel hayatında eşlerine duyduğu sevgi ve muhabbet ve kadınlarla alakalı hadisleri Türklerin kadına bakış açısından daha çok Arap toplumunun kadına bakışını değiştirmiştir. Çünkü Türk toplumunda kadın İslamiyet'in kabulünden önce de zaten yeteri kadar değerlidir. Büyük Selçuklu Devleti'ne baktığımızda ise, kadınların devletin kaderini tayin edecek kadar büyük bir öneme sahip olduğunu görürüz. Kadınlar devlet içerisinde veliaht ve vezir seçimlerinde, idarî ve mali işlerde oynamış oldukları önemli rolleri devletin dış ilişkilerinde de aynı şekilde devam ettirmişlerdir. Devletlerarası ilişkilerde ve elçilerin kabulünde oldukça önemli bir konuma sahip olan Selçuklu Hanedan kadınlarının aynı zamanda kendilerine ait askerî birlikleri, iktaları, vezirleri ve hazineleri de bulunmaktadır.

Önemli Selçuklu hanedan kadınlarından bir tanesi de Hatice Arslan Hatun'dur. Hatice Arslan Hatun, Çağrı Bey'in kızıdır. O, Selçuklu Devleti'nde kadınlara ne kadar çok değer verildiğinin en önemli örneklerinden bir tanesidir. Düğünü esnasında yüklü miktarda çeyizle Bağdat'a gönderilmesi, Arslan Besâsîrî tarafından esir alındığında Tuğrul Bey'in yeğenine sahip çıkarak onu esaretten kurtarması, halifenin kötü davranması sonucu onu kendisiyle beraber Rey'e götürmesi Türk töresinde kadının ezilecek, ikinci plana atılacak bir varlık olarak görülmediğini tam tersine gerek devlet içerisinde gerek sosyal hayatta müstesna bir yere konulduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülkerim, Özaydın (2011).“Kâim Bî emrillah”, *DİA*, XXIV, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, s.210-211.
- Aydın, Erhan (2012). “Yenisey Yazıtları Nasıl Tarihlendirilir?” *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkishor*, Ankara, s.161-168.
- Çandarlıoğlu, Gülçin (1966). “Türk Toplumunda Kadın”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S.IV, s.22-27.
- Çandarlıoğlu, Gülçin (1977). *Türk Destan Kahramanları*, And Yayınları, İstanbul.
- Esin, Emel (1978). *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Gökalp, Ziya (1976). *Türk Medeniyetler Tarihi*, haz. İsmail Aka, Kazım Yaşar Kopruman, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gregory Abû'l Farac (1945). *Abu'l Farac Tarihi*, 685/1286, I, trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK.
- Gündüz, Ahmet (2012). “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, S.5/5, 2012, s.129- 148.
- Güner, Ahmed (2001). “Yezd Kâkûyîleri (Kâkveyhîler) ve Selçuklular”, *I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler I*, Konya, s.355-371.
- Güner, Ahmet (2001). “Kâkûyîler”, *DİA*, XXIV, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, s.219-221
- Hacıgökmen, Mehmet Ali (2013). “Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları”, *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, Konya S.Ü. Türkiyat Enstitüsü Yayınları, s.393-423.
- İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri (2019). Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İbn Kesir (2000). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Çev. Mehmet Keskin, XII, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İnan, Abdulkadir (1934). “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, *Türk Yurdu*, IV, S.22, Ankara, s.274-280.
- İnayet, Alimcan, Adem Öger (2009). “Uygur Türklerinin Mitolojik Dini ve Tarihi Kadın Kahramanlar Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*, Vol. 4/3, s. 1183-1198.
- İnce, Fatma (2019). “Selçuklu Bizans Hanedan Kadınları”, *JASS*, S.76, s.137-153.
- Kaçın, B. (2004). *Büyük Selçuklu Devletinde Hanedan Üyelerinin Evlilikleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış

- Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kafesoğlu, İbrahim (1993). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kaymak, Suat (2014). “Abbasi Sarayı’nın İlk Selçuklu Gelini: Hatice Arslan Hatun”. *Tarih ve Kültür Dergisi*, C. LXXVI, s.48- 52.
- Kitapçı, Zekeriya (1994). *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanlar*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Kitapçı, Zekeriya (2014). *Ortaoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, Konya: Yedi Kubbe Yayınları.
- Küçük, Mehmet Alparslan (2013). “Geleneksel Türk Dinindeki Ana/Dışıl Ruhlara Mitolojik Açından Bakış”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, s.105-134.
- Ögel, Bahaeddin (1988). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ögel, Bahaeddin (1993). *Türk Mitolojisi*, I, Ankara: TTK, Ankara.
- Özcan, Abdülkadir (1997). “Hatun”, *DİA*, XVI, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, s.499-500.
- Özgüdenli, Osman G. (2015). *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi)*, Ankara: İSAM.
- Parlak, S. (2017). “Ortaçağ’da Kadın Olmak”, *Doç. Dr. Numan Durak AKSOY Anısına*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Matbaa ve Basımevi, s. 1-13.
- Rasonry, Laszlo (1993). *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Roux, Jean-Paul (1989). ‘Ortaçağ Türk Kadını: I. Oymayazı Metinlerine Göre Kadın’, çev. Gönül Yılmaz, Erdem, C. 5, S. 13, Ankara, s. 199-226.
- Sevinç, Necdet (1980). “Eski Türklerde Kadın ve Aile Hukuku”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, II, S.8, s.17-74.
- Sümer, Faruk (2012). “Tuğrul Bey”, *DİA*, XLI, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, s.344-346.
- Tekin, Talat (2010). *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK.
- Tellioglu, İbrahim (2016). “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.55, 2016, s.209-224.
- Telloğlu, İbrahim (2016). “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.55, s.209-222.
- Thomsen, Wilhelm (1935). *Moğalistan’da Türkçe Kitabeler*, III, çev. Ahmet Cemal Köprülüzade, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Türkiyat Mecmuası, 1935.
- Turan, Osman (1969). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, I, İstanbul: Ötügen Yayınları, 1969.

- Useev, Nurdin (2012). “Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamlarına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S.11, s.57-66
- Uyumaz, Emine (2001). “Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongre Bildirileri II*, Konya, s.398-421.
- Yılmaz, A. (2004). “Türk Kültüründe Kadın”, *Milli Folklor*, S.16/64, s.111-123.

BÖLÜM IV

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA BESLENME ALIŞKANLIKLARI VE MUTFAK KÜLTÜRÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ¹

Doç. Dr. Cuma Ali YILMAZ²

¹ Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, Türkiye, yarslantas@firat.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-9204-3224

² Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, Türkiye, cayilmaz@firat.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-1100-7203

GİRİŞ

Toplumlar genellikle yaşadıkları coğrafi şartlara göre üretim- tüketim ve beslenme kültürlerini şekillendirmişlerdir. Avcı toplayıcı toplumların beslenme alışkanlıkları göz önüne alındığında onların da dolaştıkları tabii ortama uygun bir beslenme alışkanlığına sahip olduklarını söyleyebiliriz. Zira bu dönem insanları tamamen tabiata bağlıydı ve çevrelerindeki hayvanları avlayarak ve yine çevrelerindeki bitki ve meyveleri toplayarak beslenirlerdi.

Avcı-toplayıcı toplumların hayatında önemli bir yere sahip olan ateş sağlıklı beslenme ve damak zevkinin kaynağıydı. Topladıkları bitkilerin bir kısmını baharat olarak kullanmışlar ve böylece beslenmede lezzeti de yakalamışlardır. Bu durum Neolitik dönemde yetiştirilen bitkilerin çeşitliliğini de belirleyici olmuştur.

İlk tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin başladığı Neolitik dönemin beslenme ve mutfak kültürünün, bugün anladığımız anlamda, başladığı dönem olduğunu söyleyebiliriz. Yerleşik hayat ve üretimin başladığı ‘‘Bereketli Hilal’’ Mezopotamya, beslenme kültürünün başladığı coğrafyadır³. MÖ 3200’lerde yazının kullanılmaya başlandığı Mezopotamya’da yemek tarifi ya da kitabı diyebileceğimiz pek çok tablet yazılmıştır. Bu kayıtlardan besin maddelerinin zevke göre karıştırılıp pişirildiği ve bir mutfak kültürü ve geleneğinin giderek yerleşmeye başladığı anlaşılmaktadır⁴.

Mezopotamya kanun metinlerinden tarım ve hayvancılığın kanunlarla güvence altına alındığı anlaşılmaktadır⁵.

ESKİ MEZOPOTAMYA COĞRAFYASINDA ZİRAİ FAALİYETLER, YETİŞTİRİLEN BESİNLER VE HAYVANCILIK

Mezopotamya ekonomisinin bel kemiğini tarım oluşturmaktadır. Tarımın yoğun bir şekilde yapılması ve besin çeşitliliğinin fazla olmasında, bağlantılı kanal ağlarıyla yapılan sulama sistemlerinin etkisi büyüktür⁶. Mezopotamya kralları, ülke ekonomisi için tarım arazilerinin daimi olarak üretimin bir parçası olmasına önem vermişlerdir. Krallar bu bağlamda,

³ Soğandereli, F. (2020). Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Mutfak Kültürü, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 7(2), s. 1308-1342.

⁴ Mazoyer, M., Roudart, L. (2007). *Dünya Tarım Tarihi*, (Çev. Şule Ünsaldı), Ankara, s. 79; Bordreuil, P., Briquel, F., Michel, C., C. (2015). *Tarihin Başlangıçları*, (Çev. Levent Başaran), İstanbul, s. 22-23; Soğandereli, F. Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Mutfak Kültürü, s. 1312.

⁵ Mihaylovic, I. (2020). *Hammurabi Kanunları*, (Çev. Emine Burçin Verdi), Eskişehir.

⁶ Dolukhanov, P. (1998). *Eski Ortadoğu’da Çevre ve Etnik Yapı* (Çev. Suavi Aydın), Ankara, s. 205-508; Jursa, M. (2015). *Babilliler*, (Çev. Firuzan Gürbüz Gerhold), İstanbul, s. 51.

kanalların ıslahı, toprağın tuzlanmasının önlenmesi gibi, çeşitli tedbirler almışlardır.

Mezopotamya beslenme ve mutfak kültüründe, meyvelerden armut, incir, elma nar gibi meyveler, soğan gibi kök bitkiler ve birçok hayvansal, bitkisel ürünler bulunmaktadır⁷. Örneğin Babil’de, en önemli besin ürünleri arpa, susam, hurma, süt ürünleri, peynirler ve koyun etiydi. Bataklık alanlarından gelen besin ise balık ve kuşlardı. Dövülmüş arpa kavru olarak ya da ezilerek bir tür bulamaç haline getirilir veya öğütülerek toprak fırınlarda mayalı ya da mayasız olarak arpa ekmeği şeklinde pişirilirdi. Tahıllar yassı taşlardan yapılmış öğütme taşlarında öğütülürdü. Bu zahmetli bir iş olduğu için belgelerde, öğütme işi için mahkumların kullanıldığından bahsedilmektedir. Güney Mezopotamya’ya bakıldığında ise hurma ön plana çıkmaktadır⁸. Hurma bahçeleri, şehirlere yakın alanlarda yoğunlaşmaktaydı. Hurma dışında incir, elma, nar, asma ve sebze türleri de beslenme ve mutfak kültüründe belirgin bir yere sahipti. Soğan ve sarımsak da yetiştirilirdi.

Tahıllar

Buğday

Eski Mezopotamya’da buğdayın tarihi çok eski dönemlere rastlamaktadır. Nitekim Neolitik buluntular arasında einkorn ve emmer buğdayının varlığı da bilinmektedir. Nakış olarak da işlenen buğday, Firuzan Kinal tarafından aynı zamanda dini bir sembol olarak değerlendirilmiştir⁹. Buğdayın yanısıra arpa, mercimek, keten ve bezelye yetiştirildiği bilinmektedir. Bölgede ele geçirilen arkeolojik buluntuların yanısıra, Mezopotamya mitolojik anlatılarında da temel besin kaynağı olarak buğdaya yer verilmiştir. Örneğin Sümer mitolojisinde aşk Tanrıçası olarak betimlenen İnanna (İştär), anlatıya göre kendisine eş seçmeye kalkışınca iki aday öne çıkmıştır. Bunlardan biri çobanı temsil eden Tanrı Dumuzi (Tammuz), diğeri çiftçiyi temsil eden Tanrı Enkidu (Enkimdu)’dur. Tanrı Enkidu, Tanrı Dumuzi’nin aradan çekilmesi için ona çeşitli hediyeler teklif etmiştir. Teklif ettiği hediyeler arasında buğday bulunmaktadır. Bir diğer örnek olarak Adapa mitosunu gösterebiliriz. Anlatıya göre, ebedi hayat için “hayat ekmeği ve hayat suyu” Adapa’ya sunulmaktadır. Mezopotamya mutfak kültüründe önemli bir yere sahip olan buğday, çeşitli işlemlere tabi tutulduktan sonra tüketilmiştir. Buğday, önceleri taşlar üzerinde, seramik ortaya çıktıktan sonra ise

⁷ Bottero, J. (2005). *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakınoğu – Sümer’den Kutsal Kitaba*, Ankara, s. 100; Arslantaş, Y. (2010). Mezopotamya’nın Faunası ve Florası, Uluslararası Dördüncü Orta Doğu Semineri, Elazığ, s. 423.

⁸ Jursa, M. (2015). *Babilliler*, (Çev. Firuzan Gürbüz Gerhold), İstanbul, s. 53.

⁹ Kinal, F. (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara, s. 29; Dolukhanov, P. (1998). *Eski Ortadoğu’da Çevre ve Etnik Yapı* (Çev. Suavi Aydın), Ankara, s. 210; Arslantaş, Y. Mezopotamya’nın Faunası ve Florası, s. 424.

çömlerlede kavruarak sert kabuğu ve kepeğinden ayrıldıktan sonra dibekler veya öğütme taşları vasıtasıyla öğütülerek un haline getirilmiştir. Undan ise çeşitli ekmek türleri yapılmıştır.

Mezopotamya’da ekmekler “tinuru” adı verilen fırınlarda pişirilmekteydi. Hamur topları mayalanmadan ısıtılan fırının duvarlarına yapıştırılarak pişirilmiştir. Günümüzde de kullanılan tandır (tannur) adının bu kelimeden geldiği düşünülmektedir. MÖ 3. binlerin başlarında kubbeli fırınların inşa edilmeye başlandığı tahmin edilmektedir. Bu fırınlarda pişirilen yemeklerin oluşturduğu nemli ortamda mayalanmış hamur yavaş yavaş pişirilerek kabarmış ekmek haline getirilmektedir¹⁰.

Arpa

Mezopotamya’da arpanın varlığı Neolitik Çağ’dan beri bilinmektedir. Arpa bu dönemde sulu tarım ile yetiştirilmektedir. Kale El-Jarmo bölgesindeki yüzey araştırmalarında ele geçirilen arpa ve sebze kalıntıları, bölgede yapılan tarım ve tüketilen besin maddeleri hakkında ipucu vermektedir. Toprak tuzlanmasına karşı daha dayanıklı olduğu için arpa, buğdaya kıyasla zirai faaliyetlerde daha yoğun görülmektedir. Ancak buna rağmen Babil’de buğday ve arpanın aynı zamanda yetiştirildiği bilinmektedir. Arpa, ekmek yapımında kullanıldığı gibi biranın da hammaddesidir¹¹.

Güney Mezopotamya’nın en önemli tarım ürünlerinden birisi olan arpa ile, suda bekletip fermente etme yöntemiyle bira elde edilmiştir. Bira, Mezopotamya’da en çok tüketilen içecektir. Hammurabi dönemine ait üzerinde bir Sümer ilahisinin kayıtlı olduğu bir belgede bira tarifine de yer verilmiştir. Söz konusu ilahi, Bira Tanrıçası Ninkasi’ye adanmıştır. Metinden, biranın genellikle kadınlar tarafından üretildiği anlaşılmaktadır. Bu anlatıya göre Tanrıça Ninkasi, *babpir* ismi verilen ezme, mayalanma süresinin hızlanması için yabani şeker havucu gibi aromatik bitki özlerini ve hurma pekmezini eklemiştir. Bölgede arıcılık yaygın olarak yapılmadığı için bal, daha ziyade Mısır’dan ithal edilmiştir. Bu nedenle bira yapımı ve yiyecekleri tatlandırmak için hurma pekmezinden faydalanılmıştır. Bira içen kişilerin resmedildiği çizimlerde, biranın süzülmeden çubukla içildiği görülmektedir. Ur’da bulunan erken Sümer dönemine ait gümüş, altın ve lacivert taşından yapılan çubuklar, bira içilirken kalıntı ve tortuların ağıza gelmesini önlemekteydi¹².

Arpa, Mezopotamya’nın en önemli içeceği olan biranın hammaddesiydi. Ayrıca maltlanmış arpadan bira ekmeği pişirilir.; bu ekmek sonra parçalara

¹⁰Soğandereli, F. Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Mutfak Kültürü, s. 1313.

¹¹ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu–Sümer’den Kutsal Kitaba*, s. 100; Arslantaş, Y., *Mezopotamya’nın Faunası ve Florası*, s. 423.

¹² Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu–Sümer’den Kutsal Kitaba*, s. 100; Arslantaş, Y., *Mezopotamya’nın Faunası ve Florası*, s. 423; Jursa, M., *Babilliler*, s. 57.

ayrılarak suda yumuşatılır, irmik veya unla ve bazen baharatlarda karıştırılarak mayalanırdı. En önemli yağ kaynağı susamdı. Bu yiyeceklere kurutulmuş hurma da eşlik ederdi. Hurmadan daha sonra mayalama yoluyla bira da üretilmiştir¹³. Tapınaklarda merkezileşmiş bir depolama sistemi vardı ve burada toplanan başlıca ürünler hurma, arpa, susam, susam yağı, yün, bira idi. Tapınak kölelerine ödemeler de genellikle bu ürünlerle yapılırdı. Bazen de daha çok arpa veya bira ile yapılırdı¹⁴.

Yukarıda verilen ürünlerin düzenli dağıtılmakla birlikte dengeli beslenme için yeterli olmadığı düşünülmektedir. Arpa, genellikle kalori ihtiyacını karşılıyor olsa da ağırlıklı olarak tüketildiği zaman ağır mide rahatsızlıklarına yol açabiliyordu. Bu nedenle arpa, üzerinde ödeme alan işçi veya köleler, pazarlarda arpayı diğer gıda maddeleri ile değiş tokuş ediyorlardı¹⁵.

Bira Çeşitleri

Mezopotamya'da beyaz, kızıl, açık, koyu, bulanık, balla tatlandırılmış, aromatik ve sert bira olmak üzere çeşitli bira türlerine rastlanmaktadır. Bira altında tortusunu süzmeye yarayan elek bulunan borularla doğrudan küpten içiliyordu. Aynı küpten birkaç kişi aynı anda içmekteydi¹⁶. Ziyafetler sırasında bolca içki tüketilirdi. Bu yüzden bazen bağırtılı, gürültülü ve kakhahalarla geçen bir ortalama dönüşmekteydi¹⁷.

Tanrılar aleminde düzenlenen ziyafetleri tasvir eden kayıtlarda tanrıların da bolca içki tükettiklerinden bahsedilmektedir¹⁸. Bu yüzden olsa gerek tanrılara içki kurbanı sunumunda da bulunulmuştur. Tanrılar da sarhoş olmaktadır¹⁹. Tanrılar şölenleri sırayla düzenlerdi²⁰.

¹³ Jursa, M., *Babililer*, s. 56-57.

¹⁴ Dolukhanov, P., *Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*, s. 212; Jursa, M., *Babililer*, s. 65.

¹⁵ *The History of Ancient Civilization*, (1889). (Ed. J. Verschoyle), New York, s. 53; Köroğlu, K. (2021). *Eski Mezopotamya Tarihi*, İstanbul, s. 40-44; Jursa, M. *Babililer*, s. 66.

¹⁶ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakınoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s. 90.

¹⁷ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakınoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s. 90.

¹⁸ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakınoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s. 91.

¹⁹ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakınoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s. 91.

²⁰ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakınoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s. 93.

Meyve ve Sebzeler

Soğan

Bazı belgelerde “soğan tarlası” kavramının geçmesinden dolayı, bölgede soğanın bolca ekildiği ve tüketildiği düşünülmektedir. Örneğin Nippur belgesinde, bir çiftçi soğan tarlasını sulayamadığından dolayı borçlarını ödeyemediğini söyleyip, mahkemede yemin etmiştir. Soğanın yanısıra sarımsak ve pırasa da yetiştirilmiştir. Sümer yazılı belgelerinde sebze bahçelerinden söz edilmesi sebze üretimi ve tüketiminin yaygın olduğunu göstermektedir²¹.

Mezopotamya mutfağında yemeklerde soğan, sarımsak ve pırasa en çok kullanılan besin maddeleridir. Soğan, Sümerler döneminde de en çok kullanılan sebzelerden biriydi ve “Sum” ideogramı ile karşılanmaktaydı. Soğanın farklı türleri olduğu çivi yazılı belgelerden anlaşılmaktadır. Buna göre:

Sum- Babbar: Açık renk soğan

Sum- Dilmun: Dilmun soğanı

Sum. Gam. Gam: Ender soğan türü

Sum. Gaz: Parçalanmış soğan

Sum. Gisimmar: Hurma palmyesi soğanı

Sum. Gud: İlkbahar soğanı

Sum-Kur: Dağ Soğanı

Sum-Sikil: Açık renk soğana oldukça benzeyen bir soğan çeşidi

Sum. Sir.dili: Soğan ve sarımsak

Sum.d. UTUL: Güneş soğanı

Bu soğan türleri bilinmektedir²². Ancak si-lum, sum.tu.da, sum.TU.LU²³ ve sum.za.ha.ti/din ismi verilen soğanlar III. Ur Sülalesi dönemine ait metinlerde geçmektedir. Ancak hangi tür olduğu tespit edilememiştir.

Üzüm

Üzüm, Asur buluntuları ve abideleri üzerinde net bir şekilde tasvir edilmiştir. Bazı kayıtlarda yaygın bir bitki türü olduğu kaydedilmektedir²⁴.

²¹ Arslantaş, Y., Mezopotamya'nın Faunası ve Florası, s. 425.

²²Oates, J. (2015). *Babil*, (Çev. Fatma Çizmeli), Ankara, s. 205; Soğandereli, F., Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Mutfak Kültürü, s. 1314.

²³ Soğandereli, F., Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Mutfak Kültürü, s. 1314.

²⁴ Arslantaş, Y., Mezopotamya'nın Faunası ve Florası, s. 426.

Mezopotamya'da üzüm de yetiştirilmiştir. Bu bağlamda Mezopotamya'nın önemli içeceklerinden biri de şaraptı. Şarap, Sümerce' de GESTIN, Akadca'da karanum kavramlarıyla ifade edilmiştir. Bunun dışında Şarap, Habburu ve miz'u şeklinde kavramlarla da ifade edilmiştir. Belgelerde şarap evine E. GESTIN denilmekte ve bu mekânın, şarabın üretilip yıllandırıldığı alanlar olduğu düşünülmektedir. Şarap üretiminden sorumlu kişiye rab karani /rab kütati denilmektedir ve ismi saraya bağlı görevliler arasından geçmektedir. Şarap, genellikle zenginler tarafından tüketilen özel bir içecektir. Şarap, Kuzey Mezopotamya, Doğu Akdeniz, Mari ve Kargamış'tan ithal edilmiştir. Bu Şarap sıradan ve sıradan kırmızı diye adlandırılmıştır. Şarap, eskiçağdaki birçok kavim tarafından kutsal kabul edilmiş, ebedi hayat ve gençlik timsali şeklinde mitolojide ifade edilmiştir.

Gılgamış Destanı'nda Tanrıça Siduri, üzüm veren asma ağacı şeklinde Gılgamış'ın karşısına çıkmıştır. Gılgamış ondan ebediliği istemiştir. Bu nedenle Sümer toplumunda, asma ağacı ölümsüzlük bitkisi olarak algılanmıştır. Babil Kralı II. Nabukadnezar dönemine ait kitabede şaraptan bahsedilmektedir. Burada kral kendini tanıtmamasının ardından Esagil mabedi ve Babil'in öteki Tanrıları adına düzenlediği ziyafetten bahsetmektedir. Marduk, Şarpanitu, Nabü, Nanaya isimli tanrılar bu belgelerde geçmektedir. Bu ziyafet için bolca şarap getirildiği anlaşılmaktadır. Üzüm, Asur buluntuları ve abideleri üzerinde net bir şekilde tasvir edilmiştir. Bazı kayıtlarda yaygın bir bitki türü olduğu kaydedilmektedir²⁵.

Mezopotamya'da değişik şarap türleri bulunmaktaydı. Sadece şarap anlamında *karanu* diye ifade edildiği gibi şarabın özelliği belirtildiğinde kırmızı şarap, beyaz şarap şeklinde ifade ediliyordu. Şarabın kalitesine göre de tasnif edilmekteydi. 1.kalite, 2.kalite, orta kalite şarap şeklinde de tasnif edilmiştir²⁶.

Şarap kayıtlarda bazen *yeni şarap*, *eski şarap* (yıllanmış) gibi tabirlerle de anılmaktadır. Tatlı şarap, bal ya da meyve özümüyle tatlandırılmış beyaz şaraba deniliyordu. Acı şarap ise bazı bitki suları katılarak elde edilmekteydi. Sert şarabın alkol oranı fazlaydı. Şaraplar şarap mahzenlerinde depolanmaktaydı. Kral sofralarında soğutulmuş şarap tüketiliyordu. Buz ve şarap depolarında hazır tutuluyordu. Buz kış aylarında kuzeydeki dağlardan temin ediliyordu. Dağlardan getirilen buz buzhanelerde muhafaza ediliyordu. Irak'ın kuzeybatısında Katara'da buzhaneler tespit edilmiştir²⁷.

²⁵ Arslantaş, Y., Mezopotamya'nın Faunası ve Florası, s. 426.

²⁶ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s.100.

²⁷ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s.102-103.

Sert içkiler özellikle bayramlarda ve şölenlerde ikram ediliyordu. Misafirler içi delik bir sapla küpten içki içerdi. Şarap içmede maşrapa da kullanılıyordu. Tanrıların saf bira ve şaraba zaafı olduğuna inanılıyordu. Mezopotamya’da üzüm dışındaki meyvelerin şarapları da bilinmekteydi²⁸.

Kavun

Asur abidelerindeki tasvirlerden kavunun varlığı anlaşılmaktadır²⁹.

İncir

Mezopotamya’ da incirin varlığı çizim ve tasvirlerde görülmektedir³⁰.

Hurma

Hurma ve hurma şarabı, tapınağa ya da saraya vergi olarak verilmektedir. Hurma, Mezopotamya mutfağında yemeklerde tatlandırıcı olarak kullanılmıştır. Mezopotamya belgelerinde sık sık hurma bahçelerinden söz edilmektedir³¹.

Zeytin

Neolitik Çağ’da Ürdün, Suriye ve Doğu Akdeniz bölgelerinde, tarıma alınmış zeytinlerden zeytinyağı elde edilmiştir. Zeytin yağı ilk olarak kandil yağı olarak kullanılmıştır. Yemeklerde daha sonra kullanılmıştır. Yazılı belgelerde de zeytin ve zeytin yağının adı geçmektedir. Akadça “zeirtum” şeklinde adlandırılan zeytin, İbranice ’de “zeta” Arapça’da “zaitun” şeklinde isimlendirilmiştir. Yunanca ’da ise “zeta” olarak ifade edilmekte ölümsüzlüğün simgesidir.

Bezelye

Bezelye de ilk yetiştirilen ürünlerdendir. Çoğa Mami’ de yetiştirilen iri taneli bezelye türünden bahsedilmektedir³².

²⁸ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu – Sümer’den Kutsal Kitaba*, s.103-104.

²⁹ Bonavia, E., *The Flora Of Assyrian Monuments and its Outcomes*, s. 14-25; Arslantaş, Y., *Mezopotamya’nın Faunası ve Florası*, s. 427.

³⁰ Bonavia, E., *The Flora Of Assyrian Monuments and its Outcomes*, s. 14-25; Arslantaş, Y., *Mezopotamya’nın Faunası ve Florası*, s. 427; Bordreuil, P., Briquel, F., Michel, C. C. (2015). *Tarihin Başlangıçları*, s. 30-32.

³¹ Kramer, S. N. (1999). *Tarih Sümer’de Başlar*, (Çev. Hamide Koyukan), İstanbul, s.59; Oates, J., *Babil*, s. 205.

³² Arslantaş, Y., *Mezopotamya’nın Faunası ve Florası*, s. 424.

Hıyar

Sümer yazılı belgelerinde sebze bahçelerinden söz edilmesi sebze üretimi ve tüketiminin yaygın olduğunu göstermektedir³³. Yazılı belgelerde hıyar tarlalarından söz edilmektedir³⁴.

Fıstık

Yukarı Mezopotamya'da Çoğa Mami bölgesinin tepelerinde fıstık tarımı yapıldığı tespit edilmiştir³⁵.

Baharatlar

Mezopotamya'da yemeklerde birçok çeşit baharat kullanılması dünyanın birçok coğrafyasından çok önce bereketli topraklardan zirai ürünler elde edildiği ve kullanıldığını göstermektedir. Çivi yazılı belgelerde anason, nane, hardal, kimyon gibi birçok baharat çeşidinin ismi geçmektedir. Bu bitkiler tatlandırıcı olarak kullanıldığı gibi ilaç yapımında da kullanılmıştır. Bunlar hardalla birlikte suda kaynatılır, narın suyu, sedef otu, acı badem, dut ve hurmadan elde edilen pekmez ile birlikte kullanılmıştır³⁶.

Yağ olarak hayvansal ve bitkisel yağlar kullanılmıştır. Tere yağı sığağa dayanmadığından sade yağa çevrilerek kullanılırdı. Bitkisel yağlar keten tohumu, keten otu, yalancı safran ve MÖ 3.bin belgelerinde gördüğümüz susam çok önemliydi. (Şamaşşammu = Susam)

Tarçın

Sümer metinlerinde Tarçın'ın ismi geçmektedir; ancak tarçın ile ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşamamaktayız. Mezopotamya mutfağında yeri olduğunda rahatlıkla söyleyebiliriz³⁷.

Susam

III. Er Sülaleler dönemine ait belgelerde halkın yetiştirdiği susam ve ondan elde edilen susam yağından bahsedilmektedir. Susam, beslenme kültüründe önemli bir yer tuttuğu gibi, yağı ile birlikte vergi olarak da saraya ya da mabede getirilen ürünlerdendir³⁸.

³³ Arslantaş, Y., Mezopotamya'nın Faunası ve Florası, s. 425.

³⁴ Oates, J., *Babil*, s. 205; Arslantaş, Y., Mezopotamya'nın Faunası ve Florası, s. 426.

³⁵ Arslantaş, Y., Mezopotamya'nın Faunası ve Florası, s. 428.

³⁶ Soğandereli, F., Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Mutfak Kültürü, s. 1317.

³⁷ Bonavia, E. (1927). *The Flora Of Assyrian Monuments and its Outcomes*, New York, s. 14-25; Arslantaş, Y., Mezopotamya'nın Faunası ve Florası, s. 426.

³⁸ Arslantaş, Y., Mezopotamya'nın Faunası ve Florası, s. 424.

Susam yemeklerin yanı sıra aydınlatma araçlarında, sabun, krem ve parfüm, tütsü ve dezenfektan olarak kullanılırdı. Yeni Asur döneminde susam diğer tarım ürünlerinden 4 kat daha değerliydi.

Baklagiller

Fasulye

Eski Mezopotamya mutfağında baklagiller önemli bir yer tutmaktadır. Belgelerde köylünün ekip biçtiği tarım arazilerinden büyük çiftliklerden bahsedilmektedir. Edebi tartışmaların yer aldığı bir kayıta "küçük fasulye" ibaresi geçmektedir. Buradan hareketle bölgede fasulyenin yetiştirildiğini ve bazı çeşitlerinin kullanıldığını anlamaktayız. Bunun yanısıra belgede "*Size buğday, fasulye, mercimek getireceğim*"³⁹ ifadeleri yer almaktadır.

Mercimek

Mercimek Eski Mezopotamya' da Neolitik Çağ'dan beri yetiştirilmektedir ve halkın temel besinlerinden birisidir⁴⁰.

Hayvancılık

Mezopotamya ekonomisi ve mutfağında hayvan ve hayvansal ürünler çok önemliydi. Beslenen hayvanlar arasında sığır, keçi, koyun ve kümes hayvanları önemli bir yer tutmaktaydı. MÖ 13. yy' da bunlara deve de dahil olacaktır⁴¹. Bu arada balık da beslenmede ve ticari hayatta önemli bir yere sahiptir. Tali bir et kaynağı ise avcılıktır⁴².

Mezopotamya toplumu hayvansal gıda olarak et ve balığı bolca tüketmiştir. Koyun, keçi, domuz ve sığır eti en yaygın tüketilen etti. Sığır daha çok dini törenlerde kurban olarak kesilirdi ve zenginlerin, elitlerin tükettiği et türüydü. Akarsu ve denizlerde balık avlandığı çizimlerden anlaşılmaktadır. Balık eti tanrılara da takdim edilirdi. Bu nedenle mabetlerde balık temizliği⁴³ ve pişirilmesinden sorumlu görevliler vardı. Mezopotamya'da kabuklu deniz ürünleri tüketildiği gibi çeşitli kuşlar hem yumurtası hem de eti ile önemli bir besin kaynağıydı. Sümer belgelerine göre (Sulgi dönemi) bir inek günde 5 litre tereyağı ve 7,5 litre peynir üretimine yetecek süt vermesi gerekirdi. Bu miktarların günlük mü ya da haftalık mı olduğu hususu tartışmalıdır. Burada

³⁹ Kramer, S. N., *Tarih Sümer'de Başlar*, s. 118-120; Oates, J., *Babil*, s. 205; Arslantaş, Y., *Mezopotamya'nın Faunası ve Florası*, s. 426.

⁴⁰ Arslantaş, Y., *Mezopotamya'nın Faunası ve Florası*, s. 424.

⁴¹ Yıldırım, R. (1996). *Ön Asya Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, s. 44.

⁴² Yıldırım, R., *Ön Asya Tarih ve Uygarlıkları*, s. 44.

⁴³ Soğandereli, F., *Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Mutfak Kültürü*, s. 1316.

bahsi geçen litre miktarından emin olunamadığı gibi bir inekten günlük bu kadar yağ ve peynir elde edilip edilmeyeceği de tereddütlü bir konudur⁴⁴.

Kesilen hayvanların eti taze olarak tüketildiği gibi tuzlanmış, işlenmiş ve kurutulmuş olarak da tüketilmekteydi. Atıklarla köpekler beslenirdi⁴⁵.

Koyun ve Keçi

Mezopotamya mutfağında vazgeçilmez hayvanlardan birisi koyundur. Koyun türlerini ifade eden Sümerce' de 200 kadar kelime vardır. En değerlisi de semiz, yağlı, kuyruklu ve dağ koyunu diye isimlendirilen türleridir⁴⁶. Yine ilk evcilleştirilen hayvanlardan olan keçi de oldukça önemlidir⁴⁷. Koyun ve keçiden kıl, yün ve süt elde edilirdi. Sütten krema, yoğurt, tereyağı ve peynir elde edilirdi⁴⁸.

Sığır

Sığır, Mezopotamya toplumu için oldukça önemliydi. Sığırın eti, sütü, derisi ve boynuzlarından yararlanıldığı gibi toprağı işleme ve taşımacılıkta da önemli bir iş gücüyü. Sığırın Mezopotamya toplumunun hayatındaki bu önemini abideler üzerinde de görmekteyiz⁴⁹. Gılgamış destanında da boğa ile ilgili dikkat çekici bölümler bulunmaktadır⁵⁰.

Domuz

Neolitik Dönem'in ilk köylerinde evcilleştirilen hayvanlardan birisi domuzdur. Sümer belgelerinde sıklıkla kasaplık hayvan olarak geçmektedir⁵¹.

⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakınoğu – Sümer'den Kutsal Kitabı*; Soğandereli, F., *Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Mutfak Kültürü*, s. 1320.

⁴⁵ Bordreuil, P., Briquel, F., Michel, C. C., *Tarihin Başlangıçları*, s. 33.

⁴⁶ Arslantaş, Y., *Mezopotamya'nın Faunası ve Florası*, s.410.

⁴⁷ Arslantaş, Y., *Mezopotamya'nın Faunası ve Florası*, s. 410.

⁴⁸ Myres, P. V. N. (1904). *Ancient History*, Bostan, s. 8; Kınal, F., *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 24; Bordreuil, P., Briquel, F., Michel, C. C., *Tarihin Başlangıçları*, s. 33.

⁴⁹ Kramer, S. N. (1999). *Sümer Mitolojisi*, (Çev. Hamide Koyukan), İstanbul, s. 104-10; Oates, J., *Babil*, s. 206; Kınal, F., *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 53.

⁵⁰ Baikie, J. (1916). *Ancient Assyria*, London, s. 59-76; Budge, E. A. W. (1920). *The Babylonian Story of The Deluge As Told By Assyrian Tablets From Niniveh*, London, s. 40-57; *Gılgamış Destanı*, (2001). (Çev. Muzaffer Ramazanoğlu), Ankara, s. 19 -26, 52-59; Adalı, B. (2005). *Gılgamış Destanı*, İstanbul, 13-19; Bottero, J. (2022). *Gılgamış Destanı*, (Çev. Orhan Suda), İstanbul, s. 30 vd.

⁵¹ Arslantaş, Y., *Mezopotamya'nın Faunası ve Florası*, s. 417.

Kaplumbağa

Urukagina devrine ait ticari bir listede 60 adet kaplumbağanın geçmesi bu hayvanın hem kabuğu hem de eti için değerli olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir⁵².

Balık

Nehirlerin şekillendirdiği coğrafya olan Mezopotamya'da beslenme ve mutfak kültürünün temelini tarım, hayvancılık ve balıkçılık teşkil etmekteydi⁵³.

Mezopotamya bir nehir coğrafyasıdır. Balıkçılık günlük ekonomik hayatın önemli parçasıdır. Bilhassa Halaf dönemi eserlerinden boyanmış çanak çömleklerin motiflerinde sıklıkla balık ve kılçıkları işlenmiştir. Yine vergi kayıtlarında mabede vergi olarak getirilen balık ve kurutulmuş balıktan söz edilmektedir. Urukagina dönemine ait, beslenme kültüründe de yerini bildiğimiz, bir listede 540 tane balık, 180 tane balık, 60 tane kuru balık, 60 tane balık yumurtasından söz edilmektedir. Sümerler döneminde de tüccarlara satmak üzere verilen mallar arasında tuzlu balık ve güneşte kurutulmuş balıklar bulunmaktadır⁵⁴.

Arı ve Bal

İnsanoğlu, Paleolitik Çağ'dan beri tabiatla bal toplayarak beslenme kültürüne dahil etmiştir. Mezopotamya'da Sümer kayıtlarında balın geçmesi arıcılığın yapıldığını göstermektedir. Bal, az bulunan madde olduğu için, oldukça pahalı bir besindir. Bunun yanı sıra bal mumu, ilaç yapımında ve yazı tahtasının yüzeyini hazırlanmak için kullanılmıştır. Ayrıca MÖ 8. yy 'a ait Suhi ve Mari valisinin dikme taşında arıcılıktan söz edilmektedir:

“Atalarımın zamanında kimselerin bilmediği ve öğretmediği bal yapan sinekleri ben tanıttım. Bal, bal mumu toplasınlar diye, Garabi'nin bahçelerine yerleştirdim onları. Bal kaynatarak mumundan ayırmayı da öğrendim. Bahçıvanlarım da bunu biliyorlardı⁵⁵.”

Kuşlar

Mezopotamya'nın Orta Kalkolitik Döneminin yerleşim merkezlerinden olan Samarra'da, seramikler üzerine doğada var olan bütün canlılar işlenmiştir. Seramiklerde gagası ile balık tutan kuş motiflerine rastlanmaktadır. Kuş avcılarının varlığı yine belgelerdeki kayıtlardan öğrenilmektedir. Bunun

⁵² Kınal, F., *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 158, 418; Arslantaş, Y., *Mezopotamya'nın Faunası ve Florası*, s. 417.

⁵³ Memiş, E. (2019). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Bursa, s. 55.

⁵⁴ Arslantaş, Y., *Mezopotamya'nın Faunası ve Florası*, s. 418; Bordreuil, P., Briquel, F., Michel, C. C., *Tarihin Başlangıçları*, s. 36.

⁵⁵ Arslantaş, Y., *Mezopotamya'nın Faunası ve Florası*, s. 419.

yanısına kuşlar dikili yerlere ziyan verdiği için korkutmak gerektiği kaydedilmiştir.

Metinlerde karga, güvercin, ittirlu, imdigut (anzu) kuşları tespit edilmektedir. Er Süllaleler döneminde inşa edilen anıtsal tapınaklar içinde I. Ur süllalesinden A-anni-Pada'nın Ubeyd şehrine yaptırdığı tapınakta süsleme ögesi olarak kartalı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde İştar'ın kutsal hayvanı ile alakalı çizimlerde ve resimlerde aslanın bitişinde, sağ ve sol tarafında baykuşun olduğu görölmektedir. Mezopotamya'da kazların olduğu da verilerden anlaşılmaktadır⁵⁶.

Böcekler

Mezopotamya mutfağında bazı böceklerin tüketildiğini de söyleyebiliriz. Özellikle çekirgenin zevkle tüketildiği anlaşılmaktadır. Horsabad' da bulunan taş kabartmasında kral ziyafeti esnasında hizmetçilerin uzun şişlerin üzerinde çekirge ikram ettikleri görölmektedir⁵⁷.

Avcılık

Yiyecek temininde avcılık da Mezopotamya'da önemini korumuştur. Av hayvanlarının yaşamasına elverişli alanlarda ceylan, yabani eşek, geyik, domuz, karaca, ayı, yabani öküz, keçi, muflon, tavşan, arslan, sırtlan. Karakulak, panter, tilki, porsuk, sansar, yabani kedi, yabani kuşlar, kaz, ördek, su hayvanları avlanıp tüketilmekteydi⁵⁸. Bu hayvanların bazılarının tüketilmek için değil yağı, derisi için avlandığını tahmin etmekteyiz.

ESKİ MEZOPOTAMYA MUTFAğI

Elimizdeki verilerle Mezopotamya toplumlarının günlük beslenme ürünleri hakkında liste yapabilecek durumdayız. Tahıllar, çeşitli bitkiler, meyvelerden hurma, elma, armut, incir, nar, üzüm, soğan, köklü bitkiler, yer mantarı, mantar, baharatlar, küçük ve büyükbaş hayvan etleri, domuz, kümes hayvanları, av hayvanları, balık, kaplumbağa, çeşitli böcekler, süt, tereyağı, diğer hayvansal yağlar, bitkisel yağlar (susam yağı, zeytinyağı), ağaç şıra ve sosları, bal, tuz gibi ürünler günlük beslenme ürünlerini göstermektedir⁵⁹.

Mezopotamya halkı maden, kereste ve taşı dışarıdan temin etmesine rağmen gıda maddelerini dışarıdan alma ihtiyacı duymamıştır. Ürettiklerini

⁵⁶ Houghton, W. (1884). *The Birds of Assyrian Monuments and Records*, London; Kramer, S. N., *Tarih Sümer 'de Başlar*, s.124-125.

⁵⁷Oates, J., *Babil*, s. 208; Çığ, M. İ. (2007). *Uygarlığın Kökeni Sümerliler*, İstanbul, s. 50; Arslantaş, Y., *Mezopotamya'nın Faunası ve Florası*, s. 420.

⁵⁸ Dolukhanov, P., *Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*, s. 213; Bordreuil, P., Briquel, F., Michel, C. C., *Tarihin Başlangıçları*, s. 34-35.

⁵⁹ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s. 69; Arslantaş, Y., *Mezopotamya'nın Faunası ve Florası*, s. 421.

besin maddelerini çeşitli usullerle işleyerek tüketmişlerdir. Bakla, mercimek ve diğer baklagiller, hurma, üzüm, incir, et ve balığı hem taze hem de kurularak tüketmişlerdir. Et ve balığı fûme yapmayı bilmekteydiler. Balık, dana ve ceylan eti gibi etleri tuz içerisinde koyarak muhafaza etmişlerdir. Kimi meyveler bal içerisinde, kimi balıklar da yağ içerisinde konulmuştur. *Shiqqu* adı verilen bir salamura yapılmaktadır. Bu salamura, sade olarak tüketildiği gibi kabuklu hayvan ve çekirge turşusunda da kullanılıyordu. Ekşi süt ve taze mayalanmış peynir yapmak amacıyla laktik fermentasyon yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu usullerin çoğu günlük hayatta yaygın olarak kullanılmıştır.

Tahılları işlemesini de biliyorlardı. Öğütme taşları ile tahıllar öğütülüyor, irmik ve un haline getiriliyordu. Sonra⁶⁰ elenerek iri parçalardan ayrıştırılıyordu. Malt haline getirilmiş arpadan en yaygın içki olan biraz yapılıyordu. Şarabın kuzey ve kuzeybatıdan geldiği kaydedilmektedir. Undan bulamaç ve hamurlu yiyecekler yapılıyordu. Taze olarak tüketildiği gibi kurutuluyor veya mayalanmıyordu. Hamurdan çeşitli türden ekmekler yapılıyordu.

Mezopotamya toplumu yiyecek hazırlamada ateşi çok güzel kullanıyordu. Alevde ve közde pişirme yapıldığı gibi ateşin içine bırakılan çömlek kırıkları üzerine yiyecek kabını koyarak yemeğin ısısını muhafaza ediyorlardı. Tandırın biraz ilkel şekli de hamur bezelerinin pişirilmesinde kullanılıyordu. Ayrıca kubbeli fırınlar da inşa edilmiştir.

Yemek pişirmede toprak tencere ve bronz kazanlar kullanılıyordu. Büyük miktarda suyla yiyecek pişirmede tencere az suyla pişirmede ise kazan kullanılıyordu.

Yapılan arkeolojik kazılarda birçok mutfak kabı ele geçtiği gibi yazılı metinlerde de mutfak gereçlerinin isimlerini görebilmekteyiz. Bütün bu buluntu ve kayıtlar ustalık derecesinde bir aşçılığın varlığını ortaya koymaktadır⁶¹. Mesela hayvan bağırsaklarını etle doldurma işlemi ile bugünkü sucuk veya bumbarı hazırlamayı bildiklerini söyleyebiliriz.

Kayıtlardan 18-20 tür peynir tespit edilmektedir. Çorba Sümercede “*tu*”, Akadça’da “*ummaru*” olarak adlandırılıyordu ve yüz kadar çorba çeşidi bilinmekteydi.

Yaklaşık 300 ekmek türü bulunmaktaydı. Ekmekler değişik hazırlanma hazırlama tarz ve şeklinde üretiliyordu. Mayalı, mayasız, yağlı, sütlü, biralı, tatlı, baharatlı, içi meyveli, büyük, küçük, kalın, ince, uzun, kalp, baş, el, kulak,

⁶⁰ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu – Sümer’den Kutsal Kitaba*, s. 69.

⁶¹ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu – Sümer’den Kutsal Kitaba*, s. 70.

kadın göğsü şekillerinde hazırlanmıştır. Bir anlamda bu konudaki ustalıklarını da sergilemek istemişlerdir⁶².

Mezopotamya sofrası aynı zamanda ailenin bütünleşmesi ve kaynaşması seremonisiydi. Mezopotamya düşüncesine göre ölülerin. Her ne kadar hayattaki gibi yiyecek ve içeceğe ihtiyaçları olmasa da arada bir öteki alemdeki hayatlarını sürdürebilmeleri için biraz yiyecek tüketmeleri gerekiyordu. Buna göre ölüler davet edildikleri yerlere görünmeden gelir aile yemeği olan *kispu* 'ya katılırlardı. Burada yedikleri yemek belli bir süre için onların ihtiyaçlarına yeterdi. Yaşayanların böyle yemekler tertip etmesi dinî bir zorunluluktan ibaretti.

Her ailenin bu tür yemekleri ekonomik gücüne göre düzenlenirdi. Haliyle kralın düzenlediği yemekler de hayli görkemli olurdu. Devlet yöneticileri, askerler ve kralın diğer adamları bu şölenlere katılır ve bir anlamda bir bütünleşme yemeği özelliği taşımaktaydı. Bu şölenlerden de ölüler nasiplenirdi⁶³. Mutfak sorumlusuna Akadça “*mubannû*” denilmekteydi ve “güzelleştirici” anlamına gelmekteydi.

Yeni Asur dönemine ait belgelerde yemek işinde görevli olan kişilerin unvanları şöyledir:

Rab Muhatimmu (baş aşçı), Rab karkadinni (baş pastacı), Rab apie (baş fırıncı-ekmekçi), Rab sirase (baş biracı), Rab şahiti (Baş yağ yapıcı), Rab samni (baş yağcı), Rab karani (baş şarapçı), Rab zamri (baş meyveci), Rab ragguti (baş baharatçı), Rab karmi/Rab karmani (baş tahılçı)⁶⁴.

Saray Mutfağı

Mezopotamya mutfağında yemek pişirmekten beklenen sonucun sadece karın doyurmak olmadığı çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira onlarda baharat türünün, yemeğe göre kullanılan pişirme tekniklerinin varlığı yemek pişirmenin bir sanat ve meslek olduğunu göstermektedir. Bundan olsa gerek, yemeklerin estetik olarak sunumuna da büyük özen gösterilmiştir⁶⁵.

Tabletlerde tarifleri kayıtlı olan yemeklerin daha çok saray ve mabed mutfağında pişirilen yemekler olduğu söylememiz gerekir. Zira halkın okuma-yazma bilmediği hatırlanacak olursa bu tariflerin halk için kaleme alındığını söyleyemeyiz. Bazı tariflerin çok malzeme istemesi ve bazı malzemelerin de

⁶² Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s. 71.

⁶³ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s.97.

⁶⁴ Soğandereli, F., *Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Mutfak Kültürü*, s. 1320.

⁶⁵ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s. 80.

oldukça pahalı olması, halkın bu tarifleri hazırlamayacağını ortaya koymaktadır⁶⁶.

Mezopotamya halkının günde iki defa yemek yediği tahmin edilmektedir. Sabah ve akşam olmak üzere. Akşam yemeği kapsamlı temel yemeği oluşturmaktadır⁶⁷.

Alt tabakanın ekonomik durumu göz önüne alındığında günlük bolca yemek tükettiğini söyleyemeyiz⁶⁸.

Kralların zaman zaman devlet görevlileri ve askerlerle yemek şöenlerle yemek ikram ettiği de anlaşılmaktadır⁶⁹.

Düğün Yemekleri

Yazılı metinlerde tanrıların evliliği sırasında düzenledikleri şöenlerden söz edilir. Şöenlerde ikram etmek üzere her türlü hayvan, peynirler, baharatlı peynirler, diğer süt ürünleri, bal, pastalar, hurma, incir, nar, kiraz, erik, ceviz, yer fıstığı, meşe palamudu, üzüm vb. yiyecekler hazırlanmıştır⁷⁰.

Bir Ekmek Tarifi

Un, su, süt ya da bira, sıvı yağ(tereyağı), hurma, üzüm, incir ya da elma, çam fıstığı. Bu malzemelere çörek otu, sarımsak, kişniş, kimyon ilave edilir. Kimi zaman bunlara bal da eklenir. Tercihen bir tencerede karıştırılır⁷¹. Sonra fırında pişirilip ekmek oluyordu.

Tariflerden yola çıkılarak ekmeklerin nasıl yapıldığı da tahmin edilmektedir:

Mayasız ekmek yapmak için, ½ kg tam buğday unu, 180 gr ılık su ve 1 çay kaşığı tuz karıştırılarak hamur yapılıp pişirilirdi. Baharat katılarak yapılan ekmeklerden de söz edilmektedir⁷².

⁶⁶ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakınoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s. 82.

⁶⁷ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakınoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s. 86.

⁶⁸ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakınoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s. 87.

⁶⁹ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakınoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s. 89.

⁷⁰ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakınoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s. 95.

⁷¹ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakınoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s. 72.

⁷² Bober, P. P. (2014). *Antikçağ ve Ortaçağ'da Sanat, Kültür ve Mutfak*, (Çev. Ülkün Tansel), İstanbul, s. 393.

2.1. Mezopotamya Mutfağında Pişirilen Yemekler

M.Ö. 1700'lere ait olan Akadca yemek tarifi tabletlere Mezopotamya yemek kültürü konusunda varılan ustalık derecesini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Buradaki tariflerin 21'i etle ilgili, 4'ü sebze yemekleriyle ilgilidir⁷³.

Tabletlerdeki yemek tariflerinde neredeyse hiç değişmeyen malzeme su ve yağdır. Yemekler kısık ateşte kazan veya tencerede uzun süreli olarak pişirilmektedir. Tarife göre sebze ve baharatlar hazırlanan yemeğe eklenmektedir. Sıkça geçen üç malzeme sarımsak, soğan ve pırasadır. Kullanılan diğer baharatlar ise nane, kişniş, hardal, kimyon ve türü tam olarak tanımlanamayan *shuhutinnu* ve *samidu*'dur.

Su, bazı tahıl ürünleri katılarak kalınlaştırılmış ve kıvam verilmiştir. İrmik, un ve malta dönüştürülmüş arpa, bira, süt veya kan kullanılmıştır. Tuzu yemekleri tatlandırmak için kullanmışlardır. Yemekler, kullanılan malzeme veya sunulma şekline göre isimlendirilmiştir. Haşlama-haşlama suyu, et haşlama, geyik haşlama, ceylan haşlaması⁷⁴, oğlak, kuzu, koyun, güvercin, but, dalak, küskütlü haşlama, kızıl haşlama, ekşi haşlama gibi.

En yoğun kullanılan malzeme olan et, kullanılan hayvanın vücudunun hemen hemen her yerinden çıkarılabilmekteydi. Etler değişik baharatlardan oluşan soslar içinde pişirilerek bir damak tadı elde ediliyordu.

Babilliler döneminde Sümerce ve Akadca yazılmış olan ansiklopedik tarzdaki yazılar Mezopotamya mutfak kültürü hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgiler tam bir yemek kitabı gibi kaleme alınmıştır diyebiliriz. Jean Bottero bu verilerden hareketle 18-20 tür peynir olduğunu ve bu çeşit zenginliğinin geniş bir damak tadının göstergesi olduğunu kaydetmektedir.

Günümüzde ABD'de Yale Üniversitesindeki Akadca 3 tablet, Mezopotamya yemek tariflerini ihtiva etmektedir. Bu tabletler, MÖ 1700'lere tarihlenmektedir. Önceleri ilaç reçetesi olarak tanımlanmış; ancak J. Bottero ve ekibinin incelemeleri sonucunda Mezopotamya⁷⁵ yemek tarifleri olduğu anlaşılmıştır. 53 satırlık bu tabletlerin birisi çok tahrip olduğu için çözülememiştir. Daha iyi durumda olan 75 satırlık olanı 25 formülü ihtiva etmektedir. Tanımların 21'i etli, 4'ü sebzele tarifelerle ilgilidir. Tanımlar bir aşçının ağzından yapılmış gibidir. 200 satırdan oluşan tablet oldukça ayrıntılı tarifler yapmaktadır. Onunda bazı kısımları tahrip olmuştur. Yemeğin pişirilme şekli ve ana malzemesi yemeğin isimlendirilmesinde temel faktördür.

⁷³ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s. 74.

⁷⁴ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s. 75.

⁷⁵ Soğandereli, F., *Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Mutfak Kültürü*, s. 1318.

Kazanlarda hafif pişirilen ya da tencerede uzun süre pişirilen yemeklerin ortak malzemesi yağ ve sudur. Buradaki değişiklik et, baharat ve sebze kullanılması ile alakalıdır. Yemek isimleri sunuş biçimi veya suda pişirilmesine göre “haşlama” olarak adlandırılmıştır. Et haşlama, oğlak haşlama, güvercin haşlama gibi.

Çorba

Çorba, Sümerce *tu*, Akadça *ummaru* olarak ifade edilmektedir ve aslında sulu pişirilen yemeklerin ortak adıdır. 100 (Yüz) kadar çorba çeşidi tespit edilmektedir. Ekmek kataloğu diyebileceğimiz katalogda 300’e yakın ekmek çeşidi tespit edilmektedir. Ekmek türlerine baktığımızda değişik un çeşitleriyle mayalı, mayasız olarak yağlı, sütü, biralı, tatlı, baharatlı, meyveli ekmek çeşitleri pişirildiği görülmektedir. Ekmeklerin çeşitli büyüklüklerde ve şekillerde pişirildiği tespit edilmiştir.

Haşlama

Oğlak haşlaması güvecinin tarifi şöyle verilmektedir:

“Başın, ayakların ve kuyruğun, kaba koyulmadan önce aleve tutulması gerekir. Bunun için et gerekmektedir. Su hazırlanır. İçine yağ ve havanda hep birden dövülmüş soğan, samidu, pırasa, sarımsak, kan ve taze peynir koyulur. Bunun yanısıra eşit oranda has shuhutinnu eklenmektedir. Bir başka haşlama tarifinde yemeğe kıvam vermesi için ön pişirme işleminin ardından ve tencereyi ateşin üzerinden almadan evvel, ufalanan tahıl küspesi tortuları serpilmiştir.” Et haşlamanın tarifi ise şöyledir:

Su hazırlanır, yağ ilave edilir, sarımsak havanda ezilir, has shuhutinnu ve pırasa eklenir. Sakatattan yapılan yemeğin ismi “kızıl haşlamadır”. Burada da yağ, ciğer, işkembe, ince bağırsak su atılır. Üzerine tuz havanda dövülerek eklenir. Bunun yanısıra öğütülen malt ve çeşitli baharatlar ve sebzeler eklenir. Eti pişirmeden evvel kan içinde bekletilir ve sonra kaynayan karışıma katılır⁷⁶. Malzemelerin oranı (miktarı) ve pişirme süreleri tariflerde belirtilmemiştir. Yemeğe katılan katkı maddeleri olan samidu, shuhutinnu ve surummu adıyla anılan malzemenin tam olarak ne olduğu bilinmemekle birlikte sarımsak türünde bir malzeme olduğu tahmin edilmektedir.

Güvercin, diğer haşlama türü yemeklerde benzer bir tarifile hazırlanmaktadır. 49 satırlık uzun bir tarife göre küçük kuşların etiyle yapılan güvercin yapımı şöyledir:

“Önce kuşların kafalarını ve ayaklarını ayırın, karınlarını yarıp kursak, yürek ve ciğerlerini çıkarın. Kursaklarını yararak temizleyip yıkayın, kuşları

⁷⁶ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu – Sümer’den Kutsal Kitaba*, s. 76; Bober, P. P., *Antikçağ ve Ortaçağ’da Sanat, Kültür ve Mutfak*, s. 395; Soğandereli, F., *Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Mutfak Kültürü*, s. 1319.

yassı duruma getirin. Bir kazan hazırlayıp kuşları, taşlıkları, yürekleri içine attıktan sonra ateşe koyun. Daha sonra tencereye çırpılmış süt tereyağı veya peynir koyup ateşe koyun. Kazandaki et pişerken harçlar ayıklanıp tuzlanarak sütün kaynadığı diğer tencereye sedefotuyla birlikte aktarılır. Süt kaynadıktan sonra, ince kıyılan soğan, pırasa, sarımsak ve samidu ile beraber biraz daha su ilave edilir. Soğanda ölçüyü kaçırmayın. Tencere tıkırdaya dursun, bir sonraki adım dövülmüş tahılı suda yıkayıp yumuşaması için sütle beklettikten sonra yeter miktarda süt ve yağ katarak yumuşak bir hamur yoğurmaktır. Hamurun içerisine sikku olduğu tahmin edilen tuzlu bir tatlandırıcı ilave edilir. Balık veya kabuklu deniz ürünlerinden yapılan mayalı sikku sosu daha sonra Greklerde ve Roma da kullanılmıştır. Hamur kısa bir süre için ateşe bırakılır ve daha sonra ikiye bölünür. Tablet in bu bölümü kırıktır. Anlaşıldığı kadarıyla bu hamurla mayasız, yassı ekme k yapılmaktadır. Diğer parçası muhtemelen kabarması için içerisinde süt olan bir tencereye bırakılır. Yoğurulan hamur bir tepsiye biraz taşacak şekilde serilir ve kuşlar üzerine konulur. Pişince üzerine soğangillerden başka bitkiler tat vermesi için katılır. Kuşlar belli bir düzende yerleştirilerek iç organlarıyla süslenir. Soslarda eklendikten sonra üstü kapalı olarak sofraya konulur⁷⁷. Yemekleri hazırlayan kişiye Sümerlerde Nuhatimmu (erkek aşçı) denilir. Mutfak sorumlusuna Akadca “güzelleştirici” anlamında mubannu denilmiştir.

Tuh’u Adlı Sebze Yemeği

Burada but etine ihtiyaç vardır. Su hazırlanarak tencerenin içerisine yağ, tuz, soğan, havuç ve baharat eklenir. Sarımsak ve pırasa havan içerisinde dövülüp tencereye ilave edilir. Karışım lapa kıvamını alıncaya kadar pişmeye bırakılır. Piştikten sonra üstüne shuhutinnu ve kişniş dökülür⁷⁸.

Kippu Haşlaması

Kipps kuşlarının karınları yarılr. Soğuk su ile yıkanır ardından kazanın içine atılır. Et piştikten sonra kazan ateşten indirilir. Üzerine sirke ve soğuk su eklenir. Ardından nane ve tuz beraber eklenerek etin üzerine sürülür. Kazandaki su süzülür. Hazırlanan bu sosa nane ilave edildikten sonra kuşlar içine konulur⁷⁹.

İsmi Bilinmeyen Başka Bir Kuş Yemeği

Kuşların başı ve ayakları kesilir. İç organları çıkarılır. Taşlığı temizlenip kesilir. Kuşlar temizlendikten sonra kazan hazırlanır, kuşlar ve iç organları

⁷⁷ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu – Sümer’den Kutsal Kitaba*, s. 77; Soğandereli, F., *Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Mutfak Kültürü*, s. 1320.

⁷⁸ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu – Sümer’den Kutsal Kitaba*, s. 77.

⁷⁹ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu – Sümer’den Kutsal Kitaba*, s. 78.

içine konularak ateşe yerleştirilir. Sonra kazan ateşten alınır. Tencere soğuk suyun altında yıkanır. İçerisine süt koyulduktan sonra ateşe konulur. Kuşların yemeyecek kısımları çıkarıldıktan sonra tuzlanarak tencere konulur ve içine süt ve yağ eklenir. Ayrıca sedefotu da ilave edilir. Kaynamaya başlayınca pırasa, sarımsak, samidu ve soğan konulur. Biraz su ilave edilir. Süt ve yağla bir hamur hazırlanıp pişirilir. Sonra etler hamur üzerinde servis edilir⁸⁰.

SONUÇ

Mezopotamya, yiyecek kaynakları bakımından kendi kendine yetebilen bir coğrafyadır. Kanallar sistemi ile donatılan tarım arazilerinde birçok bitki yetiştirilmiş ve bunun yanında hayvancılık da yapılmıştır.

Mezopotamya mutfağı ve beslenme kültürüne baktığımızda sadece karnı doyurmaya yönelik vahşi bir beslenme tarzı olmadığını; toplumun her kesiminin ciddi bir yemek kültürüne sahip olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Pişirme teknikleri, kullanılan malzeme ve baharatların bolluğu uzman bir aşçı grubunun varlığını bize göstermektedir. Yani Mezopotamya halkı sadece karnı doyurmak için yemek hazırlamamış, bir damak tadı yakalamak için birçok malzeme kullanarak tarifler hazırlamıştır. Bu zengin mutfak kültürü şölen, düğün ve ritüellerin de vazgeçilmezi haline gelmiştir.

Yemek çeşitliliğindeki bu zenginliğin yanında birçok hayvansal ve bitkisel yiyeceğin de günlük hayatta bolca tüketildiğini görmekteyiz. Et, süt ve bitkiler işlenerek birçok yiyecek hazırlanmıştır. Bunun yanında av etinin de önemli bir besin kaynağı olmaya devam ettiğini söyleyebiliriz.

⁸⁰ Bottero, J., *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu – Sümer'den Kutsal Kitaba*, s. 78: Bordreuil, P., Briquel, F., Michel, C. C., *Tarihin Başlangıçları*, s. 208-209.

KAYNAKÇA

- Arslantaş, Y. (2010). “Mezopotamya’nın Faunası ve Florası”, *Uluslararası Dördüncü Orta Doğu Semineri*, (29-30 Mayıs 2009), Elazığ, s. 405-430.
- Baikie, J. (1916). *Ancient Assyria*, London, Beston Press.
- Bober, P., P. (2014). *Antikçağ ve Ortaçağ’da Sanat, Kültür ve Mutfak*, Çev. Ülkün Tansel, İstanbul.
- Bonavia, E. (1927). *The Flora Of Assyrian Monuments and its Outcomes*, New York, India Office.
- Bordreuil, P. Briquel, F., Michel, C., C. (2015). *Tarihin Başlangıçları*, Çev. Levent Başaran, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Bottero, J. (2005). *Dünyanın En Eski Mutfağı: Eski Yakındoğu – Sümer’den Kutsal Kitaba*, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.
- Bottero, J. (2022). *Gilgamiş Destanı*, (Çev. Orhan Suda), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Budge, W., E., A. (1920). *The Babylonian Story of The Deluge As Told By Assyrian Tablets From Niniveh*, London, Good Press.
- Çiğ, M., İ. (2007). *Uygarlığın Kökeni Sümerliler*, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- Dolukhanov, P. (1998). *Eski Ortadoğu’da Çevre ve Etnik Yapı* (Çev. Suavi Aydın), Ankara, İmge Kitabevi.
- Gilgamiş Destanı*, (2001) Çev. Muzaffer Ramazanoğlu, Ankara, Cumhuriyet Kitapları.
- Houghton, W. (1884) *The Birds of Assyrian Monuments and Records*, London, Forgotten Books.
- Jursa, M. (2015). *Babililer*, (Çev. Firuzan Gürbüz Gerhold), İstanbul, Alfa Yayınları.
- Kınal, F. (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara, DTFC Yayınları.
- Köroğlu, K. (2021). *Eski Mezopotamya Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kramer, S. N. (1999). *Sümer Mitolojisi*, (Çev. Hamide Koyukan), İstanbul, Kabalcı Yayınları.
- Kramer, S. N. (1999). *Tarih Sümer’de Başlar*, (Çev. Hamide Koyukan), İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- Mazoyer, M., Roudart, L. (2007) *Dünya Tarım Tarihi*, (Çev. Şule Ünsaldı), Ankara, Epos Yayınları.
- Memiş, E. (2019). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları.
- Mihaylovic, I. (2020). *Hammurabi Kanunları*, (Çev. Emine Burçin Verdi), Eskişehir, Dorlion Yayınevi.
- Oates, J. (2015). *Babil*, (Çev. Fatma Çizmeli), Ankara, Arkadaş Yayınları.
- S. N. Kramer. (1999). *Tarih Sümer’de Başlar*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

- Soğandereli, F. (2020). Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Mutfak Kültürü, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 7(2), s. 1308-1342. The *History of Ancient Civilization*, (1889). (Edited J. Verschoyle), New York.
- Van, P., Myres, N. (1904). *Ancient History*, Bostan, Ginn& Go Publisher.
- Yıldırım, R. (1996). *Ön Asya Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, Meram Yayıncılık.

BÖLÜM V

ARIUSÇULUK VE BARBAR KAVİMLER

Sümeyya EKİNCİ¹

¹İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Malatya/ Türkiye,
email:sumeyyaekinci.44@hotmail.com, ORCID:0000-0001-6090-471X.

Giriş

Hz. İsa'nın tabiatı ve teslis anlayışındaki yeri, baba ile olan ilişkisi, oğulun tanrısallığı ile Tanrı'nın birliğinin nasıl uzlaştırılması gerektiğine dair itikadı meseleler II. yüzyıldan itibaren giderek artan ihtilaflara neden olmuştur. Bu meseleler özellikle IV. yüzyılda ciddi boyutlara ulaşmış ve Hristiyanlık ilk kez büyük bir bölünme krizi yaşamıştır. Bu ilk ciddi bölünme tehlikesine Ariusçuluk denilen teslis karşıtı mezhep neden olmuştur.²

Adını kurucusundan alan Ariusçuluk Hristiyan tarihinde en önemli mezhep ayrılığıdır. Ariusçuluk, Arius'un Mısır kilisesinde rahip iken MS 318 yılında fikirlerini açıklamasıyla başlayan ve MS 381 yılında İstanbul Konsili'ne kadar etkili olan IV. yüzyıldaki en önemli mevzudur. Ayrıca Ariusçuluk, Ortodoks Hristiyanlığın inançları ile çatışması nedeniyle dini açıdan, Bizans İmparatoru Konstantin ve haleflerinin ihtilafa dâhil olmasından dolayı da siyasi açıdan oldukça önemlidir. Mezhebin kurucusu Arius Libya kökenli bir aileye mensuptur ve MS 312 yılında bir rahip olarak kiliseye katılmıştır. Arius sonraki dönemlerde teslis doktrinini reddettiği için kilise tarafından sapkın ilan edilmiştir.³

Arius teslis⁴ ile alakalı fikirlerini ilk olarak MS 318 yılında açıklamıştır. Bu fikirler ilk açıklandığında önemli tepkilere neden olmuştur. Bu sırada İskenderiye piskoposu olan Alexander önce meseleyi uzlaşma yoluyla çözebileceğini düşünmüş ve bir tartışma meclisi tertip ederek Arius ile karşıt görüştekileri bir araya getirmiştir.⁵ Ancak bu toplantı istenen neticeleri vermemiş ve anlaşmazlığın daha da büyümesine neden olmuştur. Bunun üzerine Piskopos Alexander bir konsil toplayarak Arius ve arkadaşlarını bu sapkınlıklarından dönmeleri için uyarmıştır. Ancak onlar bu görüşlerinden dönmeyi kabul etmediklerinden ötürü onları kiliseden aforoz etmiştir. Bu yaşananlar ihtilafa son vermez ve verilen kararlar kargaşayı daha da büyütür. Arius arkadaşları olan piskoposlara yazdığı mektuplarda hakkında verilen kararların yanlış olduğunu anlatarak bu kararların geri alınması konusunda

² Kadir Albayrak (2005). "İznik Konsili Öncesi Ve Sonrasında Heretik Hristiyan Akımları", *Uluslararası İznik Sempozyumu*, İznik, s.120.

³ Kübra Tekin (2019). *Erken Ortaçağ'daki Arianizm Tartışmaları ve Günümüz Üniteryenizm'e Etkileri*, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.32.

⁴ Üçleme anlamındaki teslis kelimesi Hristiyanlığın üç unsurlu (baba- oğul –kutsal ruh) tanrı anlayışını ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jacques Waardenburg, (2011). "Teslis", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XL, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.548-552.

⁵ Bilal Baş (2000), "Monoteist Bir Hristiyanlık Yorumu: Aryüşçülük Mezhebi", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, V, (9), İstanbul, s.195.

yardımlarını istemiştir.⁶ Diğer yandan Arius fikirlerini halkın arasında yaymaya başlamış ve bu amaçla Thalia adlı eserini kaleme almıştır. Thalia adlı eserinde Arius düşüncelerini şu sözlerle ifade etmektedir;

“Tanrı yalnızca bir tanedir. Varlığı kendinden, doğrulmamış, başlangıcı ve sonu olmayan, irade, ilim ve kelim sahibi. Tanrı, başka varlıklar tarafından kavranamaz. O, ezelden beri baba değildir, kendi iradesiyle oğlu (İsa) yoktan yarattığında, baba olmuş, diğer varlıkları da yoktan yaratmıştır. Kutsal Ruh ise, oğulun aracılığı ile yaratılmıştır ve derece olarak ondan daha aşağıdadır.”⁷

Arius teslisi reddetmemiş ancak üç tanrısallığın aynı özden geldiğine dair inancı reddetmiştir. Arius’ a göre Tanrı tektir ve yaratılmamıştır, Oğul ve Kutsal Ruh ise sonradan Tanrı tarafından yaratılmış oldukları için ondan daha aşağı konumdadırlar. Arius’un bu fikirlerine karşı piskoposlar tarafından alınan tüm önlemler sorunu çözmediği gibi ihtilafların daha da büyümesine yol açmıştır. MS 324 yılında tek başına Doğu Roma İmparatorluğu tahtına oturan Konstantin (MS 324-337) başlangıçta bu mesele ile alakadar olmamıştır. Ancak bu sorunun imparatorlukta birliğe zarar vereceğinden duyduğu endişe dolayısıyla mevzuaya el atarak sorunu kökten çözmek amacıyla İznik’te bir konsil toplanması kararını vermiştir.⁸

14 Haziran-25 Ağustos 325’te toplanan ilk ekümenik⁹ konsile çok sayıda din adamı katılmıştır. Konsilin başkanlığını imparatorun temsilcisi Hosius yapmıştır. Konsilin açılış konuşmasını bizzat İmparator Konstantin (MS 324-337) yapmıştır. Açılış konuşmasında imparator en önemli şeyin kilisenin birliği olduğu ve tanrının iradesinin de bu yönde olduğunu dolayısıyla herkesin üzerine düşen fedakârlığı yapması gerektiğini söylemiştir. Öte yandan konsilin ilk oturumunda Arius kendi inancını açıklamış fakat hiç beklemediği bir şekilde büyük bir tepki ile karşılaşmıştır. Bütün papazlar ayağa kalkıp onu protesto

⁶Fatma İnce (2021). “Heretizm’e Karşı İlk Tepki: İznik Konsili”, Mehmet Akif Ersoy Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-X, Ed. Yunus E. Tansü, Ankara: İksad Yayınevi, s. 298.

⁷Albert Houtin(1981). *Hristiyanlığın Kısa Tarihi*, çev. Abdurrahman Küçük, s.447;Mustafa Sinanoğlu, (2001). “ İznik Konsili”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.549; Albayrak, agm.,s.121;Fatma İnce (2021). “Doğu ve Batı Kiliselerinde İlk Ayrışmaların Başlaması ve Kadıköy Konsili”, *Adıyaman Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi*, Adıyaman: İspec Yayınevi, s133.

⁸Sinanoğlu, agm.,549-552;Hacer Akdaş (2009). “*Hristiyanlığın Kurumsallaşmasında İlk Dönem Konsillerinin Rolü*, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,s.23; Tekin, agt., s.38.

⁹Ekümenik: evrensel.

ederek inancının yazılı olduğu kredoyu¹⁰ yırtmışlardır. Bu tepki bu güne kadar hep galip çıkan Ariusçuların beklemedikleri bir durumdu. Bundan dolayı Arius çoğu arkadaşısı tarafından yalnız bırakılmıştır.¹¹

İznik Konsili'nde Arius ve inancı mahkum edilmiştir. Lakin onun düşüncelerinin güçlü taraftarları ortaya çıktı ve Ariusçuluk tartışmaları yarım yüzyılı aşkın bir süre daha imparatorluğun gündemini işgal etmeye devam etti. Konsilde kabul edilen İznik İnanç metninin esasları şu şekildedir;

*“Göğün ve yerin, görünen ve görünmeyen kâinatın yaratıcısı, kadir-i mutlak tek bir baba tanrıya, tanrının biricik oğlu tek bir Rab İsa Mesih 'e yegane doğrulmuş, babanın özünden doğmuş tanrıdan tanrı, nurdan nur, gerçek tanrıdan gerçek tanrı olduğuna tevliğ edildiğine, yaratılmadığına baba ile aynı tabiatta olduğuna, gökte ve yerde bulunan her şeyin onun vasıtası ile yapıldığına, biz insanlar ve bizim kurtuluşumuz için semadan indiğine, bedenleştiğine ve insan olduğuna, ıstırap çektiğine ve göğe yükseldiğine, ölüleri ve dirileri yargulamak üzere geri geleceğine ve Kutsal Ruh'a inanırız. Tanrının oğlunun ezeli olmadığını doğmadan önce var olmadığını, yoktan ve babadan farklı öz ve tabiattan olduğunu, onun değişim veya dönüşüme açık yaratılmış olduğunu söyleyenler ekümenik konsil tarafından aforoz edilecektir”.*¹²

İznik Konsil'inde ve sonrasında alınan tüm önlemlere rağmen Arius taraftarlarının hızla artması sebebiyle Konstantin(MS 324-337), devlet içerisinde herhangi bir karışıklığın çıkmasını engellemek adına Ariusçularla anlaşmayı seçerek onlara birtakım tavizler vermiştir. Bu gelişme dağılmış olan Ariusçuları tekrardan bir araya getirdi. Ariusçuluk tartışmaları imparatorluk topraklarında devam ederken MS 336 yılında Arius aniden hayatını kaybetmiştir.¹³ Ancak onun fikirleri hızla yayılmaya devam etmiştir. Öte yandan Arius'un ölümünden bir yıl kadar sonra MS 337 yılında İmparator Konstantin'de vefat etmiştir.¹⁴

¹⁰ Kredo: inanç, amentü, iman.

¹¹ Şinasi Gündüz, (2007). *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s.92; Yalduz, Alparslan (2003). “Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII, (2),s.266.

¹²Charles Diehl (2010).*Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Gökçe Bozkurt, İstanbul: İlgi-Kültür-Sanat Yayıncılık, s.25;Sinanoğlu, agm., s.552; Timothy E. Gregory(2008). *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermert, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.73; Hasan Darcan (2013). “Athanasius ve İznik Konsili”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV, (28), Sakarya, s.169-191.

¹³ Suat Yıldırım(2005). *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, İzmir: Işık Yayınları, s. 186.

¹⁴Kamil Doğan(2017) ”I. Constantinus'un 'un Hristiyanlığı Meselesi ve Ölümü Hakkında Tartışmalar”, *Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XVIII, Bursa, s.510; Yunus Kaymaz (2014). “Büyük Constantinus'un 'un

Konstantin'den (MS 324-337) sonra imparatorluk tahtına oturan Konstans'ın Arius taraftarı politikalar yürütmesi Ariusçuluğun daha geniş bir coğrafyaya yayılmasına olanak sağlamıştır. Bu dönemde İznik Kredosunu değiştirebilmek için çok sayıda konsil toplanmış ve çok sayıda kredo ilan edilmiştir.¹⁵ Ariusçuların mevcut durumu MS 379 yılında Theodosius'un Doğu Roma tahtına oturmasıyla değişti. Artık her şey Ariusçuların aleyhine işlemeye başladı. Çünkü Theodosius koyu bir İznik Konsil'i savunucusuydu ve konsil kararlarını uygulamakta son derece ısrarcıydı. Bu amaçla yayınladığı bir fermanla Ariusçuluk dahil tüm heretik¹⁶ mezhepleri yasakladı. Ayrıca bu tartışmalara son vermek için MS 381 yılında İstanbul'da bir konsil toplanması kararını verdi.¹⁷

MS 381 İstanbul Konsili'nde İznik Kredosu'nun çizgisinde bir kredo yayımlanarak Ariusçuluk da dâhil pek çok sapkın mezhep aforoz edilmiştir. İstanbul Konsili'nde kabul edilen itikat metninde İsa; " *zaman yaratılmadan, babadan var olan, ışıktan ışık, gerçek tanrıdan gerçek tanrı, doğumu yaratılma sonucu olmayan, baba ile aynı cevherden ve her şeyin onun vasıtasıyla yaratıldığı, Tanrı'nın oğlu İsa* " şeklinde tanımlanırken Kutsal ruh ise " *Babadan var olan efendi ve hayat verici. Baba ve oğul ile birlikte yüceltmeye ve ibadete layık olan* " şeklinde tarif edilmiştir. Öte yandan konsilden sonra aynı yıl içinde İmparator bir ferman yayımlayarak Ariusçuların kilise inşa etmelerini ve topluluk oluşturmalarını yasaklamıştır.¹⁸

İmparator I. Theodosius, İstanbul Konsili sonrasında Arius ve yanlılarına karşı sert tedbirler almış, Arius'un fikirlerini savunan din adamları ya öldürülmüş ya da sürgün edilmiştir. Böylece I. Konstantin'in başa gelmesinden I. Theodosius'un Augustus olarak Doğu yönetiminin başına gelmesine kadar Doğu'da varlığını devam ettiren Ariusçuluk artık Roma İmparatorluğu içindeki meşru konumunu kaybetmiştir. Ancak Ariusçuluk Arius yanlısı piskoposlar sayesinde VI. yüzyıl ortasına kadar barbar olarak nitelendirilen Hristiyan Got, Lombard, Vandal ve Burgundiyen kavimleri arasında mevcudiyetini

Hristiyanlığı Meselesi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI, Sakarya, s. 213-235.

¹⁵Albayrak, agm., s.103-137.

¹⁶ Heretik: sapkın, doğru yoldan ayrılan.

¹⁷Samet Tarun(2015). *I. – V. Yüzyıllar Arasında Düzenlenmiş Sinod ve Konsiller*, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Lisans Tezi, s.45;Yalduz, agm., s . 257-296; Baş, agm., s.172-174; Fatma İnce (2019). "Bizans Devletinde Ariusçuluk Tartışmalarının Hristiyanlık Üzerindeki İzleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,(42), s.325-331.

¹⁸Madrigal, M. (2015). *Ekümenik Konsiller*, s. 17-20; Akdaş, agt., s.28;Ayşe Kan (2020). *IV. ve V. Yüzyıl Konsil Kararlarında Siyasi Otoritenin Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s.53; M. Katar (2007). "Ortodoksluk", *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s.113; Gregory, age., s.104.

sürdürmüştür. Ayrıca IX. yüzyıla kadar Kuzey Afrika'da da varlığını devam ettirebilmiştir.¹⁹

Ariusçuluğun İnanç Esasları

MS 318-381 tarihleri arasında İmparatorluğun siyasetini yoğun olarak işgal eden Ariusçuluk bütün Hristiyan coğrafyasında yayılma olanağı bulan kapsamlı ve etkili bir mezhep olmuştur. Arius mezhebinin kurucusu olarak mezhebin doktrinel yapısını ortaya koymuş olsa da Arius' tan sonra bu mezhebin başına gelen kilise babaları diğer piskoposların desteğini kazanabilmek adına bu doktrinel yapıyı belli ölçülerde değiştirmişlerdir. Yapılan bu değişiklikler zamanla mezhep içinde gruplaşmalara neden olarak Homoean ve Anomean olmak üzere iki önemli Ariusçuluk anlayışı meydana getirmiştir. Tabii bunlara konumu itibariyle Ariusçulara benzetilen Semi Aryanları da eklemek gerekir. Ariusçuların inanç esaslarını daha doğru bir ifade ile Ariusçuluğun doktrinel yapısını anlayabilmek için Arius'un görüşlerinden bahsetmek gerekir.

Tanrı Anlayışı

Arius'un oluşturduğu doktrinel yapının başlangıcını tanrı anlayışı oluşturur. Bu anlayışa göre tanrının ilk özelliği tek ve ezeli oluşudur. Onun hiçbir şekilde ortağı (şeriki) yoktur. Buna göre o yegâne doğrulamıştır ve ondan başka hiçbir varlığın böyle bir özelliği olamaz. Ayrıca Arius Tanrı'yı sıfatları itibariyle diğer varlıklardan ayrı tutar.

Arius'a göre Tanrı eşi ve benzeri bulunmayandır. Tanrı başka varlıklar tarafından kavranılamaz ve tarif edilemez. Zaman mefhumundan bağımsızdır. Tüm mahlûkatın sebebi ve kaynağı O'dur. O, yaratılmışları özünde değil iradesinden yaratmıştır. Onun özü bölünemeyeceği için oğul dâhil tüm yaratılmışlar yoktan var edilmiştir. Tanrının sadece kendinde olan görme ve bilme kudreti yaratılanlarda olmadığı için başka bir varlığın onu görüp bilmesi mümkün değildir. Tanrı, oğlunu yarattığı için babadır yoksa ondan önce baba değildir. Çünkü eğer ezelden baba olsa idi oğulunda ezeli olması icap ederdi. Ama ezeli olmak sadece Tanrı'ya has bir özelliktir. Tanrı tüm sıfatları ve kudreti ile birdir ve bunlar kişileştirilemez.²⁰

¹⁹Tekin, agt., s.55.

²⁰ Albayrak, agm, s.121.

İsa Mesih ve Kutsal Ruh Anlayışı

Arius ‘a göre tanrı oğlunu tüm zamanlardan önce yoktan yaratmıştır.²¹ Tabiat açısından baba ile oğulun hiçbir ilişkisi yoktur. Tanrı, oğluna da diğer varlıklar gibi seçim hürriyeti ve irade bahşetmiştir. Ancak tanrı onu diğer yaratılanlar arasından seçerek ona özel bir konum vermiştir. Oğul, tanrı ile aynı özden değil ama oğulun tabiatı diğer varlıklardan farklı ve üstündür. Arius bu konuda Piskopos Alexander’e yazdığı mektupta şunları söyler;

“Baba oğlunu kendi iradesi ile değişmez ve mükemmel bir yaratılmış olarak doğurmuştur. O tüm zamanlardan evvel baba tarafından yaratılmış, hayatı ve varlığını babadan almıştır. Baba ezeli tabiatı hariç diğer tüm özelliklerini, mahlûkatı yaratması için Oğula bahşetmiştir. Oğulun bir menşei varken, Tanrı’nın bir menşei yoktur. Oğul ilk yaratılan ve babanın özünden olmadığı içinde yoktan yaratılmıştır.”²²

Oğul tabiatı ötürü Tanrı’nın bilgisine sahip olmadığı gibi onu da göremez. O sadece tanrının ona öğrettiklerini ve gösterdiklerini bilebilir. Arius oğula tanrı demenin yanlış olmayacağını söyler. Ancak onun tanrılığı hiçbir zaman babanın tanrılığına eşit değildir.²³

Arius kutsal ruh hakkında pek söz söylemese de onun için şunları ifade eder; Kutsal Ruh, oğul tarafından yaratılan ve derece olarak ondan aşağı ancak diğer yaratılmışlardan üstündür.

Aryanizm ve Barbar Kavimler

Got, Lombard, Vandal ve Burgundiyan gibi Cermen kavimleri Aryanizm’i benimsemişler. VI. yüzyılın sonlarına denk bu mezhepten vazgeçmemişler. Ancak bireysel olarak Arianizm orada veya burada varlığını devam ettirmişse de bir organizasyon olarak devam etmesi söz konusu olamamıştır²⁴.

Tarihi kaynaklara göre Valeria ve Gallerius Roma tahtında iken oldukça kalabalık bir İskit grubu Roma topraklarını istila ederek Avrupa’nın büyük bir bölümüne yerleşmişlerdir. Daha sonra Asya’yı geçen bu grup Kapadokya ve Galatia’ya bölgesine inmişlerdir. Burada aralarında din âlimlerinin de bulunduğu birçok kişiyi esir alarak elde ettikleri ganimetlerle geri

²¹ İlbey Dölek (2018). *Batıda Son Dönemde Yapılan Kristoloji Çalışmaları (Tahlil ve Değerlendirme)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, s. 145-146.

²² Karen Armstrong (1998) *.Tanrı’nın Tarihi*, Çev. Oktay Özel, Hamide Kayukan, Kudret Emiroğlu, Ankara: Ayraç Yayınları, s. 151-154.

²³ Baş, agm, s. 196-197.

²⁴Tekin, agt., s.54.

dönmüşlerdir. Bu esirlerin arasında daha sonra Gotların ilk piskoposu olacak din adamı Urphilas'ın da bulunduğu ifade edilir.²⁵

Gotların Aryanizm'i benimsemesi piskoposları Urphilas'ın sayesinde olmuştur. Gotların üzerinde oldukça etkili olan Urphilas'ın sözleri adeta yasa niteliğindedir. Urphilas'ın, kralını zaten inançlarının benzer olduğunu söyleyerek Aryanizm'e ikna ettiği aktarılmaktadır. Gotlar babanın tanrıdan (İsa) büyük olduğunu ancak oğulun(İsa) bir yaratılmış olduğu dile getirirler.²⁶

589'dan itibaren bölgede (Gotlar arasında) Arianizm inancı son bulmuştur. Mezheple ilgili kitaplar yakılmış ve Ariyan kilise örgütleri bastırılmıştır. Çok sayıda önde gelen piskopos, politik konumlarını tehdit altında hissederek isyan etmişlerdir. İsyân sonunda ise sürgün ya da ölüm cezasına çarptırılmışlardır. İspanya' da Vizigot Krallığı öncesinde ve sonrasındaki siyasi gelişmeler nedeniyle benzer biçimde dönüşümler gerçekleşmiştir. Bundan Aryanizm'de etkilenmiş ve zaman içerisinde zayıflayan Aryan inancın ölümüne sebep olmuştur.²⁷

Doğu Roma İmparatorluğu doğuda Pers, kuzeydoğuda ise Hunların tehdidi altındaydı. Hunlar öylesine dehşet saçmaktaydı ki Got halkı dahi önlerinde tutunamamıştı. Öte yandan Urphilas'ın çabalarıyla Hristiyan olan 200.000'den fazla Vizigot Tuna'ya doğru yol almaktaydı. İmparatorluğa sığınmak isteyen Vizigotları İmparator Valens, askeri tecrübelerinden faydalanmak şeklinde durumu lehine çevirmek istemekteydi. Bu amaçla Valens, Vizigot Kralları Alavivus ve Fritigem'e uyruklarıyla birlikte Trakya'ya yerleşmelerine izin verdi. Lakin Vizigotların Hristiyan olması, Roma yöneticilerinin gözünde onların barbar olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Gıda yetersizliği ve ağır kış koşulları bu sığınmanın olumsuz sonuçlar doğuracağını habercisiydi. Hunların önünden kaçan sığınmacılar yerlilerin aşağılamaları ve sömürüleriyle karşılaşıyorlardı. Ayrıca Hun saldırılarından etkilenen Ostrogotlar da imparatorluktan sığınma talebinde bulunmaktaydı. İmparator bu talebi reddetse de Ostrogotlar kendi imkânlarıyla Tuna'yı geçmeye muvaffak olmuşlardı.²⁸

Trakya bölgesine yerleştirilen Vizigotlar aklıla başa çıkamayarak isyan etmişlerdir. İmparator Valens Batı'dan gelen destekle isyanı bastırmak için hemen harekete geçmişse de savaşçı özellikleri ile tanınan Vizigotlar karşısında MS 378 yılında büyük bir yenilgiye uğradı ve savaş meydanında öldürüldü. İmparatorluktaki İznik Konsil'i yanlısı kişiler bu yenilgiyi Valens'in itikadına

²⁵Murat Tural (2020). “ Cermenlerin Dini Dönüşümü”, *History Studies*, XII, s.322;Gregory, age., s.104.

²⁶Tekin, agt., s.55.

²⁷Tekin, agt., s.56.

²⁸Gregory, age., s.101, Georg Ostrogorsky (2015). *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara: TTK, s.48; Tekin, agt., s.56.

bağladılar. Zira doğru itikatta olan Batı hala ayaktaydı. Öte yandan Valens'in yenilgisi halk arasında da hem maddi hem de manevi olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu yenilgiyle yaşanan çaresizlik hissi halkı Tanrı ile aynı güçte olan İsa'ya inanmaya itti. Böylece Ariuşçu imparatorun katledilmesi Ariuşçuluğa olan inancı da katledeken tanrı olan İsa'nın dindar imparatorlara yardım edeceği inancının doğmasını sağladı.²⁹

MS 589 III. Toledo Konsiline kadar Ariuşçuluk inancı Vizigotların resmi kilisesi olarak kalmıştır. Vizigotlar bir Ariuşçu ile Katoliğin evlenmesini yasaklamışlardır. Bunun Ariuşçuluğa zarar vermemek için aldıkları bir karar olduğu aktarılır. Yine de Ariuşçu Vizigot krallar Pagan ve Katolik mensublarına hoşgörü ile davranmışlardır. Vizigot krallar hiçbir zaman Ariuşçuluğu tüm krallığı birleştirecek bir inanç olarak görmemişler ve diğer inançlardaki kişileri Ariuşçu olmaya zorlamışlardır. Ancak V. asır itibarıyla Vizigot krallar Katolikleri baskı altına almıştır. Bu duruma Katolik Frankların kuzeyden saldırıları ve Bizanslıların Katolikleri Ariuşçulara karşı kışkırtmaları neden olmuştur. Son Ariuşçu Vizigot kral Leovigild Katolik olan kişileri tekrar Ariuşçuluğa döndürmeye çalışmıştır. Katolikler ile Gotlar arasındaki evlilik yasağını kaldırmış ve hatta Hz İsa ve Tanrı'yı eşit kabul eden yeni bir inanç biçimi oluşturarak Ariuşçu inançtan ödün vermiştir. Ancak Kutsal Ruh'u yüce kabul etmemesi nedeniyle Katolikler bu yeni inanç formülüne pek sıcak bakmadılar. III. Toledo Konsilinde tüm krallığın Katolikliğe geçtiği ilan edilerek Ariuşçu din adamları kiliseden uzaklaştırıldı.³⁰

Valens'ten sonra tahta çıkan Theodosius, Gotları kontrol altına aldı ve inanç birliğini sağlayarak heretizme son vermek için Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un eşit olan tek bir varlıkta bir arada bulunduğunu ifade ederek Ortodoks itikadını kanunlaştırdı. Ayrıca 381 İstanbul Konsili ile Arianizme son darbeyi de vurdu. Bundan sonra Arianizm bir süre daha gizli kapaklı ortamlarda varlığını sürdürmüştü de VII. yüzyılda son Ariuşçu grubunda İsa'nın tanrısallığını ve Tanrı ile aynı özden olduğunu kabul etmesiyle Ariuşçuluk son buldu.³¹

²⁹Ostrogorsky, age., s. 48.

³⁰Ulaş Töre Sivrioğlu (2019). "Vizigot İspanyasında Yahudiler: Anti-Semitizmin Erken Bir örneği", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, s. 6-30.

³¹Gregory, age., s.49; Tekin, agt., s.57.

Sonuç

Ariuşçuluk kurucusunun fikirlerini açıklaması ile başlayıp MS 381 İstanbul Konsili 'ne kadar imparatorluğun gündeminde etkili olan ve bu tarihten sonra ise imparatorluk tarafından barbar olarak adlandırılan Got, Lombard, Vandal ve Burgundiyan kavimleri arasında etkili olan heretik bir akımdır. İmparatorların ve Ortodoks din adamlarının aldıkları yanlış önlemler nedeniyle büyük bir coğrafyaya yayılmış olan Arianizm inancında Baba, Oğul ve Kutsal Ruh 'un varlığı inkâr edilmez. Sadece bu üçünün birbirinden farklı öz ve derecelere sahip olduğu ve İsa'nın Tanrılaştırılmasının yanlış olduğunu söylerler. Yani Tanrı'nın oğlu İsa, Tanrı tarafından sonradan yaratılmış ve her yönüyle Tanrı'ya tabiidir. Fakat o diğer yaratılmışlardan üstündür. Kutsal Ruh ise İsa tarafından yaratılmış olup ondan aşağıdır. Bu anlayış Ortodoks kilisesi tarafından sapkınlık olarak nitelendirilmiştir. MS 381 İstanbul Konsili'nden sonra varlığını barbar olarak nitelendirilen Cermen kavimleri arasında devam ettiren Ariuşçuluk, Hristiyan tarihi açısından oldukça önemlidir.

Cermen kavimleri Aryanizm'i farklı biçimlerde tecrübe etmiştir. Bu durumdan büyük ölçüde krallar belirleyici rol oynamıştır. Aryanizm'i siyasi bir koz olarak kullanan krallar hâkimiyetleri altındaki Paganlara ve Katoliklere büyük korku yaşatmıştır. Bizans İmparatorları bu barbar kavimlerin askeri yeteneklerinden yararlanma yoluna giderek belli şartlar altında imparatorluk topraklarına da yerleştirdikleri dönemler olmuştur. Öte yandan bu Cermen kavimler, imparatorlukta askeri güç olarak kullanılmaları ve Hristiyan olmaları Romalılar açısından onların barbar oldukları gerçeğini göz ardı etmemektedir. Bu kavimler VI. yüzyılın sonlarına denk Ariuşçuluk inancını muhafaza etmişlerdir. Daha sonrasında ise son Ariuşçu grubunda doğru inancı kabul etmesiyle Arianizm sona ermiştir. Ancak Aryanist düşünceler Hristiyanlık tarihi boyunca etkili olmaya devam etmiştir.

Kaynakça

- Akdaş, Hacer (2009). “Hristiyanlığın Kurumsallaşmasında İlk Dönem Konsillerinin Rolü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Albayrak, Kadir (2005). “İzlik Konsili Öncesi Ve Sonrasında Heretik Hristiyan Akımları”, *Uluslararası İzlik Sempozyumu*, İzlik, s.103- 137.
- Armstrong, Karen (1998) *.Tanrı'nın Tarihi*, Çev. Oktay Özel, Hamide Kayukan, Kudret Emiroğlu, Ankara: Ayraç Yayınları.
- Baş, Bilal(2000), “Monoteist Bir Hristiyanlık Yorumu: Aryüsçülük Mezhebi”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, V, (9), İstanbul, s.167-200.
- Darcan, Hasan (2013). “Athanasius ve İzlik Konsili”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV, (28), Sakarya, s.169-191.
- Diehl, Charles (2010).*Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Gökçe Bozkurt, İstanbul: İlgı-Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Dölek, İlbey (2018). *Batıda Son Dönemde Yapılan Kristoloji Çalışmaları (Tahlil ve Değerlendirme)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.
- Gregory, Timothy E. (2008). *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermert, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gündüz, Şinasi (2007). *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Houtin, Albert (1981). *Hristiyanlığın Kısa Tarihi*, Çev. Abdurrahman Küçük, s.447.
- İnce, Fatma (2021). “Doğu ve Batı Kiliselerinde İlk Ayrışmaların Başlaması ve Kadıköy Konsili”, *Adıyaman Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi*, Adıyaman: İspec Yayınevi, s.131-140.
- İnce, Fatma (2021). “Heretizm’e Karşı İlk Tepki: İzlik Konsili”, *Mehmet Akif Ersoy Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-X*, Ed. Yunus E. Tansü, Ankara: İksad Yayınevi, s. 293-313.
- İnce, Fatma(2019). “Bizans Devletinde Ariusçuluk Tartışmalarının Hristiyanlık Üzerindeki İzleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,(42), s.325-331.
- Kamil Doğançacı(2017) ”I. Constantinus’un ’un Hristiyanlığı Meselesi ve Ölümü Hakkında Tartışmalar”, *Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XVIII, Bursa, s.493-518.
- Kan, Ayşe (2020). *IV. ve V. Yüzyıl Konsil Kararlarında Siyasi Otoritenin Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Katar, M. (2007). “Ortodoksluk”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s.111-121.

- Kaymaz, Yunus (2014). “Büyük Constantinus’un ’un Hristiyanlığı Meselesi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI, Sakarya, s. 213-235.
- Madrigal, M. (2015). *Ekümenik Konsiller*.
- Ostrogorsky, Georg(2015). *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK.
- Sinanoğlu, Mustafa (2001). “ İznik Konsili”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.549-552.
- Sivrioğlu, Ulaş Töre(2019). “Vizigot İspanyasında Yahudiler: Anti-Semitizmin Erken Bir örneği”, *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, s. 6-30.
- Suat Yıldırım(2005). *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, İzmir: Işık Yayınları.
- Tarun, Samet (2015). *I. – V. Yüzyıllar Arasında Düzenlenmiş Sinod ve Konsiller*, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Lisans Tezi.
- Tekin, Kübra (2019). *Erken Ortaçağ’daki Arianizm Tartışmaları ve Günümüz Üniteryenizm’e Etkileri*, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tural, Murat (2020). “ Cermenlerin Dini Dönüşümü”, *History Studies*, XII, s.317-329.
- Waardenburg, Jocques(2011). ”Teslis”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XL, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.548-552.
- Yalduz, Alparıslan (2003). “Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII, (2), s. 257-296.

BÖLÜM VI

19. YÜZYILDA BATILI DEVLETLERİN ŞARK MESELESİ ETRAFINDA OSMANLI COĞRAFYASINDAKİ AZINLIK OKULLARINA ETKİLERİ

Uzm. Mehmet DERİ¹

¹ Bilim Uzmanı, Editör, İstanbul/TÜRKİYE E-Posta: mehmet.deri@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-2287-9330

Giriş

İlk defa 1815'te Viyana Kongresi'nde Avusturya Başbakanı Klemens von Metternich (1773 - 1859) tarafından dile getirilen “Şark Meselesi” ifadesi, Osmanlı Devleti ile Batılı devletler arasındaki münasebetleri tanımlamak için kullanılmıştır. 1815'i takip eden yıllarda, Fransız İhtilâlinin meydana getirdiği kaosu atlatan Avrupa'da, 1850'lere doğru İngiltere ve Fransa iki büyük güç olarak öne çıkmaya başlamış, Rusya ile Avusturya-Macaristan İmparatorlukları da dönemin rekabet tablosunda, daha geri plândaki güçler olarak rollerini almışlardır. Aynı dönemde Balkanlardan, Arap Yarımadası'na ve Kafkaslardan Kuzey Afrika'ya uzayan geniş bir coğrafyada yerleşmiş olan Osmanlı Devleti, anılan bölgenin karakteristik “İslâmî kimliği” ile örtüşen siyasî bir birlik olarak sürdürdüğü konumunu kaybetmeye başlamıştır.²

Şark Meselesi'nin Ortaya Çıkması

Osmanlı Devleti, sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru Batılı Devletlerin ve Rusya'nın ilgi odağı haline gelmiştir. Sanayi İnkılabını takip eden yıllarda büyük güçler dediğimiz Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleri, gerek hammadde kaynakları gerekse ürünlerine pazar bulmak için “emperyalist bir politika” benimsemişlerdir. Bu emperyalist politikanın yürütülmesinde Şark Meselesinin önemli bir rolü vardır.³

Şark Meselesi, Batılı Devletlerin Osmanlı toprakları üzerinde çeşitli çıkarlar elde etmek ve devleti zayıflatmak, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarını ele geçirerek aralarında paylaşmak ve Türkleri buradan atmak, nihayetinde ise Osmanlı Devleti'nin geri kalan topraklarını paylaşarak tamamen ortadan kaldırmak amacıyla yürüttükleri emperyalist ve işgalci politikalarının bütününe verilen addır.⁴

Şark Meselesi kavramının, “19. yüzyıldaki Osmanlı zayıflamasının neticesinde topraklarının paylaşılması” anlamında bir miras kavgası şeklinde algılanması en doğru yaklaşım sayılmakla beraber genelde bunun kapsamının Türklerin Anadolu'ya girişine kadar (1071) geriye götürülmesi söz konusu olmaktadır.⁵

² Nuri Yavuz, “Şark Meselesi Açısından Ortadoğu Gelişmeleri”, *Gazi Ün. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 23, sayı: 3, 2003, s. 90-91.

³ Bayram Kodaman, “Şark Meselesi”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 11, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 208; Raif Karadağ, *Şark Meselesi*, 3. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul 2005, s. 7.

⁴ Kodaman, *a.g.e.*, s. 209.

⁵ Kemal Beydilli, “Şark Meselesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 38, İstanbul 2010, s. 352.

Genel olarak Şark meselesi, emperyalist politikalar izleyen büyük devletlerin (düvel-i muazzama) Osmanlı Devleti'nin başta Avrupa'daki kısmı olmak üzere özellikle Ortadoğu'ya ve diğer yerlere (Afrika) yayılmış geniş topraklarının paylaşımı, devletin hükümlerlik sahası üzerinde siyasî ve iktisadî tahakküm kurulması, bu arada Müslüman olmayan halkların durumlarının istismar edilmesi, bağımsızlık mücadelelerine maddî ve manevî destek verilmesi ve bunun, Avrupa -ve geç dönemlerde Amerika Birleşik Devletleri-kamuoyunun kazanılması amacıyla yoğun bir anti-Türk propagandası halinde yürütülmesi anlamında, Osmanlı gücünün 18. yüzyıl başından itibaren kendini hissettiren gerilemesiyle beraber gelişen kendi aralarındaki şiddetli rekabetin geleneksel bir tanımlamasıdır.⁶

Batı, bütün konuları Avrupa merkezli kabul ettiği için Çin, Japonya vb ülkeleri Uzakdoğu, Avrupa sınırının bittiği coğrafya için Yakındoğu kavramlarını kullanmıştır. Türkler için ise Doğu veya Şark tanımını yapmışlardır. Avrupalılara göre Şark Meselesinin başlangıcı Kavimler Göçü'nün sonucunda önce Roma Devleti'nin ikiye ayrılması sonrada Doğu Roma Devleti'nin siyasî varlığına son verilmesine kadar götürülebilir. Çünkü Hun Türkleri kilisenin etkin olduğu Roma Devleti'nin dengelerini alt üst etmiştir. Bu sebeptir ki Avrupalılar kendilerine yabancı olan ve bütün işlerini bozan Türklerden nefret etmişlerdir ve Türkleri Avrupa kıtasına ayak bastıkları gündünden itibaren geldikleri yere geri göndermek çabasına düşmüşlerdir. Bu nedenle de Şark Meselesi bir İslam-Hıristiyan çatışması olduğu kadar Türk-Avrupa mücadelesidir.⁷

Bütün kaynakların ortak noktası Şark Meselesinin Türklerin Asya'dan Avrupa'ya geçmesiyle başladığı görüşünde birleşmektedir. Ayrıca Türklerin buralardan imhasının aynı zamanda İslamiyet'in de Doğu Avrupa'dan ve Batı Asya'dan atılması demek olacaktır.

Batılı Devletler, gittikçe güçlendikleri dönemlerde, emperyal politikalarını uygulayabilecekleri Osmanlı coğrafyasını, hegemonik güçlerini idame ettirebildikleri bir bölgeye dönüştürmeyi hedeflemişlerdir. İlk kez 1815 Viyana Kongresinde⁸ yer alan Şark Meselesi kapsamında Osmanlı Devletinin parçalanarak tasfiye edilmesi süreci gündeme gelmiş ve bu gündem kapsamında, Osmanlı himayesinde yaşayan azınlıkları bağımsızlık talepleriyle

⁶ Beydilli, *a.g.e.*, s. 352.

⁷ Şayan Ulusan, "Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. 8, Sayı:18-19, 2009, s. 230; Abdülkadir Yuvalı, "Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşunda Şark Meselesi Faktörü", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, c.1, Erciyes Üniversitesi Yay., 2009, s.101.

⁸ Bkn: Merve Cemile Keyvanoğlu, *Shifting Alliances in Europe from the Congress of Vienna (1815) to the Congress of Berlin (1878)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi SBE., Ankara 2015, s. 17 vd.

manipüle edilerek Osmanlı Devletinin parçalanma sürecine hız veren çalışmalara destek vermişlerdir.⁹

Şark Meselesi 1815 yılında Viyana Kongresi'nde ilk defa gündeme getirilmiştir. Kongre aslında Napolyon Bonapart'ın altüst ettiği Avrupa siyasî haritasını düzenlemek için toplanmıştır. Ancak konu dönüp dolaşıp Osmanlı Devleti üzerinde yoğunlaşmış ve Şark Meselesi resmen ortaya çıkmıştır. Şark Meselesi 19. yüzyıl boyunca devam etmiş, Osmanlı Devleti'nin tarihe gömülmesiyle de ortadan kalkmıştır. Düvel-i Muazzama denilen Rusya, Avusturya, İngiltere, Fransa ve Prusya Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşabilmek için yapay bir Şark Meselesi oluşturmuşlardır. Bu devletlere daha sonra 1871'den itibaren Almanya'da katılmıştır. Özellikle İngiltere ve Rusya Şark Meselesinde öncü ve etkili iki devlet olmuştur. İtalya ise siyasî birliğini tamamladıktan sonra ancak 1911 Trablusgarp Savaşı ile Osmanlı Devleti üzerindeki paylaşımlara katılabilmektedir.¹⁰

Şark Meselesinin birinci döneminde (1071-1683) Avrupa savunmada Türkler taarruzdadır. Bu dönem içerisinde Batılı Devletler, Türkleri Anadolu'ya sokmamak için Haçlı seferlerini başlatmışsa da başarılı olamamıştır. Şark Meselesinin ikinci döneminde ise Batılı Devletler, bu kez Türklerin Rumeli'ye yani Avrupa'ya girişini engellemek istemiş ancak bunda da başarılı olamamıştır. 1683 Viyana bozgunundan sonra ise Türkler savunma durumundayken, Avrupa taarruz durumundadır. Bu dönemde Avrupa, Balkanlardaki Hıristiyan nüfusun ya bağımsızlıklarını kazanması ya da haklar elde etmesi için uğraşmış ve bunda da başarılı olmuştur. Bu dönemde Avrupa Türkleri Avrupa'dan atmak ve İstanbul'u geri almak amacıyla olmuştur. Şark Meselesinin son safhası da Türkleri geldikleri topraklara geri göndermek yani Anadolu'dan çıkarmak olmuştur.¹¹

Şark Meselesinin ortaya atıldığı 19. yüzyılda Osmanlı Coğrafyası hâkimiyetinde bulunan Ortadoğu, Balkanlar, Boğazlar, Akdeniz ve çevresi jeopolitik ve jeostratejik önemi nedeniyle İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya arasında mücadelelere sahne olmuştur.¹²

Batılı Devletler, Şark Meselesini kendi istek ve çıkarlarına göre çözümlenmek üzere Osmanlı Devleti'ne karşı izledikleri siyasette, devletten siyasî, ekonomik, ticarî ve diğer alanlarda hak ve çıkarlar ile toprak elde etmenin çabasını sürdürmeye çalışırken, aynı zamanda her devlet, daha çok

⁹ Nural Savcı, "Osmanlı Devleti'nin Güç Kaybetmeye Başladığı Dönemlerde Şark Meselesi", *Turkish Academic Research Review*, c. 4, sayı: 2, 2019, s. 279 vd.

¹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. v, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988, 5. baskı, s. 205; Ulusan, *a.g.m.*, s. 232

¹¹ Yuvalı, *a.g.m.*, s. 104; Ulusan, *a.g.m.*, s. 234.

¹² Ayten Sezer, "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlı*, c. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 187.

pay elde etme ve diğer rakip devletlerin kendi aleyhine gelişmesini önleme mücadelesini yapmıştır. Bu nedenle günün gelişmelerine ve siyasî konjonktüre göre Batılı Devletler arasında mücadeleler olmuş, Osmanlı toprakları Avrupalı Devletler arasında çıkar çatışmalarına konu olmuştur.

Şark Meselesi ve Azınlık Okulları

Şark Meselesinin mülkî, siyasî ve ekonomik cepheleri arasında en göze çarpanı Batılı Devletlerin manastır, hastane, okul gibi kurdukları müesseseler aracılığıyla yaptıkları propagandalardır. Özellikle de Müslümanlara Hıristiyanlığı kabul ettirmenin zorluğunu -hatta imkânsızlığını- anladıktan sonra kurdukları/kurdurdukları “Azınlık Okulları” vasıtasıyla, bu amaçlarını Müslüman çocuklarına Fransız, İngiliz, Amerikan, Alman muhipliği aşılayarak ulaşmak için çalışmışlardır. Bu çocuklar Hıristiyan olmasalar bile bu kültürde yetişmeleri Batılılar için büyük bir gelişme idi. Batı, Türk çocukları üzerinde bu çalışmaları yaparken azınlıklardan da en çok önem verdikleri Ermeniler olmuştur.¹³ Ermenileri kendi taraflarına çekmek için İngiltere, Amerika, Fransa, Avusturya ve Rusya arasında şiddetli bir rekabet yaşanmıştır.¹⁴

Emperyalist devletler Osmanlı Devleti’nde yaşayan Hıristiyan azınlıklardan birer ‘millet’ oluşturmak istediklerinden bu amaçları için açtıkları bu azınlık okullarında özellikle Ermeni ağırlıklı olan bir öğrenci yapısı oluşturmuşlardır. Bu okullar başta ABD olmak üzere Rusya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Avusturya öncülüğünde açılmıştır. Bu okulların ortak amacı olarak Merzifon Anadolu Koleji’nin direktörü Amerikalı George W. White’ın açıklamaları güzel bir örnektir: “Hıristiyanlığın en büyük rakibi Müslümanlıktır, Müslümanların da en kuvvetlisi Türkiye’dir. Bu hükümeti ve memleketi devirmek için Ermeni ve Rum dostlarımız tarafından o kadar kan fedâ edildi ki, bunlardan birçoğu Müslümanlara karşı yapılan mücadelede şehit oldular. Unutmayalım ki, kutsal hizmetimizin sonuna kadar daha pek çok böyle şehit kanı akıtılacaktır. Bizim görevimiz bu fırsatı kaçırmamak ve gereğine uygun hareket etmektir.”¹⁵

Batılı Devletler bizzat kendilerinin açtıkları 1000’e yakın yabancı okulla, kuruluşlarını destekledikleri ve gereken her türlü yardımı yaptıkları 3 bine yakın azınlık okuluyla Osmanlı Devleti içinde, Avrupa kültür sisteminin ve zihniyetinin bir parçası haline gelmiş topluluklar oluşturmaya başladılar.¹⁶

¹³ Telli Korkmaz, “Ermeni Tarih Kaynaklarında Türkler”, *Turkish Studies*, Volume: 10, Issue:1, 2015, s. 371 vd.

¹⁴ Ulusan, *a.g.m.*, s. 235.

¹⁵ Ulusan, *a.g.m.*, s. 235.

¹⁶ Bayram Kodaman, “Sömürgecilik (Kolonyalizm-Emperyalizm)”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c.12, s. 24.

Osmanlı Devleti üzerinde emelleri olan her Batılı Devlet, kendine hizmet edebilecek; dinine, mezhebine ve siyasî amaçlarına uygun olan milleti belirledi. Buna göre Amerikalılar ve İngilizler Protestanları ve Ermenileri, Fransızlar ve Avusturyalılar Katolikleri ve Ermenileri, Ruslar Ortodoksları ve Ermenileri himaye altına almışlardır.¹⁷ Özellikle bu devletler tarafından Ermenilere denizden denize “Büyük Ermenistan” hayali aşılanmıştır. Bu hayallerle Ermeniler Türk-Müslüman halka karşı katliamlar yapmışlardır. Özellikle Rusya hem Çar rejimi döneminde hem de Sovyet rejimi döneminde onları her daim desteklemiştir. Nitekim Sovyet yönetimi Şark Meselesinin bir parçası olan Ermeni Meselesini kendi menfaatleri doğrultusunda çözmek amacıyla Osmanlı topraklarındaki “zavallı” Ermenilerin haklarını korumayı kendilerine borç bilmişlerdir.¹⁸

Burada dikkat edilirse her devlet, bir şekilde kendi emelleri ve çıkarları doğrultusunda Ermenileri kullanmak istiyordu. Bunun neticesidir ki, Gregoryen Mezhebinden olan Ermeniler Batılı Devletlerin ve Amerika'nın emperyalist politikaları sonucunda Protestan ve Katolik Mezhebine girerek üç ayrı mezhebe ayrıldılar ve bu üç farklı mezhebe mensup Ermeniler arasında şiddetli çatışmalar çıktı.¹⁹

Batılı Devletler, Osmanlı Devleti üzerinde güçlerini ve nüfuzlarını artırabilmek için gayrimüslimleri himaye altına alıp, onları kendi emelleri ve çıkarları doğrultusunda kullanmak istiyorlardı. Batılı Devletlerin bu siyaseti Osmanlı Devleti'nden ayrılmayı düşünen gayrimüslimlerin siyasî, ekonomik, dinî amaçlarına uygun düştüğünden gayrimüslimler bu duruma kolayca kabulleniyorlardı. Batılı Devletler, bizzat kurdukları yabancı okullar ve her türlü yardım ve desteği sağladıkları “azınlık okulları” vasıtasıyla eğitim-öğretim hizmetinin yanında, kendi emperyal çıkarları doğrultusunda kullanmak istedikleri azınlıkları etkileri altına almaya başladılar.²⁰

Açılan bu azınlık okulları vasıtasıyla, azınlıklar üzerinde çıkar ve nüfuz mücadelesi başlamış, ayrıca azınlıklar üzerinde çok yoğun bir mezhep propagandası başlamıştır. Avrupalı Misyoner teşkilatlarınca açılan bu okullar; Katolik okulları, Protestan okulları ve Ortodoks okulları şeklinde gruplandırılmıştır. Katoliklerin hamiliğini Fransa ve Avusturya, Protestanlarınkini İngiltere ve Amerika, Ortodokslarınkini ise Rusya yapmıştır.

¹⁷ İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 199.

¹⁸ Telli Korkmaz, *Türk-Sovyet İlişkilerinde G. V. Çiçerin Ve Ermeni Meselesi*, Belleten, Cilt LXXX, Sayı 288, 2016, s. 628.

¹⁹ Davut Kılıç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasî Mücadeleler*, ASAM Yay., Ankara 2000, s. 111-113, 163 vd; Abdurrahman Sağırlı, “Ermenileri Katolikleştirme Çabaları”, *Hosgörü Toplumunda Ermeniler*, c. 1, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 2007, s. 147-48.

²⁰ Haydaroğlu, *a.g.e.*, s. 200.

Bu devletlerin kilise çevreleri de yarış halinde okul açma kampanyaları başlatmışlardır.²¹

Açılan bu azınlık okullarının amaçları ise;²²

-Azınlıkların milli bilince sahip olmalarını sağlayarak Osmanlı Devletinden ayrılıp kendi bağımsız devletlerini kurmak,

-Misyonerlik faaliyetleri yoluyla kendi inançlarını, kültürlerini ve düşünce yapılarını Müslüman yerli halka benimsetmek,

-Osmanlı tebaası olan ve himayesinde yaşayan Hıristiyanların dinlerini, kimliklerini unutmalarını önlemek ve bu şekilde taraftar bulmak,

-Osmanlı Devletinin ticaret, sanayi ve ekonomisini kendi tekellerine alıp kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek.

-Çok sayıda Hıristiyan din adamı yetiştirerek Müslüman-Türk çocuklarını kültürel emperyalizm yoluyla dinî ve millî benliklerini kaybetmelerini sağlamak,

-Kendilerini himaye eden ve destekleyen Batılı Devletlerin, ABD'nin ve Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinin takipçisi olmak, gerekirse bu hususta ilgili devletlere rapor ve bilgi vermek,

-Yetiştirecekleri elit bir grupla, Osmanlı Devletinin politikalarını kendi emelleri ve çıkarları doğrultusunda yönlendirmek,

-Avrupa ve Amerikan sanayisinin ihtiyaç duyduğu hammadde için yer altı ve yer üstü zenginliklerini araştırmak ve bunlar hakkında bilgi edinip fotoğraf çekip ilgili devletlere haber vermek. Nitekim azınlık okulları, yer altı ve yer üstü kaynaklarının zengin olduğu ve jeostratejik önemi olan yerlerde kurulmuştur.

-Avrupa ve Amerikan kültür sisteminin ve zihniyetinin temsilcisi olup, bunu imparatorluk geneline yaymak,

-Osmanlı topraklarını sömürge haline getirecek siyasî ve fikrî altyapının okullar vasıtasıyla gerçekleşmesini sağlamak,

-Basın-yayın vasıtalarını da kullanarak Avrupa ve Amerikan kamuoyunu kendi lehlerine, Osmanlı Devleti aleyhine kararlar alacak şekilde etkilemektir.

²¹ Şamil Mutlu, *Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2005, s. 11.

²² Halit Ertuğrul, *Azınlık ve Yabancı Okulları Türk Toplumuna Etkileri*, Nesil Yay., İstanbul 2005, s. 134-135; Osman Cilacı, *Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 6. baskı, Ankara 2005, s. 120; Haydaroğlu, *a.g.e.*, s. 194.

Azınlık okulları ile bilinmesi gereken önemli iki husus; birincisi bu okulların o dönemde misyoner okulları olarak da görev yapması, ikincisi ise o dönemde bu okulların Amerikan ve Batı siyasî ve kültürel emperyalizminin uygulanmasında bir üs ve vasıta olarak kullanılmasıdır.

Azınlık okullarında Batılı ve Amerikalı misyonerler tarafından gayrimüslimlere, ayrılıkçı ve bağımsızlık fikirleri aşılanıyor, bu okullarda okuyan öğrenciler tam bir isyancı ve ihtilalci olarak yetiştiriliyordu. Rumların ayaklanıp bağımsız bir Yunan Devletini kurmasında (1829),²³ Bulgarların ayaklanıp bağımsız bir Bulgar Devleti'ni kurmasında (1908)²⁴ Ermenilerin bağımsız bir Ermeni Devleti kurulması isteğiyle sık sık ayaklanmalarında azınlık okullarının ve bu okullarda görev yapan misyonerlerin oldukça önemli rolleri olmuştur.²⁵

Diğer yandan azınlık okullarında görev yapan misyonerler ve ajanlar aracılığıyla Avrupa ve Amerikan kamuoyu, Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtılıyor, azınlıkların kendi fitne ve fesatlıklarının sonucu olarak çıkardıkları isyanların Osmanlı Devleti tarafından haklı olarak bastırılmasını: “Türkler, Hıristiyan ahaliyi katlediyor” şeklinde propaganda yaparak Avrupa ve Amerikan kamuoyunu Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaları ve kendileri için lehte kararlar almaları için harekete geçiriyorlardı. Batılı Devletlerin azınlık haklarını bahane ederek işlerimize karışmalarının tarihi arka planı bu şekildedir. Azınlık okulları ve misyonerler bu hususta çok aktif rol oynamışlardır.²⁶ Bütün bunlar ise Batılı Devletlerin Osmanlı Devletini paylaşma planı olan “Şark Meselesi” etrafında gerçekleştiriliyordu.

Azınlık okullarının misyonerlikle olan ilişkisi için şu sözler oldukça anlamlıdır: Henry Jessup isimli misyoner: “Misyonerliğin başarısı için temel şart okullardır. Haddizatında bu esas gaye olmayıp bir vasıta. Şu da bir gerçektir ki, misyonerlerin veya İncil'in başka yollarla sokulmaya imkân bulamadığı birçok yerlere İncil, okullar vasıtasıyla sokulabilmiştir.”²⁷

Yine bu hususta Amerikalı Prof. Dr. Mead Earle: “Osmanlı coğrafyasındaki azınlık okulları ve bu okullardaki misyonerler ve din adamları,

²³ Süleyman Kocabaş, *Türk-Yunan Mücadelesi*, Bayrak Yay., İstanbul 1984, s. 81-82.

²⁴ Ömer Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, ASAM. Yay., Ankara 2002, s. 12.

²⁵ Abdülkadir Yuvalı, *“Ermeni İsyanlarında Misyoner Okullarının Rolü”*, Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu, Ankara 1999, s. 201-202; Seçil Akgün, *“Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü”*, Atatürk Yolu Dergisi, Yıl: 1, Sayı. 1, Ankara 1988, s. 3-4.

²⁶ Komisyon, “Misyonerlik”, *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, c.14, İhlas Gazetecilik, İstanbul 1994, s. 188.

²⁷ Sezer, *a.g.m.*, s. 183.

dünyanın hiçbir yerinde Osmanlı ülkesinde olduğu kadar emperyalizme iyi ve başarılı hizmet etmemiştir” diyerek bu gerçeği ifade eder.²⁸

Azınlık okulları ile ilgili bilinmesi gereken ikinci husus ise, bu okulların Amerikan ve Batı siyasî ve kültürel emperyalizminin üssü ve vasıtası olarak kullanılmasındır demiştik.

Aslında emperyalizmin tarihine baktığımızda, emperyalist faaliyetlerin misyonerlik faaliyetleriyle iç içe yapıldığını görmekteyiz. Zira misyonerlerin amaçları arasında bir ülkeyi siyasî ve idarî açıdan hâkimiyeti altına almak (siyasî emperyalizm), sosyal ve kültürel açıdan hâkimiyeti altına almak (kültürel emperyalizm) gibi emelleri vardır.²⁹ Misyonerlik ve sömürgecilik arasındaki ilişkiyi vereceğimiz şu örnek daha iyi açıklar: Jomo Kenyatta isimli yaşlı bir Afrikalının bir İngiliz misyonerine söylediği şu söz çok anlamlıdır: “Siz Hıristiyanlar buralara geldiğinizde bizim toprağımız vardı, sizin İnciliniz. Hıristiyanlar bize gözlerimizi kapayarak dua ve ibadet etmeyi öğrettiler. Gözlerimizi açtığımızda onlar bizim topraklarımızı almıştı, biz de onların İncil’ini almıştık.”³⁰

Siyasî emperyalizmin azınlık okullarıyla olan ilgisine gelince: Batılı Devletler, dünyanın diğer yerlerinde tatbik ettiği sömürü sistemlerini Osmanlı Devleti’ne uygulayamamış, buna cesaret edememiştir. Zira Türk Milleti’nin mazisi, esaret kabul etmez karakteri, siyasî ve idarî geleneği kayıtsız şartsız kolonyal/sömürü hâkimiyetini imkânsız kılıyordu. Batılı Devletler bunun farkında oldukları için Osmanlı Devleti için ayrı bir yöntem uygulamaya koydular. Bu sömürü yönteminin özü şuydu: Siyasî istiklale ve devletin toprak bütünlüğüne dokunmadan mevcut kapitülasyonlar ve yeni anlaşmalar yoluyla imparatorlukta iktisadî, ticarî, malî ve kültürel hedeflere ulaşmaktır.³¹ Bu nedenle Batılı Devletler, gayrimüslim azınlıkları kendi emelleri ve çıkarları doğrultusunda kullanabilmek için çok sayıda azınlık okulu açtılar ve bu okullara gereken her türlü yardım ve desteği yaptılar. Bu okullardaki eğitim programlarını bizzat kendileri belirlediler, bu okullara çok sayıda ajan gönderdiler.

²⁸ Remzi Kılıç, “Osmanlı Türkiye’sinde Azınlık Okulları”, *Türk Kültürü*, S. 431, Ankara 1999, s. 157.

²⁹ Cilacı, *a.g.e.*, s. 41; Abdurrahman Küçük, “Misyona Anlayışı ve Misyonerlik”, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, 3. baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 39; Bayram Kodaman, “Sömürgecilik (Kolonyalizm-Emperyalizm)”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 12, s. 23.

³⁰ Cilacı, *a.g.e.*, s. 15.

³¹ Kodaman, *a.g.e.*, s. 26.

Sonuç

Sonuç olarak söylemek gerekirse: Şark Meselesi 1815 yılında Viyana Kongresi'nde ilk defa gündeme getirilmiştir. Kongre aslında Napolyon Bonapart'ın altüst ettiği Avrupa siyasî haritasını düzenlemek için toplanmıştır. Ancak konu dönüp dolaşıp Osmanlı Devleti üzerinde yoğunlaşmış ve Şark Meselesi resmen ortaya çıkmıştır. Şark Meselesi 19. yüzyıl boyunca devam etmiş, Osmanlı Devleti'nin tarihe gömülmesiyle de ortadan kalkmıştır (Şark Meselesi aslında bu günde tüm hızıyla devam etmektedir, devam edeceğe de benzer). Düvel-i Muazzama denilen Rusya, Avusturya, İngiltere, Fransa ve Prusya Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşabilmek için yapay bir Şark Meselesi oluşturmuşlardır. Bu devletlere daha sonra 1871'den itibaren Almanya da katılmıştır. Özellikle İngiltere ve Rusya Şark Meselesi'nde öncü ve etkili iki devlet olmuştur. İtalya ise siyasî birliğini tamamladıktan sonra ancak 1911 Trablusgarp Savaşı ile Osmanlı Devleti üzerindeki paylaşımlara katılabilmektedir.³²

Şark Meselesinin ortaya atılmasıyla birlikte Batılı Devletler, Osmanlı Devleti'ne karşı izledikleri siyasette, devletten siyasî, ekonomik, ticarî ve diğer alanlarda hak ve çıkarlar ile toprak elde etmenin çabasını sürdürmeye çalışırken, aynı zamanda her devlet, daha çok pay elde etme ve diğer rakip devletlerin kendi aleyhine gelişmesini önleme mücadelesini yapmıştır. Bu hususta kendi kurdukları ve kurulmasına yardımcı oldukları azınlık okullarını kendi emelleri ve çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır.

Bu emellerine ve çıkarlarına azınlık okulları vasıtasıyla, Müslüman çocuklarına Fransız, İngiliz, Alman, Avusturya, Rus, Amerikan, Alman muhipliği aşılayarak ulaşmaya çalışmışlardır. Bu çocuklar Hıristiyan olmasalar bile bu kültürde yetişmeleri Batı için çok büyük bir gelişme idi. Batı, Türk çocukları üzerinde bu çalışmaları yaparken azınlıklardan da en çok önem verdikleri Ermeniler olmuştur. Ermenileri kendi taraflarına çekmek için İngiltere, Amerika, Fransa, Avusturya ve Rusya arasında şiddetli bir rekabet yaşanmıştır.

Özellikle 19. yüzyılın ortalarına doğru “Şark Meselesi” etrafında şekillenen Batılı Devletlerin Osmanlı Devleti'ni paylaşma planları, Batılı Devletlerin Osmanlı'nın sadık tebaası olan gayrimüslimleri kendi emperyalist emelleri ve çıkarları doğrultusunda kullanmalarıyla hedefine ulaşmış, bu süreçte azınlık okulları çok önemli roller ve stratejik görevler üstlenmiştir.

³² Mehmet Deri, *Türkiye'de Azınlıklar ve Azınlık Okulları (Rum-Yahudi ve Ermeni Cemaatleri)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s. 96 vd.; Ulsan, *a.g.m.*, s. 232.

KAYNAKÇA

- Akgün, Seçil, “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü”, *Atatürk Yolu Dergisi*, sayı: 1, 1988, ss. 1-13.
- Cilacı, Osman, *Hristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*, DİB, Yay., 6. baskı, Ankara 2005.
- Deri, Mehmet, *Türkiye’de Azınlıklar ve Azınlık Okulları (Rum-Yahudi ve Ermeni Cemaatleri)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009.
- Ertuğrul, Halit, *Azınlık ve Yabancı Okulları Türk Toplumuna Etkileri*, Nesil Yay., İstanbul 2005.
- Gündüz, Şinasi - Aydın, Mahmut, *Misyonerlik*, Kaknüs Yay., İstanbul 2002.
- Haydaroğlu, İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.
- Karadağ, Raif, *Şark Meselesi*, 3. baskı, Emre Yay., İstanbul 2005.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, TTK. Yay., 5. baskı, Ankara 1988.
- Keyvanoğlu, Merve Cemile, *Shifting Alliances in Europe from the Congress of Vienna (1815) to the Congress of Berlin (1878)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi SBE., Ankara 2015.
- Kılıç, Davut, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasî Mücadeleler*, ASAM Yay., Ankara 2000.
- Kılıç, Remzi, “Osmanlı Türkiye’sinde Azınlık Okulları”, *Türk Kültürü*, sayı: 431, 1999, ss. 151-159.
- Kırşehirlioğlu, Erol, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, Bedir Yay., İstanbul 1963.
- Kocabaş, Süleyman, *Türk-Yunan Mücadelesi*, Bayrak Yay., İstanbul 1984.
- Kodaman, Bayram, “Şark Meselesi”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 11, Çağ Yay., İstanbul 1989.
- Kodaman, Bayram, “Sömürgecilik (Kolonyalizm-Emperyalizm)”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 12, Çağ Yay., İstanbul 1989.
- Komisyon, “Misyonerlik”, *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, c.14, İhlas Gazetecilik, İstanbul 1994, Ss.186-190.
- Korkmaz, Telli, “Ermeni Tarih Kaynaklarında Türkler”, *Turkish Studies*, Volume: 10, Issue:1, 2015, ss. 367-382.
- Korkmaz, Telli, *Türk-Sovyet İlişkilerinde G. V. Çiçerin Ve Ermeni Meselesi*, Belleten, Cilt LXXX, Sayı 288, 2016, ss. 619- 641.

- Küçük, Abdurrahman, “Misyon Anlayışı ve Misyonerlik”, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, 3. baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Mutlu, Şamil, *Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2005.
- Sağırılı, Abdurrahman, “Ermenileri Katolikleştirme Çabaları”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, c. 1, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 2007, Ss.147-160.
- Savcı, Nural, “Osmanlı Devleti’nin Güç Kaybetmeye Başladığı Dönemlerde Şark Meselesi”, *Turkish Academic Research Review*, c. 4, sayı: 2, 2019, ss. 279-298.
- Sevinç, Necdet, *Osmanlı’dan Günümüze Misyoner Okulları*, Milenyum Yayınları, 3. baskı, İstanbul 2002.
- Sezer, Ayten, “Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri”, *Osmanlı*, c. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, ss. 182-192.
- Turan, Ömer, *Avrasya’da Misyonerlik*, ASAM Yay., Ankara 2002.
- Ulusun, Şayan, “Şark Meselesi’nden Sevr’e Türkiye”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. 8, sayı: 18-19, 2009, ss. 229-256.
- Yavuz, Nuri, “Şark Meselesi Açısından Ortadoğu Gelişmeleri”, *Gazi Ün. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 23, sayı: 3, 2003, ss. 89-98.
- Yuvalı, Abdülkadir, “Ermeni İsyanlarında Misyoner Okullarının Rolü”, *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, Ankara 1999, ss. 201-214.
- Yuvalı, Abdülkadir, “Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşunda Şark Meselesi Faktörü”, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, C.1, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 2009, ss. 99-112.

BÖLÜM VII

YESEVİ DÜŞÜNCEDE KIBİRLİ İNSANIN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

Prof. Dr. Hammet ARSLAN¹

¹ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, hammetarslan@mu.edu.tr

Giriş

Ahmed Yesevî (1093-1166), yaygın olarak Pir-i Türkistan, Hacı-i Türkistan ya da Hazret-i Sultân Hoca² olarak da bilinir. Günümüzde Kazakistan Cumhuriyeti'nin güney batısındaki Karasu üzerinde yer alan Sayram³ kasabasında doğmuştur.⁴ Hz. Ali'nin neslinden gelen babası Şeyh İbrahim, kerametleriyle meşhur olan tanınmış bir kişidir. Annesi de Şeyh Musa'nın kızı olan Ayşe hatundur. Gevher Şehnaz isimli bir ablası vardır. Anne ve babasını kaybedince ablası Ahmed Yesevî'yi yanına alarak Yesi'ye yerleşmiştir. Türk-İslâm tasavvufunun en önemli şahsiyeti sayılan Yesevî, kendi adıyla anılan bir tarikatın da kurucusu kabul edilir. Yesevi ilk eğitimini Türkistan/Yesi'de almıştır. Ahmed Yesevi tasavvufa Şeyh Arslan Baba'nın ve Türkistan Hâcegânından Yusuf Hemedânî'nin manevi rehberliğinde girmiştir. Onun, Arslan Baba ile tanışması Hz. Peygamberin manevi bir işaretine dayanır. Arslan Baba, bu işaret gereğince Ahmed Yesevî'nin eğitimiyle bizzat meşgul olmuş ve onu irşad etmiştir. Yesevi, Arslan Baba'nın vefatından sonraki eğitimini döneminde İslâm dünyasının belli başlı kültür merkezlerinden biri olan Buhara'da sürdürmüştür. Buhara'da Yusuf Hemedani'den dersler almıştır. Ondan aldığı işaret üzerine Buhara'dan ayrılarak Yesi'ye gitmiş ve ömrünün sonuna kadar orada irşad etmiştir.

Türk olmasından ötürü Yesevi, İslâm öncesi eski gelenek, görenek, örf ve adetlerini korumuştur. Onun dini-tasavvufi düşüncesi Türkçe konuşan kabileler arasında kök salmış ve çok etkili biçimde yayılmıştır. Yesevî'nin

² Ahmed Yesevi sahip olduğu bir takım niteliklerden ötürü farklı isimler ve sıfatlarla anılmıştır. Özellikle de Türklerin İslâm'a girmesinden sonra Orta Asya coğrafyasında başlayan süfilik geleneğini temsil etmesinden dolayı "Pir-i Türkistan" unvanıyla anılır olmuştur. Sayram'da İmam Muhammed b. Ali neslinden gelenlere "Hâce", bu silsileye bağlı olanlara da "Hâcegân" denilmesinden ötürü bu silsileye bağlı olan Ahmed Yesevi de "Hâce Ahmed, Hâce Ahmed Yesevî, Kul Hâce Ahmed, Hacı-i Türkistan" şeklinde tanınmıştır. Yesevi ayrıca "Hazret-i Sultân, Sultânı'l-Evliyâ, Evliyâlar Serveri" olarak da bilinir. Bu konularda bkz., Feridüdin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1984, s. 227; A.Yaşar Ocak, "Anadolu Türk Süfiliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1992, s. 75; Kemal Eraslan, "Giriş", *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 10; Kadir Özköse, "Ahmed Yesevi ve Divan-ı Hikmet", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 16, ss. 293-312.

³ Sayram veya Sayrom kasabası Kazakistan'ın güney batısında yer alan ve Çimkent şehrinin doğusundaki Şahyar nehrinin bir kolu olan Karasu üzerinde bulunur. Seyhun veya Sır Derya nehrinin havzası içerisinde yer alan Sayram, Maveraünnehir bölgesinin en eski yerleşim yerlerinden birisi kabul edilir.

⁴ Bazı kaynaklarda ise bugünkü adıyla Türkistan olarak bilinen ve aynı zamanda türbesinin de bulunduğu Yesi'de doğduğu ifade edilir. Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevi", *DİA*, Cilt: II, s. 159

kerametlerinin vefatından sonra da devam ettiği ifade edilir. Meşhur kerametlerinden birisinde Emir Timur'un rüyasına girmiş ve ona zafer müjdelemiştir. Timur'un zaferleriyle onun şöhreti bölgede hızlı bir şekilde yayılmıştır. Timur, Yesevi'nin kabrini ziyarete gelmiş ve kabrinin üstüne türbe yapılmasını emretmiştir. Birkaç yıl içerisinde tamamlanan türbe daha sonra bir külliye halini almış ve önemli bir ziyaretgâh olmuştur. Düşünceleri Orta Asya, Anadolu ve Balkanlarda yayılmıştır. Bu bölgelerde Semerkantlı Şeyh Zekeriya, Üsküplü Şair Ata ve Evliya Çelebi gibi kendilerini Yesevi neslinden sayan ünlü şahsiyetler ortaya çıkmıştır.⁵ Ahmed Yesevi'nin düşüncelerinin, ayrıca, civardaki diğer inanç mensupları üzerinde de etkili olduğu gözlemlenmektedir.

Ahmed Yesevi'nin geleneğe göre hayatta iken bizzat kendisinin tayin ettiği halifelerinin yanı sıra on binden fazlası yaşadığı bölgede, yüz bine yakını da başka ülkelerde olmak üzere pek çok müridinin olduğu ifade edilir. İlk halifesi Arslan Baba'nın oğlu Mansur Ata, ikincisi Harizmlı Said Ata, üçüncüsü Türkler arasında büyük üne sahip olan Süleyman Hakim Ata'dır. Yesevi silsilesinin özellikle Hakim Ata'nın müridi olan Zengi Ata'nın müritlerinden Seyyid Ata ve Sadr Ata'dan geldiği kabul edilir.

Hanefi ekolüne mensup bir alim olan Ahmed Yesevi, aldığı medrese eğitimi sayesinde dini ilimleri, bilhassa tasavvufu derinlemesine öğrenmiştir. Eğitim sürecinde öğrendiklerini göçebe kültüre uygun bir dille anlatabilme başarısı, Ahmed Yesevi'nin şöhretinin yerli halklar arasında hızla yayılmasını sağlamıştır.⁶ Yesevi'nin fikri şahsiyetini İslamiyet, tasavvuf ve Türk kültürü şekillendirmiştir. F. Köprülü bu durumu, "Yesevi'nin eserlerinde dini-tasavvufi unsurlar ve halk edebiyatından alınan milli unsurlar olmak üzere iki mühim unsur göze çarpar"⁷ diye ortaya koymaktadır. Onun başlıca gayesi İslamiyeti Türklere sevdirmek, henüz Müslüman olmamış olanlara da İslam'ın esaslarını anlatmak olmuştur. Bu çerçevede İslam şeriatının hükümlerini, tarikat adabını, tasavvuf esaslarını onlara yabancı olmadıkları bir üslupla anlatmıştır. Bundan ötürü hikmetlerinin sanat endişesi taşımadığı ve didaktik bir üslupla yazıldığı ifade edilir. İslami ilkelere bağlı olan Yesevi, hikmetlerinde Hz. Peygamberin sünnetini, tarikat hayatını ve ahlaki ilkeleri birbiriyle tezat teşkil etmeyecek şekilde uzlaştırarak anlatmıştır. Dolayısıyla onun düşünce ve anlayışı Türkler arasında hızla yayılmıştır. Onun şöhretini Eraslan şöyle ifade eder: "*Ahmed*

⁵ Yesevi'nin hayatı için bkz., Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevi", *DİA*, Cilt: II, ss. 159-161; Hayati Bice, "Hoca Ahmed Yesevi ve Divân-ı Hikmet Üzerine", *Divân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, TDV, Ankara, 2009, ss. 9-60; Kadir Özköse, "Ahmed Yesevi ve Divan-ı Hikmet", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 16, ss. 293-312; Varis Çakan, "Hoca Ahmed Yesevi Ve Divân-I Hikmet", *Millî Folklor*, 2005, Yıl: 17, Sayı: 68, ss. 201-207.

⁶ Kemal Eraslan, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara, 1991, s. 21.

⁷ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, ALFA, İstanbul, 2014, s. 164.

*Yesevi edebi şahsiyetinden ziyade fikri şahsiyetiyle, tarihi hayatından ziyade menkıbevi hayatıyla Orta Asya Türk dünyasının en büyük ismidir. Onun gibi geniş bir sahada ve asırlarca tesirini devam ettirebilmiş bir başka şahsiyet gösterebilmek mümkün değildir.”*⁸

I- Divan-ı Hikmet

Ahmed Yesevi'nin hikmetlerini içine alan mecmuaya *Divan-ı Hikmet* adı verilir. *Divan-ı Hikmet* nüshalarının değişik yerlerde meydana getirildiğini ifade edilmektedir. Çünkü nüshalarda muhteva bakımından olduğu kadar dil bakımından da önemli farklılıklar vardır. Hikmetlerin bir kısmının kaybolduğu, bir kısmının da tarihsel süreçte değişikliğe uğradığı söylenmektedir. Hikmetlerin derlenmesi sürecinde, Yesevi dervişlerine ait aynı ruh ve ifadeye sahip yeni hikmetlerin aralara ilave edilmesi, Eraslan'a göre, metnin aslından uzaklaşılmasına yol açmıştır. Böylece eser sadece Ahmed Yesevi'ye ait bir eser olmaktan uzaklaşıp hikmet geleneğini yansıtan bir manzumeler mecmuası haline gelmiştir. Bununla birlikte Hikmetlerin temelinde Yesevi'nin inanç ve düşünceleri, tarikatının esasları bulunmaktadır. Ayrıca Hikmetler, Türkler arasında bir düşünce ve inanç birliğinin oluşması açısından oldukça önemlidir.⁹

Hikmetlerin içeriği, biçimi ve dil yapısı, hem Ahmed Yesevi'nin şahsiyetini, başlıca hedefini, içinde yetiştiği ve büyüdüğü çevreyi ve hitap ettiği toplumun sosyal ve kültürel yapısını net biçimde ortaya koymaktadır. Hikmet geleneğinin ortaya çıkışını Eraslan şöyle anlatır:

“Ahmed Yesevi'nin İslamiyet'in esaslarını, tasavvufun inceliklerini bir Türk mutasavvıfı olarak yorumlayışı, bunları halk edebiyatının bilinen şekilleri içinde hece vezniyle ve sade bir dille herkesin anlayacağı tarzda ifade etmesi hikmet tarzını doğurmuş ve bu tarz zamanla Yesevi dervişleri vasıtasıyla gelenek halini almıştır.”

Yeseviyye tarikatında şeyhin hikmetlerini belli bir makamla okuyup, başkalarına aktarmak onun söylediklerini çok iyi kavrayabilmenin yollarından birisidir. Bundan dolayı hikmetler zamanla daha geniş bir coğrafyaya yayılmış, birçok mürit tarafından okunup ezberlenmiş ve yazıya geçirilirken de hem muhteva hem de dil bakımından değişikliğe uğramış, bir takım ilavelerle zenginlik kazanmıştır.¹⁰

Yesevi bütün hikmetlerinde iyi insan ile kötü insanı tasvir eder. Bunu ortaya koyarken de dışlayıcı, yargılayıcı, itici bir üslup değil kuşatıcı/kapsayıcı,

⁸ Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevi”, *DİA*, Cilt: II, s. 161

⁹ Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevi”, *DİA*, Cilt: II, s. 161; Kemal Eraslan “Divan-ı Hikmet”, *DİA*, Cilt: IX, ss. 429-430; Nesimi Yazıcı, “Hoca Ahmed Yesevi Döneminde Türk-İslâm Kültürünün Oluşum Ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Yesevilik Bilgisi*, Ahmet Yesevi Vakfı Yay., Ankara, 1998, 65-77..

¹⁰ Kemal Eraslan “Divan-ı Hikmet”, *DİA*, Cilt: IX, s. 429.

samimi, betimleyici ve nasihat edici bir dil ve üslup kullanmıştır. Onun nihai hedefi bireyin, kamil insan mertebesine ulaşmasını sağlamaktır. Kişiyi kamil insan noktasına ulaştırmada temel araç hakiki bir mürşittir. Mürşidi olmayanların hedefe ulaşması mümkün değildir. Bu yüzden mürşidlerin, dervişlerin, erenlerin gösterdiği yol önemlidir. Kendisini mutlak hedefe adayan bir insanın temel niteliği aşk ehlinden olmasıdır.¹¹ Yesevi'ye göre kişinin kamil insan mertebesine ulaşma sürecinde karşı karşıya kaldığı en büyük bela ve düşman nefstir. Ona göre nefs insanı bencil, merhametsiz, hırs ve heva peşinde koşan, şeytana dost, kibirli, bencil ve eğri yola sapmış bir varlık yapar.¹² Aşk ehlinden olan ve doğru mürşidi bulan kişi nefsi elinin tersiyle itmiştir, dünya lezzetlerinden vazgeçmiştir, kibir ve bencillikten uzaklaşmıştır.

Yesevi'nin nefisle ilgili olarak kullandığı teşbih ve sıfatlar arasında şeytan, köpek, dağ, yaban kuşu, canlı bir varlık, kafır/bed yer almaktadır. Ona göre nefsi öldürmenin başlıca yolları ise şunlardır: Hu bıçkısını ele almak, Hak kılıcını ele almak, teber vurmak, pir-i kamile bağlanmak, âşık olmak, Allah'ı anmak, seherde ibadet etmek, horluk çekmek, kanaatkar olmak, büyük şahsiyetleri örnek almak ve kibiri ayak altına almak yani toprak olmaktır.¹³ İşte biz de tam da bu son husustan yani kibir denilen kötü niteliğin Yesevi hikmetlerinden hareketle insana ne gibi zararlar verdiği üzerinde duracağız.

II- Divan-ı Hikmet'te Kibirli İnsan

Ahmet Yesevi'nin hikmetleri incelendiğinde hemen ilk hikmette mürşidi ile yedi yaşında tanıştığını ve bu vesileyle emanetin sahibine ulaştığını ifade eder. Aslında bu karşılaşma onun mürşidinden dersler almaya başlaması, manevi ortama giriş ve nefsi terbiye sürecidir. Bu nefis terbiyesi sürecinde ilk aşama nefsin (benliğin) öldürülmesi ve kuş gibi uçarak mekânsız âleme yükselmedir. Bu, tasavvufta “ölmeden önce ölmek” şeklinde tasvir edilen durumdur. Yesevi nefsi öldürmeyi “Bâtın mızrağı ile nefsi deştim ben işte” diyerek sanki somut bir organı yok etme şeklinde tasvir etmektedir. Çünkü nefis insanı baştan çıkarıp, önemsiz, zavallı ve aşağılık bir varlık konumuna sokar. İnsanın halk arasında rezil rüsva olmasının temel nedeni de nefstir. Yine nefis insanı Rabbi zikretmekten alıkoyan başlıca engeldir. İnsan Rabbi zikretmeyince şeytan ile dost olur. Dolayısıyla nefis Rabb'den uzaklaştırıp şeytana yaklaştırır. Yesevi, şeytandan uzaklaşıp Rabb ile dost olmanın yolunu

¹¹ Necdet Şengün, “Divan-ı Hikmet'te Dil, Muhteva ve Anlatım Hususiyetleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 52, Sayı: 4, 2016, ss. 142-143

¹² Ayşe Yücel Çetin, “Ahmed Yesevi'nin İdeal İnsan Arayışı”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Şenyıldız Yay., İstanbul, 2016, Cilt: I, s. 229.

¹³ Mehmet Temizkan, “Ahmed Yesevi'deki Nefs Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Şenyıldız Yay., İstanbul, 2016, Cilt: II, ss. 829-842.

“nefs başını deldim ben işte” diyerek ifade eder. Hikmetlerde bu durum şöyle ifade edilir.

Yedi yaşta Arslan Baba ya verdim selâm;
 "Hak Mustafa emanetini eyleyin armağan"
 İşte o zamanda binbir zikrini eyledim tamam
 Nefsim ölüp lâ-mekâna yükseldim ben işte.
 Sünnetlerini sıkı tutup ümmet oldum:
 Yer altına yalnız girip nura doldum;
 Hakk'a tapanlar makamına mahrem oldum,
 Bâtın mızrağı ile nefsi deştim ben işte.
 Nefsim beni yoldan çıkarıp hakir eyledi
 Çırpındırıp halka ağlamaklı eyledi
 Zikr söyletmeyip şeytan ile dost eyledi;
 Hazırsın deyip nefs başını deldim ben işte. (3. Hikmet¹⁴)

Yesevi'nin üçüncü hikmette bahsettiği nefsanî arzuların¹⁵ başlıcası olan “kibir” ve kibirden uzaklaşılması gerektiği hususu hikmetlerin genel yapısı açısından önemli bir yer tutmaktadır. Kibirin insana ne gibi kötülükler yapabileceğini ve bundan uzak durulmasını nasıl şiddetle dile getirdiğini hikmetlerden örnekler vererek ortaya konulması önem arz etmektedir. Yesevi hikmetlerinde nefsanî arzuları yok etmek ve onların tutsağı olmamak hak yolunda ilerleyen bir bireyin olmazsa olmaz düsturudur. Bu çerçevede üçüncü hikmette nefsanî arzularla mücadeleyi ele alırken değindiği temel noktalardan

¹⁴ Bu çalışmada zikredilen hikmetler şu eserden alınmıştır: Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, TDV, Ankara, 2009.

¹⁵ İmam Gazali'nin vermiş olduğu kategorilerden hareket ederek başlıca nefsanî arzular arasında “bencillik, kibir, şehvet, heva/heves, riya, cehalet, zulüm, kendini beğenme/övme, hırs, mal-mülk düşkünlüğü, cimrilik, gurur, kalp hastalığı” sayılabilir. Ayrıca dört fazilet/erdem olarak bilinen *şecaat, iffet, hikmet* ve *adaletten* uzaklaşmak veya sapmak da bu manada değerlendirilebilir. Yesevi hikmetlerine göz attığımızda bu bahsettiğimiz hasletlerden olan bencillik, kibir, cehalet, zulüm, riya, mal-mülk düşkünlüğü, gurur, hırs, heva ve hevesin ustalıkla işlendiğini görürüz. Bunlar kişiyi hak yoldan saptıran ve ulaşılması hedeflenen amaçtan uzaklaştıran niteliklerdir. Dolayısıyla bu kötü hasletlerle savaşarak onları bertaraf etmek ilahi amaca ulaşma yönündeki başlıca çabalardan birisidir. Bu konuda İmam Gazali'nin *İhya-u Ulumi'd-din* isimli eserinin üçüncü cildinin içindekiler bölümüne bakılabilir.

birisi de kibirlenmeyi def etmesidir.¹⁶ Hikmetlerde bu konuda şöyle denilmektedir:

Onüçümde nefsanî arzuları ele aldım
Nefs başına yüz bin bela sarıp saldım;
Kibirlenmeyi ayak altında basıp aldım;
Ondördümde toprak gibi oldum ben işte. (3. Hikmet¹⁷)

Burada “nefsanî arzular”ın uzaklaştırılmasına değinilirken zikredilen ilk husus az önce de ifade ettiğimiz gibi kibirdir. Kibir, bencilliğin en üst düzeye çıkmış halidir. Şeytanın lanetlenme sebeplerinden birisi de kibirdir. Kibir ayrıca Allah’ın sevmediği zalimliğin ilk basamağı olarak kabul edilir. Hikmetlerde kibirin ayaklar altına alınarak ondan kesinlikle uzak durulması tavsiye edilmektedir. Kibir insanın kendisini yüce görmesi iken bunun karşıtı bir duruma dikkat çekilir. O da kişinin toprak gibi olmasıdır. Kibirin ayaklar altına alınması aslında kişinin toprak gibi olması anlamına gelmektedir. Bu durumda kibirin karşıt anlamının tevazu, sembolünün de toprak şeklinde yorumlanabileceğini göstermektedir. Bu konuda şöyle denilmektedir:

“Yesevi, kibri ayak altına almak ve toprak olmak gerektiğini, bu yolla nefsin öldürülebileceğini söyler. ‘Toprak gibi ho...’ ve ‘Toprak gibi...’ şeklindeki mısralar, konuyla ilgili güzel örneklere. Hz. Mevlana’nın yedi öğüdünden biri hatırlanacağı gibi ‘tevezuda toprak gibi olmak’tır. Yesevi’nin Hz. Mevlana ile adeta özdeşleşen toprak metaforunu ondan yüz yıl önce kullanmış olması, elbette çok anlamlıdır. Bilindiği gibi Allah’a giden yolda varlığın kaldırılması esastır. Kibir duygusundan kurtulmak da varlığı yok etmenin temel şartıdır.”¹⁸

Yesevi, hikmetlerinin genel yapısı içerisinde mürşide büyük bir önem atfeder. Hakiki mürşid, öğrencinin gerçek yolu bulmasında ve bulduğu yolda lezzet içerisinde ilerlemesinde önemli bir rehberdir. Bu hususa birçok hikmette vurgu yapıldığını hatta sahte mürşid ve şeyhlerin eleştirildiğini görürüz. Yesevi’nin övgüyle bahsettiği kişilerden birisi de dervişlerdir. Dervişlerin sohbetine katılarak onları dinleyen kişinin büyük manavi kazanımlara mazhar olacağı ifade edilmektedir. Dervişlerin sohbetine katılan erenlerin arzularının gerçekleşeceği ve onlara bütün bilinmezlerin ifşa olup, bilinir hale geleceği

¹⁶ Yesevi’ye göre nefsanî arzularla mücadelenin temel niteliği nefse başka belaları musallat ederek insandan uzaklaşmasını sağlamaktır. Çünkü nefs kendisine sarılan belalarla meşgul olurken kişiye bir zarar verebilmesi mümkün olmayacaktır.

¹⁷ Bu çalışmada zikredilen hikmetler şu eserden alınmıştır: Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, TDV, Ankara, 2009.

¹⁸ Mehmet Temizkan, “Ahmed Yesevi’deki Nefs Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Şenyıldız Yay., İstanbul, 2016, Cilt: II, s. 837.

anlatılmaktadır. Dervişlerin sohbetine katılan kişinin içinde bulunduğu topluluktan bir adım ileri geçip belirgin bir manevi konuma ulaşacağı vurgulanır. Bu çerçevede, gökyüzündeki binlerce yıldız arasında sıradan bir yıldız konumundan bir ay konumuna ulaşacağı benzetmesi yapılır. Ayrıca değersiz bir maden iken değerli bir madene dönüşmesi¹⁹ de yine burada bir benzetme aracı olarak kullanılır. Dervişlerin sohbetindeki en önemli kazanımlardan birisi ise kişide kibirden herhangi bir iz kalmamasıdır. Bütün bunları elde eden eren için artık Hakk'ı görmek için gözleri açılmış olur.

Erenler cemal görür dervişler sohbetinde;
 Erenler meclisinde, nur yağar sohbetinde.
 Ne dilese o olur dervişler sohbetinde;
 Her sırlar açık olur dervişler sohbetinde.
 Her kim sohbe geldi, erenden pay aldı,
 Yabancı geldi, biliş oldu dervişler sohbetinde.
 Her kim sohbe geldi, gönlüne sır ulaştı,
 Dostlar murad buldu dervişler sohbetinde.
 Sıradan kişi gelse, seçkin olur; yıldız gelse, ay olur;
 Bakır gelse altın olur dervişler sohbetinde.
 Kibir ve hasedler ölür, içine sır dolar,
 Göz açıp Hakk'ı görür dervişler sohbetinde. (92. Hikmet)

İlahi aşka ulaşmış bir dervişin veya kamil insan mertebesine yükselmiş bir mürşidin yanında olan²⁰ ve onların sohbetlerini dinleyen kimsenin gözyaşları gece gündüz dinmez. Yine aynı şekilde insana büyük bir yük olan kibir dağıtı yıkıp atanlar ve dünyevi hazlardan uzaklaşanların gözlerindeki yaş dinmez.

Muhabbetin bahçesinde binlerle destan
 Bülbülleri şakıyıp orada figan eyler

¹⁹ Değersiz madenleri değerli madenlere dönüştürme sanatına *simya* denilir. Simya ilmi bakırı altına dönüştürürken, menevi ilim veya hakiki mürşit/derviş sıradan bir insanı değerli bir insana dönüştürür.

²⁰ İlahî aşkın dervişin gönlünde tuttuğu ve kâmil insan mertebesine kadar kendisine mürşitlik edeceği ruhî ve manevî tekâmül aşamasına marifet kapısı denir. Bu aşamadaki insan da derviş olarak tanımlanır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin sözleriyle ifade edersek, "Marifet, Hakk'ı kendi özünde bulmaktır." Bu mertebeye gelmiş kişi, neye yönelirse o alanda başarı elde eder. <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,12034/marifet-kapisi.html>.

Marifetin meydanında dolaşan eyleyen
Gece gündüz gözyaşını deniz eyler.

O bülbülün feryadını işitenler
Kibirin dağımı kesip benzetenler
Bu dünyanın lezzetini unutanlar

Feryad edip ağlayıp gözünü giryen eyler. (134. Hikmet)

Yesevi'nin şiddetle eleştirdiği kimselerin başında sahte şeyhler gelir. Onların eylemleri ve söylemleri arasında tutarsız bir durum vardır. Bazen eylemleri bazen de söylemleri bir şeyhe yakışmayacak tarzdadır. Yesevi'nin sahte şeyhlerle ilgili olarak esas vurguladığı husus, kanaatimizce, bir karakter bozukluğudur. Onların temel niteliklerinden birisi, ağızlarından çıkan sözlerinin her zaman yüce olduğunu iddia etmeleridir. Bu durum onların kibir ve bencillik hastalığının tam içerisinde olduklarının göstergesidir. Üstelik tuttıkları oruç esnasında bile bu hastalıklardan kurtulamadıkları vurgulanmaktadır. Onların gece boyunca ayakta olmaları sadece nefislerini tatmin içindir. Sahte şeyhlerin Kur'an okumaları sayesinde kibir ve bencillikten uzaklaşmaları, bu sayede kendi özlerine dönmeleri tavsiye edilir.

Şeyhim diye ulu tuttun özünü daim,
Gönlün kibir ve benlik ile, dilin sâim.
Nefsin için uzun geceler durup kâim,

Okuyup Kur'an hiç özüne gelmez misin? (193. Hikmet)

Yesevi hikmetlerinde kibirli kişiyi bencillik hastalığına kapılmış kişi ile aynı kıtada zikreder. Az önce de ifade ettiğimiz gibi kibir bencilliğin ve benlik duygusunun coşması olarak tanımlanır. Buna göre bencil kişinin öldükten sonra gideceği yer cehennemdir. O kişi cezasını cehennemde çekecektir. Yine kibirli kişi de cehenneme düştüğünde onun çok acınası bir durumda ve perişan bir halde olduğunu ifade eder.

Uykusuzlara Hakk rahmeti olur yakın
Uykusuzların gönlü kırık, gözü yaşlı
Ben-benliğin cezasını verecek cehennem
Kibirlinin cehennem içinde hali perişan (91. Hikmet)

Hikmetlerde dikkat çekilen hususlardan birisi de kişinin ibadetlerinde hassas olmasıdır. İbadet esnasında özellikle kibir ve riyadan uzak durulması

gerektiği belirtilmektedir. Zaten hikmetlerde riya²¹, insanın başına bela olan önemli bir hastalıktır.²² Bazı hikmetlerde kibir ve riya birlikte zikredilmesi aslında bu ikisinin birbiriyle benzer bir yapıya sahip olduğunu da göstermektedir. İbadetlerini kibir ve riya içerisinde yapan kimselerin aslında gerçek bir Müslüman olmadığını, onların sadece bir kılıf içerisine gizlendiğini ifade etmektedir.

Ey sufi ibadet eylersin hepsi kibir ve riya
 Can ve gönül dünyaya mağrur dillerinde ah-vah
 Can verirken olacağın iman nurundan ayrı
 Sufi-nakş oldun veli, asla müslüman olmadın. (119. Hikmet)

Yesevi'nin ibadet ve Tanrı'ya yakın olma anlayışındaki temel kriterlerinden birisi zikirdir. Gece-gündüz ayrımı yapılmaksızın zikrin söylenmesi gerektiği vurgulanır. Ama bu esnada kesinlikle kulluktan ödün verilmemesi gerektiği ilave edilir. Zikir yapan kişi kibir, heves ve bencilliği kendisinden uzaklaştırması gerekir. Bu tür kötü hasletlerin zikir ile bir arada bulunması uygun değildir.

Sahralarda dört darbe vurup zikrini başla,
 Kibir ve heves, ben ve benlik irak gönder.
 Gece-gündüz tekbir söyleyip dinmeden işle,
 Zikrini söyleyip sıdkı ile durmak gerek. (210. Hikmet)

Nefs, şeytan ve kibir inanın Rabbini bilmesinin önündeki engellerden bazılarıdır. Rabbin bilinmesi için bu hasletlerin def edilmesi gereklidir. İlahi aşk bunların ortadan kaldırılıp Rabbi bilmede önemli bir role sahiptir. Bu durum insanın gönül dünyasıyla çok yakından ilişkilidir.

Aşk sultanı geçersiz kıldı aklımızı,
 Hem kovaladı nefis ve şeytan, kibrimizi.
 Şükrü lillah, bildik şimdi Rabbimizi,

²¹ Yesevi hikmetlerinde riya konusu için şu çalışmaya bakılabilir: Ahmet Kartal, "Ahmed-i Yesevi'de Kişiyi Allah'tan Uzaklaştıran Bir illet: Riya", *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, Merkez Repro Basım Yayın, Ankara, 2017, ss. 457-474 .

²² Kur'an-ı Kerim'de bu durum çeşitli ayetlerde şöyle ifade edilmektedir: "Yazıklar olsun böylesi ibadet edenlere! Onların, yaptıkları ibadetin ne olduğundan haberleri yok. İşleri güçleri gösteriş." (Ma'un, 4-6) "...Onlar namaz kılacakları zaman da ağırdan alırlar. Zaten kıldıkları namaz da insanlara gösteriş yapmaktan ibarettir, onlar aslında hiç namaz kılmış sayılmazlar." (Nisa, 142)

İlham ile verir mâna, sezdik, dostlar. (167. Hikmet)

Kibir, heves ve gurur kişiyi yoldan saptıran araçlardan birisidir. Bu tür yanlış hasletler içersinde olanların niteliklerinden birisi de haram yemeleridir. Yesevi, bu tür kişilerin kabirde yatacakları yerin olmadığını vurgular. Kibirli, gururlu ve kendini beğenmişlerin gideceği yer ise cehennemdir. Onlar cezalarını cehennemde çekecektir.

Yürüdün daim şad ve sevinçli, sürur ile,

Mağrur oldun kibir ve heves, gurur ile,

Yedin şüphe-haramları mekruh ile,

Cehennem içre cezasını çekmez misin? (194. Hikmet)

Hikmetlerde vurgulanan hususlardan birisi de dünyevi mal ve mülkün kişiyi kurtarıcı bir işleve sahip olmadığıdır. Dünyada sahip olduğu mal ile övünen kimselerin duydukları gurur aldatici ve geçici bir sevinçtir. Dünyanın en zenginleri arasında kabul edilen Karun bile sahip olduklarından bir yarar görmemiştir. Bu yüzden sahibi olunan mal-mülkten ötürü kibirlenmek, bencillik yapmak oldukça yanlış bir davranıştır. İyi insanın Hz. Peygamber'e atfedilen "ölmeden önce ölünüz" rivayetine uygun bir şekilde daha bu dünyada iken bütün zevkleri geride bırakması tavsiye edilir.²³ Hikmetlerde mal ve mülkün bir yararı olmadığı şöyle ifade edilir:

Taşkın duran deryalar gibi kaynayıp yürüyen,

Dünya malını görüp, ona mağrur olan.

Kibir ve heves, ben ve benlik dava kılan,

Karun benzeri dünya malını gören var mı? (206. Hikmet)

Sonuç

Pir-i Türkistan adıyla nam salmış Hoca Ahmed Yesevi, Orta Asya Türkleri arasında ortaya çıkmış en ünlü ve etkili gönül ehli insanlardan birisi olarak bilinmektedir. O, henüz çocuk yaşta mürşidiyle tanışarak ilim halkasına katılmış ve manevi eğitim almaya başlamıştır. Eğitim sürecini çok başarılı bir şekilde sürdürerek engin gönül dünyası ile temayüz etmiştir. İlerleyen yıllarda da öğrendiklerini bölge halkına başarılı ve etkili bir üslupla aktarmaya başlamıştır. Onun anlatım tarzını benimseyenler arasında zeki öğrenciler de olmuştur. Böylelikle onun düşüncesinin uzak bölgelere yayılması sağlanmıştır. Yesevi'nin mütevazı tavrı ve eserlerinde kullandığı samimi üslubu tasavvuf kültürünün vazgeçilmez nitelikleri arasında yer almaktadır. Yesevi, İslam

²³ Necdet Şengün, "Divan-ı Hikmet'te Dil, Muhteva ve Anlatım Hususiyetleri", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 52, Sayı: 4, 2016, s. 143.

kültürünün göçebe Türk toplulukları arasında yayılması için büyük gayret sarf etmiş ve bunu büyük ölçüde başarmıştır.

Yesevi'nin düşünceleri hikmetler halinde derlenmiştir. Hikmetlerde iyi-kötü insan ayrımı ve onların temel nitelikleri çok net biçimde ortaya konulmaktadır. Hikmetlerde özellikle ilahi aşk, aşk ehlinden olma, hakiki mürid, derviş sohbetleri gibi konulara vurgu yapıldığı görülmektedir. Hikmetlerde insanı doğru yoldan saptıran nefsanî arzulardan birisinin de kibir olduğu zikredilir. Doğru yolda ilerlemek isteyen insan, katî surette kibirden uzaklaşmalıdır.

Kibirin insana ne gibi kötülükler getireceği ve ondan nasıl uzak kalılabileceği gibi hususların hikmetlerin içerisinde ustaca işlendiği görülebilir. Kibirden uzaklaşmanın temel şartı onu ayaklar altına almaktır. Yani insan toprak gibi olmalıdır. Burada kibir ve toprak birbirine zıt unsurlar olarak sunulur. Kibirin karşıtı tevazudur. Hakiki derviş/erenlerin sohbetine katılan kişiler kibirden uzak kalabilirler. Ancak bu arayış içerisinde kesinlikle sahte/yalancı şeyhlere öğrenci olunmaması da vurgulanır. Çünkü yalancı şeyhlerin zaten bizzat kendileri kibir ve bencilliğin tutsağı olmuşlardır. Kendine yararı olmayanın başkasına yararı söz konusu olamaz. Kişiyi kibirli olmaya sürükleyen etkenlerden birisi de mala-mülke olan güvendir. Hâlbuki akıllı kişi bunların geçici olduğunu bilip ona göre hareket etmelidir. Allah'ı çokça anmayı ve riyadan uzak ibadet etmeyi alışkanlık haline getirenler kibir belasından ve onun sonucu olan cehennem azabından kurtulur.

Kaynakça

- Attâr, Feridüdin, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1984.
- Bice, Hayati, “Hoca Ahmed Yesevi ve Divân-ı Hikmet Üzerine”, *Divân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, TDV, Ankara, 2009.
- Çakan, Varis, “Hoca Ahmed Yesevi Ve Divân-I Hikmet”, *Millî Folklor*, 2005, Yıl: 17, Sayı: 68, ss. 201-207.
- el- Gazali, *İhya-u Ulumi'd-din*, Bedir yay., İstanbul, 1974.
- Eraslan, Kemal, “Ahmed Yesevi”, *DİA*, Cilt: II, ss. 159-161.
- Eraslan, Kemal, “Divan-ı Hikmet”, *DİA*, Cilt: IX, ss. 429-430.
- Eraslan, Kemal, “Giriş”, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.
- Eraslan, Kemal, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.
- <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,12034/marifet-kapisi.html>.
- Kartal, Ahmet, “Ahmed-i Yesevi’de Kişiyi Allah’tan Uzaklaştıran Bir illet: Riya”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, Merkez Repro Basım Yayın, Ankara, 2017, ss. 457-474 .
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, ALFA, İstanbul, 2014.
- Ocak, A. Yaşar, “Anadolu Türk Sûfiliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü”, *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1992, s. 75
- Özköse, Kadir, “Ahmed Yesevi ve Divan-ı Hikmet”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 16, ss. 293-312.
- Şengün, Necdet, “Divan-ı Hikmet’te Dil, Muhteva ve Anlatım Hususiyetleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 52, Sayı: 4, 2016, ss. 129-146
- Temizkan, Mehmet, “Ahmed Yesevi’deki Nefs Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Şenyıldız Yay., İstanbul, 2016, Cilt: II, ss. 829-842.
- YAZICI, Nesimi, “Hoca Ahmed Yesevî Döneminde Türk-İslâm Kültürünün Oluşum Ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Yesevîlik Bilgisi*, Ahmet Yesevî Vakfı Yay., Ankara, 1998, 65-77.
- Yesevi, Hoca Ahmed, *Divân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, TDV, Ankara, 2009.

Yücel Çetin, Ayşe, “Ahmed Yesevi’nin İdeal İnsan Arayışı”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Şenyıldız Yay., İstanbul, 2016, Cilt: I, s. 229.

BÖLÜM VIII

BİR SANAT TARİHÇİ GÖZÜYLE, YOZGAT'IN GÖZBEBEĞİ YOZGAT SAAT KULESİ

Dr. Öğr. Üyesi H. Kamil BİÇİCİ¹

¹ Bozok Üniv., Fen-Ed. Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 66100/Yozgat Orchid.Org/0000-0002-5403-8878

BİR SANAT TARİHÇİ GÖZÜYLE, YOZGAT'IN GÖZBEBEĞİ YOZGAT SAAT KULESİ

Yeryüzüne ayak basan insanın yaşarken karşılaştığı gündüz ve gece kavramını düşünmesiyle başlayan zamanı ölçme ve denetleme çabalarının sonucu olarak ortaya çıkan saat veya zamanı ölçme kavramı tarih boyunca insanların bu yönde yaptıkları çeşitli buluşlar zamanı ölçen birimler olarak günümüze kadar gelir. Güneş, su, ateş, kum, mekanik ve dijital saat diye adlandırılan zaman ölçü aletleri bu buluşların ürünleridir (Fot.1).¹ Avrupa'da mekanik saatlerin insanoğlunun yaşamına 13.

¹Atilla Bir- M. Kaçar, "Saat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.35, (2008), s.324; -A. Tuzcular, "Türk İskelet Saatleri", Kültür ve Sanat Dergisi, S.5, Ocak, (1977), s.72-77; -Aysel Tuzcular, "19. Yüzyıl Cep ve Kolye Saat Örnekleri", Sanat Dünyamız, S.31, (1984), s.60-64; -Aydın Akyüz, <http://www.turkishtradition.net/?p=449> (Zaman Makinaları ve Türk Saat Ustaları) (E.T.19.04.2014);-Bariş Salman, "Saatin Eski Çağlardaki Teknolojisi: Güneş ve Su Saatleri", ZamanınGörünen Yüzü Saatler, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, (2009), s.17-26;- C.Esat Arseven, Saat maddesi", Sanat Ansiklopedisi, c.4, (1994), s.1733;-Emel Şölenay-O.Aksakal, "Zaman Kavramı, Avrupa Seramik Masa ve Şömine Saatleri (18. Yüzyıl Başı-19. Yüzyıl)", Sanat ve Tasarım Dergisi, S.7, Aralık (2011), s.111-122;-Feza Çakmut, "Topkapı Sarayı Saatleri", Saat Dünyası Dergisi, İstanbul Saatçiler Odası Yayınları, Sayı: 3, Nisan-Mayıs, (2005), s.40-41;-Hakkı Acun "Saat Kuleleri ve Önemi", Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu, 21-22 Mayıs 2010, Bildiriler Kitabı, Karabük Valiliği,(2011), s.5-15; -H.Örcün Barışta, "İstanbul Cami ve Türbelerinde 19. Yüzyıl Ayaklı, ya da Uzun Kasalı (Gövdeli) Avrupa Saatleri ve Osmanlı Sanatındaki Etkileri", Gelenek, Kimlik, Bireşim, Kültürel Kesişmeler ve Sanat, Prof.Dr. Günsel Renda'ya Armağan, H.Ü.Ed.Fak. San. Tar.Böl., (2011), s.77- 82; -H.Kamil Biçici, "Gaziantep Cami Duvar Saati Bezemelerinden Çeşitli Örnekler", Vakıflar Dergisi, S.34, (2010), s.61-98; -H. Kamil Biçici"SanatTarihi Açısından DuvarSaati Süslemeciliği: İstanbul PTT Müzesi ve İzmirTCDD Müzesi'ndeki Duvar Saatleri Örneği", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.53:2, (2012), s.147-186; -H.Kamil Biçici "Beykoz Camilerinde Yer Alan Bezemeli Duvar Saati Örnekleri", Süleyman Demirel Üniversitesi, Sos.Bil. Der., S.30, Aralık, (2013), s.155-176; -H.Kamil Biçici, "ANKARA VAKIF ESERLERİ MÜZESİNDE SERGİLENEN CAMİ SAATLERİNİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkishor Turkic Volume 9/10 Fall, (2014),s.115-147; -J.Ruska, "Saat", Milli Eğitim Bak., İslam Ansiklopedisi, C.10, (1988), s.2-3; -H.Kamil Biçici, "Üsküdar Camileri Duvar Saatlerinden Örnekler", 8.ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ KONGRESİ, 2014, 2, Ankara, 2015, (Yayın No:656560), ss.873-916; -H.Kamil Biçici. "ÖDEMİŞ YILDIZ KENT ARŞİVİ MÜZESİNDE BULUNAN ŞÖMİNE VE MASA SAATLERİNİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ ÜZERİNE, İzmir Araştırmaları Dergisi, İzmir, Şubat 2016a, ss.1-16; -H.Kamil Biçici. "TİRE CAMİLERİNE AİT SAATLERİN SANAT

yüzyıldan itibaren kiliselerden başlayarak zamanı gösteren mekanik saatlerin ilk örneklerinden biri de saat kuleleridir. Saat kuleleri, Batı'nın çeşitli şehirlerinde 14. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanırken

TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ", TIRE ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU 12-13 MART 2015, Tire Belediyesi Kültür Yay.c.1, İstanbul 2016b, ss.155-182; -H.Kamil Biçici. - A.Tetik, "EROL ATA'NIN MASA SAATLERİ KOLEKSİYONUNDAN BAZI ÖRNEKLERİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ", Al Farabi Sosyal Bilimler Kongresi, 11-14 Mayıs 2017a, Gaziantep,2017a, ss.356-387; -H.Kamil Biçici. "BURSA CAMİLERİNDE BULUNAN BAZI OSMANLI SAATLERİNİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ", Al Farabi Sosyal Bilimler Kongresi, 11-14 Mayıs 2017, Gaziantep,2017b, ss.16-30; H.Kamil Biçici. "İSTANBUL CAMİLERİNDE BULUNAN İNGİLİZ YAPIMI SAATLERİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ", XVI.Türk Tarih Kongresi 15-17 Eylül 2014/Ankara, TTK.Yay., IV c.-V.Kısım, Ankara 2018, ss.1895-1953; -H.Kamil Biçici. "Ödemiş ve Birgi'de Bulunan Ahşap Kasalı Saatlerin Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", Bilge Tonyukuk Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-I, İksad Yayınevi, Gaziantep, 2020a, ss.665-696; -H.Kamil Biçici. "YOZGAT'TA BULUNAN AHŞAP KASALI OSMANLI DÖNEMİ SAATLERDEN BAZILARININ SANAT TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ",Türk Dünyası ve Türkiye Araştırmaları-V, İKSAD, Gaziantep, 2020b, ss.490- 527; -H.Kamil Biçici. "KOCAMUSTAFAPAŞA VE TOPKAPI 'DA BULUNAN BAZI CAMİLERİN SAATLERİYLE İLGİLİ BİR İNCELEME", Hacı Bektaş Veli Anısına, Türk Dünyası ve Türkiye Araştırmaları VIII, İKSAD, Gaziantep, 2021a, s.51- 564; -H.Kamil Biçici. "İSTANBUL TÜRBELERİNDE BULUNAN OSMANLI DÖNEMİ SAATLERİN BEZEMELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME", Yunus Emre Anısına, Türk Dünyası ve Türkiye Araştırmaları IX, İKSAD, Gaziantep, 2021b, s.497- 532; -Kemal Özdemir,Ottoman clocks and watches, TYT Bankası Yayınları, İstanbul, 1993, s.9-13,49, 60; -Kemal Çığ, "Topkapı Müzesi Saat Seksiyonu", Sanat Dünyamız, S.12, (1978), s.2-9; Nusret Çam,Osmanlı Güneş Saatleri, Kültür. Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.5-6,9-18; -Muammer Dizer, "İslamda ve Osmanlılarda Saat", Bilim Birlik Başarı, S.44, (1986), s.13-16; -Meydan Larousse, "Saat maddesi", Sabah Gazetesi Büyük Lügat ve Ansiklopedisi, C.17, s.158-159; -Necati Akgür, "Türk- İslam Bilim Tarihi: Saatler", Türkiye Diyanet Ansiklopedisi, S.89, (1994), s.158-205; -Otto Kurz, European Clocks and Watches in the Near east, London (1975); -Otto Kurz (Çev.A.Özdamar),Sultan İçin Bir Saat, Yakınoğu'da Avrupa Saat ve Saatçileri, Kitap Yayınları, İstanbul, 2005, s.36-40; -Şule Gürbüz, "Osmanlı Saatçileri", Zamanın Görünen Yüzü Saatler, Yapı Kredi Bankası Yayınları, (2009), s.105-114; -Şule Gürbüz,Saat Kitabı, TBMM, Milli Saraylar Dairesi Bşk.Yay., İstanbul, 2011, s.40-47, 70-74; -TBMM, (Tarihsiz).Saat Müzesi Kataloğu, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara; -Wolfgang Meyer, "İslamiyette Güneş Saatleri", Zamanın Görünen Yüzü Saatler, Yapı Kredi Bankası Yayınları, (2009), s.27-32; -Wolfgang Meyer, Topkapı Müzesindeki Saatlerin Kataloğu, İstanbul, 1970; -Yelda Eroğlu, "Saatin Yolculuğu", Raillife, TCDD Yay.S.40, Nisan, (2009), s.46-50.

Osmanlı'da saat kuleleri² ilk olarak 16.yüzyılda, çoğunlukla da 19.yüzyıl ile 20. yüzyıl arasındaki zaman diliminde görülür. Zamanın dilimlerini hiç aksatmadan insanlara bildiren bu kuleleri olan ilginç saat makineleri, süslü kule yapılarıyla değişik mimari özellikleriyle Osmanlı döneminde olduğu gibi her birinin yapılışında ayrı bir öyküleriyle birlikte, halkın ve şehrin ileri gelenlerin çabalarıyla yapılmış olup, günümüzde de şehirlerin simgesi olmuştur. Günümüzde de hem yaşanan zamanı okumaya, hem de zamana karşı direnmeye, hem de insanlara bir kültür varlığı olarak unsuru olarak önemini devam ettirmektedir.

Yozgat Saat Kulesini tanıtmaya geçmeden önce saat kulelerinin genel özellikleri ile ilgili olarak Hakkı Acun'un saat kuleleri kitabında belirttiği genel bir bilgidен söz etmek gerekir;

*“Saat kuleleri genel olarak gövde ve köşk bölümlerinden oluşur. Kaide, bölümünde bir oda, oda içinde kulenin üzerine çıkmak için bir merdiven yer alır. Bu oda bazen muvakkithane olarak düzenlenmiştir. Bazen de bu kaide üzerinde çeşme bulunur. Kulenin ikinci bölümü olan gövde içinde köşk bölümüne çıkan merdiven yer alır. Merdiven “Z” şeklinde ya da “Spiral” şekilde kulenin iç duvarlarını dolaşarak yukarı doğru çıkar. Gövdenin orta bölümünde saatin ağırlıklarının rahatça aşağı yukarı inip çıkması için boşluk bırakılmıştır. Saat kulesinin en son katı köşkün bulunduğu kısımdır. Köşkün içinde saat mekanizması vardır. Saat Mekanizması üzerinde küçük bir saat bulunur. Bu saat yukarı bir mille bağlanır. Bu mil kulenin dışındaki saat kadranları üzerinde bulunan akrep ve yelkovanı hareket ettirir. Ayrıca yukarıdaki çanın tokmağını çalıştırır. Saat mekanizmasının çarkları arasında bulunan iki makaraya sarılı, uçlarında ağırlıkları bulunan iki çelik halat vardır. Bu halatların ucundaki ağırlıkların aşağı-yukarı inip çıkmasıyla saatin kurularak çalışması sağlanır. Birinci makaraya sarılı halat ve altındaki ağırlık saatin çalışmasını, ikinci makaraya sarılı halat ve ağırlık tokmağın çana vurmasını sağlar. Saat köşkünün tepesinde bir çan yer alır. Bu çanın üzeri bazen bir kubbe veya külahla örtülüdür. Çanın sesinin uzaklara duyurulması için kenarlarında pencere ve açıklıklar bırakılmıştır”.*³ (Fot.2-4,Çiz.1).

² Meltem Cansever, 100 Saat Kulesi, İstanbul, 2009.

³ H.Acun, Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri, Atatürk Kültür Merkezi Yay.402,

Osmanlı dönemi Türk mimarisi içerisinde, Yozgat Saat Kulesi (Fot.5-34), gerek Yozgat'ın eski tarihinden günümüze şehrin simgesi olması, gerekse geçmişimizden yeri doldurulamaz bir hatıra olması ve sanat tarihimiz açısından önemli izleri barındırması açısından bu konu ele alınmaya çalışılmıştır. Yozgat Saat Kulesi kendi kültürümüzü yansıtan, yaşatan önemli bir yapıdır. Geçmişte bazı sanat tarihçilerin ve araştırmacıların Yozgat saat kulesini incelemelerinin yanında, kendi açımızdan da şehrin simgesi ve adeta gözbebeği olan, şehirle bütünleşen, Yozgat'ın en kıymetli değerlerinden biri olan kulenin tanıtımının yapılması ve bu eserle ilgili hatıraların tekrar canlandırılması hedeflenmiştir.

Osmanlı döneminde yapılan birçok kulesinin mimarının bilinmemesine karşılık Bayburt, İzmir, Kocaeli⁴, Sungurlu (Fot.35-40) ve Yozgat Saat Kulelerinin mimarı gibi bilinmektedir.⁵ Kastamonu, Adana, İzmir, İstanbul gibi pek çok önemli vilayette saat kuleleri hep aynı dönem veya birbirine yakın tarihler içerisinde inşa edildikleri görülmektedir.

Yozgat Saat Kulesi anıtsal ölçülerde Osmanlı döneminde yapılmış yapılardan biridir. Yapının temeli atılıp, tamamlanmasından sonra Yozgatlılar yapıya kendi evleri gibi sahip çıkmışlardır. Ne de olsa inşa edilen bu saat kulesi, kendilerinin hem bir gurur kaynağı, hem de kendi bedenlerinden, evlerinden bir parçaydı. Kimi araştırmalarca 1897 yılında, kimine göre de 1908 yılında dönemin belediye başkanı Teyfikzade Ahmet Bey tarafından Şakir adındaki bir ustaya sarı köfeki cinsi malzemeden kesme taşlı olarak yaptırılan, tek balkonlu şehrin merkezinde yükselen kare prizma gövdeli uzun bir kuledir.⁶ Eser bazı yayınlarda Teyfikzade Ahmet Bey'in Belediye Başkanlığı'nın ikinci döneminde yapıldığı belirtilse de, muhtemelen 1897 Ağustos'unun son haftasında, saat kulesi ilk döneminde inşa edilmiş olması kuvvetli ihtimal dahilindedir.⁷ Özellikle saat kulesinin inşa tarihinin, birbirini tekrar eden birçok yayında yanlış olarak 1908 olarak yazılması, düzeltilmesi gereken bilgilerin başlangıcını oluşturuyor. Bunun en

Ankara 2011, ss.7-8.

⁴ H.Kamil Biçici, "Geçmisten Günümüze Körfez in Parıldayan Incisi Izmit in Saat Kulesi", Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV Bildirileri, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli 2018, ss.587-609.

⁵ Acun, 1994, a.g.e., s.54.

⁶ Acun, a.g.e., s.89.

⁷ Acun, a.g.e., s.89. Bkz. Dipnot 162.de konu ile ilgili bilgi verilmektedir.

önemli sebebi ise kulenin tarih kitabesinin bulunmaması, devrin kaynaklarının yapı hakkında yeterli bilgi vermemesi, konunun tarihî seyrinden ziyade mimarî yapısı üzerine düşülmesinden dolayı olduğu düşünülüyor⁸. Teyfikizade Ahmet Bey bundan 125 yıl önce o günün şartlarında yaptırdığı saat kulesinin inşası, masrafların türü ve bedeli, tadilatı, güvenliği gibi saat kulesini ilgilendiren bazı konuların tam olarak açıklanamadığı, geçmişin sırlarında ve bilinmezliklerinde kaybolduğu düşünülmektedir.⁹ Saat, **1978** senesinde kültür varlığı olarak tescillenmiş ve ilgililerce koruma altına alınmıştır.¹⁰ Yozgat Saat Kulesi, Sungurludaki saat kulesinin ikizi veya bir benzeri olarak inşa edilmiştir (Fot.35-40).¹¹ Sungurlu saat kulesiyle ilgili olarak Şakir Usta adlı mimarın 1891 tarihinde¹² Çapanoğlu Edip Bey'in Mutasarrıflığı sırasında Sungurlu'da bir saat kulesi yaptığı yayınlarda yazılıdır.¹³

Şehirlerin önemli kültür varlıklarından birisi ve hatta en önemlisi o şehrin saat kulesidir. Yozgat'ın her yerinden kolaylıkla görülebilen **Yozgat Saat Kulesi**, ilin tartışılmaz en önemli sembolüdür. 125 yıldır Yozgat meydanında bütün haşmetiyle kendini gösteren saat kulesi, mimarisinde hiçbir değişiklik olmaksızın yapıldığı dönemin zaman dilimini geleceğe taşımaktadır. Yozgat Saat Kulesinin adres olarak mevkisi ise; Aşağı nohutlu, Belediye Caddesi No:31'de bulunmaktadır. Şehrin eski önemli camilerinden Çapanoğlu Camisi, Başçavuş Camisi ve Yozgat Müzesi kuleye oldukça yakın kısa bir yürüme mesafesine sahip bir mahalledir. Saat kulesinin bulunduğu alan Cumhuriyet döneminde bir meydan haline getirilerek, oldukça hareketli bir kent merkezine dönüştürülmüştür.¹⁴ Yozgat şehri Çapanoğlu Camisi ve etrafında oluşan mahallelerle büyümüş ve zaman içerisinde genişlemiştir. Yozgat'ın meydanında bulunan Yozgat'ta gençlerin, öğrencilerin olduğu kadar yetişkin insanların bir buluşma

⁸ <https://yedikita.com.tr/anadoluda-zamanin-sahidi-yozgat-saat-kulesi/> (E.T.12.04.2022)

⁹ <https://yedikita.com.tr/anadoluda-zamanin-sahidi-yozgat-saat-kulesi/> (E.T.12.04.2022)

¹⁰ <https://yozgat.ktb.gov.tr/TR-92004/saat-kulesi--yozgatin-semollerinden.html> (E.T.12.04.2022); <https://muhabirtr.blogspot.com/2018/06/yozgat-saat-kulesi-110-yl-sonra-ilk-kez.html> (E.T.12.04.2022)

¹¹ Acun, a.g.e., s.89.

¹² Acun, a.g.e. s.83.

¹³ Acun, a.g.e., s.89; <https://www.yozgatgazetesi.com/a-kadir-capanoglu/yozgat-saat-kulesi-ve-capanoglu-bueyuek-camii-hamidiye-saatli-cesmesi-83581.html> (E.T.12.04.2022)

¹⁴ https://www.wiki.tr-tr.nina.az/Yozgat_Saat_Kulesi.html (E.T.12.04.2022)

noktası olan Yozgat Saat Kulesinin yakınında insanlar buluşma, görüşme için kendilerine uygun olan yerde bekler ve görüşür. Bunun yanında saatleri geri kalmış veya yanında saati olmayanlara da günün saatinin zamanını en doğru bir şekilde hatırlatan, saat kulesi Yozgat şehrinde yapıldığından itibaren günümüze ulaşan zaman dönemlerinde her zaman Yozgat'ın, Yozgatlının, Yozgat'a gönül verenlerin her zaman vazgeçilmez, unutulmaz önemli bir unsuru olmuştur. Yozgat' ta şehrin herhangi bir yerinin adresini sormak veya adres tarifi genellikle şehrin merkezinde bulunan Yozgat Saat Kulesi'nin konumuna göre yapılır. Yozgat'a ilk defa gelenler, öğrenciler, birbirleriyle hasret giderenler genellikle Yozgat Saat Kulesinin bulunduğu yeri referans olarak hatıra fotoğrafı çektirirler. Yozgat'a gelen biri çok acil bir yere gitmezse, ilk göreceği karşısına çıkacağı yerlerin başında saat kulesi gelmektedir.

Kule, saatin asıldığı tek balkona sahip olacak stilde tasarlanmıştır. Ayrıca balkon, gövde dışına doğru genişler. Kuleye giriş kuzey cepheden yuvarlak kemerli bir kapıdan sağlanmakta olup, yukarıya zikzak şeklindeki ahşap merdivenlerle çıkılmaktadır. Şerefeli bölümün altında ise, üç kademe aşağı doğru, girişin üstündeki silmelerle kısa yatay veya enine sınırlandırılarak bölümlenmiştir. İki kat hariç olmak üzere her katta küçük yuvarlak kemerli birer pencere bulunmaktadır. Dört cephedeki saatlerin üstünde de dairesel formlu birer pencere yer almaktadır. Pencerenin camları dikdörtgen şeklindedir. Ayrıca, yapının güney cephesinde şerefeli balkon kısmına açılan yuvarlak kemer biçimli küçük bir ahşap kapısı bulunmaktadır. Kulenin giriş katı ilk dönemlerde muvakkithane, 10-15 yıl öncesine kadar da bir saatçi olarak hizmet vermiştir. Kulenin kendisi ise, yapıldığı zamanda zamanı hatırlatmanın yanında şehirde çıkacak yangın gibi felaketleri zamanında gözlemek amacıyla kullanıldığı da, bilinmektedir. Yozgat şehir merkezindeki bu heybetli ve asırlık kule zemin kat ve bir ahşap kubbe çatıdan çanların bulunduğu kısımlarla yapının üzerinde yapılan, aralarında altta kısa aralıklarla ele alınmış yatay silmelerle birlikte altı veya yedi kattan oluştuğu yayınlarda belirtilmektedir. Fakat girişten şerefeli balkonlu bölüme kadar yapı silmelerle altı bölüme ayrılmıştır. Girişin üstünde sıralanan arka arkaya verilmiş iki bölüm kısa aralıklarla düzenlenmiştir. Şerefelin bulunduğu kısım ve onunda üstünde bulunan bölüm ve çanın yer aldığı altındaki ahşap bölümle birlikte olan üç bölümle aslında kule toplam dokuz bölümlüdür. Çanın altındaki ahşap kaidenin üstünün dört köşesine süsleme amacıyla yerleştirildiği düşünülen birer ters konumlandırılmış vazoyu andırır birer motif yerleştirilmiştir. Çanın

üstüne oturduğu ahşap kaide dört cephede yarım yuvarlak verilmiş birer açıklıklar göze çarpmaktadır. Ahşap kaidenin üst tarafının hemen altında süsleme amacıyla ahşaptan testere dişini andıran motifler dizilmiştir. Çanın oturduğu ahşap bölümün altında bulunan, dört cepheye de bakan 4 adet Osmanlı rakamlarından oluşan kadranlı bir saat yerleştirilmiştir.

Hakkı Acun'dan öğrenildiğine göre;

*“Saatin çanı 288 kg. ağırlığındadır. Çanın sekiz parça halinde 282 kg. ağırlığında topu bulunmaktadır. Her bir top beş parça halinde olup, 50 kg. ağırlığındadır. Saatlerin 4 ayar topuzunun 250 kg olduğu söylenmektedir. Kulenin saati tamamıyla Fransız yapımı olan mekanik bir donanıma sahiptir. Çanını yukarıya, iki kırmızı lira karşılığında Hamal Kör Musa çıkartmıştır”.*¹⁵

Kuledeki saatler kule ile aynı yaşta olup Yozgatlıları zamanı bildirme hususunda hiçbir zaman yanılmamaktadır.¹⁶ Her saat başında kilise çanını anımsatan bir biçimde çalan çanlar şehrin her tarafından sesini duyuracak şekilde sesi kuvvetli çıkmakta. Saat başlarında ve her yarım saatte iki defa çalarak Yozgatlılara günün saatini bildirir.

“Kuledeki saatlerin üzerinde Fransız imâlatçısı Nores Jura ve L.D. Odobey Cadet'in ismi yazılıdır. Saatlerin üzerindeki Norez□Jura ve L.D. Odobey Gadet yazısının açılımına: Louis Delphin Odabey Cadet. Bay Louis Delphin, Fransa, Morez (Jura) doğumlu olup (d.1827□ö.1906) 1858-1964 yıllarında binalar ve saat kuleleri için saat üreten Rellotges fabrikasının sahipliğini yapmış bir ünlüdür. 1897 yılında Yozgat saat kulesine monte edilen dört saat de işte bu şirketin imalatıdır. Louis Delphin□in Dört oğlu ve bir kızı olur. Paul Auguste, Victor Émile, Jules Léon, Louis Albert ve Marie Şirketi Emile, Jules, Albert isimlerindeki üç oğlu devam ettirmiştir. 1880'de Louis-Delphin'in en büyük oğlu Paul , binalar içinde saatler üretmiştir. Fotoğrafta Louis Delphin (solda ayakta duran, elinde cetvel ve pergel tutan). Oğlu Jules (en sağda ayakta duran şapkaltı, elinde bir metre tutuyor). Louis-Delphin 30 Ocak 1906'da Morez'de 78 yaşında ölmüş. Louis □ Delphin

¹⁵ Acun, a.g.e. s.89; H. Acun, Anadolu Saat Kuleleri, Ankara 1994, s.38. Bu bilgiyi sözlü olarak geçmişte saat kulesinin girişinde saatçilik yapan Niyazi Tatlıoğlundan H.Acun almıştır.

¹⁶ <https://yozgat.ktb.gov.tr/TR-92004/saat-kulesi--yozgatin-semollerinden.html> (E.T.10.04.2022)

Odobey Cadet 1800' lü yıllarda dünyanın her yanına dev saatler yapıp satıyor".¹⁷

Kulenin saatinin günümüzde çalışmasında herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Yozgat gibi muhafazakar bir yerin en önemli saat kulesinin çanının kilisedeki çan sesini andırır şekilde saati Yozgatlılara hatırlatması gerçekten ilginçtir. Saati yapanlar ve saat kulesiyle ilgili zamanında emeği geçenler herhalde bu durumun farkındaydılar.

Yozgat Saat Kulesi, Çorum Sungurlu Saat Kulesi'nin bir benzeri olarak yapılmasının yanında (Fot.35-40), gerek dış görünüm açısından, silmelerle bölüntüye uğratılması, balkon ve şerefe gibi kısımlarının bulunması, cephelerinde kesmetaş malzeme kullanılması ve sade alınması yönünden Balıkesir Saat Kulesi'ne (Fot.41), Bursa Saat Kulesi'ne (Fot.42), Çanakkale Saat Kulesi'ne (Fot.43) ve Siirt Saat Kulesi'ne (Fot.44) benzemektedir.

SONUÇ

Batılılaşma dönemiyle mimaride Osmanlının geleneksel kültürden uzaklaştığı, yapılan bir çok mimari örnekte Batı'dan taklitler yapıldığı görülmüştür. Osmanlı mimarının tarihi değerlerini kendi milletimize yeniden hatırlatmayı, tanıtmayı amaçlayan saat kulesi örneklerinden biri Yozgat saat kulesidir. Yapıya ön cephenin ortasındaki yuvarlak kemer biçimli verilmiş bir kapıdan girilecek şekilde inşa edildiği göze çarpmaktadır. Saat kulesinin yapısal, estetik bakımından oldukça sade ve zarif fakat çevresine heybetli ve etki verici bir şekilde yapılmasına gayret edildiği anlaşılmaktadır. Mimar saat kulesinin dört cephesindeki düzenlemede dengeli ve gözü yormayan bir görünüm sağlamaya çalışmıştır. Böylece dışarıdan bakıldığında izleyici tarafından iyi algılanabilen yatay silmelerle ayrılan bölümleri ve görünümün dengeli bir biçimde verilmesi hedeflenmiştir. Yapının dış yüzeyinin fazla ayrıntıya kaçmadan düzenlenmesine çaba gösterilmiştir. Yapıda oldukça hareketli ve süslü, gözü oyalayan, Batılılaşma döneminin son derece karakteristiği olan dekoratif unsurlar ve ayrıntılar olmamasına dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Saat kulesinin yapılışındaki amaca ve kurulacağı yere tamamen uygun, şehrin her tarafından görülebilecek şekilde konumlandırılmasının uygun hale gelmesi, saat kulesine odaklanma önem kazanmıştır. Kulenin yapısal kısımlarının durağan

¹⁷ <https://www.yozgatgazetesi.com/a-kadir-capanoglu/yozygat-saat-kulesi-ve-capanoglu-bueyuek-camii-hamidiye-saatli-cesmesi-83581.html> (E.T.12.04.2022)

yapı unsurlarıyla birlikte, katları sınırlayan, bölümleyen silmeler arasında son derece uyumlu bir ahenk ve denge etkisi yaratılmaya çalışılmıştır. Şerefeli balkonun görünüş detayları, gerekse yapısal oluşumu kuleye uyumlu sade bir biçimde ele alınmıştır.

Yozgat Saat Kulesi bir asırdan fazla geçmişe sahip, sade mimarisiyle hayranlık uyandıran, Yozgat halkına her gün her saat eşlik eden zamanın değil aslında hayatın geçtiğini, Yozgat'ın simgesi haline gelen heybetli ama bir o kadar zarif bir saat kulesidir. Varlığı ile yapıldığı günden beri Yozgat'ın güzide insanlarına yeni hatıralar katmıştır. Gencinden yaşlısına kadar yerli ve yabancı birçok insanın saat kulesi ile ilgili unutulmaz bir anısı mutlaka vardır. Adeta kentle özleşen ve yerli, yabancı pek çok turistin ilk uğrak yerlerinden biri olan saat kulesi şehre ayrı bir ahenk ve değer katmaktadır. Genç yaşlı demeden dostların, çoğunlukla Bozok üniversitesi öğrencilerinin, arkadaşların, sevgililerin buluşma noktası, çevresinde dinlenme yapılan, 125 yıllık zamana meydan okuyan bir habercisi, bir zaman makinesi, adeta şehrin dimdik ayakta olan, uyumayan, kollayıp, gözeten bir bekçisi veya Yozgat'ın bir yeniçerisi olmuş ve olmaya da devam etmektedir

KAYNAKÇA

- Acun, Hakkı, “Saat Kuleleri ve Önemi”, Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu, 21-22 Mayıs 2010, Bildiriler Kitabı, Karabük Valiliği, Safranbolu, (2011), ss.5-15.
- Acun, Hakkı, Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri, Atatürk Kültür Merkezi Yay.402, Ankara 2011, ss.7-8.
- Acun, Hakkı, Anadolu Saat Kuleleri, Atatürk Kül.Mer.Yay.Ankara, 1994.
- Akgür, Necati, “Türk-İslam Bilim Tarihi: Saatler”, Türkiye Diyanet Ansiklopedisi, S.89, (1994), ss.158-20
- Arseven, Celal Esat, “Saat maddesi”, Sanat Ansiklopedisi, C.4, (1994), s.1733.
- Barışta, H.Örcün, “İstanbul Cami ve Türbelerinde 19. Yüzyıl Ayaklı, ya da Uzun Kasalı (Gövdeli) Avrupa Saatleri ve Osmanlı Sanatındaki Etkileri”, Gelenek, Kimlik, Bireşim, Kültürel Kesişmeler ve Sanat, Prof.Dr. Günsel Renda’ya Armağan, H.Ü.Ed.Fak. San.Tar.Böl., (2011), ss.77- 82.
- Biçici, H.Kamil, “Gaziantep Cami Duvar Saati Bezemelerinden Çeşitli Örnekler”, Vakıflar Dergisi, S.34, (2010), ss.61-98.
- Biçici, H. Kamil, ”Sanat Tarihi Açısından Duvar Saati Süslemeciliği: İstanbul PTT Müzesi ve İzmir TCDD Müzesi’ndeki Duvar Saatleri Örneği”, Ankara Üniversitesi *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.53:2, (2012), ss.147-186.
- Biçici, H.Kamil, “Beykoz Camilerinde Yer Alan Bezemeli Duvar Saati Örnekleri”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sos.Bil.Der., S.30, Aralık, (2013), ss.155-176.
- Biçici, H.Kamil, ““ANKARA VAKIF ESERLERİ MÜZESİNDE SERGİLENEN CAMİ SAATLERİNİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ””, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/10 Fall 2014, (2014), ss.115-147.
- Biçici, H.Kamil. “Üsküdar Camileri Duvar Saatlerinden Örnekler”, 8.ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ KONGRESİ, 2014, 2, Ankara, 2015, (Yayın No:656560), ss.873-916.
- Biçici, H.Kamil. "ÖDEMİŞ YILDIZ KENT ARŞİVİ MÜZESİNDE BULUNAN ŞÖMİNE VE MASA SAATLERİNİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ ÜZERİNE, İzmir Araştırmaları Dergisi, İzmir, Şubat 2016a, ss.1-16.
- Biçici, H.Kamil. “TİRE CAMİLERİNE AİT SAATLERİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ”, TIRE ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU 12-13 MART 2015, Tire Belediyesi Kültür Yay.c.1, İstanbul 2016b, ss.155-182.
- Biçici, H.Kamil. - A.Tetik, “EROL ATA'NIN MASA SAATLERİ KOLEKSİYONUNDAN BAZI ÖRNEKLERİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ”, Al Farabi Sosyal bilimler

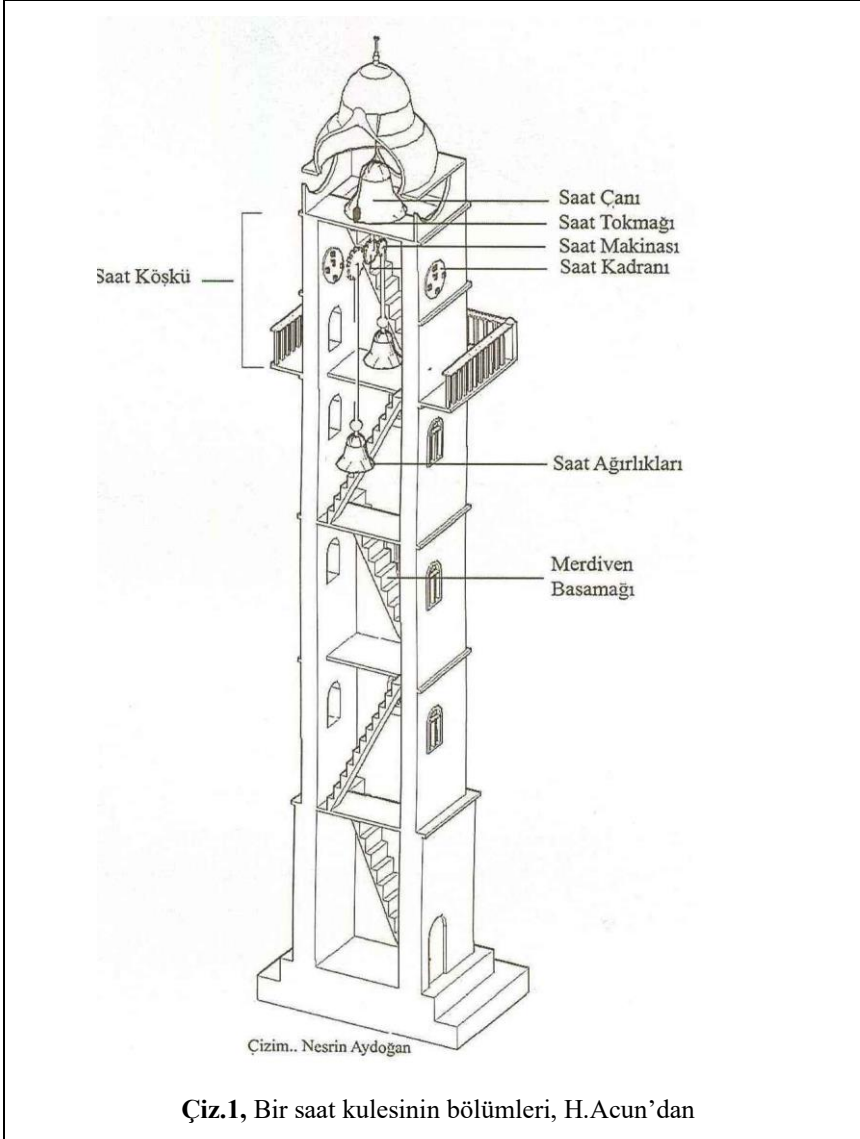
- Kongresi, 11-14 Mayıs 2017a, Gaziantep,2017a, ss.356-387.
- Biçici, H.Kamil. “BURSA CAMİLERİNDE BULUNAN BAZI OSMANLI SAATLERİNİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ”, Al Farabi Sosyal bilimler Kongresi, 11-14 Mayıs 2017, Gaziantep,2017b, ss.16-30.
- Biçici, H.Kamil. “İSTANBUL CAMİLERİNDE BULUNAN İNGİLİZ YAPIMI SAATLERİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ”, XVI.Türk Tarih Kongresi 15-17 Eylül 2014/Ankara, TTK.Yay., IV c.-V.Kısım, Ankara 2018, ss.1895-1953.
- Biçici, H.Kamil, “Geçmisten Günümüze Körfez in Parıldayan Incisi Izmit in Saat Kulesi”, Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV Bildirileri, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli 2018, ss.587-609.
- Biçici, H.Kamil. “Ödemiş ve Birgi’de Bulunan Ahşap Kasalı Saatlerin Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, Bilge Tonyukuk Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-I, İksad Yayınevi, Gaziantep, 2020a, ss.665-696.
- Biçici, H.Kamil. “YOZGAT’TA BULUNAN AHŞAP KASALI OSMANLI DÖNEMİ SAATLERDEN BAZILARININ SANAT TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ”,Türk Dünyası ve Türkiye Araştırmaları-V, İKSAD, Gaziantep, 2020b, ss.490- 527.
- Biçici, H.Kamil. “KOCAMUSTAFAPAŞA VE TOPKAPI ‘DA BULUNAN BAZI CAMİLERİN SAATLERİYLE İLGİLİ BİR İNCELEME”, Hacı Bektaş Veli Anısına, Türk Dünyası ve Türkiye Araştırmaları VIII, İKSAD, Gaziantep, 2021a, s.51- 564.
- Biçici, H.Kamil. “İSTANBUL TÜRBELERİNDE BULUNAN OSMANLI DÖNEMİ SAATLERİN BEZEMELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME”, Yunus Emre Anısına, Türk Dünyası ve Türkiye Araştırmaları IX, İKSAD, Gaziantep, 2021b, s.497- 532.
- Bir, Atilla- M. Kaçar, “Saat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.35, s.324.
- Cansever, Meltem, 100 Saat Kulesi, İstanbul, 2009.
- Çakmut, Feza, “Topkapı Sarayı Saatleri”, Saat Dünyası Dergisi, İstanbul Saatçiler Odası Yayınları, Sayı: 3, Nisan-Mayıs, (2005), ss.40-41.
- Çam, Nusret, Osmanlı Güneş Saatleri, Kültür. Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- Çığ, Kemal, “Topkapı Müzesi Saat Seksiyonu”, Sanat Dünyamız, S.12, (1978), ss.2-9
- Dizer, Muammer, “İslamda ve Osmanlılarda Saat”, Bilim Birlik Başarı, S.44, İzmir, (1986), ss.13- 14
- Eroğlu, Yelda, “Saatin Yolculuğu”, Raillife, TCDD Yay. S.40, Nisan, (2009), ss.46-50.
- Gürbüz, Şule “Osmanlı Saatçileri”, Zamanın Görünen Yüzü Saatler, Yapı

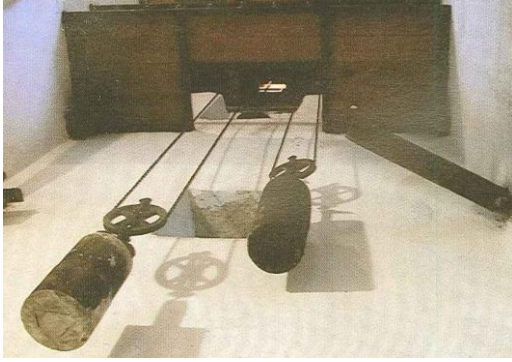
- Kredi Bankası Yayınları, ss.105-114.
- Gürbüz, Şule, Saat Kitabı, TBMM, Milli Saraylar Dairesi Bşk.Yay., İstanbul, 2009.
- Kurz, O. European Clocks and Watches in the Near east, London, 1975.
- Kurz, Otto, (Çev.Ali Özdamar) Sultan İçin Bir Saat, Yakındoğu'da Avrupa Saat ve Saatçileri, Kitap Yayınları, İstanbul, 2005.
- Meydan Larousse, "Saat maddesi", Sabah Gazetesi Büyük Lügat ve Ansiklopedisi, C.17, ss.158- 159.
- Meyer, Wolfgang, Topkapı Müzesindeki Saatlerin Kataloğu, İstanbul, 1970.
- Meyer, Wolfgang, "İslamiyette Güneş Saatleri", Zamanın Görünen Yüzü Saatler, Yapı Kredi Bankası Yayınları, (2009), ss.27-32.
- Özdemir, Kemal, Ottoman clocks and watches, TYT Bankası Yayınları, İstanbul, 1993.
- Ruska, J. "Saat", MEB.İslam Ansiklopedisi, C.10, (1988), ss.2-3
- Salman, Barış, "Saatin Eski Çağlardaki Teknolojisi: Güneş ve Su Saatleri", Zamanın Görünen Yüzü Saatler, Yapı Kredi Bankası Yayınları, (2009), s.17-26.
- Tuzcular, Aysel, "Türk İskelet Saatleri", Kültür ve Sanat Dergisi, S.5, Ocak, (1977), ss.72-77.
- Tuzcular, Aysel, "19. Yüzyıl Cep ve Kolye Saat Örnekleri", Sanat Dünyamız, S.31, (1984), ss.60- 64.
- TBMM, Saat Müzesi Katalogu, (Dolmabahçe Saat Müzesi), Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları (Tarihsiz), Ankara.
- <https://www.yozgatgazetesi.com/a-kadir-capanoglu/yozygat-saat-kulesi-ve-capanoglu-bueyuek-camii-hamidiye-saatli-cesmesi-83581.html> (E.T.12.04.2022)
- <https://yedikita.com.tr/anadoluda-zamanin-sahidi-yozygat-saat-kulesi/> (E.T.12.04.2022)
- <https://yozygat.ktb.gov.tr/TR-92004/saat-kulesi--yozygatin-semboollerinden.html> (E.T.12.04.2022)
- <https://muhabirtr.blogspot.com/2018/06/yozygat-saat-kulesi-110-yl-sonra-ilk-kez.html> (E.T.12.04.2022)
- https://www.wiki.tr-tr.nina.az/Yozygat_Saat_Kulesi.html (E.T.12.04.2022)
- <https://yozygat.ktb.gov.tr/TR-92004/saat-kulesi--yozygatin-semboollerinden.html> (E.T.10.04.2022)

FOTOĞRAFLAR

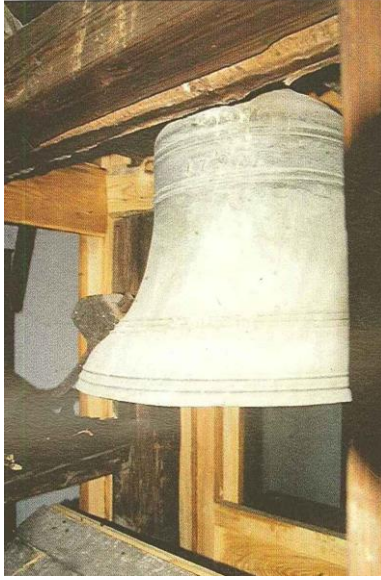

Fot.1, Çağlar Boyunca Saat, Hayat Ansiklopedisinden

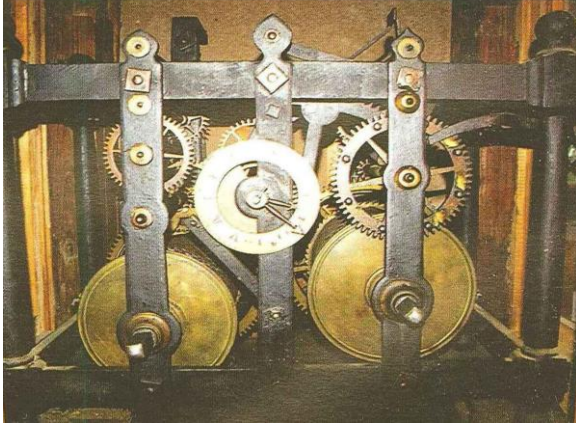

Fot.2, Bir saat kulesinin ,içindeki sarkaçları, H.Acun'dan

Fot.3, Bir saat kulesinin ,içindeki saatin çanı, H.Acun'dan

Fot.4, Bir saat kulesinin ,içindeki mekanik aksamı, H.Acun'dan

Fot.5,Yozgat Saat Kulesi,Google.dan

Fot.6, Yozgat Saat Kulesi,Google.dan eski bir resmi

Fot.7, Yozgat Saat Kulesi,kartpostal,Google.dan

Fot.8, Yozgat Saat Kulesi,Google.dan eski bir resmi

Fot.9, Yozgat Saat Kulesi, Google.dan eski bir resmi

Fot.10, Yozgat Saat Kulesi,Google.dan eski bir resmi

Fot.11, Yozgat Saat Kulesi,
Google.dan eski bir resmi

Fot.12, Yozgat Saat
Kulesi,Google.dan kartpostal

Fot.13, Yozgat Saat Kulesi,
Google.dan eski bir resmi

Fot.14, Yozgat Saat
Kulesi,Google.dan hatıra eşyası

Fot.15, Yozgat Saat Kulesi,Google.dan

Fot.16, Yozgat Saat Kulesi,Google.dan

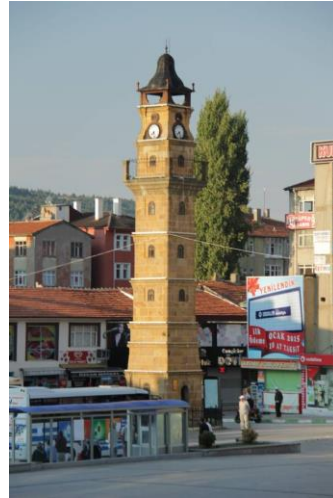
Fot.17, Yozgat Saat Kulesi,Google.dan eski bir resmi

Fot.18, Yozgat Saat Kulesi,Google.dan eski bir resmi

Fot.19, Yozgat Saat Kulesi.

Fot.20, Yozgat Saat Kulesi.

Fot.21, Yozgat Saat Kulesi.

Fot.22, Yozgat Saat Kulesi.

Fot.23, Yozgat Saat Kulesi.

Fot.24, Yozgat Saat Kulesi,Google.dan

Fot.25, Yozgat Saat Kulesi.

Fot.26, Yozgat Saat Kulesi.

Fot.27, Yozgat Saat Kulesi.

Fot.28, Yozgat Saat Kulesi.

Fot.29, Yozgat Saat Kulesi.

Fot.30, Yozgat Saat Kulesi.

Fot.31, Yozgat Saat Kulesi.

Fot.32, Yozgat Saat Kulesi.

Fot.33, Yozgat Saat Kulesi.

Fot.34, Yozgat Saat Kulesi.

Fot.35, Çorum Sungurlu Saat Kulesi,Google.dan eski bir resmi

Fot.36, Çorum Sungurlu Saat Kulesi,Google.dan eski bir resmi

Fot.37, Çorum Sungurlu Saat Kulesi,Google.dan

Fot.38, Çorum Sungurlu Saat Kulesi,Google.dan

Fot.39, Çorum Sungurlu Saat Kulesi,Google.dan

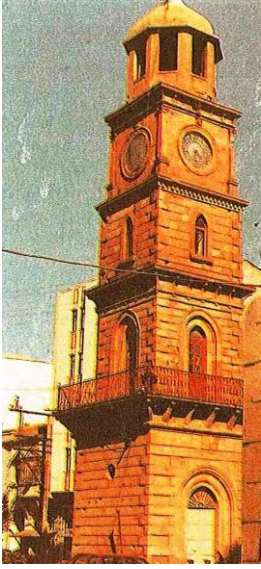
Fot.40, Çorum Sungurlu Saat Kulesi,Google.dan

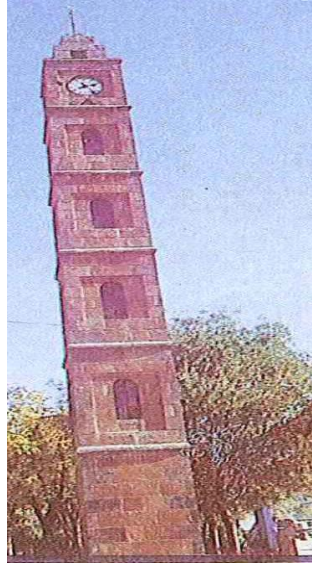
Fot.41, Balıkesir Saat Kulesi, H.Acun'dan

Fot.42, Bursa Saat Kulesi, H.Acun'dan

Fot.43, Çanakkale Saat Kulesi, H. Acun'dan

Fot.44, Siirt Saat Kulesi, H.Acun'dan

BÖLÜM IX

YOZGAT MÜZESİ'NDE BULUNAN ATEŞLİ SİLAHLARDAN BAZILARI HAKKINDA DÜŞÜNCELER

Dr. Öğr. Üyesi H.Kamil BİÇİCİ¹

¹ Bozok Üniv., Fen-Ed. Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 66100/Yozgat Orchid.Org/0000-0002-5403-8878

A.GİRİŞ

Ateşli Silahların başlangıç tarihi barutun ilk olarak bulunmasıyla başlar. Gerek doğu ve gerekse batı kaynaklarında, ilk ateşli silahın tarih sahnesine çıkışı, kim tarafından yapıldığı ve ilk defa hangi savaşta kullanıldığına dair kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Araplar, Moğollar ve Hintlilerden sonra uzak doğuya seyahat edenlerin ülkelerine dönüşlerinde, gördüklerini anlatmaları ile XIII. Ve XIV. yüzyıllarda Avrupalıların da barutun alev alıcı ve patlayıcı özelliğini tanımalarına vesile olmuştur.² 15. yüzyılda ise, el silahı olarak kullanılan ateşli silahlar çeşitli türde kullanıldı ve benimsendi.³

“İlk kullanılan barutlu silahlar, dövme demir veya döküm demirden vazo biçiminde imal edilmiştir. Bu ilk ateşli silahların kullanımından sonra çeşitli boy ve cinsten demir veya bronz toplar, arkebüzden başlayarak fitilli, zembereklı, çakmaktaşı, kapsüllü ve iğneli mekanizmalarla ateşleme yapan tüfek ve tabancalar, makineli tüfekler barutun tarihsel gelişimine ve savaş teknolojisinin ihtiyaçlarına paralel olarak ateşli silahların gelişiminde aşamaları oluşturmuştur”.⁴

Tabanca ve tüfek gibi etkili ve vurucu gücü yüksek ateşli silahlar⁵ ilk

²<https://www.bilgiustam.com/atesli-silahlarin-icadi-ve-tarihsel-gelisimi/> (E.T.01.07.2022)

³https://tr.wikipedia.org/wiki/Barutlu_silahlarla_sava%C5%9F(E.T.01.07.2022)

⁴<https://www.bilgiustam.com/atesli-silahlarin-icadi-ve-tarihsel-gelisimi/> (E.T.01.07.2022)

⁵ Ahad Ural Bikkul, (1957), “Topkapı Sarayı Silah Müzesindeki Eserler”, Türk Etnografya Dergisi, Sayı 2’den ayrı basım, Ankara, s.35-52; Aysel Çöteliöğlu, (1999), Askeri Müze, Osmanlı Dönemi Ateşli Silahlar Kataloğu, İstanbul; .Gabor Agoston, (2006) (çev.Tanju Akad), Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğunun Gücü ve Silah Sanayisi, İstanbul, s.107-125; Cemile Aydın, (2009), Kırıkkale MKEK Silah Müzesinde Bulunan Osmanlı Dönemi Silahları, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv.Sos.Bil.Ens.San.Tar.Anabilim Dalı, Ankara, s.21-22,120-247; Hacer Arslan, (2007), Van Müzesinde Bulunan Osmanlı Dönemi Silahları (XVIII-XIX. Yüzyıllar), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),Yüzüncüyıl Üniv.Sos.Bil.Ens. San. Tar. Anabilim Dalı, Van, s.26-28; Hacer Arslan Kalay (2018), "BİTLİS ETNOGRAFYA MÜZESİ'NDE BULUNAN OSMANLI DÖNEMİ SİLAHLARI", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.11, S..56, s.183-192; Hilmi Aydın, (1997), “Tabancalarımız”, Tarih ve Medeniyet, S.36, İstanbul, s.59-61; Kindersley Dorling Limited (2006), Weapon, A Visual History of Arms And Armor, Newyork, s.246-247; Jeremy Black, (Çev.Yavuz Adoğan) (2003), Top Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815, İstanbul, s.135-136; H.Kamil Biçici, “ÖDEMİŞ YILDIZ KENT ARŞİV MÜZESİ'NDE (ÖYKAM) VE TİRE KENT MÜZESİ'NDE BULUNAN BEZEMELİ TÜFEKLERİN VE PİŞTOVLARIN/TABANCALARIN SANAT TARİHİ YÖNÜNDEN İNCELENMESİ”, İNJOSOS AL-FARABI, FARABİ ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ, 2017, s.104-125; H.Kamil Biçici, (2022), “ÖYKAM'da (ÖDEMİŞ YILDIZ KENT ARŞİV MÜZESİ) Bulunan

kullanılmaya başlandığında İğneli mekanizmaya sahip olan silahlar dışındaki silahlar, her atıştan sonra boşaltılıp temizlenmesi, tekrar doldurularak kullanılması ve doldurmak içinde çeşitli araç gerece ihtiyaç duyulmasından ötürü kullanımı oldukça zor ve zahmetli olan silahlardı.⁶ Bu sebeple önden doldurmalı silahlar ancak savunmada faydalanılmaktaydı. Zamanla ateşli silahlardan tüfek ve tabanca hem savunmada, hem de taarruzda etkili sonuçlar alınarak başarıyla kullanılmaya başlandı.⁷

Konumuz olan piştov, tabanca, tüfek, barutluk ve barut ölçer gibi ateşli silahlarla ilgili kısa bilgi vermek gerekirse; Tabanca ismi İngilizce de pistol olarak adlandırılmıştır. Tabancalar tarih sahnesine ilk çıktığında kullanımı zor, tek atımlı, ağızdan dolma, çapları, ağırlıkları, boyları farklı olarak yapılmıştır.⁸ Osmanlıca da piştov adı verilen tabancalar Osmanlı ordusunda bir süre kullanılan, bez parçalarıyla sıkıştırılmış barutu horozunda bulunan çakmak taşı ile ateşleyip kurşun bilyeyi atan, kısa namlulu, tek veya özel imalatla da çoklu olarak ta atış yapılabilen tabanca çeşitlerinden biri olup, tek, çift veya istek ve ihtiyaç dolayı daha fazla namlulu yapılmış olanları da vardır.⁹ Türk tabancalarının kabza dibi yuvarlak topuzlu olup, bunlara kuburlu şeklinde de

Barutluklar ve Barut Ölçerler Üzerine", Tarih Araştırmaları II, İKSAD, Ankara, s.187-213;

Mehmet Evsile , (2000), "Osmanlı Harp Sanayi", Yeni Türkiye, 6. Cilt, S.31, Ankara, s.642-646; Mücteba İlgürel, (2000), "Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar", Yeni Türkiye, 6.C.,s.31, Ankara, s.613- 629; Semra Arka, (2001), "Osmanlı Minyatürlerinde Silahlar", Sanat Tarihi Dergisi, Sayı: XI, İzmir, s.13- 20; T.Nejat Eralp, (1993), Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar, Türk Tarih Kurumu Bas., Ankara, s.104-110; Turgay Tezcan, (1983), Silahlar, İstanbul, s.18-20; Tülin Çoruhlu, (1987), "Süslemeleri Açısından Fitilli ve Çakmaklı Osmanlı Tüfekleri", Türkiyemiz, S.52, İstanbul, s.22-25; Tülin Çoruhlu, (1988), "Askeri Müzede Bulunan 16. Yüzyıla Ait Osmanlı Tüfekleri", Türk Dünyası Tarih Dergisi, S.24, İstanbul, s.40-44; Tülin Çoruhlu, (1988), "Osmanlı Tüfekleri Üzerinde Görülen Kontrol Damgaları", Türk Dünyamız Tarih Dergisi, S.18, İstanbul, s.9-14; Tülin Çoruhlu, (1990), "Askeri Müzede Ejderli Osmanlı Tüfekleri", Sanat Tarihi Araştırma Dergisi, S.19, İstanbul, s.59-61; Tülin Çoruhlu (1992), "Osmanlı Ateşli Silah Teçhizatlarından Bir Grup", İlgi, S.64, İstanbul, s.32-35; Tülin Çoruhlu (1993a), Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Teçhizatları (Askeri Müzeden Örnekler İle), Ankara; Tülin Çoruhlu (1993b), "Osmanlı Tabancaları", Antik Dekor, S.19, İstanbul, s.148-150; Tülin Çoruhlu (1995), Osmanlı Koruyucu Silahlarında Süslemeler ve Teknikler (Askeri Müzeden Örnekler İle), (yayımlanmamış doktora tezi), İst.Ünv. Sos.Bil.Ens.San.Tar. Anabilim Dalı, İstanbul, s.278-279; Yuliy S. Hudyakov, (2002), "Eski Türklerde Silah", Türkler, III.C., Ankara, s.468-477.

⁷ Biçici, 2017, a.g.m. s.106.

³ Çoruhlu, 1993, a.g.m. s.32-35.

⁴ <http://www.tabancatufek.com/forum2/showthread.php?tid=1439> (25.09.2017)

⁹ Biçici, 2017, a.g.m. s.106.

söylenilmektedir.¹⁰ Piştov, savaşlarda yakın mesafeden oldukça etkili bir ateşli silah olarak yüzyıllarca kullanıldı. Namlusunun ucundan barut doldurularak çalışan Piştov, kurşun bilye atar ve nişan alınması da çok zordur (yiv-set yoktur).¹¹ Osmanlı'da 16. ve 17. Yüzyıldan itibaren tabanca kullanılmaya başlanmıştır.¹²

*"19. yüzyıl ortalarından sonra Osmanlı piştovlarının orduda kullanımı bırakıldı. Osmanlı askerleri toplu tabancalar kullanmaya başladı".*¹³

*"XIX. 'cu yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı tabancalarında altın, gümüş kakma, gümüş telkari gibi tekniklerle bitkisel motiflerin işlendiği görülür. Süslemede dekoratif amaçlı olarak gümüş kaplamalar içerisinde akik ve mercan gibi kıymetli taşlar da kullanılmıştır. Tüfeklerde olduğu gibi tabancalarda da tarih, yapımcı adı, tabanca sahibinin adı, kontrol damgaları gibi belirleyici unsurlara yer verilmiştir. Tabanca Osmanlı toplumunda da ordu dışında bir korunma veya saldırı silahı olarak kullanılmıştır."*¹⁴

Ateşli silahlardan biri olan tüfek ise; ele alınıp, omuzdan destek alarak, uygun bir yere dayanıp kullanılan yivsiz ve ağır bir yapıya sahip uzun mesafelerde etkili vurucu gücü yüksek bir silahtır. Tüfeğin mekanizması, kundak, dipçik ve namlu olmak üzere dört ana parçadan oluşmaktadır. Ateşleme mekanizması ateşlemeyi ve kovanın dışarı atılmasını sağlamakta, kundağın muhafaza ettiği namlu ise, mermiye yön ve hedefi belirlemeye ile vurmaya sağlamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyıldan itibaren kullanmaya başladığı top, tüfek gibi ateşli silahların vazgeçilmez unsuru olan barutun bir hazneye konulup taşınması fikri barutlukların yapımına ön ayak olmuş ve kullanımını zamanla yaygınlaştırmıştır.¹⁵ Barutluklar barut doldurma ve boşaltma ağız ile gövdeden oluşur. Doldurma ve boşaltma işleminin aynı ağızdan yapıldığı örneklerde vardır. Birçoğunda yer alan halkalar ise barutluğu kemere takmak, boyuna asmak gibi işlevler için kullanılmıştır. Barut Ölçerler ise; tüfek ve tabancaların ağızdan doldurulması sırasında kullanılan ve çoğunlukla metalden yapılan silaha koyulacak barutu ayarlayan ölçü aletidir.

¹⁰ Biçici, 2017, a.g.m. s.106.

¹¹ Biçici, 2017, a.g.m. s.107.

¹² Aydın, 2012, a.g.e., s.140.

¹³ Aydın, 2012, a.g.e., s.145.

¹⁴ Eralp, 1993, a.g.e. s.135-136.

¹⁵ Biçici, a.g.m., s.104-125.

C. YOZGAT MÜZESİNDE BULUNAN BAZI ATEŞLİ SİLAH ÖRNEKLERİ :

Çalışma konumuz içerisinde Yozgat Müzesinde (Fot.1-3) bulunan, hepsi bezemeli bir adet piştov, üç tabanca, iki tüfek, beş barutluk ve bir barut ölçer olmak üzere toplam oniki eser girmektedir. Müzelerin ilgili teşhir salonlarında sergilenen, ateşli silah kapsamına giren ürünlerin bir kısmı satın alma, bir kısmı da bağış yoluyla gelmiş olup, ilgili seksiyonun içerisinde müzede ziyaretçilere açık olup, sergilenmektedir.¹

No-1 (Fot.4-11): 1239 Env.No ile müzeye kaydedilen piştov tek namlulu bir tabanca olup, 48 cm. uzunluğa, namlusu 30 cm. olup, 13,4 cm. derinliğe, 3 cm. genişliğe sahiptir. 21.06.1979'da müzeye gelmiştir. Piştov 18. yüzyıl sonunda yapılmış olabilir. Namlu başlangıcı çok kenarlı olup, sonda yuvarlaktır. Piştov üzerinde rumi motif vardır. Ateşleme mekanizması yerinde yoktur. Namlunun üstünde ve altındaki kısım yekpare ahşaptır. Kabzanın başı pirinç ile kaplıdır. Namlunun bulunduğu kısmın etrafında, kabza üzerindeki pirinç plakanın çevresinde noktalama, kıvrık çizgi dizisi, inci taneleri hatırlatan küçük dairesel formlar, ne olduğu tam anlayamayan geometrik şekiller, su yolu motifleri, kıvrık dal ve C şeklini andırır şekilde süslemeler ele alınmıştır. Tabanca önden doldurulmalı olup, orta kısmında tetik ve ateşleme mekanizması bulunmaktadır. Piştov arızalı ve tertibatı eksik durumdadır.

No-2 (Fot.12-15): 1452 Env.No ile müzeye kaydedilen eser, 25 cm. uzunluğa, 15 cm. derinliğe, 2-11 cm. arası genişliğe sahiptir. Namlunun uzunluğu da 13 cm. olan toplu Karadağ denilen bir tip tabancadır. Ali Katlan tarafından 21.09.1980 yılında müzeye bağışlanmıştır. Tabanca 19. yüzyıl ilk yarısında yapılmış olabilir. Beyaz kemik kabzalıdır. Kemik kabzanın bir kısmı eksik durumdadır. Toplu kısmında kazıma şeklinde verilmiş süslemeler vardır. Süslemeler C ve S şeklinde kıvrılan stilize edilmiş akantus yaprakları formundadır. Namlunun nikelajı dökülmüştür.

No-3 (Fot.16-19): 1501 Env.No ile müzeye kaydedilen eser, 15 cm. uzunluğunda, 8 cm. derinliğinde, 3 cm. genişliğinde, kabzası da 6 cm. ebatlarında ve namlusunun uzunluğu da 5.5 cm. olan bir toplu tabancadır. Ünsal Allıoğlu tarafından 12.10.1980 yılında müzeye bağışlanmıştır. Tabanca 19. yüzyıl sonunda yapılmış olabilir. Kabza siyah plastik kaplamadır. Nikelajlıdır. Tabancanın toplu denem mekanizması 5 mermi alabilecek kapasitedir. Tabancanın toplu kısmında birbiri ardına devam eden ince bir kazımayla verilmiş çentikler dikkat çekmektedir. Çentik dizisinin yakınında bir daire içerisinde P harfi bulunmaktadır. Bunun yukarısında ne olduğu anlayamayan, yazısı aşınmış durumda yazı dikkat çekmektedir. Yazılardan biri TRADE olabilir. Diğer kısa yazı da H ile başlayan İngilizce Harm olabilir. Tabancayı

¹ Yozgat Müze Müdürlüğü'ne ve kıymeti çalışanlarının çalışmam esnasında gösterdikleri ilgi ve yardım için saygılarımla birlikte teşekkürlerimi sunarım.

yapan firmanın adı olabilir. Bu iki yazının arasına denizcilerin çapa işaretine benzer bir sembol işlenmiştir.

No-4 (Fot.20-23): 1602 Env.No ile müzeye kaydedilen eser, 24 cm. uzunluğunda, 9 cm. derinliğinde, 2-4 cm. arası genişlikte, namlusu da 10,4 cm. olan çift namlulu, çift horozlu bir tabancadır. 20.10.1971 tarihinde müzeye gelmiştir. Barutluk 20. yüzyıl başında yapılmış olabilir. Namlu üzerindeki kısımda kıvrık dalları andıran kazımayla verilmiş şekiller vardır. Kabza çeyrek daire şeklindedir. Namlunun ucuna yakın tarafta da yatay verilmiş üç adet çizgi göze çarpmaktadır.

No-5 (Fot.24-36): 1676 Env.No ile müzeye kaydedilen tüfeğin namlusunun uzunluğu 91 cm. dir. Tüm uzunluk 126 cm. uzunlukta olup, 7 cm. derinliğinde, 8 cm. genişliği olan çakmaklı bir tüfektir. Tüfek 18. yüzyıl ortası ile 19. yüzyıl başı arasında yapılmış olabilir. Tüfeğin dipçik, gövde ve kundak kısmı tek parçadan oluşmuştur. Dipçik ve kundak kısmı yekpare ahşaptır. Namlu kundağı sekiz adet gümüşü andırır metal kelepçe ile tutturulmuştur. Dipçik kısmı ve tetik kısmının etrafı stilize bitkisel şekillerde kesilmiş gümüş plakalarla applike edilmiştir. Süsleme de ay yıldızlarda dikkat çekmektedir. Namlu üzerinde küçük altını hatırlatan kakmalar göze çarpmaktadır. Tüfeğin dipçik, gövde ve kundak kısmına kakılan metal kısım üzerinde dekoratif verilmiş kır çiçekleri, serviler, yapraklar, ay yıldız, baklava dilimini, zincir, burma, palmet, lotus formunu andıran birkaç sıra halinde verilmiş bitkisel ve geometrik unsurlar kazımayla verilerek metal plakalara işlenmiştir. Tüfeğin horozuna ve kundağına yakın üst yüzeyinde ne olduğu anlaşılamayan, aşınmış ve silinmiş kısa bir Osmanlıca ibarede bulunmaktadır. Bu ibarenin çevresindeki metal plakalar üzerinde karşılıklı, içi baklava dilimleriyle taralı iki servi, kır çiçekleri, yapraklar vardır. Dipçik ve kundak kısmında ay yıldız, stilize edilmiş akantus yaprakları, baklava dilimleri, zincir, burma, palmet, lotus motiflerini oluşturan bitkisel ve geometrik şekiller göze çarpmaktadır. Tüfeğin beyaza yakın sarı metal plakadan bilezikleri üzerinde de stilize yapraklar veya akantuslar tekrarlanarak ince bir kazımayla işlenmiştir.

No-6 (Fot.37-45): 939 Env.No ile müzeye kaydedilen, 109 cm. uzunluğa, 5-9 cm. arası derinliğe, 3 cm. genişliğe sahip bir tüfektir. Cumhuriyet İlkokulundan müzeye gelmiştir. Tüfek 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başı arasında yapılmış olabilir. Dökme namlu, namlu bitimine kadar uzanan ahşap kundağa oturmaktadır. Tüfeğin dipçik kısmı iki, gövde ve kundak kısmı tek parçadan oluşmuştur. Namlu üstünde başta ortada ve sonda rumi süslemeler vardır. Çeşitli yerlerinde beyaz kemik kakma vardır. Çakmak mekanizması bozuktur. Tüfeğin demirden metal namlusu altındaki ahşap gövde kısmına üç metal bilezik plakayla bağlıken ikisi düşmüş, biri sağlam durumdadır. Namlu ve horozun bulunduğu metal namlu kısım üzerinde dekoratif verilmiş kıvrık dallar, rumiler, dairesel şekiller, yatay çizgiler ve aralarında inci taneleri nokta, stilize yapraklar, kır çiçeklerini de andıran birkaç sıra halinde verilmiş

çoğunlukla bitkisel ve geometrik unsurlar kazımayla işlenmiştir. Tüfeğin horozun yakınında bulunan bir bıyığı andıran kakma kemik plaka haricinde ahşap gövde ve dipçik kısımlarında herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Tüfek yer yer aşınmış, metal üzerindeki bazı süslemeleri kaybolmuş durumdadır.

No-7 (Fot.46-53): 326 Env.No ile müzeye kaydedilen, 20 cm. uzunluğa, 9 cm. derinliğe, 12 cm. genişliğe sahip ahşap malzemeden yapılmış bir barutluktur. 30.12.1977'de müzenin eserleri arasına katılmıştır. Barutluk 19. yüzyıl sonunda yapılmış olabilir. Ahşap malzemeden oyularak yapılmıştır. İki parçadır. Üst kısım çiviyle raptedilmiştir. Asıl parçadan barut akması için uzunca ağız kısmı vardır. Üst kısımda deri kayışın geçtiği delik bulunmaktadır. Barutluğun şişkince olan alt karın tarafının çevresine üçgen, tam ortaya da kare şeklinde kemik plakalar yerleştirilmiştir. Üçgen kemik plakalar arasında da farklı genişlikte üçgenimsi çizgiler işlenmiştir. Barutluğun yan kısmında belli aralıklarla kazılmış dört sıra halinde testere dişi motifi sırası göze çarpmaktadır. Ağız kısmının altında ve yan kenarlarında baklava dilimleri ve testere dişi dizisi ile iki üçgen kemik plaka dikkat çekmektedir. Barutluğun üstünde, altında ve ağız kısmında yer yer çatlamlar görülmektedir.

No-8 (Fot.54-61): 804 Env.No ile müzeye kaydedilen, 7 cm. uzunluğa, 6 cm. derinliğe, 2 cm. genişliğe sahip bir barutluktur. 25.10.1978 tarihinde müzenin envanterine katılmıştır. Yassı ve damla formlu olup, kapak yerlerinden, ortada ve altta kulpları olan, kapaklı iki yüzü süslüdür. Barutluk 19.yüzyıl sonu ile 20 yüzyıl başı arasına tarihlendirebilir. Pirinç malzemeden yapılmış ve üstten kapaklı olan bu ürün üzerinde kazıma yoluyla yapılmış stilize edilmiş yaprağı veya çavuş nişanını andıran motifler ön yüzün iki kenarında, ortadaki kısımda ve kapak ile kapağın kenarında yer almaktadır. Ön yüzün kenarlarını bir bordür biçiminde kuşatan testere dişi motifi göze çarpmaktadır. Orta kısmın üst tarafına stilize verilmiş bir akantus motifi işlenmiştir. Barutluğun diğer yüzünde de benzer motiflerin çoğunlukla tekrarlandığı görülür. Bu yüzde ortada bir üçgenin içerisine stilize edilmiş bir akantus yerleştirilmiştir. Üçgenin her iki uzun kenarının yakınına kazımayla verilmiş irice bir yaprak motifi tasvir edilmiştir. Kenarlarına testere dişi motifi betimlenmiştir. Eserin üst iki yanında, gövdesinin iki yanında ve bir de alt kısmın ortasında olmak üzere içinden kayış geçmesi için yapılmış olan delikli birer kulp yer almaktadır.

No-9 (Fot.62-69): 1760 Env. No ile müzeye kaydedilen, 8 cm. uzunluğa, 4 cm. derinliğe, 2 cm. genişliğe sahip bir barutluktur. 02.05.1982 tarihinde müzeye gelmiştir. Barutluk 20. yüzyıl başına tarihlendirebilir. Pirinç malzemeden yapılmış ve üstten kapaklı olan bu ürün üzerinde kazıma yoluyla yapılmış bir kaç sıra yatay çizgiler göze çarpmaktadır. Dikdörtgene yakın ön yüzde sekizgen bir form içerisinde küçük noktalardan oluşan şekiller, yuvarlak bir madalyon, onunda içerisinde yine yuvarlak bir form ve içinde bir beşgeni

andıran geometrik şekil dikkati çekmektedir. Bu şekillerin aralarında altı defa tekrarlanan çizgi dizisi ve aralarında kırmızı renkli cam göze çarpmaktadır. Ön yüzün kenarları iki sıra halinde yatay ve dikey çizgilerle kesilmiştir. Barutluğun gövdesinin iki yanında ince delikli birer kulp yer almaktadır. Delikli kulpların içinden muhtemelen pirinçten plakaların olduğu hareketli kısımlar geçmekteydi. Alt kısmında dört adet zincirle süslü plakalar sarmaktadır. İki yanda çıkıntılar aynı şekilde önceden zincir sarkıtılmış olabilir ancak düşmüş olmalıdır. Kapak kısmında taç şeklinde tutacak kısmı vardır. Üzerinde kırmızı renkli cam veya taştan oluşan kakmalar vardır. Üçgenimsi taç şeklindeki kapak kısmının yüzünde iç içe geçmiş dairesel bir form, bu formun etrafına stilize olmuş yaprağı andıran sıra sıra çizgiler kazılmıştır. En alt kısmında bölümden sarkan dört adet küçük plakalar üzerinde yine iç içe geçmiş dairesel formlar, çizgiler, noktalar görülmektedir. Barutluğun arka tarafı ve yan geniş kenarları sade ele alınmış olup, herhangi bir süsleme göze çarpmamaktadır.

No-10 (Fot.70-73): 1248 Env.No ile müzeye kaydedilen, 12 cm. uzunluğa, 5,5 cm. derinliğe, 4 cm. genişliğe sahip bir barutluktur. 21.06.1979'da müzeye gelmiştir. Barutluk 20. yüzyıl başına tarihlendirebilir. Pirinç malzemededen yapılmış ve üstten kapaklı olan bu ürün üzerinde kazıma yoluyla yapılmış iç içe geçmiş dairesel formlar, testere dişi motifi, baklava dilimleri, yatay ve dikey çizgiler görülmektedir. Barutluğun gövdesinin iki yanında ince delikli birer kulp yer almaktadır. Delikli kulpların içinden zincir gibi hareketli barutluğa ait birer süslemeli üç parçalı hareketli plakalar sarmaktadır. Kareye yakın dikdörtgenimsi ön yüzde iç içe geçmiş dairesel bir form içerisinde yatay ve dikey çizgilerden oluşan bordürün içerisinde testere dişi motifi dizisi dört kenardan da devam ederek gitmektedir. Ön yüzün ortasında iç içe geçmiş birer yuvarlak madalyon, aralarında inciyi hatırlatan küçük yuvarlak şekiller, onunda içerisinde yine yuvarlak bir form ve içinde de kırmızı renkli taş veya cam ve onunda etrafında üç sıra halinde karşılıklı verilmiş C şekli beş kere işlenmiştir. Barutluğun gövdesinin iki yanında ince delikli birer kulp yer almaktadır. Delikli kulpların içerisinden pirinçten plakaların olduğu hareketli kısımlar sallanmaktadır. Alt kısmında biri kopmuş veya eksik dört adet zincirle süslü plakalar sarmaktadır. Kapak kısmında taç şekilli kapak kulpu vardır. Barutluğun üzerine kırmızı küçük boyutlu renkli taşlar veya camlar kakılmıştır. Altında dört, ikisi kapak yerlerinde birer adet işlemeli plaka dizileri yerleştirilmiştir. Üçgenimsi taç şeklindeki kapak kısmının yüzünde iç içe geçmiş dairesel bir form, bu formun etrafına stilize olmuş bir kır çiçeğini andıran yuvarlak formlu, aralarında çizgiler olan şekiller kazılıdır. En üst kısımda baklava dilimlerinden oluşan bir süsleme görülmektedir. Öndeki yuvarlak kısım etrafında yatay ve dikey iç içe geçmiş çizgilerden oluşan kare şekilli motifler dikkat çekmektedir. En alt kısmında bölümden sarkan üç adet küçük plakalar üzerinde yine iç içe geçmiş dairesel formlar, çizgiler, noktalar görülmektedir. Barutluğun arka tarafı sade ele alınmış olup, herhangi bir süsleme göze çarpmamaktadır. Barutluğun uzun yan

kenarlarında ortada iç içe geçmiş üçgenimsi birer şekil ve çevresinde sıralanan testere dişi motifi bulunmaktadır.

No-11 (Fot.74-77): 21 Env.No ile müzeye kaydedilen, 13,6 cm. uzunluğa, 4 cm. derinliğe, 2 cm. genişliğe sahip bir barutluktur. Arif Bayer tarafından 20.12.1976 tarihinde müzeye bağışlanmıştır. Barutluk 19.yüzyıl sonu ile 20 yüzyıl başı arasına tarihlendirebilir. Damla formudur. Ön ve arka yüzünde bitkisel ve çizgisel ağırlıklı süslemeler göze çarpmaktadır. Barutluğun üst iki yanında, gövdesinin alt iki yanında delikli birer hareketli kulp içerisinde deri kayışı yer almaktadır. Üstte kapak bulunmaktadır. Deri kayışı kopuk durumdadır. Pirinç malzemedan yapılmış ve üstten kapaklı olan bu ürün üzerinde kazıma yoluyla yapılmış stilize edilmiş yaprağı veya palmeti, çavuş nişanını, testere dişini andıran motifler ön yüzün iki kenarında, ortadaki kısımda ve kapak ile kapağın kenarında yer almaktadır. Ön yüzün kenarlarını bir bordür biçiminde kuşatan testere dişi motifi göze çarpmaktadır. Barutluğun diğer yüzünde de benzer motiflerin çoğunlukla tekrarlandığı görülür. Bu yüzde damarlı yaprak motifleri veya çavuş nişanını andıran işlemler yerleştirilmiştir. Barutluğun yan kenarlarına testere dişi motifi tasvir edilmiştir.

No-12 (Fot.78-81): 110 Env.No ile müzeye kaydedilen, 19 cm. uzunluğa, 2 cm. derinliğe, 0,5-2 cm. arası genişliğe sahip bir barut ölçerdir. Kapalı uzunluğu 10,5 cm.dir. Müzeye 10.11.1976 tarihinde Hasan Savaş tarafından bağış yoluyla gelmiştir. Barutluk 19.yüzyıl sonu ile 20 yüzyıl başı arasına tarihlendirebilir. Haznenin içinde alttaki kol yardımıyla itilen mekanizma vardır. Aletin en üst kısmında mandallı çubuk yer almaktadır. Bu çubuk içeriye ve dışarıya doğru mandalından çekilince hareket edebilmektedir. Kol üzerindeki işaretler yardımıyla ölçmek mümkün olabilmektedir. Barut ölçerin çubuk kısmı barut dolmuş gram ayarını iyi yapabilmek için çentikli veya ayarlı düz çizgilerle çizilerek işaretlenmiştir. Pirinçten malzemedan yapılmış bu aletin barut haznesi vardır. Bu alet barut dolumunu gram ayarlı şekilde yapmaktadır. Aletin silindirik gövde kısmının üzerinde süsleme amacıyla ince bir kazımayla oluşturulan bölümler, çizgiler, çentikler dikkat çekmektedir. Hazne üzerindeki gövde de burma şekilli kıvrılarak giden silmeler vardır.

D. DEĞERLENDİRME

Yozgat Müzesi'nde 1 piştov, 3 tabanca, 2 tüfek, 5 barutluk ve 1 tane barut ölçer üzerinde yer alan bezemeler çalışmamızı oluşturmaktadır. Yozgat Müzesinde bulunan ateşli silah örnekleri için öncelikle izin alınıp, birkaç defa müzelere gidilip yerinde incelenmiş, müzedeki uzmanlardan ateşli silahlarla ilgili gerekli bilgiler alınmış olup, araştırma konumuz olan silahlar üzerindeki motif, kompozisyon, teknik özellikler bakımından konu değerlendirilerek çalışmamız ortaya çıkarılmıştır. Bu konuyu incelememizdeki amaç, Yozgat'ta bulunan çeşitli ateşli silah örneklerinin tanıtılarak bilgilendirilmesi ve Türk El Sanatları açısından önemine işaret edilmesi olmuştur. Osmanlılar döneminde çoğunlukla tek veya çok namlulu da olabilen, tabancaya piştov denilmektedir.

Osmanlı dönemine ait olan tabanca örneklerimiz mekanik ve tetikleme sistemli olarak çalışmaktadır. Tabancalardan bir tanesi tek namlulu, bir tanesi iki namlulu, iki tanesi ise biri beş mermi, diğeri altı mermi alabilen toplu tabanca denen türdendir. İncelediğimiz tüfek örneklerinden bir tanesi ahşap üzerine gümüşü andıran metal plakalar çakılarak verilmiştir. Ateşli silahlarda karşımıza çıkan motiflerin çoğu akantus, kıvrık dallar, çeşitli kır çiçekleri, lotus, palmet, rumi, servi, yaprak gibi bitkisel ağırlıklı olup, geometrik süsleme olarak da, ay yıldız, baklava dilimleri, beşgen, burma, çavuş nişanı, çentik, çizgi, damla, inci, madalyon, sekizgen, testere dişi, üçgen, zincir motifli bezemelerdir. Piştov yoğun olarak süslemeye sahiptir (No-1). Tüfeklerin ahşap kısımlarının üzeri yoğun olmak üzere (No-5) metal kısımlarında da bitkisel ve geometrik ağırlıklı bezemeler görülür (No-6). Piştovların ve tüfeklerin ana yapım malzemesi olarak ahşap, çelik, demir, pirinç karşımıza çıkmaktadır. Yapım ve süsleme tekniği olarak oyma, dökme, döküm, kakma, kazıma, oyma gibi teknikler göze çarpmaktadır.

Yozgat Müzesinde olduğu gibi ülkemizin bir çok müzesinde bulunan tabanca, tüfek, barutluk ve barut ölçer türü ateşli silahlar ata kültürümüz ve günlük yaşamda büyük bir önem arz ettiği gibi, bizi biz yapan geçmişlerimizden gelen bir hatıra ve nadide birer sanat eseri olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmayla müzede yer alan ateşli silahlar gerek bezeme, gerek teknik, gerek malzeme özellikleri, gerek kitabe bilgileri ile Türk Sanatı açısından önem kazanmaktadır. Osmanlı döneminin ahşap ve metal işleminin göze hoş görünen, övgüyü hak eden ustalığının yanında, bizleri verdikleri emeklerle, sanat ışıklarıyla aydınlatmaktadırlar.

E. SONUÇ

Yozgat Müzesinde olan ateşli silah örneklerinden piştov, tüfek, barutluk ve barut ölçer üzerinde yer alan bezemeler çalışma konumuzun temelini teşkil etmektedir. Yozgat Müzesinde yer alan ateşli silahlardan piştov/tabancalar, tüfekler, barutluklar ve barut ölçer 18.yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yarısına ait zaman dilimleri arasındaki tarihler olabileceği düşünülen örneklerdir. Eserler üzerinde yaptığımız incelemeye göre yapılış tarihiyle ilgili bir ibareye rastlanılmamıştır. Müzelerde bulunan silahlar Osmanlı dönemine aittir. Osmanlı, Avrupa ve Amerikan yapımı çeşitli uzunluklara sahip tabancalar, piştov, tüfekler, barutluklar ve barut ölçer müzenin ilgili sergi seksiyon odasında yer almaktadır. Piştov ve tabancaların uzunlukları 15 cm. ile 48 cm. arasında, tüfeklerin uzunlukları 109 cm. ile 126 cm. arasında, barutluk ve barut ölçerin uzunlukları 7 cm. ile 20 cm. arasında değişmektedir. Piştov mekanik ve tetikleme sistemli olarak çalışmaktadır. Piştov ve tabancalar tüfeklerde olduğu gibi dökme çelik veya demir namlu, pirinç ve ahşap gövde ile kabzadan meydana gelmiştir. Süslemeler çoğunlukla ahşap üzerinde, metal kısımlarında, ve piştovun kabza kısmında yoğunlaştığı görülmektedir. Tüfek, piştov ve

tabanca üzerinde taş, ahşap, sarı metal ve metal kullanılmıştır. Tabanca üzerinde kakma, kazıma, kabartma, oyma gibi teknikler kullanılarak bezemeler yüzeylere işlenmiştir. Süslemeler bitkisel ağırlıklı olarak akantus, kıvrık dallar, çeşitli kır çiçekleri, lotus, palmet, rumi, servi, yaprak motifleri kullanılmış olup, bunun yanında ay yıldız, baklava dilimleri, beşgen, burma, çavuş nişanı, çentik, çizgi, damla, inci, madalyon, sekizgen, testere dişi, üçgen, zincir gibi motifleri anımsatan geometrik şekiller, çapayı andıran nesneli şekilde ateşli silah örnekleri arasında göze çarpan bezemelerdir. Genel olarak tüfeklerin dipçik ve kundak kısımları tek parça ahşaptan yapılmıştır. Ancak No-6 olan tüfeğin dipçik ve kundağının iki parça ahşaptan meydana geldiği görülmektedir. Tüfeklerin namlu kısımları demir, çelikten dökmedir. Namlu kundak üzerine birkaç sarı metal plaka veya demir bileziklerle tutturulmuştur. Namlu ve diğer metal kısımlarının üzerinde çoğunlukla bitkisel ve geometrik şekilde, bazıları da son derece şematik ince bir kazımayla ve oymayla kabartma görünümü verilmiş bezemeler görülür. Tüfeklerden birinin üzerinde aşınmış olduğundan ne yazdığı anlaşılamayan Osmanlıca bir ibare vardır (No-5), diğer tüfeğin kitabesi yoktur. Bir toplu tabanca üzerinde (No-3) okunabilen P harfi ile Trade yazısı dikkat çekmektedir. Aynı yerde İngilizce Harm ibaresi de vardır. İhtimal USA menşeli bir tabanca markasının amblemi olabilir. Tüfeklerin, tabancaların, barutlukların ve barut ölçerin bezeme yönünden dikkate alındığında bir Tüfek (No-5) ve bir piştov (No-1) haricinde diğer tabancaların ve tüfeğin az bezemeli olduğu ve süslemelerde fazla ayrıntılara kaçılmadığı anlaşılmaktadır. Barutluklar ve barut ölçer ise, kullanılan motif açısından az ama yoğun süslemeye sahiptir. Bir tüfek haricindeki (No-5) ateşli silahların üzerindeki bezemeler ihtimal dönemlerinin ileri gelenlerine ait olmayıp sıradan, kendi halinde kişilere ait olup, daha çok taşra üslubunu yansıtan biraz sade yapılmış örneklerdir. Müzede incelediğimiz süslemelerin bir kısmını ahşap, çelik veya demir namlulu, metal kaplama ve parçalardan oluşan ateşli silahlar üzerinde karşımıza çıkan, el emeği ürünü olan sanatı herkes için olduğunu, bunun yanında insanımızın aldığı kültür birikimiyle eserleri adeta nakış nakış işleyerek, sentezleyerek, yorumlayarak bezemesi ile birlikte bunları gelecek nesillere kültürel miras yönüyle aktarması açısından incelenen eserler sayı bakımından az ama kendimizden bir parça olması bakımından önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

- AGOSTON, Gabor (2006) (çev.Tanju Akad), Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğunun Gücü ve Silah Sanayisi, İstanbul.
- ARKA, Semra (2001), “Osmanlı Minyatürlerinde Silahlar”, Sanat Tarihi Dergisi, Sayı: XI, İzmir, s.13-20.
- ARSLAN, Hacer (2007), Van Müzesinde Bulunan Osmanlı Dönemi Silahları (XVIII- XIX. Yüzyıllar), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),Yüzüncüyıl Üniv.Sos.Bil.Ens. San. Tar. Anabilim Dalı, Van.
- AYDIN, Cemile (2009), Kırıkkale MKEK Silah Müzesinde Bulunan Osmanlı Dönemi Silahları, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv.Sos.Bil.Ens.San.Tar.Anabilim Dalı, Ankara.
- AYDIN, Hilmi, (1997), “Tabancalarımız”, Tarih ve Medeniyet, S.36, İstanbul, s.59-61.
- BİÇİCİ, H.Kamil, “ÖDEMİŞ YILDIZ KENT ARŞİV MÜZESİ'NDE (ÖYKAM) VE TİRE KENT MÜZESİ'NDE BULUNAN BEZEMELİ TÜFEKLERİN VE PİŞTOVTLARIN/TABANICALARIN SANAT TARİHİ YÖNÜNDEN İNCELENMESİ”, İNJOSOS AL-FARABI, FARABI ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ, 2017, s.104-125
- BİÇİCİ, H.Kamil, “ÖYKAM'da (Ödemiş Yıldız Kent Arşiv Müzesi) Bulunan Barutluklar ve Barut Ölçerler Üzerine”, Tarih Araştırmaları II, İKSAD, Ankara 2022, s.187-213.
- BİKKUL, Ahad Ural (1957), “Topkapı Sarayı Silah Müzesindeki Eserler”, Türk Etnografya Dergisi, Sayı 2'den ayrı basım, Ankara, s.35-52.
- BLACK, Jeremy (Çev.Yavuz Aloğan) (2003), Top Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815, İstanbul
- ÇORUHLU, Tülin (1987), “Süslemeleri Açısından Fitilli ve Çakmaklı Osmanlı Tüfekleri Türkiyemiz, S.52, İstanbul, s.22-25.
- ÇORUHLU, Tülin (1988), “Askeri Müzede Bulunan 16. Yüzyıla Ait Osmanlı Tüfekleri”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S.24, İstanbul, s.40-44.
- ÇORUHLU, Tülin (1988), “Osmanlı Tüfekleri Üzerinde Görülen Kontrol Damgaları”, Türk Dünyamız Tarih Dergisi, S.18, İstanbul, s.9-14.
- ÇORUHLU, Tülin (1990), “Askeri Müzedeki Ejderli Osmanlı Tüfekleri”, Sanat Tarihi Araştırma Dergisi, S.19, İstanbul, s.59-61.
- ÇORUHLU, Tülin (1992), “Osmanlı Ateşli Silah Teçhizatlarından Bir Grup”, İlgi, S.64, İstanbul, s.32-35.
- ÇORUHLU, Tülin (1993a), Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Teçhizatları (Askeri Müzeden Örnekler İle), Ankara.
- ÇORUHLU, Tülin (1993b), “Osmanlı Tabancaları”, Antik Dekor, S.19, İstanbul, s.148- 150.
- ÇORUHLU, Tülin (1995), Osmanlı Koruyucu Silahlarında Süslemeler ve Teknikler (Askeri Müzeden Örnekler İle), (yayınlanmamış doktora tezi),

- İst.Ünv.Sos.Bil.Ens.San.Tar. Anabilim Dalı, İstanbul.
- ÇÖTELİOĞLU, Aysel (1999), Askeri Müze, Osmanlı Dönemi Ateşli Silahlar Katalogu, İstanbul.
- DORLING Kindersley Limited (2006), Weapon, A Visual History of Arms And Armor Newyork.
- ERALP, T.Nejat (1993), Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar, Türk Tarih Kurumu Bas., Ankara.
- EVSİLE , Mehmet (2000), “Osmanlı Harp Sanayi”, Yeni Türkiye, 6. Cilt, S.31, Ankara s.642-646.
- HUDYAKOV, Yuliy S. (2002), “Eski Türklerde Silah”, Türkler, III.C., Ankara, s.468- 477.
- İLGÜREL, Mücteba (2000), “Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar”, Yeni Türkiye, 6.C.,s.31, Ankara, s.613-629.
- KALAY, Hacer Arslan (2018), "BİTLİS ETNOGRAFYA MÜZESİ'NDE BULUNAN OSMANLI DÖNEMİ SİLAHLARI", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.11, S..56, s.183-192.
- TEZCAN, Turgay (1983), Silahlar, İstanbul.
- <http://www.tabancatufek.com/forum2/showthread.php?tid=1439>
(E.T.25.09.2017)
- <https://www.bilgiustam.com/atesli-silahlarin-icadi-ve-tarihsel-gelisimi/>
(E.T.01.07.2022)
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Barutlu_silahlarla_sava%C5%9F
(E.T.01.07.2022)

FOTOĞRAFLAR

Fot.1, Yozgat Müzesi, ön cepheden görünüm

Fot.2, Yozgat Müzesi

Fot.3, Yozgat Müzesi, giriş

Fot.4, No-1,Yozgat Müzesi,Piştov

Fot.5, No-1, Yozgat Müzesi, Piştov

Fot.6, No-1, Yozgat Müzesi, Piştov

Fot.7, No-1, Yozgat Müzesi, Piştov

Fot.8, No-1, Yozgat Müzesi, Piştov

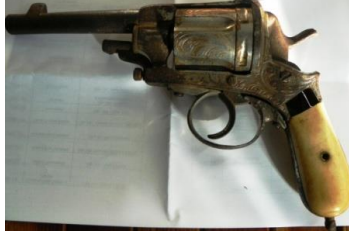
Fot.9, No-1, Yozgat Müzesi, Piştov

Fot.10, No-1, Yozgat Müzesi, Piştov

Fot.12, No-2, Yozgat Müzesi, toplu tabanca

Fot.13, No-2, Yozgat Müzesi, toplu tabanca

Fot.14, No-2, Yozgat Müzesi, toplu tabanca

Fot.15, No-2, Yozgat Müzesi, toplu tabanca

Fot.16, No-3, Yozgat Müzesi, toplu tabanca

Fot.17, No-3, Yozgat Müzesi, toplu tabanca

Fot.18, No-3, Yozgat Müzesi, toplu tabanca

Fot.19, No-3, Yozgat Müzesi, toplu tabanca

Fot.20, No-4, Yozgat Müzesi, çift namlulu tabanca

Fot.21, No-4, Yozgat Müzesi, çift namlulu tabanca

Fot.22, No-4, Yozgat Müzesi, çift namlulu tabanca

Fot.23, No-4, Yozgat Müzesi, çift namlulu tabanca

Fot.24, No-5, Yozgat Müzesi, tüfek

Fot.25, No-5, Yozgat Müzesi, tüfek

Fot.26, No-5, Yozgat Müzesi, tüfek

Fot.27, No-5, Yozgat Müzesi, tüfek

Fot.28, No-5, Yozgat Müzesi, tüfek

Fot.29, No-5, Yozgat Müzesi, tüfek

Fot.30, No-5, Yozgat Müzesi, tüfek

Fot.31, No-5, Yozgat Müzesi, tüfek

Fot.32, No-5, Yozgat Müzesi, tüfek

Fot.33, No-5, Yozgat Müzesi, tüfek

Fot.34, No-5, Yozgat Müzesi, tüfek

Fot.35, No-5, Yozgat Müzesi, tüfek

Fot.36, No-5, Yozgat Müzesi, tüfek

Fot.37, No-6, Yozgat Müzesi, tüfek

Fot.38, No-6, Yozgat Müzesi, tüfek

Fot.39, No-6, Yozgat Müzesi, tüfek

Fot.40, No-6, Yozgat Müzesi, tüfek

Fot.41, No-6, Yozgat Müzesi,tüfek

Fot.42, No-6, Yozgat Müzesi,tüfek

Fot.43, No-6, Yozgat Müzesi,tüfek

Fot.44, No-6, Yozgat Müzesi,tüfek

Fot.45, No-6, Yozgat Müzesi,tüfek

Fot.46, No-7, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.47, No-7, Yozgat Müzesi, barutluk

**Fot.48, No-7, Yozgat Müzesi,
barutluk**

**Fot.49, No-7, Yozgat Müzesi,
barutluk**

**Fot.50, No-7, Yozgat Müzesi,
barutluk**

Fot.51, No-7, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.52, No-7, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.53, No-7, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.54, No-8, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.55, No-8, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.56, No-8, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.57, No-8, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.58, No-8, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.59, No-8, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.60, No-8, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.61, No-8, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.62, No-9, Yozgat Müzesi,
barutluk

Fot.63, No-9, Yozgat Müzesi,
barutluk

Fot.64, No-9, Yozgat Müzesi,
barutluk

Fot.65, No-9, Yozgat Müzesi,
barutluk

Fot.66, No-9, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.67, No-9, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.68, No-9, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.69, No-9, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.70, No-10, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.71, No-10, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.72, No-10, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.73, No-10, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.74, No-11, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.75, No-11, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.76, No-11, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.77, No-11, Yozgat Müzesi, barutluk

Fot.78, No-12, Yozgat Müzesi, barut ölçer

Fot.79, No-12, Yozgat Müzesi, barut ölçer

Fot.80, No-12, Yozgat Müzesi, barut ölçer

Fot.81, No-12, Yozgat Müzesi, barut ölçer

BÖLÜM X

GAZİANTEP BOYACI (KADI KEMALETTİN) CAMİSİ MÜTEHARRİK MİNBERİ

Ece İZCİ¹

¹ Bozok Üniv., Fen-Ed. Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğrencisi, 66100/Yozgat, E-mail: eceizci03@gmail.Com , Orcid ID: 0000-0002-4266-9007

A. GİRİŞ :

Bu çalışma 2021 yılındaki kısa süreli araştırmaya dayanmaktadır. Gaziantep Boyacı Camii, Şahinbey ilçesinin Boyacı mahallesinin Hamdi Kutlar Caddesinde bulunmaktadır. “Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicillerinde ismi Kadı Kemaleddin, Boyacızade ve Cami-i Kebir olarak da anılan eser” (Güzelbey C. , 1984) yapıldığı tarihten sonraki dönemlerinde olan tamirler ve restorasyonlar sonucu orijinal halini büyük ölçüde kaybetmiştir. Fakat dünyada bir benzerine daha ender rastlanan ahşap müteharrik minberiyle sanat dünyasında olan büyük önemini hala korumaktadır. Gaziantep Boyacı Camii, mihrap önü mekânı kubbe, diğer birimleri çapraz tonoz örtülüdür. Kibleye paralel iki sahnı enine dikdörtgen planlı ve siyah-beyaz taş kaplamalarıyla tipik bir Gaziantep Camii’dir. Yapılan araştırmalar sonucunda Gaziantep’te bu tür müteharrik minbere sahip üç camide daha karşılaşılmaktadır. Bu camiler Şirvani-İki Şerefeli, Ahmet Çelebi ve Ayşe Bacı camileridir. Müteharrik oluşlarıyla benzerlik gösteriyor olsalar da işçilikleri bakımından hiçbir özellikleri bir diğerini andırmamaktadır. Boyacı Cami minberi diğer üç minbere nazaran hem daha özenli bir ustalıkla yapılmış hem de bilinen yapım tarihine göre diğerlerinden daha eski dönemlere tarihlendirilmektedir.

B. GAZİANTEP BOYACI CAMİİ MÜTEHARRİK MİNBERİ

2.1. Gaziantep Hakkında Kısa Bilgi

Güneydoğu Anadolu bölgesinin en büyük şehirlerinden biridir. Engebeli bir arazi üzerine deniz seviyesinden 900 m. Yükseklikte olarak tepeler üzerine kurulmuştur. Paleotik dönemden günümüze kadar gelen Gaziantep; Hitit, Asur, Memlüklü, Selçuklu ve Osmanlı Devletleri gibi birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır.

2.2. Boyacı Cami Planı ve Mimarisi Hakkında Kısa Bilgi

“Caminin adının Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicillerinde Cami-i Kebir (Ulu Camii) olarak geçmesi bu yapının Gaziantep’in en eski yapıları arasında olduğunu işaret etmektedir.”² Boyacı Cami bir diğer adıyla Kadı Kemalettin Cami Gaziantep’in en eski ve en büyük camilerinden biri olma özelliğine sahiptir. Hafif meyilli bir arazi üzerine enine dikdörtgen planlı ve kibleye paralel iki sahnı olarak inşa edilmiştir. Enine dikdörtgen plan şemasını daha çok Anadolu Selçuklu döneminde görmektedir. Cami’nin yapımına 13. Yüzyılın başlarında başlanmış ve 1357 yılında Memlüklüler döneminde tamamlanmıştır. Cami 1575’de Halep Valisi Mehmet Paşa tarafından

² Çam, N. (1990). *Gaziantep Boyacı (Kadı Kemalettin) Cami*. Gaziantep: Kültür Bakanlığı Yayınları.

onarılmıştır. Cami'nin yapım yılına ve onarım yapıldığı tarihe kitabelerinde yazan bilgilerle varılmaktadır. Fakat yaptığımız çalışmalar sonucunda caminin kitabede yer alan tarihten önce yapıldığı söylenmektedir. Cami'nin sanat dünyasında önemini sağlayan unsur ise ahşap müteharrik minberinin olmasıdır (**Resim-23**).

2.3.Müteharrik Ne Demek?

- 1-Yer değiştirebilen, devingen, hareketli
- 2- Çalışan, İşleyen.

Anadolu'da ve Dünya çapında müteharrik minber kavramıyla Gaziantep'te karşılaşılmaktadır. Böyle farklı ve nadide parçanın yalnızca Gaziantep'te bulunuyor olması bizleri bu müteharrik minber çalışmalarının Gaziantep'e özgü bir özellik olduğu kanısına itmektir.

2.4. Minber Nedir, Minber Elemanları Nelerdir?

Kelime kökeni Arapça "nebr" kökünden gelen yükselme, yükseltme anlamlarını karşılamaktadır. Minber, camilerde cuma ve bayram namazlarında hatibin çıkıp hutbe okuduğu basamaklarla yükseltilmiş olan mimari unsurdur. Minber Elemanları; Alem, külah, kasnak, köşk, korkuluk, yan aynalık, kapı, süpürgelik, kapı aynalığı, tepelik.

Boyacı Cami minberi, ceviz ağacından hakiki künde kari tekniğinde yapılmıştır. Raylar üzerinde gidip gelebilen, hutbe zamanları dışında kible duvarında mihrabın sağ cephesinde bulunan 3.00 m derinliğinde ve 1.00 m genişliğinde bir oda içinde yer alan minberin bu tarzda inşa edilmesinin sebebini harim planının kibleye paralel oluşu ve alanın engellenmemesi açısından yapıldığını düşünebiliriz. Farklı bir bakış açısıyla bakacak olursak da minber ustasının bu konuda farklı bir yol izlemek istemesi veyahut yaptığı iş ile ilgili ustalığını sergilemek istediğini de düşünebiliriz. Gaziantep'te Boyacı Cami dışında müteharrik minberlere sahip olan üç camii daha görmemiz mümkündür. Bu camiler sırasıyla; Ahmet Çelebi Cami (1673), Şirvani – İki Şerefeli Camii (1681) ve Ayşe Bacı Camii (1722)'dir.

3.1. Künde kari Nedir, Nasıl Yapılır?

Künde kari kelimesinin kökeni ise Farsça "kende kari" den gelmektedir. Tutma, kavrama, yakalama ve kakmacılık anlamlarını karşılar. Künde kari tekniği Anadolu Selçuklu döneminde, Halep, Mısır ve Anadolu'da gelişimini sağlamış sonraki dönemlerde ise kendine özgü bir hal almıştır. 12 yy. dan sonra Fatimi ve Memlûklü eserlerinde görülmektedir. Fakat en güzel örnekleriyle Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde karşılaşılmaktadır. Ahşap mimari elemanlarının kullanıldığı mihrap, minber, vaaz kürsüsü, kapı ve pencere kanatları gibi bazı yapı öğelerinde künde kari tekniği kullanılmaktadır. Künde kari yapımında en çok meşe, ceviz ve abanoz ağaçları kullanılır.

Kündekari çeşitleri hakiki kündekari ve taklit kündekari olarak ikiye ayrılmaktadır. Taklit kündekari ise kendi içerisinde üçe ayrılır;

1. Çakma – Kabartma kündekari
2. Çakma – Yapıştırma kündekari
3. Kabartma kündekari

Kabartma kündekari ise hakiki kündekariye en yakın olanıdır. Kündekari tekniğiyle yapılan eserlerde büyük bir işçilik görmek mümkündür. Bu işçiliği gerçekleştiren ustaya ise ‘Kündekar’ adı verilir.

Hakiki kündekari tekniğiyle yapılan Boyacı Cami minberinin yuvasına, mihrabın doğu cephesinde yer alan kapıdan girilmektedir. ‘‘L’’ biçiminde mihrabın arka duvarını dolanan bu dehliz sayesinde tamire veya onarıma ihtiyaç duyulduğunda minberin gerekli olan işlemleri bu dehlizden geçilerek yapılmaktadır. (**Resim-15**) Minbere ait bir eleman olan süpürgelik ve taht altı geçidi bu yapıda bulunmamaktadır. Minberin tahttan etekliğe ve kapıdan zemine kadar olan kısmı ile korkuluğu işlenmiştir. Yapının eteğinde ve gövde kısmında bulunan pervazlarında herhangi bir işçilik yapılmamıştır. ‘‘Anadolu dışında müteharrik minberler hakkında günümüze seyyahların verdiği bilgilerden başka bilgi ulaşmamıştır. Minberin yan aynalarında devrinin bir özelliği olarak herhangi bir taksimat yapılmamıştır.’’³ Minberin yan aynalık kısmında yatay on iki kollu yıldızlar büyük olarak, dikey sekizgenler ise daha küçük olacak şekilde işlenerek aynalıklar yoğun bir şekilde doldurulmuştur. On iki kollu yıldızların içerisine iç içe geçmiş bir halde iki yıldız daha eklenmiştir. Sekizgen kompozisyonların içerisine ise bir sekizgen daha eklenmiş ve dışını çevreler halde sekiz adet çokgen işlenmiştir. Minberin aynalık kısmında yapılan bu on iki kollu yıldız ve sekizgenler kompozisyonunun çizgi kesişmeleriyle oluşan, bir kısmı muntazam bir kısmı gayri muntazam halde bulunan geometrik şekiller görülmektedir. Bu geometrik şekiller altıgenler ve bir tarafı sivri dikdörtgenlerden oluşmaktadır. Aynalıkta bulunan çokgenlerin içerisine yer yer fildişi, siyah ve kırmızı renkli taş kakma işlemi uygulanmıştır. İki üçgen, ikisi kare ve biri dikdörtgen olarak dört gergiyle bölünen merdiven korkuluğunda beş pano bulunmaktadır. Ajur tekniğiyle yapılan merdiven koruluğu ışınvari çizgilerin üzerinde iç içe on iki kollu yıldız ve onikigen bir işleme ile doldurulmuştur (**Resim-10**).

Dikdörtgen biçimli kapısının aynalık bölümünde aynalığın tam merkezine gelecek şekilde on kollu bir yıldız ve etrafına çokgenler işlenmiştir. Merkezde yer alan on kollu yıldızın etrafı ise daha belirgin olması açısından

³ Çam, N. (1990). *Gaziantep Boyacı (Kadı Kemalettin) Cami*. Gaziantep: Kültür Bakanlığı Yayınları.

pahlı çıtalarla çevrelenmiş ve çokgenler elde edilmiştir. Minber kapısının taç kısmına denk gelen bölümde bir kitabe levhası yer almaktadır (**Resim-7**).

Minber elemanları içerisine dahil olan taht örtüsü, minberin raylar üzerinde hareketi esnasında minbere bağlı olarak değil de kible duvarında minber açıldığı sırada birleşikmiş gibi bir görüntü verir. Fakat minber odasına kapatıldığı sırada taht örtüsü minberden bağımsız bir şekilde dışarıya çıkıntılı olarak gözükmetedir (**Resim-4**).

Boyacı Cami minberinin taht örtüsü üzerinde ‘‘Allah’’, ‘‘Muhammed’’ ve ‘‘Ali’’ yazmaktadır. Burada bulunan ‘‘Allah’’ ve ‘‘Muhammed’’ yazısının yanında diğer halifeler içerisinden sadece ‘‘Ali’’ adının yazıyor olmasıyla ilgili yaptığımız bazı araştırmalar sonucunda minberi inşa eden ustanın Hz. Ali’ye olan sevgisinden dolayı yazdığını düşünmekteyiz. Ustanın adı tahminler haricinde net olarak bilinmediği için herhangi bir tarikata üye olup olmadığı konusunda da bir bilgiye ulaşamamaktayız. Ancak Alevi olmayan Türklerden de Hz. Ali’yi sevenlerinin olduğunu bilmekteyiz. Yapının bu ayrıntısına örnek olarak da yine Gaziantep’te bulunan Ömer Şeyh Cami’nin minaresinin kapısında yer alan kitabede ‘‘la ilahe illallah, Muhammed Rasulullah, Ali Veliyullah’’ yazıyor olduğunu gösterebiliriz.

Hakiki künde kari tekniğiyle yapılmış olan minberin hendesi farklı kompozisyonlar ve çokgenlerle işlenmiştir. Bu kompozisyon ve çokgenler birbirine geçmeli çıtalarla birleştirilmiştir. Minberde uygulanmış olan künde kari tekniğinde çivinin kullanılmadığını bilmekteyiz. Fakat bu yapının raylar üzerinde hareket ediyor olması sebebiyle, yuvasına itilirken veya yuvasından çıkartıldığı esnada çıtaların birbirinden ayrılmaması adına minberin bazı yerlerinde çivi kullanımı olmuştur. Yine minberin hareketliliği açısından olası bir bozulma yaşanmaması adına merdiven korkuluklarının kapı sövesiyle ve aynalıkla birleştiği kısımların da sağlamlaştırılması amaçlanarak ‘‘V’’ şeklinde ve düz köşebentler kullanılmıştır. Ayrıca yan kanatların alt kısmını boydan boya kapatan dış pervazların üzerinde de tekerleklerin dışarıdan görünmemesi adına yapıldığı düşünülen düz köşebentler yer almaktadır. (**Resim-12, Resim-21 ve Resim-22**)

Gaziantep Boyacı Camii’nin Arapça olan üç kitabesi bulunmaktadır. Bu kitabeler; harimin orta kapısında, minberde ve avlunun batı taç kapısında yer almaktadır. Kitabelerden en eski olanı ise minber alınlığındaki kitabedir. Bu kitabede;

Arapçası:

- 1- ‘‘ La ilahe illallah Muhammedun Resulullah sallallahü
- 2- Aleyhi ve sellem nüccire fi selhi Cemaziyel’ahirinin senete seb’a ve hamsin ve tis a mie’’

Türkçesi:

1- Allah'tan başka ilah yoktur. Muhammed onun kulu ve elçisidir. Allah'u Teâla, ona salatu selam etsin.

2- Dokuz yüz elli yedi senesinin cemaziyülahır ayının son günlerinde naçar (marangozluk) edildi. ⁴

(Resim-7)

Yrd. Doç. Dr. Nusret Çam'ın "Boyacı Camii" adlı kitabından edindiğimiz bilgiye göre 1973 yılında çekilen bir fotoğrafta bu kitabenin bulunmadığı bilgisini edinmekteyiz. Bu bilgiye dayanarak da minberde bulunan şu an ki kitabenin eski kaynaklardan alınan bilgilerle yazıldığını düşünmemiz mümkündür." Nitekim Şakir Sabri Yener'in 1958 yılında yayınladığı "Gaziantep Kitabeleri" isimli kitabında minberin kitabesi tarih ibaresinin ilk ve son rakamlarının, yani 7 ile 9'un yer değiştirmesi hariç, aynıdır. Buradan da anlaşılıyor ki, bu kitabe, Ş.Sabri Yener tarafından yıllarca önce yerinde okunmuş, ondan bir süre sonra muhtemelen kapı kanatlarında bulunan kitabe kaybolmuş ve 1975-76 yıllarındaki bir tarihte bir kısım cemaat tarafından, bu yazarın verdiği bu kitabe bir marangoza levha şeklinde hazırlattırılarak şimdiki yerine konulmuştur. Fakat bu işlem sırasında, aslında H.759 (Haziran 1358) olan tarih H.957 (Temmuz 1550) haline gelmiştir."⁵ Boyacı Camii minber kitabesinin yok olduğu tarih net bir şekilde bilinmemektedir. Milli Mücadele sırasında ise Boyacı Camii minberi ile müteharrik özelliği bakımından benzerlik gösteren Ayşe Bacı Camii'nin ahşap müteharrik minberinin Fransızlar tarafından alındığı bilgisi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Gaziantep halkının verdiği demeçler bu görüşü destekler niteliktedir. Bölgede yaşanan bu olay doğrultusunda ise Boyacı Camii kapı kanatlarının da aynı şekilde alındığı düşüncesine kapılmamız mümkündür. Minbere bakıldığında kapı kanatlarında görülen işçilik ile minberin korkuluk, aynalık ve kapı aynalığı kısmında görünen işçilik arasında fark olduğunu anlayabiliyoruz. Bu doğrultuda da Boyacı Camii kapı kanatlarının da bu tarz bir olaya şahit olduğunu ve şu an bulunan kapının sonradan eklendiğini düşünmekteyiz.

3.2. Eserin Türk Sanatındaki yeri;

Boyacı Camii'nin raylar üzerinde gidip gelen örneğine Gaziantep'ten başka hiçbir yerde rastlanmamıştır. Ayrıca minber üzerinde yer alan geometrik

⁴ Altın, A. (2015). Gaziantep Türk-İslam Mimarisi (Eyyubiler 'Den Cumhuriyet'e), (Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

⁵ Güzelbey, C. C. (1984). *Gaziantep Camileri Tarihi*. Gaziantep: Oya Matbaası.

süslemeleri ve minberin aynalık kısmında bulunan kakma işlemleri açısından Türk Sanatında oldukça önemli bir yere sahiptir.

C. Sonuç

Yaptığımız çalışmalar doğrultusunda elde edilen bilgilere göre Gaziantep Boyacı Camii minberinde görülen süsleme ve kompozisyonlar Manisa Ulu Camii'nin minber süslemeleriyle benzerlik göstermektedir. Aynı zamanda bu benzerlik örnekleri arasına Bursa Ulu Cami minberini de eklememiz mümkündür. Fakat Manisa minberinin yan aynalık kısmı için birebir aynı demek tam karşılık olmasa da korkuluk kısmında görülen süsleme için birebir aynıdır dememiz daha mümkün bir tabir olmaktadır. Gaziantep Boyacı Cami'nin banisi konusunda net bir bilgi sahibi olmadığımız gibi minber banisi hakkında da net bir bilgi yoktur. Cami'nin minber kitabesi üzerinde yazılı olan 759 H (1358 M) tarihte Gaziantep'te yetişmiş iki ahşap ustası olduğu bilinmektedir. Bu iki ustadan biri olan Abdülaziz oğlu Hacı Mehmed el-Ayni Manisa Ulu Camii ve Bursa Ulu Cami'lerini yapmıştır. Manisa Ulu Camii minberi ile Gaziantep Boyacı Camii minberi arasında süsleme bakımından oldukça benzerlik görülmektedir. Bu sebeple Manisa Ulu Camii ustasının Boyacı Camii minberini de yaptığı düşünülmektedir. Fakat Manisa Ulu Camii minberi Boyacı Camii minberine kıyasla daha özenli ve gelişmiş bir süsleme içermektedir. Edinilen bu bilgiler doğrultusunda ise Boyacı Cami minberinin Abdülaziz oğlu Hacı Mehmed el-Ayni'nin çıraklık eseri olduğunu düşünmemiz mümkündür.

FOTOĞRAFLAR

@Ece İzci Tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-1: Kuzeybatı köşeden Gaziantep Boyacı Cami Avlusu

@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-2: Sağdan; minber, mihrap ve minber dehliz giriş kapısı

@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-3: Minber kapalı vaziyette ön cepheden görüntü

@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-4: Minberin kapalı olduğu esnada taht örtüsünün görünüşü

@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-5: Minberin kapalı olduğu durumda rayların bulunduğu kısım

@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-6: Minberin yan cepheden görünüşü

@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-7: Minber kapısı üzerinde bulunan kitabe

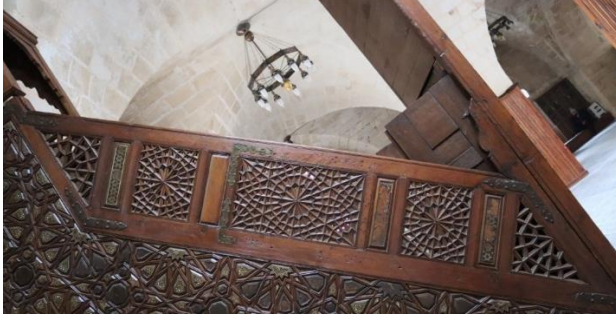
@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-8: Minber kapısı üst aynalık kısmı

@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-9: Minberin açılış esnası

@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-10: Minber korkuluğu

@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-11: Minber kapısı

@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-12: Minber köşebent detayları

@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-13: Minber yan aynalık detay

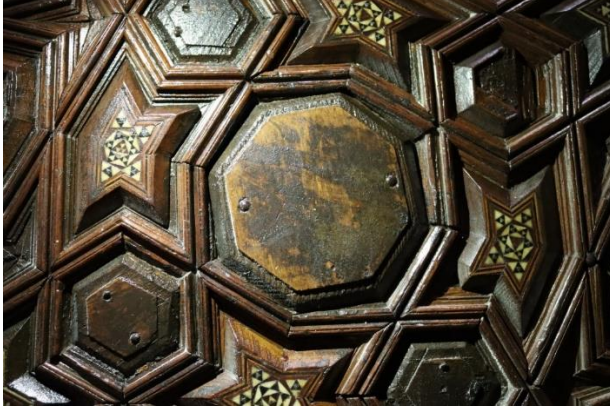
@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-14: Minber yan cephesi

@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-15: Minber arkası dehliz kısmı

@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-16: Minber yan aynalık detay

@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-17: Korkuluk gergisindeki detay

@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-18: Minber yan aynalık detay

@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-19: Minber köşk geçidi

@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-20: Minber yan aynalık detay

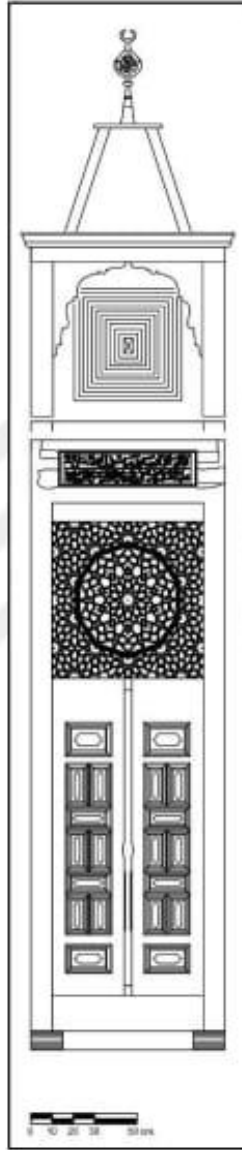
@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-21: Minber tekerlek kısmına denk gelen düz köşebent

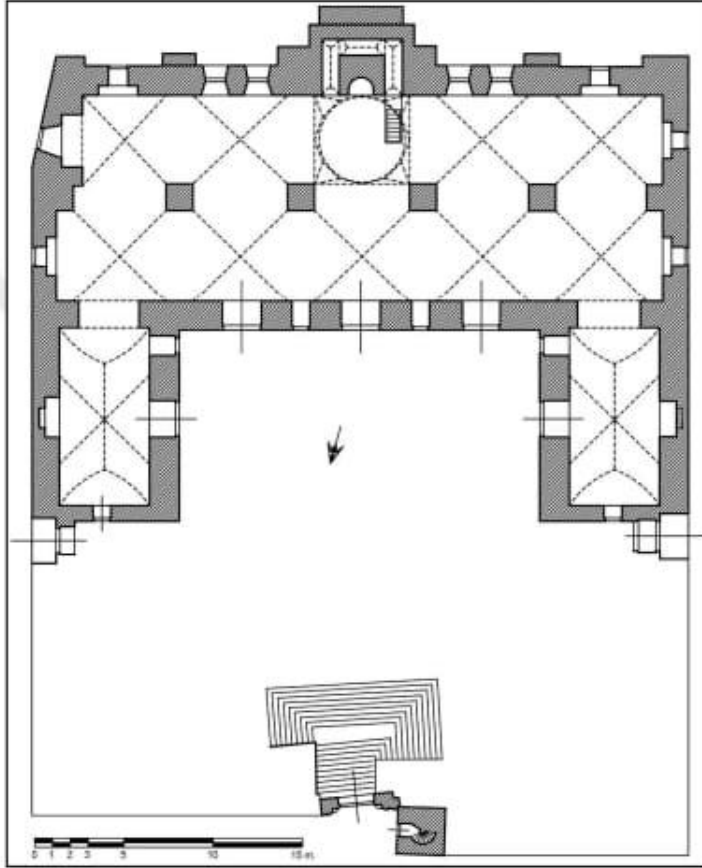
@Ece İzci tarafından (07.01.2022) fotoğraflanmıştır.

Resim-22: Minber yan aynalık çivi detayı

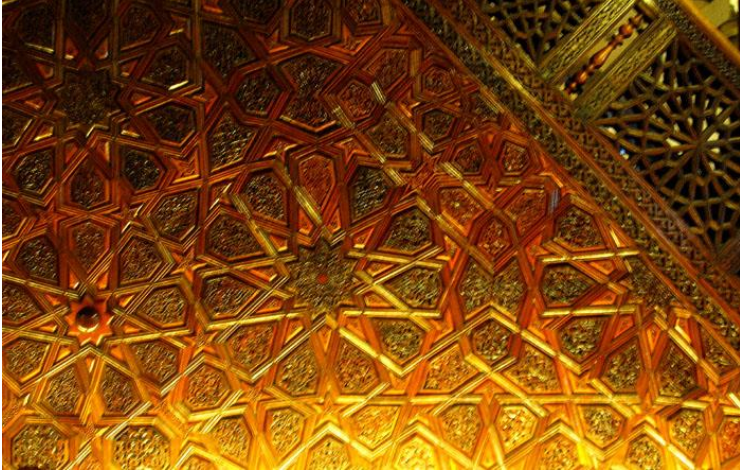
Boyacı Cami Minberi ön cephe. (Altın, 2015)

Resim-23: Boyacı cami minberi ön cephe çizim

Boyacı Cami Planı. (Altın, 2015)

Resim-24: Gaziantep Boyacı Cami planı

(Cambaz, 2022)

Resim-25: Manisa Ulu Cami minber yan aynalığı

(Kayalı, 2022)

Resim-26: Bursa Ulu Cami minber yan aynalığı

KAYNAKÇA

- Altın, A. (2015). *Gaziantep Türk-İslam Mimarisi (Eyyubiler 'den Cumhuriyet'e)*, (Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Bayrakal, S. (2008). *Erken Osmanlı Dönemi Minberleri*. İstanbul: Gökkuşbu.
- Çam, N. (1988). *Gaziantep Camilerinde Minber Problemi ve Müteharrik Minberler. Belleten*, 1686-1691.
- Çam, N. (1990). *Gaziantep Boyacı (Kadı Kemalettin) Cami*. Gaziantep: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güzelbey, C. C. (1984). *Gaziantep Camileri Tarihi*. Gaziantep: Oya Matbaası.
- Kolektif. (2011). 2003-2010 Restorasyonlarımız Cilt1. Kolektif içinde, 2003-2010 Restorasyonlarımız Cilt1. Ankara: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Kolektif. (2016). *Türkiye Ulu Camileri. Kolektif içinde, Türkiye Ulu Camileri* (s. 218). İstanbul: Akın Yayınevi.
- Oral, M. Z. (1962). *Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri. Vakıflar Dergisi*, 66-68.

BÖLÜM XI

YOZGAT DİVANLI KÖYÜ (MUSTAFA PAŞA) CAMİİ

Yiğitcan SOYER¹

¹ Bozok Üniv., Fen-Ed. Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğrencisi, 66100/Yozgat, e-mail: soyeryigitcan@gmail.com, ORCID ID:0000-0002-6556-8866

1. GİRİŞ

Yozgat ve ilçeleri kültürel miras yönünden çok sayıda medeniyete beşiklik etmiş olan ve farklı türdeki yapılara sahip zengin bir bölgedir. Araştırma konusu Divanlı Köyü (Mustafa Paşa) Camidir. Bu yapıyı seçme sebebim ise ahşap direkli camilerden olmasıdır. Yapı Yozgat'ın Divanlı köyünde yer almaktadır. Yapımızın tarihi, planı, mimari özellikleri, süsleme unsurlarını detaylı bir şekilde incelenmiş olup bu çalışmada detaylıca yer verilmiştir. Son bölümde ise sonuç ve yapıyı incelerken faydalandığım kaynaklar ve kitapların isimleri kaynakça da yer verilmiştir.

2. DİVANLI KÖYÜ (MUSTAFA PAŞA) CAMİİ

2. 1. Yeri

Yapı, yozgat'ın 12 km. kadar güneyindeki Divanlı Köyünün merkezinde yer almaktadır.¹

2. 2. Tarihçesi

Bugün harime giriş sağlayan kapının üzerindeki kitabeden de anlaşılacağı üzere M.1678-1679 yıllarında 4. Mehmet'in Silahları ve Kaptan-ı Deryası, Bozoklu Mustafa Paşa tarafından yeniden yaptırıldığı anlaşılmaktadır.²

İnşa kitabesinin tahlili şu şekildedir:³

Bi – Hamdi lillah ol Kerimi zü'l – Celal: Tefik etse bir kulunu hüs-ni hal

Rızası a'maline salık ider: Muhtar ider şöyle hayra bezl-i mal

Hak Teala a'dasın menkus ide: Gazi Sultan Muhammed'in küll-ihal

Silahdarlığı ile handan iken: Mustafa Paşa Kapudan-ı zü-l – meâl

Cami-i şerifi tecdiden bina: Eyledi ol sahib-i hayrü'n – neval Devr ide devvar-ı çerh tarihi: Tafig oldu nazirin etsin hayal. H.1089

Yapının bulunduğu çevrenin tarihi ile yola çıkarak caminin Divanoğullarının Divanlı köyüne gelmesiyle inşa ettirildiğini yaklaşık olarak 16. Yüzyıl'ın sonu ile 17. Yüzyıl'ın başlarına denk geldiğini düşünmekteyiz.

Yapının kuzeybatı köşesindeki minaresinde de bir kitabe yer almaktadır. Bu kitabeğe göre minarenin yıldırım çarpmasından dolayı yıkıldığını ve yeni

¹Duygu, S. (1953). Yozgat Tarihi Ve Çapanoğulları, İstanbul, 33.

²Ergin, A. S: (1994) Vakıflar Ve Yozgat'ta Tarihi Vakıf Camileri, Ankara 1994, 69-70.

³Ergin, 1994, 70.

minarenin köy halkının destekleriyle M.1908 yılında yaptırıldığı ifade edilmektedir.

Minarenin kitabesinin tahlili şu şekildedir:⁴

Saika ile harab oldu min tarafillah

İttifak edildi binasına hasbeten lillah

İlane eyledi mü'minin sarfiyatının

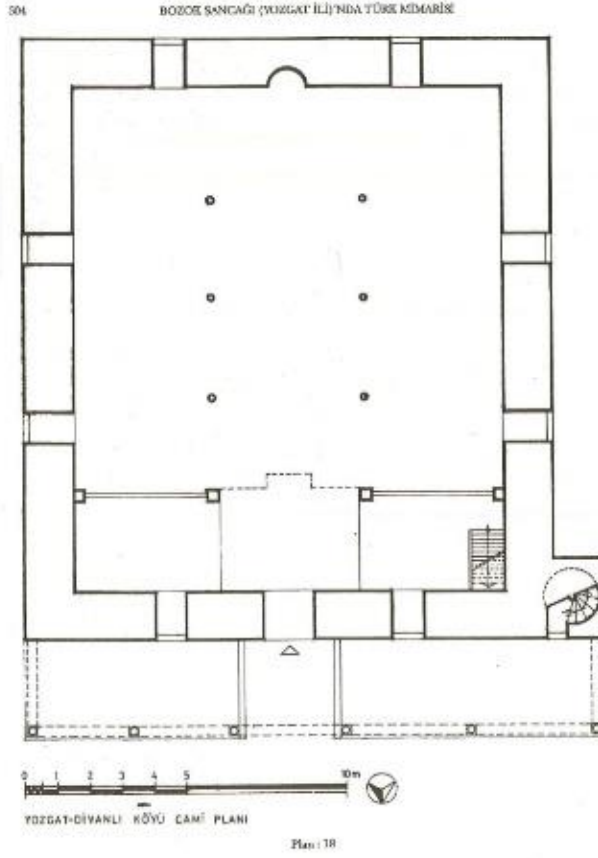
Tarih-i 'Ve Keşâğ' ile muvaffak eyledi Allah, Sene M.1908.

MİMARİ TANITIM

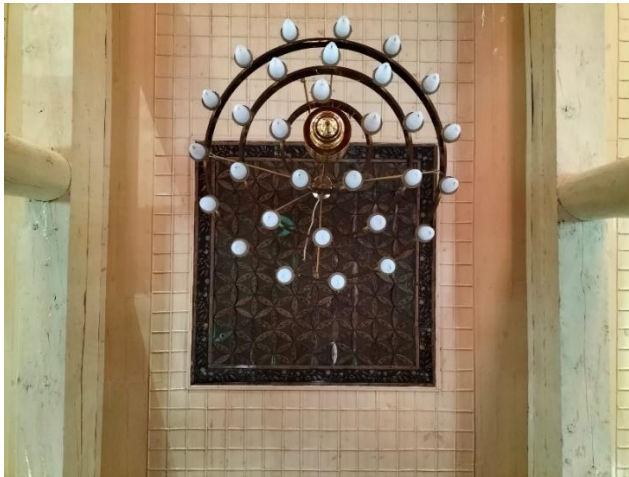
3. 1. Plan ve Mimari Özellikleri

Cami, kareye yakın dikdörtgen planlı olup iki sıra halinde üç adet sütun, bir ayakla girişe dik üç sahnın'a ayrılmıştır. Harimin kuzeybatı köşesinde mahfile çıkmak için merdiven yer almaktadır. İçeriden düz ahşap tavan ile örtülü iken dışarıdan ise kiremit kaplı kırma çatıya sahiptir. Cami'nin Kuzeybatı köşesinden minaresi yükselmektedir.

⁴ Acun. H. (1981). Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları, Vakıflar Dergisi, XIII, 641-642, 677-678, 709.

Çizim 1- Mimari plan çizimi (Hakkı ACUN'dan)

Fotoğraf 1- İç Tavan Örtüsü

Fotoğraf 2- Kiremit Kaplı Kıрма Çatı Dış Örtüsü

3. 2. Cepheler

Caminin cepheleri oldukça sade tutulmuştur. Cephelerdeki bütün pencereler şekil olarak birbirinin aynısıdır. Batı cephede iki adet boyuna dikdörtgen formda pencere yer almaktadır. Pencereler, beyaz mermer lentolu ve sivri kemer alınlıklara sahiptir.⁵Güney cephede yine aynı formda iki tane pencere bulunmaktadır. Doğu cephede ise diğer cephelerin tekrarı olarak iki tane pencere yer almaktadır. Yapının kuzey cephesinde harime giriş sağlayan kapının doğu ve batısında diğer cephelerde görüldüğü gibi birer adet pencere bulunmaktadır.

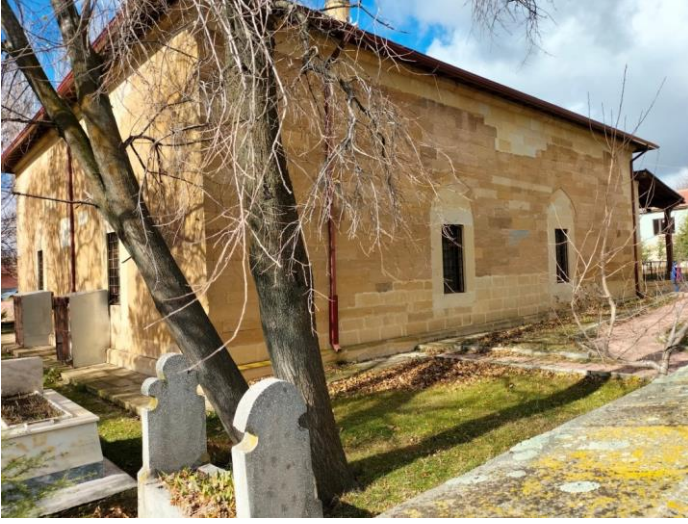
⁵Acun. H. (2005). Bozok Sancağı'nda (Yozgat İli) Türk Mimarisi. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, S.302-303.

Fotoğraf 3- Batı Cephesinden Görünüm

Fotoğraf 4- Güney Cephesinden Görünüm

Fotoğraf 5- Doğu Cephesinden Görünüm

Fotoğraf 6- Kuzey Cephesinden Görünüm

4. CAMİNİN BÖLÜMLERİ

4. 1. Son Cemaat Yeri

Son cemaat yeri harimin kuzeyinde, taş temel üzerine oturtulmuş, kare kaideli yedi adet ahşap direk üzerine oturan sundurma ile son cemaat yeri oluşturulmuştur.

Fotoğraf 7- Son Cemaat Yeri Görünüm

4. 2. Minare

Minare caminin kuzeybatı köşesinde yapıya bitişik bir şekilde konumlandırılmıştır. Minarenin dikdörtgen kaidesinin kuzeyindeki kapıdan giriş sağlanmaktadır. Minarenin kaidesi dikdörtgen bir şekilde olup düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Soğan kısmı ise dışarıya doğru şişkin ve yuvarlaktır. Papuç kısmının hemen üstünde bilezik formu kullanılmıştır. Minarenin gövdesi silindirik ve yivlidir. Tek şerefeli minarenin şerefesinde geometrik süslemelere yer almaktadır. Silindirik planlı petek kısmı kısa ve yivli olarak inşa edilmişken konik bir külahla nihayetlendirilmiştir. Kitabeden de anlaşıldığı üzere ilk minarenin üzerine yıldırım düşmesiyle halk tarafından yeniden inşa edilmiştir.⁶

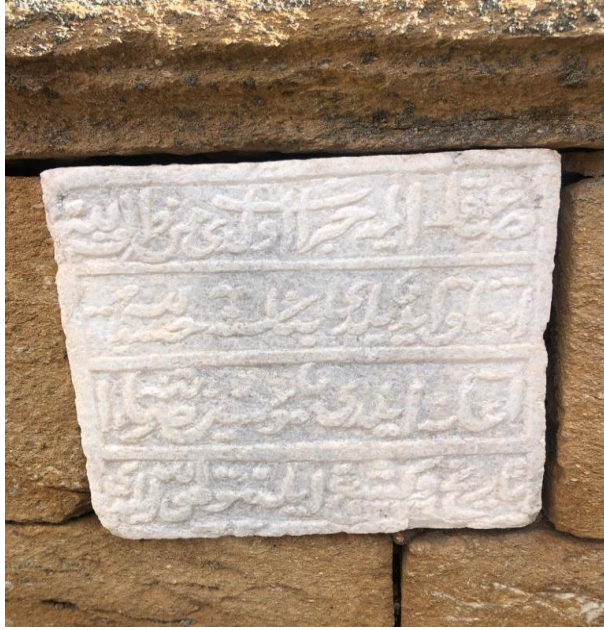
⁶ Ergin, A. S: (1994) Vakıflar Ve Yozgat'ta Tarihi Vakıf Camileri, Ankara 1994, 69-70.

Fotoğraf 8- Cami Minaresinden Görünüm

Fotoğraf 9- Minarenin Giriş Kapısından Görünüm

Fotoğraf 10- Cami Minaresinin kitabesinden Görünüm

5.1. Malzeme ve Teknik

Yapı, sarı renkli düzgün kesme taşlardan inşa edilmiştir.

Fotoğraf 11- Cami Malzeme ve Teknik (Sarı Kesme Taş)

6. İÇ MEKAN

6. 1. Harim

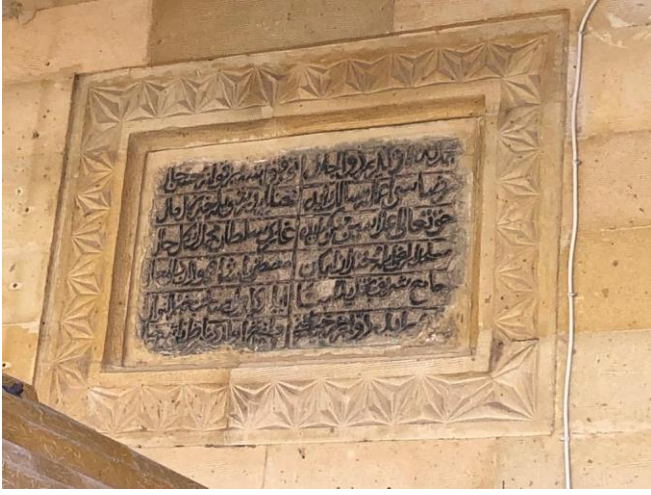
Harim bölümü 15.10 x 13.36 m. ölçülerinde olup kare planlıdır. İçeriden düz ahşap tavan ile örtülü iken dışarıdan ise kiremit kaplı kırma çatıyla örtülüdür. Harime giriş kuzey cephe eksenindeki basık kemerli kapıdan sağlanmaktadır. Harim bölümü her duvarda ikişer pencere olmak üzere toplamda sekiz pencere ile aydınlatılmaktadır. Pencereilerin hepsi boyuna dikdörtgen formda ve sivri kemerlidir. Harime giriş kapısının üstünde kitabesi mevcuttur.

Fotoğraf 12- Cami Hariminden Görünüm

Fotoğraf 13- Cami Basık Kemerli Harime Giriş Kapısından Görünüm

Fotoğraf 14- Harime Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabeden Görünüm

6. 2. Mihrap

Giriş aksında bulunan ahşap malzemeden yapılmış mihrap orijinal olmadığı için tarihi ve estetik değeri yoktur.

Fotoğraf 15- Mihraptan Görünüm

6. 3. Minber

Mihrabın batı tarafında mihraba dik bir şekilde yerleştirilen minber tıpkı mihrap gibi orijinal değildir.⁷

Fotoğraf 16- Minberinden Görünüm

6. 4. Vaaz Kürsüsü

Mihrabın doğu tarafındaki ahşap vaaz kürsüsü özgün değildir.

Fotoğraf 17- Vaaz Kürsüsünden Görünüm

⁷ Acun. H. (2005). Bozok Sancağı'nda (Yozgat İli) Türk Mimarisi. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, S.302-303.

6. 5. Mahfil

Mahfil, harimin kuzeyinde yer almaktadır. Harimin kuzeyinde alt kat ve üst kat mahfili bulunmaktadır. Alt kat mahfili oldukça sade tutulmuş olup doğu yönünde bir müezzin mahfiline yer verilmiştir. Harimin kuzeybatı köşesinden bir merdiven aracılığı ile üst kat mahfiline çıkılmaktadır. Alt ve üst kat mahfilleri oldukça sade tutulmuş olup güney yöndeki ahşap parmaklıklarla sınırlandırılmıştır. Üst kat mahfilinin orta kısmı ise bir balkon gibi harim bölümüne çıkıntı yapmaktadır.⁸

Fotoğraf 18- Mahfil Genel Görünüm

⁸ Acun. H. (1981). Yozgat Ve Yöresi Türk Devri Yapıları, Vakıflar Dergisi, Xııı, 641-642, 677-678, 709.

Fotoğraf 19- Alt Kat mahfil Görünüm

Fotoğraf 20- Alt Kat Mahfilinden Üst Kat Mahfiline Geçiş Sağlayan Merdivenden Görünüm

Fotoğraf 21- Üst Kat Mahfili Genel Görünüm

7. Süsleme Özellikleri

Yapı tezyinat bakımından oldukça sade tutulmuş, güney taraftaki üst kat mahfilinin doğu-batı yönünde uzanan ve harime doğru çıkıntı yapan balkon korkuluklarının altındaki mahfilin konsol arasındaki ahşap üzerine palmet motifleriyle süslenmiştir. Harimi sonlandıran ahşap tavan doğu-batı-kuzey-güney yönde çitakâri tekniğiyle çakılan ince ahşap çitalardan oluşturulmuştur. Bu süsleme kuşağının ortasında ise kare bir ahşap tavan göbeği dikkat çekmektedir. Siyah zeminin üzerine kırmızı ve tonları, yeşil, beyaz gibi renkler kullanılmıştır. Bu ahşap tavan göbeği sümbül, lale, karanfil, kıvrık dal ve çiçeklerle süsleme hareketlendirilmiştir.⁹

⁹ Acun. H. (2005). Bozok Sancağı'nda (Yozgat İli) Türk Mimarisi. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, S.302-303.

Fotoğraf 22- Mahfilin Ahşap Konsol Aralarındaki Süslemelerden Görünüm

Fotoğraf 23- Ahşap Tavan Göbeği Süslemesinden Görünüm

8. SONUÇ

Yozgat iline bağlı Divanlı Köyü Camii tarihi geçmişi, planı, mimari ve süsleme özelliklerini ayrıntılı bir şekilde tanıtarak değerlendirmeye çalışıldı. Divanlı Köyü Camiinin harime giriş sağlayan kapısının üzerindeki kitabeye göre M.1678 tarihinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Yapıya genel olarak baktığımızda dış mekân olarak oldukça sade tutulmuştur. İç mekanda ki ise kalem işi süslemeler oldukça tahrip olmuştur. Plan bakımından kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Taşıyıcı birimler ise ağaç direkler ve duvarlardır. Dış cephelerde birbirlerine çok benzemektedir. Dikdörtgen şekle sahip

pencerelerden başka bir şey bulunmamaktadır ve süsleme oldukça azdır. Camilerin orta Sahınları yan sahnınlardan daha geniş ve daha yüksek inşa edilmiştir. Geçmişten beri şehrin sosyal hayatında etkin rolü olan cami günümüzde de bu etkileşimini devam ettirmektedir. Caminin tarihi ve mimari dokusunun korunarak gelecek nesillere aktarılması gerekmektedir.

9. KAYNAKÇA

- Acun. H. (2005). Bozok Sancağı'nda (Yozgat İli) Türk Mimarisi. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, S.302-303.
- Acun. H. (1981). Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları, Vakıflar Dergisi, XIII, 641-642, 677-678, 709.
- Ergin, A. S: (1994) Vakıflar ve Yozgat'ta Tarihi Vakıf Camileri, Ankara 1994, 69-70.
- Duygu, S. (1953). Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları, İstanbul, 33.

BÖLÜM XII

AMASYA BİMARHANESİ TAÇ KAPISI

Ezgi BAKİOĞLU¹

¹ Bozok Üniv., Fen-Ed. Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğrencisi, 66100/Yozgat, E-mail: ezgibakioglu@gmail.com, Orcid ID:0000-0003-1711-4517

1. GİRİŞ

Amasya Bimarhane'sini seçme sebebim Anadolu Selçuklu Süsleme programında yapılan taç kapısı ve medrese tipolojine sahip bir Bimarhane olmasıdır. Anadolu Selçuklu Mimarisi kapsamında inşa edilen Amasya Bimarhane'si günümüze kadar tahrip olmadan ulaşmıştır. Ama yapının taç kapsın da bulunan süslemelerin bir kısmı tam olarak günümüze kadar gelememiştir. Yapı günümüzde Tıp Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Amasya Bimarhane'si çok az yerli bilim adamları ve akademisyenler tarafından incelenmiştir. Yapı daha önceki çalışmalarda detaylı bir şekilde ele alınmış olup, araştırdığımız tüm kaynaklarda cepheleri tamamıyla ve süsleme programını detaylı bir şekilde anlatan kaynağa rastlamış bulunmaktayız. Bu yüzden bu ödev de cephelerin ve süsleme programının detaylı anlatımına da yer vermekteyiz. Bu yapıdaki çalışmamda yararlandığım en önemli kaynak ise Aslı Yalçinkaya'nın "Anadolu Türk Mimarisi'nde 12- 14. yüzyıllar Arasında Tarihlenen Cami, Medrese, Şifahane ve Türbe Yapılarındaki Taş Üzerine Yapılmış İnsan Figürlü Bezemeleri" Yüksek Lisans Tezi olmuştur.

Bu çalışma kapsamında öncelikle konu belirlenmiştir. Daha sonra hem internet ortamından hem de kütüphanelerde bulunan eserler detaylıca araştırılmıştır. Kaynak tarama işlemi bittikten sonra yapı tüm detaylarıyla birlikte fotoğraflar belgelenmiştir. Bu çalışmalar sonucunda ise; Birinci Ana başlık olan Giriş kısmında bilgilendirme yapılmıştır. İkinci ana başlıkta; "Amasya Bimarhane'si" kısmında yapının tarihçesi ile ilgili kısa bir bilgilendirme yazısı bulunmaktadır. Üçüncü ana başlıkta; "Mimarî Tanıtım" bölümü yer almaktadır. Dördüncü ana başlıkta; "Taç Kapı" bölümü bulunmaktadır. Beşinci ana başlıkta; "Değerlendirme ve Karşılaştırma" bölümüne yer verilmiştir. Altıncı ana başlıkta; "Sonuç" bölümü vardır. Yedinci ana başlıkta; "Kaynakça" bölümüne yer verilmiştir.

2. AMASYA BİMARHANESİ

2. 1. Tarihçesi

Yapı Yeşil Irmak'a paralel uzanan cadde kenarında bulunmaktadır². Yapının taç kapısında yer alan kitabesinde İlhanlı hükümdarı Olcaytu Hüdebende'nin Hanımı Yıldız Hatun'un kölelerinden Anber bin Abdullah tarafından H.708/M.1308-1309 yüzyıllarında yaptırıldığı yazmaktadır³. Yapı Darüşşifa olarak inşa ettirilmiş olup; aynı zamanda tıp medresesi olarak da

² Amasya Darüşşifası (B.T.) İslam Ansiklopedisi. Erişim Tarihi: 12.04.2021. Erişim Adresi: <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Amasya-Darussifasi>.

³ Özcan Balkır, B., (2020). Anadolu Selçuklu Mimarisi Notları.

kullanıldığı düşünülmektedir. Bunun yanında hapisane olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Yapının günümüze kadar ulaşamayan vakfiyesinde ise 712’de yeniden düzenlendiği öğrenilmiştir.⁴

Fotoğraf 1- Amasya Bimarhane'si (Özcan Balkır'ın arşivinden)

3. MİMARİ TANITIM

3. 1. Plan

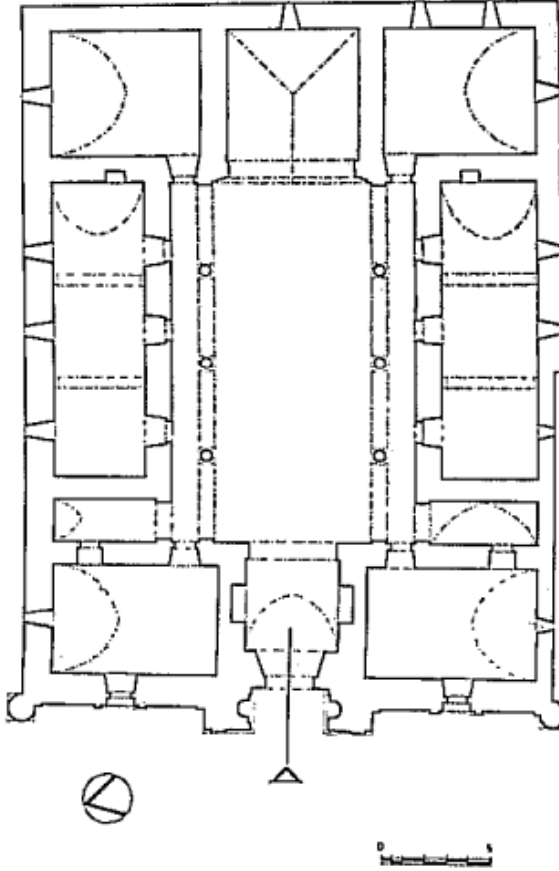
Yapı, doğu ve batı yönünde uzunlamasına dikdörtgen planlı, iki eyvanlı (ana ve giriş), revaklı, açık avlulu medrese plan şemasındadır.⁵

Kapı açıklığından kare planlı, sivri kemerli beşik tonozla örtülü giriş eyvanına geçilmektedir. Giriş eyvanının iki yanında birer adet sivri kemerli beşik tonozla örtülü, dikdörtgen mekanlar bulunmaktadır. Bu mekanların güneyindekinin, güney cephesinde ve kuzeyindekinin kuzey cephesinde birer pencere açıklığı bırakılmış olup, güneyindeki yer alan mekândan bir kapı açıklığı aracılığıyla dikdörtgen planlı, sivri kemerli beşik tonozla örtülü ve kuzeyindeki yer alan mekândan bir kapı açıklığı aracılığıyla dikdörtgen planlı, sivri kemerli beşik tonozla örtülü mekâna geçilmektedir. Giriş eyvanının tam karşısında ise manastır tonozu ile örtülmüş ana eyvan bulunmakta olup, ana eyvanın doğu cephesine bir adet pencere açıklığı bırakılmıştır. Ana eyvanın iki yanında ise kışlık dersane olarak kullanılabilen, sivri kemerli beşik tonozla örtülü, büyük mekanlar bulunmaktadır. Bu mekanların güneyindekinin, doğu cephesine ikişer, güney cephesinde birer ve kuzeyindekinin kuzey cephesinde

⁴ Bimarhane Darüşşifa (B.T.) Amasya İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü. Erişim Tarihi: 12.04.2021. Erişim Adresi: <https://Amasya.Ktb.Gov.Tr/Tr-59539/Bimarhane-Darussifa.Html>.

⁵Yalçınkaya, 2007, 128.

birer adet pencere açıklığı bırakılmıştır. Giriş ve ana eyvanın tam ortasında kalan mekân ise açık ve iki yandan revaklı avludur. Avlunun revakları sütunlarla taşınmakta olup, taştan düz tavanla örtülüdürler. Avlunun iki yanında ve beşik tonoz örtülü, dikdörtgen planlı öğrenci koğuşları bulunmaktadır. Öğrenci koğuşlarına kapı açıklıkları ile girilmekte olup, kuzey ve güney cephelerine üçer adet pencere açıklığı bırakılmıştır.

Çizim 1- Mimari plan çizimi (Yalçinkaya'nın arşivinden)

3. 2. Malzeme Teknik

Selçuklu geleneğinde başarılı bir taş işçiliğine sahip olan yapının batı cephesi düzgün kesme taş ile doğu, güney ve kuzey cepheleri ise kabayon taş ile inşa edilmiştir.

3. 3. Cepheler

Yapının batı cephesinde basık kemerli kapı açıklığı olan taç kapı bulunmaktadır. Taç kapının iki yanında ise batı cephesine orantılı olacak bir

şekilde yerleştirilmiş pencereler görülmekte olup, bu pencereler süsleme açısından zengin bir süslemeye sahiptir.⁶ Batı cephenin kuzeybatısının ve güneybatısının köşelerine silindirik köşe kuleleri yerleştirilmiştir.

Fotoğraf 2- Batı cephesi⁷

Fotoğraf 3- Batı cephesi penceresi (Özcan Balkır'ın arşivinden)

⁶ İnan Ocak, Z. Ve Tanyeli, G. (2019). Amasya Bimarhane'sinin Tamamlanamayan Taç Kapısı. *Metu Jfa*, 36(2), 221-246. Doi: 10.4305/Metu.Jfa.2019.2.4.

⁷ Anadolu'nun Müzikle Tedavi Yapılan İlk Hastanesi (B.T.) Sözcü. Erişim Tarihi:04.12.2021. Erişim Adresi: https://www.sozcu.com.tr/hayatim/seyahat/anadolunun-muzikle-tedavi-yapilan-ilk-hastanesi/?_Szc_Galeri=1?Utm_Source=Dahafazla_Haber&Utm_Medium=Free&Utm_Campaign=Dahafazlahaber.

Doğu, kuzey ve güney cephelerinde yapıyı dıştan destekleyen dikdörtgen kesitli payandalar, çörtlenler, mazgal pencereler ve pencereler bulunmaktadır.

Fotoğraf 4- Doğu ve kuzey cephe (Özcan Balkır'ın arşivinden)

Fotoğraf 5- Batı ve güney cephe (Özcan Balkır'ın arşivinden)

3. 4. İç Mekân

Yapıya batı cephesinde bulunan basık kemerli giriş kapısından, bitkisel bezemeli konsollara oturan giriş eyvanına geçilmektedir. ⁸ Giriş eyvanının kuzey ve güney bölümlerinde bulunan dikdörtgen planlı mekanlara ise sivri kemerli açıklıklardan girilmektedir.

⁸ Yalçınkaya, 2007, 135.

Fotoğraf 6- Giriş eyvanı (Özcan Balkır'ın arşivinden)

Giriş eyvanından geçilerek girilen üçer sütun doğu-batı ekseninde simetrik olarak yerleştirilmesiyle oluşan iki yandan revak düzeninin olduğu avluya görülmektedir. Bu revaklı düzenin gerisinde ise birer basamak çıkılarak, basık kemerli girişleri olan öğrenci koğuşlarına geçilmektedir Yapının doğusunda yer alan ana eyvan küçük tutulmuş olup, konsollara oturtulmuştur.

Sütun başlıklarının bazıları devşirme olup, bazıları ise yapı için özel olarak yapılan mukarnaslı başlıklardır.

Fotoğraf 7- Revaklı avlu ve ana eyvan⁹

⁹Flickr (B.T.). Erişim Tarihi:05.12.2021. Erişim Adresi: <https://www.flickr.com/photos/Sinandogan/12032730034/in/photostream/>.

Fotoğraf 8- Sütun başlıkları (Özcan Balkır'ın arşivinden)

Fotoğraf 9- Koğuş ya da öğrenci hücreleri (Özcan Balkır'ın arşivinden)

4. TAÇ KAPI

4. 1. Süsleme Programı

Portali çerçeveleyen şeritlerden dıştan ikinci enli-bordürde, kıvrımlı dallarla ile rumi motiflerden oluşan bir süsleme ile çevrelenmiş olup, bu çerçeve içine merkezdeki dokulu bir palmetin taç ve çanak yaprağından çıkan

kıvrım dallar ve palmetin altından çıkan iki kola ayrılan kıvrım dallar ile iç içe geçmiş birer rumi motifi görülmektedir. İki rumi yaprağı ortadaki palmetin iki yanında üste kadar devam ederken üstten gelen rumilerin yönü aşağıya doğru olup altta ve üstte birer ruminin arasına yerleştirilen palmetle son bulan kompozisyonda, üstteki tacın yönü yukarı doğruyken, alttaki aşağıya doğru bakmaktadır. Bu kompozisyon üçlü bir şekilde, kıvrım dallarla birbirleri içinde geçerek birer rumi yaprağıyla son ve birbirine bağlanmakta olup altta ve üstte iç içe geçen bir çerçeve içinde yer alarak bütün bordür boyunca devam etmektedir. Ancak günümüzde portalın üstteki yatay kolu tahrip olduğundan bu bordürün yapıyı üç yönden kuşatıp, kuşatmadığı bilinmemektedir. Ama bordür süslemeleri dikey bir şekilde yerleştirildiği yüzden yatay kolda devam ettiği kanısı uyarılmaktadır.¹⁰

Fotoğraf 10- Amasya Bimarhane'si portalı (Özcan Balkır'ın arşivinden)

Portal üzerindeki süsleme şeritlerinden en dışındaki, iç bükey bordürün kapı yönünde atlamalı olarak oyulmuş üç dilimli ve tek dilimli üçgenlerden

¹⁰Yalçınkaya, 2007, 138-139.

oluşan bir friz bulunmaktadır. Üç dilimli üçgenlerin kollarında palmetler yer almaktadır. Tek dilimli üçgenin kollarında ise rumilere yer verilmiştir.¹¹

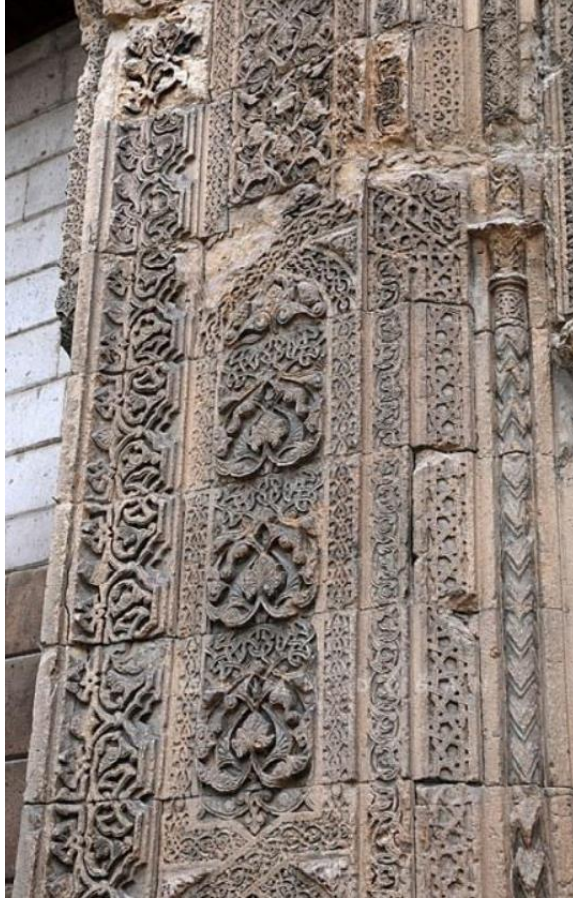

Fotoğraf 11- Portalı çevreleyen şeritler (Özcan Balkır'ın arşivinden)

Portalin iki yanındaki kanatlarında yer alan zikzak yivli sütuncelerin başlıkları, kaideleri ve sütun bilezikleri tahrip olduğundan süslemeler tam olarak tespit edilememiştir. Ama bu tahrip olan yerlerde kalan izlerden fikirler yürütülmektedir.¹²

¹¹Yalçinkaya, 2007, 139-140.

¹²Yalçinkaya, 2007, 139-140.

Fotoğraf 12- Yan kanatlarda bulunan sütunceler (Özcan Balkır'ın arşivinden).

Portalın iki yanındaki sütuncelerin, sütun başlıkları palmet, rumi ve kıvrık dallardan oluşan bir süsleme görülmektedir. Palmet ve rumilerin yan yaprakları dilimli ve oldukça belirgindir. Sütuncelerin gövdeleri ok motiflerinden oluşan geometrik bezemeli, sütun bilezikleri ise halat örgü biçiminde süslenmiştir.¹³

¹³ Önkol Ertunç, 2016, 114-131.

Fotoğraf 13- Yanlarda bulunan sütunceler (Özcan Balkır'ın arşivinden)

Dokuz sıra dilimli mukarnas dolgulu kavsaranın en alt sırasında mukarnas konsollar arasına yerleştirilen kartuşlarda; merkezdeki palmetin çanak bölümünden çıkan kıvrım dallar köşelere doğru genişleyerek birer rumi yaprağıyla sonlanmış olup, çanak bölümünün altından başlayan çift yöne uzayan kıvrım dallar palmetin yan yapraklarının dışından devam ederek kartuşun köşelerinde aşağıya doğru giden birer rumi ile sonlanmaktadır. Kavsara boyunca devam eden tek satırlık dikdörtgen kitabe panosunun etrafını çevreleyen çerçeve; kıvrım dal ve rumilerden oluşan bir süsleme ile bezenmiştir. Mukarnaslı kavsaranın iki yanında da iki adet kabara bulunmaktadır. Mukarnaslı kavsarayı çevreleyen portal kemerinde palmet sıraları yer almaktadır.¹⁴

Fotoğraf 14- Mukarnaslı kavsarası (Özcan Balkır'ın arşivinden)

¹⁴Yalçınkaya, 2007, 141-142.

Portal kavсарasının yan yüzeylerinde yer alan yarım altıgen biçimli mihrabiyelerin iki yanındaki birer ince burma sütuncenin kübik kaideleri ile yelpaze dilimli çifte sütun başlıkları görülmektedir. Mihrabiye kavсарasının köşelerine rumiler farklı yönlerde yerleştirilmiş olup, dairesel kıvrım dalların birleştirilmesiyle oluşan kompozisyonun köşeleri ise palmetler yardımı ile süslenmiştir. Mihrabiye nişlerinin üzerinde ise tek satırlık bir kitabe bulunmaktadır.¹⁵

Fotoğraf 15- Yan nişlerdeki mihrabiyeleri (Özcan Balkır'ın arşivinden)

Giriş kapısı geçmeli taşlardan oluşan basık bir kemere sahiptir. Giriş kapısından siyah ve beyaz renkli taş uygulaması görülmektedir.

Fotoğraf 16- Giriş kapısı ya da açıklığı (Özcan Balkır'ın arşivinden)

¹⁵Yalçınkaya, 2007, 142-143.

Basık kemerli giriş kapısının kilit taşına yerleştirilmiş bir insan figürü görülmektedir. Arkası dönük, oturur pozisyonda görülen figürün ayakları, dizlerine doğru kıvrılan kolları, kıyafetinin kıvrımları sırtı ve başı belirgindir. Ayaklarında kelepçeyi anımsatan birer halka ile figürün kuzey tarafında ayaklarının yanında iki sıra zincir motifi işlenmiştir. Bu haliyle bir mahkûmu veya köleyi hatırlatmaktadır.¹⁶

Fotoğraf 17- Giriş kapısının kilit taşında yer alan insan figürü (Özcan Balkır'ın arşivinden)

Basık kemerli giriş kapısının köşelerine yerleştirilmiş kompozisyon; merkezde bir palmetle, yanlarda kıvrım dalların birer rumi yaprağıyla sonlanmasında meydana gelen kompozisyonun aşağıya dönük tarafı üstüne oranla daha küçük olarak yapılmış yanlara ise rumi motifleriyle, ortaya yerleştirilen bir palmet motifi ile bitkisel kompozisyon oluşturulmuştur.¹⁷

Fotoğraf 18- Giriş kapısının yanlarında bulunan bitkisel motifler (Özcan Balkır'ın arşivinden)

¹⁶Yalçinkaya, 2007, 143-144.

¹⁷Yalçinkaya, 2007, 143-144.

5. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

5. 1. Taç Kapı Süsleme Programı

5. 1. 1. Karaman Hatuniye Medresesi

Karamanoğlu Alaeddin Bey'in hanımı, Nefise Sultan tarafından yaptırılmıştır. Girişin hemen üzerindeki kitabesinde H.783/ M.1381- 1382 tarihinde Sultan Melek Hatun binti Murad bin Orhan bin Osman tarafından inşa ettirildiğini bilinmektedir. İki eyvanlı (ana ve giriş), tek katlı, revaklı ve açık avluludur.¹⁸

Benzerlikleri; Selçuklu üslubunda başarılı bir taş işçiliğine sahip olması. Bitkisel ve geometrik motiflerle süslü taç kapının basık kemerinin kilit ve üzengi taşları üzerinde birer motif görülmesidir.¹⁹ Yan nişlere ve sütüncelere sahip olmasıdır.

Farklılıkları; Karaman Hatuniye Medresenin süslemesinde çini mozaik uygulamasının görülmesidir. Motiflerinin Amasya Bimarhane'sine göre daha çok göze çarpan ve dolgulu olmasıdır.

Fotoğraf 19- Karaman Hatuniye Medresesi Taç Kapısı (Özcan Balkır'ın arşivinden)

¹⁸ Özcan Balkır, B., (2020). Anadolu Selçuklu Mimarisi Notları.

¹⁹ Özcan Balkır, B., (2020). Anadolu Selçuklu Mimarisi Notları.

5. 1. 1. 2. Eğirdir Dündar Bey Medresesi

Medrese, Isparta'nın Eğirdir İlçesi'nde yer almaktadır. Eğirdir'deki Hızır Bey Camisi'nin karşısında yer alan yapı, şehir surlarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Ana eyvan kemeri üzerinde yer alan inşa kitabesine göre H. 701/ M. 1301-1302 yılında Hamitoğulları'ndan Dündar Bey tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Üç yönden revaklı, açık avlulu ve iki eyvanlıdır.²⁰

Benzerlikleri; Taç kapısı ve içindeki taş işçiliği ile Selçuklu geleneğinden olması. Yan nişlere ve sütüncelere yer verilmesidir.

Farklılıkları; Eğirdir Dündar Bey Medresesinde ağırlıklı detaylı bir geometrik süslemeye ve mukarnaslı kavsaranın yanlarında birden çok fazla kabaraları bulunmasıdır.

Fotoğraf 20- Eğirdir Dündar Bey Medresesi Taç Kapısı (Özcan Balkır'ın arşivinden)

5. 1. 1. 3. Aksaray Zincirli (Zinciriye) Medresesi

14.yy. ilk yarısının sonlarına doğru inşa edildiği düşünülür. Plan şemasıyla Anadolu Selçuklu mimarisini takip etmektedir. Düzgün kesme taşla inşa edilmiştir. Planda ve revak örtülerinde birtakım özellikleri bulunmaktadır. Yapıyı plan ve süsleme özellikleriyle ele alırsak yapının 14.yy. ilk yarısına

²⁰ Özcan Balkır, B., (2020). Anadolu Selçuklu Mimarisi Notları.

tarihlenmesi mümkündür. Yapıyı plan ve süsleme özellikleriyle ele alırsak yapının 14.yy. ilk yarısına tarihlenmesi mümkündür.²¹

Benzerlik; Taç kapıda bitkisel, geometrik süslemeler ve yazı şeritlerinin bulunması ve kavsara kuşatma kemerinde ayet kitabesi görülmesi. Yan nişlere ve sütüncelere yer verilmesidir.

Farklılıkları; Amasya Bimarhane'sine göre çok ince detaylı süslenmiştir. Ama Amasya Bimarhane'sinde ki gibi belirgin ve bitkisel süslemeleri fazla yoktur.

Fotoğraf 21- Aksaray Zincirli (Zinciriye) Medresesi Taç Kapısı (Özcan Balkır'ın arşivinden).

6. SONUÇ

Amasya Bimarhanesi İlhanlı hükümdarı Olcaytu Hüdabende'nin Hanımı Yıldız Hatun'un kölelerinden Anber bin Abdullah tarafından H.708/M.1308-1309 yüzyıllarında Amasya'da yaptırılmış olup o dönemlerde hem eğitim hem de insanların tedavileri için kullanılan bir yapı olmuştur. Amasya Bimarhane'sinin planı ise doğu ve batı yönünde uzunlamasına dikdörtgen planlı, iki eyvanlı (ana ve giriş), revaklı, açık avlulu medrese plan şemasındadır. Ama yapının en önemli özelliği ise Taç kapısında yer alan Selçuklu geleneğine ait süslemeleri ve geometrik şekilleridir.

Taç kapı süslemeleri Anadolu Selçuklu süsleme geleneği altında yapılan detaylı ve zarif süslemelerdir. Yine bu süsleme geleneği altında yapılan yapılar; camiler, medreseler, türbeler, kervansaraylar ve hamamlar yer almaktadır. Ama bu yapıları ait süslemelerin bazıları günümüze kadar ulaşmamıştır. Ama

²¹ Özcan Balkır, B., (2020). Anadolu Selçuklu Mimarisi Notları.

Amasya Bimarhanesinin taç kapısında bulunan süslemeler günümüze ulaşmış olup bu süslemeler ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş ve her ayrıntı dantel gibi işlemiştir.

Amasya Bimarhane'sinin taç kapısı restorasyondan geçmiş olup günümüze sadece taç kapının iki yanında bulunan süslemeler ulaşmıştır. Bu süslemeler ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş ve her ayrıntı dantel gibi işlenmiştir.

Bu süslemeler şu şekildedir; iç içe geçmiş kıvrım dallar, rumiler, palmetler, yıldız ve ok motifleri, çiçek demeti şeklindeki bitkisel motifler, bitkisel ve geometrik motifler, kabaralar ve insan figürleri görülmektedir.

Yapı şu an ayakta ve günümüzde insanların turistik amaç için kullandığı bir tıp müzesidir.

7. KAYNAKÇA

- Yalçınkaya, A. (2007). Anadolu Türk Mimarisin 'de 12-14 Yüzyıllar Arasında Tarihlenen Cami, Medrese, Şifahane ve Türbe Yapılarındaki Taş Üzerine Yapılmış İnsan Figürlü Bezemeleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Özcan Balkır, B., (2020). Anadolu Selçuklu Mimarisi Notları.
- Bimarhane (Darüşşifa) (b.t.) Amasya İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü. Erişim tarihi: 12.04.2021. Erişim adresi: <https://amasya.ktb.gov.tr/TR-59539/bimarhane-darussifa.html>.
- Amasya Darüşşifası (b.t.) İslam Ansiklopedisi. Erişim tarihi: 12.04.2021. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/amasya-darussifasi>.
- Anadolu'nun müzikle tedavi yapılan ilk hastanesi (b.t.) Sözcü. Erişim tarihi:04.12.2021. Erişim adresi: https://www.sozcü.com.tr/hayatim/seyahat/anadolunun-muzikle-tedavi-yapilan-ilk-hastanesi/?_szc_galeri=1?utm_source=dahafazla_haber&utm_medium=free&utm_campaign=dahafazlahaberç.
- Flickr (b.t.). Erişim tarihi:05.12.2021. Erişim adresi: <https://www.flickr.com/photos/sinandogan/12032730034/in/photostream/>
- İnan Ocak, Z. ve Tanyeli, G. (2019). Amasya Bimarhane'sinin Tamamlanamayan Taç Kapısı. Metu Jfa, 36(2), 221-246. doi: 10.4305/METU.JFA.2019.2.4.
- Önkol Ertunç, Ç. (2016). Anadolu Selçuklu Dönemi Taç Kapıları Süsleme Şeritlerinde Tezyinat. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3(5), 114-131.

BÖLÜM XIII

AYASOFYA'DA YER ALAN İSA KONULU MOZAIKLER

Demet DEMİRHAN¹

¹ Bozok Üniv., Fen-Ed. Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğrencisi, 66100/Yozgat, demetdemirhan@icloud.com, ORCID ID: 0000-0001-8634-133X

I. GİRİŞ

Ayasofya hem Bizans dönemi yapıları arasında hem de Osmanlı'nın Konstantinopolis'i fethi ile Anadolu topraklarında her zaman benzersiz bir yere sahip olmuştur. İlk inşasından günümüze kadar üç evreden oluşan yapı, günümüz halinde son evresini oluşturmaktadır. Oldukça anıtsal olan yapı mimarideki benzersizliğinin yanı sıra süsleme özellikleri bakımından da önemli bir yere sahiptir. Bilindiği üzere yapının süslemeleri iki ayrı dönem olarak incelenmiş, ikonaklazma öncesi ve sonrası olarak ayrılmıştır. İkonaklazma öncesinde tasvir yasağının sonucu olarak figürlü süslemeler görülmezken, ikonaklazma sonrasında figürlü mozaiklere rastlanmaktadır. Figürlü süslemelerden önce ise yoğunluklu olarak geometrik ve bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Özellikle Thomas Whitemore tarafından alınan izinler sonrasında yürütülen çalışmalar ile gün yüzüne çıkarılan figürlü mozaikler ve bu mozaiklerin tarihlendirilmesi, temizlenmesi, sağlamlık durumları gibi etkenler göz önünde bulundurularak yapılan bilimsel çalışmalar neticesinde detaylı bir şekilde raporlanmıştır. Özellikle bu değerli mozaik örneklerinin gün yüzüne çıkarılması ve fetihten sonra figürlü mozaiklerin tahrip edildiği gibi genelleşmiş bir önyargıyı yaptığı bilimsel çalışmalar ile yıkmıştır. Ayrıca Ayasofya'da yer alan figürlü mozaiklerin insanlar tarafından kasti bir şekilde tahribata uğratılmadığını, aksine figürlü mozaiklerin korunduğunu raporlamıştır. Bunun yanı sıra tahribat yaşanan mozaiklerde de doğa olayları neticesinde bozulmalar yaşandığını raporuna eklemiştir. Çalışmamızın asıl konusu ise Ayasofya'da yer alan, İsa konulu mozaiklerin incelenip tarihsel değerlendirmelerine ve ikonografik çözümlemelerine akademik kaynaklardan ulaşılarak detaylı bir araştırma yapılması oluşturmaktadır. Yapı 08.06.2021 tarihinde yerinde ziyaret edilerek ulaşılabilen mozaik örnekleri fotoğraflanmıştır. Yapının galeri katında yer alan figürlü mozaik örneklerinin fotoğraf çekimleri ise galeri katı için gerekli izin belgelerinin bulunmaması sebebiyle gerçekleştirilememiştir.

II. BÖLÜM: AYASOFYA'NIN TARİHÇESİ HAKKINDA KISA BİLGİ

2.1. Ayasofya Evrelerinin Tarihsel Süreçleri

İstanbul'un Sultanahmet Meydan'ında bulunan Ayasofya'nın günümüze ulaşmış hali yapı evrelerinin üçüncüsünü oluşturmaktadır. Megale Ekklesia (Büyük Kilise) adıyla anılan ve ilk evresi olarak bilinen yapı 4.yüzyılda ahşap çatılı, bazilikal planlı basit bir yapı olarak inşa edilmiştir. 15 Şubat 360'ta açılan ilk evresi 20 Haziran 404'te patrik Ioannes Kyhrosostomos döneminde çıkan bir ayaklanma sonucu yaşanan yangın ile harap olmuştur. Yapının ikinci evresi Arkadios tarafından inşa edilmiş ve II. Theodosius tarafından 10 Ekim 415'te tekrar açılmıştır. Fakat bu evresi de I. Iustinianos' a karşı çıkan ayaklanma sonrasında yıkılmıştır. İmparator Justinianus ise gücünü göstermek için Batı

Anadolulu Trallesli Anthemios ve Miletoslu İsidoros'a ilk iki evreden daha büyük bir yapı inşa ettirmiştir ve 27 Aralık 537 yılında büyük bir törenle açılışı yapılmıştır. Günümüz Ayasofya'sının planı, kendinden önce yapılan hiçbir plana benzememekle birlikte kendi evreleri içerisinde de benzersiz bir plana sahiptir (Fotoğraf: 1) (Şimşek, 2015: 3).

III. BÖLÜM: MOZAİK KELİME ANLAMI, TEKNİKLERİ VE KULLANILAN BÖLÜMLER

3.1. Mozaik Kelime Anlamı

Eski Yunanca 'da abakiskoi, Latince'de abaculi, tessera ya da tessellae adıyla bilinen mozaik için Osmanlılar fuseyfis sözcüğünü kullanmıştır. Geniş anlamda mozaik, değişik renkte bir ya da birkaç malzemenin küçük parçalarını yan yana getirerek oluşturulan düzenleme tekniğinin adıdır. Kullanılan malzeme cam, seramik, ahşap taş parçaları olabileceği gibi kâğıt ya da kumaş parçaları da olabilir. Dar anlamda ise, küçük renkli cam ve taş parçalarının harç içine gömülmesiyle oluşan döşeme, duvar ve örtü betimlemelerine denir (Çokhamur, 2012: 3).

3.2. Mozaik Teknikleri Nelerdir?

Günümüzde iç cephe ve dış cephe süslemesi olarak kullanılan mozaığın yapım teknikleri neolitik döneme kadar gitmektedir. Zaman içerisinde gelişim gösteren mozaik yapım tekniklerinin Roma ve Bizans sanatında uygulananları günümüze kadar gelmiştir. Mozaik; tekniklerine, niteliklerine ve uygulanan yöntemlerine göre türlere ayrılmıştır. Bu teknikler ise: Opus Sectile, Opus Vermiculatum, Opus Tessellatum, Opus Alexandrinum, Opus Musivum, Opus Scutulatum, Opus Segmentatum, Opus Signinum olarak sekiz ayrı başlıktan oluşur (Çokhamur, 2012: 5-8).

3.3. Kullanılan Bölümler

Mozaik sanatı, figürlü süsleme içermesi ya da sadece bitkisel ve geometrik süslemeler içermesi bakımından uzun yıllar kullanılan bir süsleme yöntemidir. Yer döşemesi, duvarlarda, kemerlerde, örtü yüzeylerinde ya da kapı alınlıklarında figürlü ya da figür içermeyen geometrik, bitkisel süsleme örneklerine rastlanmaktadır. Ayasofya'da kullanılan duvar mozaik tekniğine dair net bilgiler edinememiş olmakla birlikte, yaptığımız araştırmalar doğrultusunda küçük küp şeklindeki tessera parçacıklarının yan yana getirilmesiyle oluşturulan yüzey bezemeciliğinin Opus Tessellatuma benzer nitelikte olduğunu görmekteyiz. Bu sebeple de Ayasofya duvar mozaiklerinde Opus Tessellatum kullanılmış dememiz mümkün olacaktır. Ayasofya'da uygulandığını düşündüğüm bu mozaik türünün kemer, iç narteks, tonoz ve duvarların üst kısımlarında kullanıldığı görülmektedir.

IV. BÖLÜM: AYASOFYA' DA İKONAKLAZMA ÖNCESİ VE SONRASI MOZAİK ÖRNEKLERİ

4.1. Ayasofya'da Yer Alan İkonaklazma Öncesi Mozaik Örnekleri

Yapının ilk yapıldığı evrelerde yani Iustinianus dönemini kapsayan bu dönemde insan figürlü mozaiklere rastlanıldığına dair kesin bir bilgi yoktur. Yapılan araştırmalar sonucunda, eğer figürlü mozaik varsa bile ikonaklazma savunucuları tarafından kapatılmış olabilir. Bizans ise altın zeminin daha etkili olacağını peşin olarak kabul etmiştir. Bu bakımdan Bizans mozaiği, parlak, ışıklı, soyut ve kutsal bir dünya yaratmıştı (Turani, 1992: 212). Bu sebepler göz önüne alındığında ise altın yaldız renginde düz bir zemin oluşturacak şekilde tonoz, kemer veya örtüler kapatılmıştır. Bir başka görüş ise yapının mimari boyutları, 6 yıl gibi kısa bir sürede inşa edilmiş olması da figürlü mozaik yapımına zaman olmayacağı yönünde belirtilmiştir. İç narteks ikonaklazma öncesi süsleme örneklerinde figürlü mozaikler yerine büyük haç örnekleri, bitkisel veya geometrik olarak yapılmış mozaik süslemelere rastlanmaktadır (Fotoğraf 2-3-4-5-6-7). Var olan mozaikler üzerinde yapılan çalışmalarda ise figürlü mozaiklerin yapımına 842'den sonra başlanmış olacağı yönündedir.

4.2. Ayasofya'da Yer Alan İkonaklazma Sonrası Mozaik Örnekleri

Figürlü mozaik yapımına izin verilmeyen ikonaklazma döneminden sonra 843 yılında imparatoriçe Theodora tarafından tasvir kırıclık kaldırılmıştır. İlk figürlü mozaikler ikonaklazma dönem sonrasına yani 9. yüzyıla tarihlendirilmiş olsa bile bazı araştırmacılar ikonaklazma öncesi sadece papazların güney rampada yer alan odalarında birkaç aziz büstlerine ve İsa mozaiklerine rastladıklarını kesin bir bilgi olmamakla birlikte aktarmışlardır. Ayasofya mozaik araştırma öncüsü olan Thomas Whittemore tarafından yapılan bilimsel araştırmalar ışığında yapıda yer alan figürlü mozaikleri ikonaklast dönem sonrasına tarihlendirmiş ve bu mozaiklerin yapıdaki dağılımlarını açıklığa kavuşturmuştur (Akgündüz, Baş, & Öztürk, 2005: 197).

Bizans Enstitüsü namına hareket eden Amerikalı Thomas Whittemore, Ayasofya mozaiklerini araştırma ve gün yüzüne çıkarma iznini 1931 Haziranı'nda almıştır. Hemen çalışmalara başlamış, 1932 Nisanı'na kadar temizlenecek sahayı incelemiş, İtalya'dan getirilen Gregorini ve Benvenuto adındaki mozaik ustalarının tavsiyeleri doğrultusunda temizleme çalışmalarına başlamıştır. Thomas Whittemoro, bu mozaiklerin, açılış sırasıyla zemin katında sofa ve cenahları arasındaki kemerlerde; güneybatı dehlizinde, güney galeride, kuzey tympanon duvarının hücrelerinde bulduklarını söyler (Akgündüz vd., 2005: 204).

1847 yılında Sultan Abdülmecid emriyle tamirat işlerine Fossati kardeşler olarak anılan Gaspare ve Guiseppe Fossati kardeşler, 13 Temmuz

1849 yılına kadar yaptıkları çalışmalarda Ayasofya’da sıva ve badana altında kalmış tüm mozaikleri gün yüzüne çıkarmış ve sunulan raporla Osmanlı Devleti tarafından temizleme işlemlerine başlanmıştır. Sultan Abdülmecid, gün yüzüne çıkarılan ve temizlenen mozaiklerin açıkta kalmalarını istemiştir. Fossati kardeşler, yaptıkları çalışmalar sonucunda Ayasofya’da bulunan hiçbir mozaığın insan eli ile kasti olarak tahrip edilmediğini, sadece insan boyu hizasında kalan mozaiklerin üzerlerinin kapatıldığını, tahribat oluşan mozaiklerin ise yaşanan depremler sonucunda sıvalarının dökülmesiyle deforme olduklarını belirtmiştir. Thomas Whittemore Ayasofya’nın mozaiklerinin ortaya çıkarılması ve temizlenmesi açısından önemli çalışmalarda bulunmuş; zaman içerisinde mozaiklerin tahrip edilip edilmediğini açıklığa kavuşturmuştur.

Yedi yıllık çalışmalarımız boyunca, mozaiklerde hiçbir kasti tahribat ve yüzlerin zedelenmesi izine rastlamadık. Zelzeleler ve zaman, binayı mozaik resim sanatının birçok şaheserlerinden mahrum bırakılmıştır; fakat mevcut olanlar, Ayasofya’yı kullandıkları beş asır boyunca Türkler tarlasından daima muhafaza edilmiştir (Akgündüz vd., 2005: 205). Nitekim Thomas Whittemore, 1932 yılına kadar kapalı olan mozaiklerin gerçek durumunu Cumhuriyet devrindeki çalışmaları ile aydınlatmıştır.

4.2.1. İç Narteksin Güneybatı Girişinde Yer Alan Sunu Mozaïği

İç narteksin güneybatı girişindeki kapının kemer alınlığında yer alan ve sunu mozaïği olarak bilinen bu mozaik, altın yaldızlı bir zemin üzerinde Meryem ve kucağında Çocuk İsa, Meryem’in solunda Konstantinopolis’in kurucusu olan I. Konstantinos, sağında ise Iustinianos görkemli ve geometrik desenli kıyafetleriyle simetrik olacak şekilde yerleştirilmişlerdir (Fotoğraf: 8). Meryem’in baş hizasının sağ ve solunda kalacak şekilde birer madalyon içerisinde “Tanrı Anası” anlamına gelen “Mater” ve “Theou” kısaltmaları olan monogramları yer almaktadır. Meryem zeminde değerli taşlarla ve gümüş renginde mozaikle kaplanmış bir podest üzerinde yer almaktadır. Podestin ön düzlemde daha dar, geriye gidildikçe genişlediğini görmekteyiz. Bu uygulama ile ters bir perspektif yaratılmaya çalışılmıştır. Sırtlıksız bir taht üzerinde oturur vaziyette resmedilmiş olan Meryem Bizans sanatında daima görmeye alışık olduğumuz lacivert maphorion ile görülmektedir. Başında halesi ile resmedilen Meryem kucağında Çocuk İsa’yı tutmaktadır. Sanki Meryem’in sağ dizi daha yukarıya çekik, sol ayağı ise diğer ayağına göre biraz daha ileride olacak şekilde konumlandırılmıştır. Meryem (kendisine göre) sağ eliyle Çocuk İsa’nın sağ omzunu, sol eliyle ise sağ ayağını tutar vaziyette resmedilmiştir. Çocuk İsa ise beyaz ve altın sarısı renginde elbiseli, başında halesi ile resmedilmiştir. Aynı zamanda vücut olarak daha küçük ve çocuk gibi resmedilmişse de yüz hatları olarak yetişkin bir insan gibidir. Çocuk İsa sol elinde İncil tutmakta ve sağ eliyle de takdis işareti yapmaktadır. Meryem’in (kendisine göre) solunda yer

alan I. Konstantinos elinde kurucusu olduğu Konstantinapolis şehrinin surlu bir maketini Meryem'e sunar vaziyette resmedilirken I. Konstantinos'un tam arkasında yukarıdan aşağıya doğru Azizler arasında büyük Konstantinos (Akgündüz vd., 2005: 209) yazısı bulunmaktadır. Sağında ise elinde kurucusu olduğu Ayasofya'nın bir maketini Meryem'e sunar vaziyette Iustinianos yer almaktadır. Tam arkasında yer alan yazıda ise Şanlı İmparator Iustinianos (Akgündüz vd., 2005: 209) yazısı bulunmaktadır.

Semavi Eyice bu mozaikte Bizans Resim anlayışının hâkim olduğunu ve Hristiyan inanışında kutsal oluşun sembolünü de görmemizin mümkün olduğunu söylemektedir. Ayrıca Eyice, kompozisyonun merkezinde İsa'nın insan şeklinde gösterilmesinin Kutsal Kalam olduğunu söylemektedir (Akgündüz vd., 2005: 209; Eyice, 1951: 8).

4.2.2. İmparator Kapısının Kemer Alınlığında Yer Alan VI. Leon Mozaïği

Tüm bu çalışmalar sonucunda: Thomas Whittemore 1931 yılında temizleme ve takviye için izin almış, ilk olarak imparator kapısının kemer alınlığında yer alan VI. Leon mozaïğini gün yüzüne çıkarmış ve 886-912 tarihlerinde yapıldığını aktarmıştır (Fotoğraf: 9). Kemer alınlığına yerleştirilen mozaïğin kemer çevresinde geometrik süslemelere yer verilirken, arka fonu ise bir seviyeye kadar altın yaldız renginde mozaikle kaplanmıştır. Mozaïge merkez bir şekilde konumlandırılmış olan İsa başının etrafındaki ile oldukça süslü ve sırtlığı olan gösterişli bir taht üzerinde oturmaktadır. Beyaz bir hiton ve himotion ile giyimli olan dünyanın hâkimi, yani Pantokrator İsa'nın yüz hatlarında, bir antik ilahın yani Zeus'un ifadesi bulunmaktadır (Akgündüz vd., 2005: 207; Eyice, 1951: 7). Ayakları altın yaldız renginde bir podest üzerinde durmaktadır. İzleyiciye göre sol eliyle takdis işareti yaparken sağ elinde açık halde bulunan bir kodeks yer almaktadır. Kodeks üzerinde yer alan yazıda ise Barış sizinle olsun, ben dünyanın nuruyum (Akgündüz vd., 2005: 206) anlamına gelen bir yazı bulunmaktadır. İsa'nın sağında bir madalyon içerisinde Meryem, solunda ise yine bir madalyon içerisinde Ayasofya'nın koruyucusu olarak görülen Cebrail'in resimleri görülmektedir. İsa'nın sağında yere diz çökmüş secde eder gibi ve ellerini açmış halde yer alan figür ise İmparator VI. Leon olarak bilinmektedir. VI. Leon Doğu kiliselerinin hoş karşılamadığı birden fazla evlilik yapması ve evlilik dışı bir çocuğunun olmasından dolayı Patrik Mistik Nikolaos tarafından aforoz edilmiştir. Bu gelişmeler ışığında her ne kadar o dönemlerde bu mozaïğin varlığına dair kesin bir bilgi olmamasına rağmen İmparatorun yere diz çökmüş oluşu ve yüzünde bağışlanma gibi bir ifadenin bulunmasından dolayı İsa'ya yalvarış içinde olduğu görüşü hakimdir.

4.2.3. Apsis Yarım Kubbede Yer Alan Meryem ve Çocuk İsa Mozaïği

Ana mekâna geldiğimizde ise, ikonaklazmanın kaldırılması sonrasında ilk figüratif mozaik olarak bilinen ve Thomas Whittmore tarafından 1935-1938 yıllarında açılan Çocuk İsa ve Meryem mozaïğidir (Fotoğraf: 10) (Akgündüz vd., 2005: 210).

Meryem önceki örneklerden de bildiğimiz üzere lacivert maphorionu ile sırtlığı olmayan bir taht üzerinde, mindere oturur vaziyette görölmektedir. Oturduğu tahtın süslü ve değerli taşlarla işlendiğini görmekteyiz. Diğer mozaik örneklerinde gördüğümüz gibi Meryem'in ayaklarını üzerine koyduğu podestin bu örnekte yüzey olarak daha sade olduğunu, sadece köşelerine yerleştirilen değerli taşların olduğunu görmekteyiz (Fotoğraf: 11). Meryem'in bu mozaikte oturuğu, ayak konumları ve Çocuk İsa'yı tutuğu ile Güneybatı girişindeki kapı kemer alınlığında yer alan sunu mozaïğine benzemektedir. Altın renginde zemin üzerine yerleştirilen Meryem'in başında hale, omuzlarında ve alnında haçı andıran birer motif bulunmaktadır. Sağ eliyle Çocuk İsa'nın sağ omzunu tutarken, sol eli ise kendi sol dizinde olacak şekildedir. Çocuk İsa diğer örneklerde olduğu gibi vücut olarak küçük bir çocuk gibi fakat yüz hatları yetişkin bir insanı andırır şekildedir. İsa sol elinde İncil tutarken sağ eliyle takdis işareti yapmaktadır. Apsis yarım kubbesinde yer alan mozaïğin büyük ve iç bükey bir alana yapılması sebebiyle oldukça önemli bir örnek olduğu ve yapımının zor olabileceği üzerinde uzmanlar yorumlarda bulunmaktadır. Ana mekân kubbe içerisinde İkonaklast dönem öncesi veya sonrasında ki dönemlerde figürlü mozaik olup olmadığına dair yazılı belgelerde net bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat bazı yapılan araştırmalara göre, kubbenin içinde Pantokrator İsa mozaïğinin olduğu, üzerinin sıva ya da badana ile kapatıldığı veya oluşan depremlerde kubbenin yıkılmasıyla zarar görmüş olabileceği söylenmektedir. Fakat ilerleyen dönemlerde yapıyı koruyucu ve aynı zamanda İsa'yı temsil eden büyük bir haç işareti yapıldığı da söylenmektedir (Lafçı, t.y.: 8). Günümüzde yapı cami olarak kullanıldığı için ve İslam dininde ana ibadet mekanlarında figürlü süslemeler yasak olduğundan bu mozaik örneği, önüne perde sistemi getirilerek görsel temasın sağlanmaması amacıyla kapatılmıştır (Fotoğraf: 12-13).

4.3. Güney Galeri Katının Kuzey Duvarına Denk Gelen Mozaikler

Güney galeri katına geldiğimizde ise; bu bölümün kuzey duvarına denk gelen pencerenin sağ ve sol taraflarına yapının önemli mozaik örneklerinden olan Meryem, Çocuk İsa, İmparatoriçe İrine, II. Ioannis Komnenos ve İsa, İmparatoriçe Zoe ve İmparator IX. Konstantinos mozaikleri ile karşılaşmaktayız (Fotoğraf: 14).

4.3.1. Zoe Mozaïği

İlk olarak bahsi geçen pencerenin sol tarafına denk gelen ve “Zoe” mozaïği olarak anılmakta olan İsa, İmparatoriçe Zoe ve İmparator IX. Konstantinos mozaïği 11. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir (Fotoğraf: 15). İsa arkalıksız bir taht üzerinde mindere oturmuş vaziyette tasvir edilmiştir. İsa'nın başının iki yanında adının baş harfleriyle uygulanmış monogramları yer almaktadır. Tahtın değerli taşlarla süslendiğini görmekteyiz. İsa himation giyimli, başında haçlı bir hale ile ve sağ eliyle takdis işareti yaparken sol eliyle ise sol dizinden destek alarak tuttuğu değerli taşlarla süslenmiş, üzerinde haç işareti olan bir kodeks tutmaktadır. İsa'nın yüz hatları oldukça ince; sakalları hafif uzun saçları ise dalgalı gibi ve ortadan ikiye ayrılmış şekilde tasvir edilmiştir. İsa'nın sağında (izleyiciye göre sol) ise başında tacı ile İmparator IX. Konstantinos yer almaktadır. Bu figürün Konstantinos olduğunu başının hemen üzerinde yer alan Romalıların hükümdarı Konstantin Monomahos (Fotoğraf: 16) (Akgündüz vd., 2005: 214) yazı kuşağından anlamaktayız. Elinde apokombion (para kesesi) tutmaktadır ve hafif İsa'ya dönük vaziyettedir. Sakallı ve geometrik desenli bir elbisesi bulunan İmparator'un baş kısmının değiştirildiğine dair tartışmalı yorumlar yer almaktadır. İsa'nın solunda ise (izleyiciye göre sağ) İmparatoriçe Zoe yer almaktadır. Divitission ve loros'tan müteşekkil merasim elbisesi ile giyimli olan ve başında modiolos (taç) bulunan imparatoriçenin, VIII. Konstantin'in (1025-1028) kızı Zoe olduğunu başının üstündeki yazıdan öğreniyoruz (Fotoğraf: 17) (Akgündüz vd., 2005: 214). İmparatoriçenin de hafif İsa'ya dönük olduğunu görmekteyiz ve elinde bir kâğıt rulo tutmaktadır. Rulonun üzerinde yer alan yazı kuşağı Konstantinos'un başının hemen üzerinde yer alan yazı kuşağının aynısıdır. (Fotoğraf: 18) Bu rulo da ise Ayasofya'ya yapılan maddi yardımların ve sağlanan bağışların detaylı dokümanlarının yer aldığı araştırmacılar tarafından ortak bir görüş olarak kabul edilmiştir. Bu figüründe başının değiştirildiği konusu tartışmalıdır. İmparatoriçenin yer aldığı tarafın sağ alt kısımlarında ise mozaiklerde dökülme görülmektedir (Akgündüz vd., 2005: 215).

4.3.2. Komnenos Mozaïği

Bahsi geçen pencerenin sağ tarafına bakacak olursak Meryem, Çocuk İsa, İmparatoriçe İrine, II. Ioannis Komnenos mozaïği görülmektedir. Mozaik Whittemore tarafından 12. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir (Fotoğraf: 19). Merkezde Meryem lacivert maphorion ile ayakta durur vaziyette tasvir edilmiştir. Başında kutsallığını simgeleyen halesi bulunmaktadır ve Theotokos (Tanrı Anası) anlamında kullanılan monogramlarına yer verilmiştir. Kucağında ise Çocuk İsa yer almaktadır. İsa'nın başında haç biçimli halesi bulunmaktadır. Sağ eliyle takdis işareti yaparken sol elinde ise rulo tutmaktadır. İsa altın yıldız renginde bir kıyafetle ve yüzü yetişkin bir insan olarak betimlenmiştir. Meryem'in sağ tarafında duran İmparator Ioannis (izleyiciye

göre sol taraf) elinde bir para kesesi tutmaktadır. Başında tacı ve geometrik süslemelere sahip bir kıyafeti vardır. Başını çevreleyen yazı kuşağında ise; Romalıların hükümdarı Ioannes Komnenos (Fotoğraf: 20) (Lafçı, t.y.: 19) yazmaktadır. Meryem'in solunda ise İmparatoriçe İrine yer almaktadır. Başında büyükçe bir taç ve saçları iki yandan örülmüş gibi tasvir edilmiştir. Elinde ise Meryem'e uzattığı bir rulo bulunmaktadır. Başının etrafını çevreler şekilde geçen yazı kuşağında Dindar Augusta Eirene (Fotoğraf: 21) (Lafçı, t.y.: 19) yazmaktadır. Galeri bölümünün doğu ucunda yer alan ve kuzey tarafında kalan pencere yanlarına yerleştirilen kısaca "Zoe" ve "Komnenos" mozaikleri olarak adlandırılan bu iki pano, arka fon olarak altın yaldız renginde yapılmıştır. İki mozaik örneğinin tarihlendirilmesi tartışmalara konu olmuş olsa da Whittemore, Zoe mozaığının tarihlendirmesini 11. yüzyılın ikinci yarısına, Komnenos mozaığını ise 12. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmiştir. Whittemore, yapılan araştırmalarda özellikle "Zoe" mozaığının değiştirilmiş olduğunu söylemektedir. Bu değişikliklerde farklı tartışmalara konu olmuş ve İmparatoriçe Zoe'nin evlilikleri üzerinden bazı sonuçlandırmalara varılarak İmparator IX. Konstantinos'un başının değiştirildiği düşünülmektedir (Akgündüz vd., 2005: 215).

4.4 Güney Galeri Deesis Mozaïği

Deesis kelimesinin kökeni antik dönemlerden günümüze gelmiş ve zamanla yalvarış/yakarış gibi anlamlar kazanmıştır. Bu anlamlar ile anılmasında Meryem veya İsa'ya yalvarış içinde betimlenen figürlerin, sahnelerdeki deesis kelimesinin ve yakarış içinde olan figürlerin kelime anlamıyla uyumlu bir kompozisyon oluşturmasından kaynaklanmaktadır (Gül, 2022: 1).

İnsanlığın var oluşundan günümüze kadar dini inanış biçimleri her topluma göre farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar ise dinler üzerine indiğine inanılan kutsal kitaplar (İncil, Tevrat, Kur'an-ı Kerim) üzerinde de görülmektedir. Yaşam süreci boyunca gelişen bu dini inanışlar gereği cennet-cehennem kavramları oluşmuş ve dinlerine bağlı olarak yaşayan insanlar yaşam biçimlerini bu kavramlara göre şekillendirmiştir. Bazı toplumlar farklı dini ritüeller uygulamış, kendilerini Tanrıya/Allah'a andırmak veya affettirmek için çeşitli dua yöntemleri bulmuşlardır ve bunlara ek olarak Tanrı/Allah tarafından insanlık için gönderildiğine inanılan ve kutsal saydıkları insanlara (peygamberler) inanmışlardır. Bu tarihsel süreçte Bizans Dönemini ele alacak olursak, Bizanslılar Tanrı'ya yakın olarak gördükleri kutsal kişilerin kendileri için dua etmelerini istemiş ve bu kişileri melek, din şehidi, (martir) rahip, kutsal kişi ve Tanrı Anası Meryem (Theotokos) olarak belirlemişlerdir. Bu kişiler Tanrı'ya ne kadar yakın olursa dualarının da o derecede kabul edileceğine inanmışlardır. En yakın olarak gördükleri kutsal kişi ise Tanrı Anası Meryem olmuştur. Deesis sahnelerinin asıl konusunu oluşturan ve mahşer günü tüm insanlık için yakarış olarak da anılmaktadır. Güney galeri katında ortada bir

duvar üzerinde yer alan Deesis mozaiğine bakacak olursak; bu mozaik altın sarısı renginde düz bir zemin üzerine yapılmıştır (Fotoğraf: 22). İsa merkezde olacak şekilde ve başında bulunan halesinin içinde haç işareti yer alırken, sağ eliyle de takdis işareti yapar şekilde sol elinde ise değerli taşlarla süslenmiş İncil tutmaktadır. İsa orta yaşlarda, hafif bıyıklı ve sakallı olacak şekilde, saçları dolgun ve ortadan ikiye ayrılmış bir şekildedir. Kıyafeti ise; zemin renginde bir khiton ve vücudunun yarısını saran lacivert renkli bir khimation yer almaktadır. Aynı zamanda İsa'nın baş hizasının iki yanına gelecek şekilde isminin baş harfleriyle oluşturulmuş monogramları yer almaktadır. İsa'nın sağında ise Meryem figürü bulunmaktadır. Başının iki yanında monogramları ve halesi ile klasikleşmiş olan lacivert maphorionlu olduğu anlaşılmaktadır. Başında örtüyü andıran bir parça ve neredeyse altına hizalanmış küçük bir haç işareti bulunmaktadır. Meryem figürü; başını hafifçe İsa'ya doğru eğmiş ve yüzünde pişmanlık, üzüntü, mozaiğe de adının verildiği gibi bir yakarış içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Bizanslılar için Meryem Ana'dan sonra Tanrı'ya en yakın gördükleri kişi Vaftizci Yahya'dır. Yahya'da başında halesi ile İsa'ya hafif dönük ve başı öne doğru eğiktir. Bir elini İsa'ya uzatmakta olan Yahya'nın yüzünde derin bir acı, hüznü ve üzüntü vardır. Yahya'nın İsa'dan bir istekte bulunduğu ya da bulunacağı anlaşılmaktadır. Saçları ve sakalları oldukça uzundur ve kıyafetiyle bütünleşmiş gibi bir görüntü vermektedir. Yahya'nın baş hizasının iki yanında birer yazı bulunmaktadır. Başının iki yanında Hagios Ioannes monogramı yer alır, arkasında ise “öncü kutsal Yahya” veya “yol gösterici” anlamına gelen “prodromos” kelimesi yazılmıştır (Lafçı, t.y.: 20). Mozaikte yer alan figürlerin yüz ifadeleri oldukça başarılı verilmiştir. Mozağin genel olarak alt kısımları zarar görmüş ve figürlerin bu kısımlarının nasıl devam ettiğine dair tahminlerden ileriye gidilememiştir.

V. Batı Galerisinin Güneyindeki Papaz Odalarında Bulunan Mozaikler

Dış ve iç narteks üzerindeki galerinin güneyinde, nartekslerin üzerindeki büyük salonun ucunda, güneybatı köşesine denk gelen bazı mekanlar bulunmaktadır. Bu mekanlar “Papaz odaları” olarak adlandırılmaktadır. Bu odalar Bizans Dönemindeki patrikhanenin önemli bir bölümünü teşkil eden ve bazı toplantılar dahilinde törenlere sahne olan “sekreton” adı verilen salonlar olduğu düşünülmektedir. Bu büyük mekânda, galeriye açılan kapının üst alınlığında bir “Deesis” kompozisyonu yer almaktadır (Fotoğraf: 23). Kompozisyonda İsa, Meryem ve Vaftizci Yahya olduğu düşünülen bir üçüncü kişi bulunmaktadır. Kompozisyonun üçüncü kişisi olduğu düşünülen Vaftizci Yahya (Ioannis) tamamen bozulmuş bir durumdadır. Mozağin arka fonunda bir hayli dökülmeler oluşmuştur. Bu dökülmeler sebebiyle İsa'nın üzerine oturduğu tahtın sırtlıklı olup olmadığı anlaşılmamaktadır. İsa saçları ortadan ikiye ayrılmış, hafif uzun sakallıdır. Sağ eli göğüs hizasında takdis işareti yapmaktadır. Sol elinde ise sol dizi üzerine

denk gelen bir kodeks tutmaktadır. Meryem ayakta durur vaziyette, ellerini ve vücudunu hafif İsa'ya doğru yönelmiş durumdadır (Fotoğraf: 24) (Akgündüz vd., 2005: 216-217; Şimşek, 2015: 14).

VI. SONUÇ

Mozaik tarih sahnesinde bir süsleme aracı olarak görülmüş olabilir. Fakat yapılan çoğu araştırmalarda süsleme aracı olmasının ötesinde ki özellikleri üzerinde de durulmuştur. Dini sembollerin gösteriliş biçimi, ekonomik güç, propaganda aracı, tarihte süregelen devletlerin gelişim evreleri gibi geniş bir skalaya oturtulabilir. Çoğu din ve devlet bu örnekleri resim, heykel, mimari bir yapı ve mozaikleri hem günümüze taşıdıkları tarihi belge niteliğindeki önemleri hem de görsel olarak göze hitap etmeleri açısından önem arz etmektedir. Özellikle bazı dinlerin Tanrı/Allah dışında insani özelliklere sahip kişilere tapınmaları hoş karşılanmamıştır. Öncelikle konumuz gereği Hristiyanlıkta tasvirlerin yasaklanması mozaik yapımında insan figürlerine yer verilmemesi ikona kırıcılık olarak adlandırılmıştır. Bizanslılarda ikona kırıcılık ortadan kalkınca örneklerine devam etmiş ve bir usta çırak ilişkisi gelişim göstermiştir. Bu gelişim her ne kadar Bizans sanatını üslupsal gelişim açısından engellemiş olsa da ilerleyen evrelerde daha anıtsal örneklerin yapılmasına zemin hazırlamış olmalıdır. Tarihte her ne kadar dini inanışlarda bazı yasaklar veya kısıtlamalar getirilmiş olsa da asıl verilmek istenen için insanoğlu farklı yollara başvurmaktan vazgeçmemiştir. Bu sebeple de İslam dininde insan ve hayvan tasviri kabul edilebilir bir süsleme aracı olarak görülmemiştir. Bu sebeple de İslam dininde ibadet mekânı olan camilerde hiçbir zaman insan ve hayvan tasvir örneklerine rastlanmamıştır. Fakat hristiyan inancında gelişim gösteren bu insan ve hayvan tasviri kullanımı ibadet mekanları olan kiliselerde oturmuş bir program sergilemektedir. Özellikle Tanrıya yakın gördükleri kişilerin kutsallığına ve kurtarıcı olduklarına olan inançları onları ibadet mekanlarında da önemli yerlerde tasvir etmelerine sebep olmuştur. Örneğin: İsa'nın kubbede, Meryem'in absidde yer alması gibi. Bu kompozisyonların gayet açık bir kuruluşu vardır. Kompozisyonlarda figürlerin dışında kalan kısımlar, onları birbirlerinden tamamen ayırırlar (Turani, 1992: 214).

KAYNAKÇA

- Ahmet Akgündüz, Y. B. (2005). *Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya*. Y. B. Ahmet Akgündüz içinde, *Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya* (s. 197-217). İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Çokhamur, E. Ö. (2012). *İstanbul'da bulunan Bizans dönemi mozaikleri: Kariye Müzesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış yüksek lisans tezi).
- Erdihan, Y. (2010). *Ayasofya'da bulunan Zoe ve Kommenos mozaikleri: resimsel düzenleme ve konu üzerine karşılaştırmalı bir inceleme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmış yüksek lisans tezi).
- Eyice, S. (1951). *Ayasofya mozaikleri ve bunları meydana çıkartan Thomas Whittemore*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Gül, S. (2022, 01 15). *Academia*. Academia web sitesi: https://www.academia.edu/38102039/T%C3%BCrkiyede_Bizans_D%C3%B6nemi_Kiliselerinde_G%C3%B6r%C3%BClen_Deesis_Sahneleri_2013_Selma_G%C3%BCl adresinden alındı
- Lafçı, T. (b.t.). *İkonoklast dönem sonrası Ayasofya'daki figürlü mozaikler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü.
- Şimşek, F. (2015). *Ayasofya'da ikonaklazma sonrası döneme ait figüratif mozaikler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü.
- Turani, A. (1992). *Dünya Sanat Tarihi (4. baskı)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Ayasofya genel görünüş

Fotoğraf 1: Dış narteks bitkisel süsleme örneği

Fotoğraf 2: İç narteks bitkisel ve geometrik örneği

Fotoğraf 3: İç narteks haç işaretli süsleme örneği

Fotoğraf 5: İç narteks bitkisel ve geometrik süsleme örneği

Fotoğraf: 6 Bezeme örneklerinden detay (Erdihan, 2010, s. 143)

Fotoğraf: 7 Haç örneği detay (Erdihan, 2010, s. 143)

Fotoğraf: 8 Güneybatı girişi tympanumda yer alan “sunu” mozaïği

Fotoğraf: 9 İç nartekste yer alan VI. Leon mozaïği

Fotoğraf: 10 Apsis yarım kubbesinde yer alan Meryem ve Çocuk İsa Mozaïği
(Erdihan, 2010, s. 145)

Fotoğraf: 11 Apsis yarım kubbesinde yer alan mozağin detay fotoğrafı (Erdihan, 2010)

Fotoğraf: 12 Apsis yarım kubbe Meryem ve Çocuk İsa mozaiği kapatılan bölüm

Fotoğraf 13: Apsis yarım kubbe Meryem ve Çocuk İsa mozaiği kapatılan bölüm

Fotoğraf 14: Güney galeri kuzey duvarında yer alan “Zoe” ve “Komnenos” mozaikleri genel görünümü (Erdihan, 2010: 156)

Fotoğraf 15: Zoe Mozaïği (Erdihan, 2010: 157)

Fotoğraf 16: Konstantinos Yazıtı (Erdihan, 2010: 171)

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ἘΝ ΧΩ̃ Ω̃ ΘΩ̃
 ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΠΙΣΤΟΣ
 ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΡΩΜΑΙΩΝ·
 Ὁ ΜΟΝΟΜΑΧ

“Tanrı İsa adına Hükümdar Konstantinos Monomakhos, Romalıların sadık hükümdarı.” (Erdihan, 2010: 171)

Fotoğraf 17: Zoe Yazıtı (Erdihan, 2010: 172)

+ ΖΩΗ Η ΕΥΣΕ
ΒΕΣΤΑΤΗ
ΑΥΓΟΥΣΤΑ:·

“En dindar İmparatoriçe Zoe.” (Erdihan, 2010: 172)

Fotoğraf 18: Ruloda Bulunan Yazıt (Erdihan, 2010: 173)

+ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΕΝ ΧΩ ΤΩ ΘΩ ΠΙΣΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ Ρ. ΜΟΝΜΑΧ.

“Tanrı İsa adına Romalıların sadık hükümdarı Konstantinos Monomakhos.”
(Erdihan, 2010: 173)

Fotoğraf 22 : Güney galeride yer alan “Deesis” sahnesi (Erdihan, 2010: 153)

Fotoğraf 23: Güneybatı vestibülünde yer alan deesis örneği (Erdihan, 2010: 144)

Fotoğraf 24: Güneybatı vestibülünde yer alan deesis örneği (detay)
(Erdihan, 2010: 144)

BÖLÜM XIV

KONYA KARATAY MEDRESESİ

Sinemnur ÖZELÇİNSOY¹

¹ Bozok Üniv., Fen-Ed. Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğrencisi, 66100/Yozgat, E-mail: Sinemnur184@gmail.com, Orcid ID:0000-0001-8538-2789

1. GİRİŞ

Konya Karatay Medresesini seçmemin sebebi Anadolu Selçuklu devri çini işçiliğinde önemli yerinin bulunmasıdır. Medrese Selçuklular döneminde hadis ve tefsir ilimleri okutulmak üzere kapalı medrese tipolojisinde sille taşından inşa edilmiştir. Osmanlı devrinde de kullanılan medrese 19. yüzyıl sonlarında terk edilmiş, 1955 yılında Çin eserleri müzesi olarak ziyareti açılmıştır.

Konya Karatay medresesi çok az yerli bilim adamları ve akademisyenler tarafından incelenmiştir. Yapı daha önceki çalışmalarda yüzeysel bir şekilde ele alınmıştır. Araştırdığımız tüm kaynaklarda aynı bilgiler de yer almakta ve taç kapı hakkında detaylı bilgilere değinilmemiştir. Bu nedenle ödevimde Taç kapının detaylı anlatımını da yer vereceğim. Bu yapıdaki çalışmada yararlandığım en önemli kaynak Yaşar Erdemir'in "Karatay Medresesi Çini Eserleri Müzesi kitabıdır."

Ödev kapsamında öncelikle konu belirlenmiştir. Daha sonra hem internet ortamında hem de kütüphanede bulunan kaynaklar detaylıca incelenmiştir. Kaynak tarama işlemi bittikten sonra 06/01/2022 tarihinde saha çalışması yapılmış ve yapı detaylı bir şekilde fotoğraflanmıştır. Bu çalışmalar sonrasında birinci ana başlık olan Giriş kısmında bilgilendirme yapılmıştır. İkinci ana başlıkta; "Karatay Medresesi" kısmında yapının tarihçesi ile ilgili kısa bir bilgilendirme yazısı bulunmaktadır. Üçüncü ana başlıkta; "Mimari Tanım" bölümü yer almaktadır. Dördüncü ana başlıkta; "Taç Kapı" hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Konu ile ilgili sonuç kısmı beşinci bölümde bulunmaktadır. Son olarak kaynakça kısmına altıncı bölümde değinilmiştir.

2. KARATAY MEDRESESİ

2.1. Tarihçesi

Bu yapı Konya'nın Karatay ilçesi, Ferhuniye mahallesi, adliye bulvarında yer almaktadır. İzzettin Keykavus devrinde 1250-1251 yıllarında yapılmıştır. Türk-İslam mimarisinde inşa edilen eserlere genelde onu yaptıran ve vakfedenin adı verilmiştir. Karatay medresesi de adını Selçuklu devletinin en önemli vezirlerinden olan Emir Celâlettin Karatay 'dan almıştır. Medresenin taç kapısındaki kitabede Okunan 652/1251 rakamı inşa tarihini kesin olarak belgelemekle birlikte kitabenin yazıldığı taşların farklı olması ve bu farklı Taşlardaki yazı karakterlerini Diğerleriyle uyuşmaması, tarihleme açısından bazı tereddütler yaratmaktadır. Mimarı ise bilinmemektedir. Medresenin Selçuklu devrinde Konya'nın kültür hayatında önemli bir yer tuttuğu, hadis ve tefsir derslerinin verildiği ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî çağı derviş ve fakihlerinin bir buluşma ve toplantı yeri olarak kullanılırken, yapı 19. yüzyıl sonlarında terkedilmiştir. Daha sonra 1954'te onarılmış ve 1955 yılında Konya Çini Eserleri Müzesi olarak yeniden kullanılmaya başlanmıştır.²

Fotoğraf 1- Karatay Medresesi ³

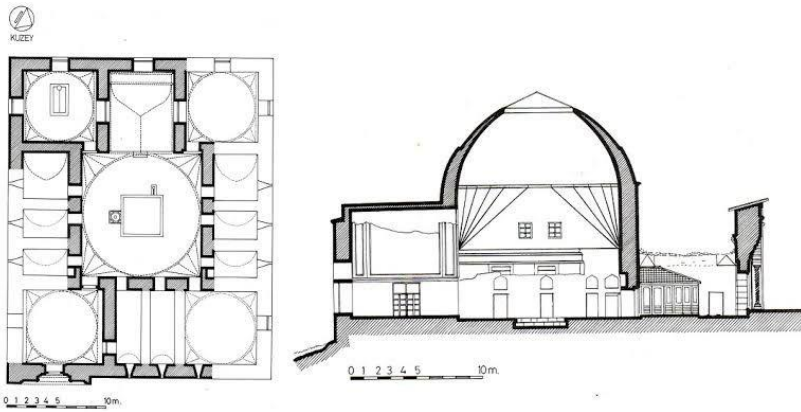
² Karatay Medresesi TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim Tarihi:10/11/2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karatay-medresesi>

³ <https://yolcu360.com/blog/karatay-medresesi-ve-muzesi-ic-anadolunun-koklerine-inmek-konya/>

3. MİMARİ TANIM

3.1. Plan

Planı bakımında; revaksız, kapalı avlulu, tek eyvanlı ve tek katlı bir yapıdır.⁴ Ana eyvanın iki yanına pandantif geçişli birer kubbeli mekân eklenmiştir. Bunlardan güneydoğu köşesinde olanı banisinin türbesidir. Ortada kubbe ile örtülü avlusu bulunmaktadır. Avluyu örten kubbe doğrudan duvarlar üzerine oturmaktadır. Avlunun iki yanında beşik tonozla örtülü hücre odaları yer almaktadır. Yapının batı yönünde iki kubbeli birim ve doğu cephesinin güney köşesinde de alışılmışın dışında bir düzleme sahip olan taç kapısı mevcuttur.⁵

Çizim 1- Mimari plan⁶

⁴ Özcan Balkır, B. (2020). Anadolu Selçuklu Mimarisi Ders Notları.

⁵ “Konya’da Karatay Medresesi Rölöve ve Mimarisi”, Türk Arkeoloji Dergisi, TTK Basımevi, Ankara 1969, s. 5-28.

⁶ Erdemir, Y. (2009). Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi (2. Baskı). Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

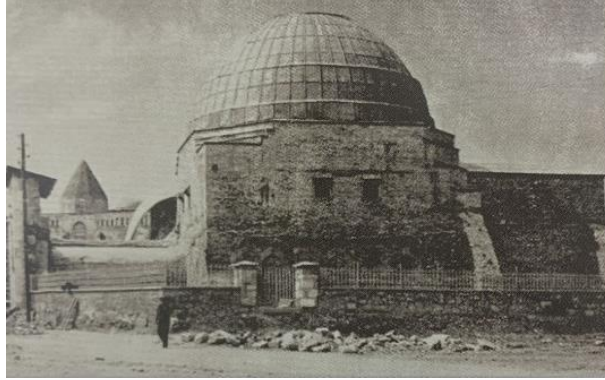
3.2. Malzeme ve Teknik

Yapının doğu, güney ve kuzey cephelerinin alt kısım duvarları moloz taş malzemeli olup, üst kısmı tuğla örgülüdür. Batı yönünde yer alan taç kapı beyaz ve gri mermerle kaplanmıştır. Dış yüzeye açılmış alt pencerelerin söveleri kesme taş, üsttekiler ahşap lentoludur. Üst pencerelerin söve ve kemerleri tuğla malzemelidir. Kubbeleri kurşun kaplamalıdır. Merkezi kubbe aydınlığına cam örtü konulmuş ve köşe kırmaları kademelidir.

3.3. Cepheler

3.3.1. Kuzey cephesi

Kuzey cephe duvarı 1.28 m. Kalınlıkta ve moloz taş örgülüdür.⁷ Kısmen sağlam kalabilen bu cepheye 4 adet dikdörtgen pencere açılmıştır. Duvarlar çatlak ve yıkılmayı önlemek için eyvan duvarına bir payanda eklenmiştir.

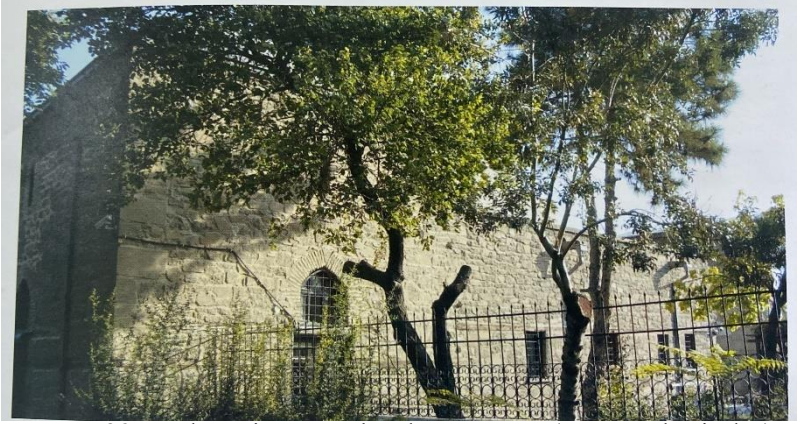

Fotoğraf 2- Kuzey cephe (Yaşar Erdemir'den)

⁷ Erdemir, Y. (2009). Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi (2. Baskı). Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

3.3.2. Batı cephesi

Moloz taş ile örgülüdür. Cephede Yağmur ve kar sularının temele akarak verdiği zararı önlemek için Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından zeminden iki metre daha aşağı inilerek toprağı temizlenmiş ve betonlaşmıştır.

Fotoğraf 3- Medresenin güney- batıdan görünüşü (Yaşar Erdemir'den)

3.3.3. Güney cephesi

Güney cephede de aynı malzeme kullanılmış ve yer yer hatıllarla takviye edilmiştir. Türbeye açılan altlı üstlü iki pencere ile daha üstte bir tepe penceresi ve talebe hücrelerine açılan dört pencere cepheyi hareketlendirmiştir.⁸

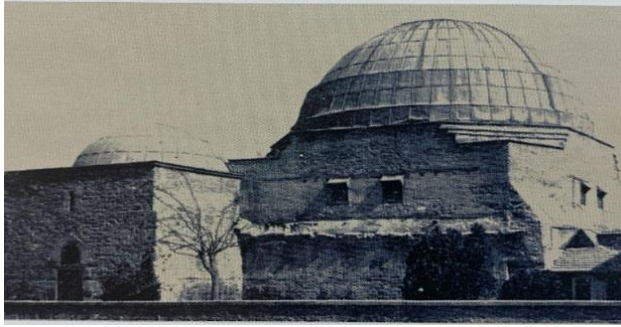
⁸ Erdemir, Y. (2009). Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi (2. Baskı). Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Fotoğraf 4- Güney cephe (Yaşar Erdemir'den)

3.3.4. Doğu Cephesi

Taç kapının yer aldığı Doğu cephesinde beyaz ve gri mermerlerle kaplı renkli taş işçiliği ile inşa edilmiştir.

Fotoğraf 5- Doğu cephesi⁹

3.4. İç Mekân

Taç kapıdan doğrudan medrese avlusu yerine bir giriş holüne geçilir. Taç kapının arka yan yüzü alttan kesme taş, üstte tuğla ile kaplanmıştır. Kapıdan içeri girildiğinde ortada kapı ve pencerelerin üstünde dolaşan çini kaplamalara rastlanılmaktadır. Medresenin iç avlusu 12x12 m. Ölçüsündedir. Bu kare

⁹ <https://okuryazarim.com/konya-karatay-medresesi/>

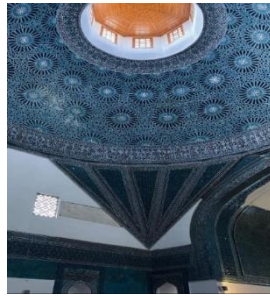
mekânı örten Fenerli kubbe Selçuklu çini sanatının harikası olarak kabul edilir ve 12 m. çapında yarım küre halinde oturmaktadır.¹⁰ Merkezi kubbe dört sıra papatyayı andıran yıldızlarla bezenmiş, yıldızların arası geçmeli kıvrımlarla doldurulmuştur. Kubbe kasmağında ve tepedeki gözün etrafına kufi yazı ile ayetler yazılmıştır. Batıda sivri tonozlu büyük bir eyvan ile bunun her iki yanında yer alan kubbeli odalardan güneydeki Celâleddîn Karatay'ın türbesidir. Avlunun diğer cephelerinde içeriye bağlantılı hücre odaları sıralanmaktadır. Bunlardan kuzey ve güneydekiler restore edilerek kullanılır duruma getirilmiş fakat doğudakiler işlevini kaybetmiştir. Günümüzde tamamen yıkılmış olan Doğu hücrelerinden sadece biri onarılarak müze görevlilerinin kullandığı hizmet odası şekline dönüşmüştür. Kubbe açıklığının altına isabet eden zeminin ortasında bir havuz bulunmaktadır.

Fotoğraf 6- İç mekân¹¹

Fotoğraf 7- Merkezi kubbe

Fotoğraf 8- Pandantif ve kubbe

¹⁰ Odabaşı, Z. (2016). Karatay Medresesinin Biçimlendirilmesi ve Mimari Anlam Boyutu. USAD, 5(2). 253-270.

¹¹ Erişim

Tarihi:

03/12/2021

https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=19993.

4. TAÇ KAPI

4.1. Süsleme Programı

Doğu cephe duvarından 0,60 metre dışarı taşını yapan ve biraz da çukurda kalan kütlemin cephesi 0,37 metre genişliğinde hafif taşıntılı bir bordürle çevrelenmiştir. Sade iki silme ile kuşatılmış olan bordürün içerisi, merkezde altı kollu yıldız ve bunların uzantılarının oluşturduğu sathi oyulmuş geçme geometrik şeritlerle doldurulmuştur. Bu bordür aynı zamanda giriş portaline kaide oluşturup, girişin yanlarından başlayarak bütün cepheyi çevrelemektedir.

Fotoğraf 9- Medresenin Taç Kapısı¹²

¹² <https://www.camilerveturbeler.com/karatay-medresesi-nerededir-nasil-gidilir/>.

Fotoğraf 10- Bordür ve çizimi

1,45 metre genişliğinde ve 2,48 metre yüksekliğindeki dikdörtgen kapı açıklığının etrafı düz, oluklu ve kabartmalı silmelerle çevrelenmiş, üste kavisli kemer yerine yan yana nöbetleşe gök ve beyaz mermer levhalardan oluşan düz bir hatlı konulmuştur. Bunların etrafına yanlarda 13, üstte 11 adet olmak üzere toplam 37 sivri kemerli hücrecikler yerleştirilmiştir. Bu hücreciklerin içerisine ise yirmi sekiz Hadisi Şerif kabartma olarak kazılmıştır. Aralarına stilize dilimli yaprak motifleri işlenmiştir. Köşe hücrelerindeki uygulama diğerlerinden farklı tutularak, uçları Rumi ve Palmetlerle bezenmiştir. Bu hücreciklerin dışında yanlardan dolaşıp mukarnas altından geçen ve toplamda 46 kez düğümlenmiş zincir halkaları mevcuttur.

Fotoğraf 11- Kapı açıklığı

Fotoğraf 12- Sivri kemerli hücreler ve stilize dilimli yaprak motifi

Portal nişinin üstü yedi makarnaya sırasıyla doldurulmuştur. Ancak bunlar şimdiye kadar pek rastlamadığımız bir görüntü ortaya koyarlar. Selçuklu portallerinde kavsarayı dolduran mukarnaslar yukarıya doğru gittikçe daralıp tepede tek hücre ile tamamlanırken, burada yan yana beş hücre ile bitmektedir. Kavsara, üst ve yanlardan geometrik bezemeli sivri bir baş kemerle kuşatılmıştır. Birkaç santim dışarı taşıntı yapan Kemerin etrafında kaytan ilik ağızları gibi kıvrılmış birbirinin kıvrımı diğerinin altından veya üstünden geçmiş yarım daireler bir kemer friz meydana getirecek şekilde halkalanmıştır. Cephenin üst bölümünde de son derece zarif ve orantılı bir mermer işçiliği dikkati çeker. Baş kemerin etrafını çeviren yarım daire geçme halkaların tepedeki düğüm yeri ve iki yana yerleştirilen kabaralar ile yanlardaki boşluk ve köşeliklerdeki geçme şeritlerle üstteki kitabe, yüzey kompozisyonunun esasını teşkil etmektedir. Yaklaşık 0,35 metre kadar dışarı taşıntı yapan bu kabarlardan tepedeki bitkisel yanındakiler ise geometrik motiflerdir. Üstte kitabe yer alır.

Fotoğraf 13- Kapı nişi

Üst kabara ile sonradan konan saçak arasına yerleştirilen on taşın yan yana sıralanmasından meydana gelen 0,45 m. Genişlik ve 650 m. Uzunluktaki sülüs kitabe tevbe suresinin 120. ayetinin son bölümüdür.

Fotoğraf 14- Taç kapı üstündeki kitabe

Fotoğraf 15- Kitabe (Yaşar Erdemir'den)

Ulu tanrı buyuruyor ki “Allah iyilik yapanların ecirini (sevabını) katiyen zayi etmez” Bu mübarek Mamurenin kurulmasını 649 yılı ayarlarında kılıç-Arslan oğlu Mesut oğlu Kılıç Arslan oğlu Şehid Sultan Keyhüsrev zade tanrının yeryüzünde gölgesi din ve dünyanın ulusu Fetih babası Sultan Keykavus’un hükümdarlığı günlerinde Abdullah oğlu Karatay’ı emretti. Tanrı bunu yaptıranı mağfiret etsin”.¹³

Kitabenin yazıldığı her parça adeta ayrı birer satır olarak düşünülmüştür. Kitabenin göze çarpan diğer bir özelliği ise birini ve üçüncü parçaların ikişer satır halinde, dördüncü parçanın yüce sıfatına ithafen daha büyük yazılmış olmasıdır. Harf aralarında yazımdan dolayı meydana gelen boşluklar Rumi dal yapraklarla doldurulmuştur.

¹³ Erdemir, Y. (2010). Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi (2. Baskı). Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Diğer bir yazı levhamızda taç kapı cephesini alt ve üst olmak üzere iki bölüme ayırmıştır. Kapı açıklığının sağ ve sol yanlarına eklenmiş etrafı bezelye yapraklarını hatırlatan ve eğri kesim tekniğinde oyulmuş dar bir süsleme şeridiyle kuşatılan levhalarda Neml suresinden alıntı bir ayet sülüs yazı ile kabartma olarak kazılmıştır.

Fotoğraf 16- Sağ paneldeki yazı levhası

Fotoğraf 17- Sol paneldeki yazı levhası

Fotoğraf 18- Kitabe (Yaşar Erdemir arşivinden)

Süleyman peygamberin Tanrı'ya yakarışı: Ya Rab bana; kendime, ana ve babama inayet ve İhsan buyurduğun nimetle şükretmeyi ve hoşnut olacağın güzel işi yapmayı ilham et. Ya Rab, beni de rahmetinle, lütfunla, Salih kulların arasına koy” anlatılmaktadır (Ayet 19).¹⁴

Alt bölümde, girişin her iki tarafından 2,20 şer metre genişlikte ve simetrik bir esasa göre yerleştirilen içte köşe sütunçeleri, alt, üst ve yanlarda

¹⁴ Yaşar Erdemir. 2010: Sayfa 78.

zencirek ve silmelerle çerçevelenmiş, ortada ise geniş birer geometrik panodan müteşekkil bir düzenleme dikkati çekmektedir. Sütunceler, kenarları çeyrek metre uzunlukta dış köşeleri pahlanmış kübik birer kaide ile basık küre üstüne oturmaktadır. İki metre yükseklikteki burmalı gövdeleri iki kademeli bir başlıkla son bulmuştur. Başlıklar korint ve tepeleri volütlü olup yukarı doğru genişler.

Yan panolar 1,15 m. Genişlik ve 2,70 m. yükseklikindedir.¹⁵ Alt ve üstten yatay silmelerle bölünmüş olan bu panolar yukarıda 0,15 m lik palmet ve lotüslü bir süs friziyle, bunun altında ve tabanda biraz daha geniş başka geometrik kuşakla daha bölünmüş, içlerine kabartma kırık şeritler yerleştirilerek uzamış altıgenler meydana getirilmiştir. Arada kalan geniş yüzeyde ise, künde kari ve mozaik tekniği benzeri mermer parçalar ayrı ayrı kesilerek geometrik kompozisyona göre yüzeye monte edilmiştir. Bu geniş panonun etrafında oluklu ve düz iki profilli silme ile, daha dışa taşkın üç ayrı zencireğin birbirine geçmesiyle oluşan bir örgü kuşağı dolaşmaktadır.

¹⁵ 8 Yaşar Erdemir. 2010: Sayfa 85.

Fotoğraf 19- Sağ ve sol panel

5. SONUÇ

Anadolu Selçuklu medrese mimarisinde çok özel bir konuma sahip olan Karatay medresesi, Celâleddin Karatay tarafından Türkiye Selçukluları Devleti'nin başkenti olan Konya'da inşa edilmiştir. Gerek teşkilatı, eğitim-öğretim ve sosyal hizmetleri ile gerekse mimari kuruluş ve planının yanı sıra malzeme ve süslemesi ile diğer medreselere göre farklılık göstermiş, onu aynı görevi üstlenen diğer eserlerden ayırarak ünük bir yapı haline getirmiştir. Medrese'nin yapım tarihi ve yaptıranı açık olarak kitabesinde yazılı olduğu halde ustasının adına rastlanmamıştır. Celâleddin Karatay yaptırdığı eserler içerisinde ilk defa bu medreseye ismini vermiştir. Medrese'nin kitabesinde ve kaynaklarda usta adının bulunmayışı da önemli bir eksikliklerdir.

Karatay medresesi, Osmanlı dönemi ile Türkiye Selçukluları devrine ilim ve kültür alanında önemli katkılar sağlamıştır. Münazara, hadis, tefsir, usul ve furû gibi dinî ilimler okutulmuştur. Ayrıca burası o devrin birçok alim ve şeyhi tarafından ziyaret edilmiş, burada mutasavvıflar ve büyük ilim adamları tarafından fıkıh-tasavvuf tartışmaları gerçekleştirilmiştir. Fakat Osmanlı'nın son dönemlerinde eğitim sisteminin bozulması ve medreseler yerine modern

eğitim kurumlarının tercih edilmesi sebebi ile eğitim kurumu olan Karatay medresesinin de ihmeline neden olmuştur.

Eğitim kurumu olarak kullanılan ve buldukları dönemde ilim ve bilim alanında kendisini geliştiren insanlara katkı sağlayan medreseler, aynı zamanda mekân olarak gerek iç gerekse dış süslemeleriyle insanlar üzerinde derin bir etki bırakan anıtsal ve son derece önemli eserler olmuşturlardır.

6. KAYNAKÇA

- Erdemir, Y. (2009). Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi (2. Baskı). Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Odabaşı, Z. (2016). Karatay Medresesinin Biçimlendirilmesi ve Mimari Anlam Boyutu. USAD, 5(2). 253-270
<https://yolcu360.com/blog/karatay-medresesi-ve-muzesi-ic-anadolunun-koklerine-inmek-konya>
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/karatay-medresesi>
- Özcan Balkır, B. (2020). Anadolu Selçuklu Mimarisi Ders Notları.
<https://okuryazarim.com/konya-karatay-medresesi/>
https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=19993
- “Konya’da Karatay Medresesi Rölöve ve Mimarisi”, Türk Arkeoloji Dergisi, TTK Basımevi, Ankara 1969, s. 5-28.
<https://www.camilerveturbeler.com/karatay-medresesi-nerededir-nasil-gidilir/>

BÖLÜM XV

HERAKLES LAHİTİ

Havva GÜNEŐ¹

¹ Bozok Ünı., Fen-Ed. Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğrencileri, 66100/Yozgat, guneshavva38@gmail.com, Orcıd ID: 0000-0003-2940-5194

Çalışmamızın konusu Herakles lahiti'nin anlatılması söz konusudur. Çalışmamızın kapsamını Kayseri arkeoloji müzesinde bulunan Herakles lahiti oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında araştırılan konu da direk lahit anlatılmamış olup, öncelikle hangi dönem lahit grubunda yer aldığına ve o dönem lahitlerinin ne tür özellikler sergilediğinden bahsedilmiştir. Daha sonrasında Lahit hangi döneme ait, kim için yapılmış, üzerindeki süsleme ve mitolojik sahnelerin açıklamalarına yer verilmiş olmakla birlikte son olarak benzer lahitlerin karşılaştırılması yapılarak sonuca bağlanıp sonlandırılmıştır. Lahit tarafımda yerinde ziyaret edilmiş olup, çalışmada kullanılan görseller bizzat tarafımda çekilmiştir. Gerekli fotoğraf ve görsellerden yararlanmak adına ziyaret ettiğim **Kayseri Arkeoloji Müzesi ve çalışanlarına** vermiş oldukları bilgi ve ilgiden dolayı teşekkürlerimi sunarım. Yine çalışmamı hazırlama aşamasında gerekli müze gezilerini beraber yürüttüğüm ve desteğini esirgemeyen arkadaşım **Duran Meral'e** teşekkür ederim. Son olarak çalışmamda maddi manevi yardımlarını esirgemeyen, gönülden desteklerini hissettiğim aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ:

Farklı kültür ve inanış biçiminde yaşayan insanlar, ölümlerini öteki dünyaya çeşitli ritüeller kullanarak uğurlamışlardır. Ölülerinin bedenlerini ise kremasyon² veya inhumasyon³ adetlerini kullanarak kendi kültürlerini benimseyen kültür anlayışında gömmüşlerdir. Yapmış olduğumuz çalışmadan da anlaşılacağı üzere lahitler gömme adetleri grubu içinde yer almaktadır bu kapsamda ölü gömme adetinden bahsetmiş olmakla birlikte, gömme adetine ölen kişiyi yanına hemen hemen her türlü eşya⁴ koymak da bir adettir. Bu eşyaların konulmasındaki temel amaç ölümden sonraki yaşama inanış ve ölen kişinin dirildiği zaman bu eşyalara ihtiyaç duyacağına inanmışlardır. Bu bağlamda çalışmamızda ölü gömme tekniğinden kısaca bahsetmiş olmakla birlikte genel olarak Pamphylia lahitine ve Herakles lahiti ⁵üzerine durulmuştur. Metin içinde giriş bölümünde tezin ne amaçla hangi konuyu ele aldığımız hakkında bilgiler verdikten sonra ikinci bölümde Pamphylia tipi frizli lahitler hakkında genel bilgiler verilmiş ve bu konuda yürütülen çalışmalar yapılmış, tanıtılmış ve açıklanmıştır. Tezin üçüncü kısmında asıl konumuz olan Herakles lahiti ele alınmıştır. Bu kısımda Herakles lahiti ne tür lahit olduğuna kısaca değinilmiş ve alt başlıklar halinde lahit üzerinde yer alan süslemeleri hakkında bilgiler verilerek ilgili görseller ile desteklenmiştir. Ayrıca lahit

² **Kremasyon:** Yakarak Gömme Adeti

³ **İnhumasyon:** Çeşitli Yerlere Gömme Adeti (Pişmiş Toprakta Yapılan Küpler, Lahit, Ev İçine)

⁴ Süs Eşyaları, Değerli Madenler, Takılar, Göz Yaşı Şişeleri Vs.

⁵ Bir Tekne Ve Kapaktan Meydana Gelen, Çeşitli Malzemeler Kullanılarak Yapılan, Kabartmalı, Sütünlü, Üzerinde Çeşitli Sahnelerin İşlendiği Ya Da Sade Olan Mezar Türlerine **Lahit** Denir.

üzerinde mitolojik sahneler yer aldığından bu sahnelerin neler olduğu hakkında da bilgiler verilmiş olup, görseller ile desteklenmiştir. Dördüncü bölümde ise yukarıda söz edilen konu bağlamında genel bir karşılaştırma yapılmıştır. Bu karşılaştırma benzer lahit örnekleri üzerinedir. Son olarak genel bir sonuca bağlanarak lahit bilgileri ve detayları incelenmiştir. Çalışma için gerekli saha çalışmaları fotoğraflamalar tarafımca yerinde ziyaret edilerek yapılmış olup, başlıca kaynak taraması olarak tezler ve saygı değer **Öğretim Görevlisi Mert Kocaman** ve **Dr. Öğretim üyesi Mehmet Bülent Şenocak** hocamızın ders notlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

1. PAMPHYLIA TİPİ FİGÜRLÜ FRİZLİ LAHİTLER:

Lahit kullanımı M.S. 2. ve 4. yüzyıllar arasında yaygın olarak kullanılmaya başlanmış olup, Toplumsal sınıfa göre daha çok soylu kişiler için üretilmişlerdir.⁶ Genel olarak dikdörtgenforma sahip olan lahitler, mermer malzeme kullanılarak ve banyo küveti biçiminde tekne formunda yapılmaktadır. Lahit tekneleri üzerinde dönem özelliklerine, geleneklerine ve yapan ustanın işçiliğine göre çeşitlilik gösteren süslemeler yer almaktadır. Levhalı Lahitler, Sandık Lahitler, Yivli Lahitler⁷, Girlandlı Lahitler⁸, Figürlü Frizli Lahitler, Sütunlu Lahitler⁹ başlıca lahit tiplerini oluşturmaktadır. Üzerinde mitolojik ve gündelik yaşama dair sahneler barındıran ve bazen teknenin üç yönünü, bazen de dört yönünü süsleyen frizler içeren lahitlere figürlü frizli lahitler denmektedir. Erken dönem lahitlerinde kapak olarak beşik çatı olmasının yanı sıra semardam kapaklarda kullanılmıştır. Anadolu'da Pisidia, Lykia, Klikia, Lykaonia ve Isauria'da kapak üzerine genel olarak aslan¹⁰ heykeli veya çörtlenler yerleştirilmiştir.M.S. 150'li yıllardan itibaren üreilmeye başlanan figürlü frizli lahitlerin tekne kısımlarının üst ve alt pervaz arasında kalan friz boşluğunda çeşitli sahneler yer almaktadır. Bu sahneler mitolojik sahne veya gündelik yaşamdan sahneler olabilmektedir.¹¹ M.S. 150'lerde üretilen bu lahitlerin tekne üzerinde yer alan üst pervaz ve alt pervaz süslemelerinde genel olarak düz bir silme, Lesbos Kymationu, yumurta- ok dizisi ve inci dizisi kullanılmıştır.¹² Bu lahitlerin üstlerini örtmek için kapaklar kullanılmıştır bu kapaklar, erken dönemlerde beşik çatı veya semerdam çatı şeklinde yapılmıştır. Kapaklar genel olarak sade bir işçilikle yapılmış olup

⁶ Sağdıç, H İ. (2020). **Anadolu'da Bulunan Mitolojik Konulu Attika Tipi Lahitler (Yüksek Lisans Tezi)**. Kütahya, S.7

⁷ Tekne Üzerinde 'S' Kıvrımlı Yivlerin Olduğu Lahitlerdir.

⁸ Tekne Üzerinde Askı Çelenk Bulunan Lahitlere Denmektedir.

⁹ Tekne Üzerinde Sahne İşlenmiş İse Bunların Sütun İle Birbirinden Ayrıldığını Gösteren Lahit Türlerine Denmektedir.

¹⁰ Turak, Ö. (2005). **Pamphylia Bölgesinde Bulunan Attika Tipi Lahitler (Yüksek Lisans Tezi)**. İstanbul, S.7.

¹¹ Sağdıç, Hi. (2020). **a.g.m. s.18, 23.**

¹² Turak, Ö. (2005). **a.g.m. s.12, 20.**

köşelerinde palmet biçimli köşe akroterleri yer almaktadır. Kapak alınlıkları üçgen olup, kalkan, rozet, kiremit kabartmalı aslan figürleri görülmektedir. Frizli lahitlerin sayısı çok olmamakla beraber çeşitlidir. Dionysos dünyası, av sahneleri, Eroslar, Amazonomakhia, Herakles, Mousa'lar gibi konular işlendiği bu lahitlerin üretimleri orta ve geç Antoninler dönemine aittir.¹³

2. HERAKLES LAHİTİ (M.S.150-170):

1991'de Kayseri'de yürütülen inşaat hafriyat çalışmaları sırasında tesadüfen bulunmuş olup, Kayseri Müze Müdürlüğüne korumaya alınmıştır. M.S. 150-170 dönemlerine ait olup, Pamphylia tipi figürlü frizli lahitler grubuna girmektedir. Beyaz mermer malzeme kullanılarak yapılan, dikdörtgen tekneye sahip ve semardam biçimli kapaktan oluşan lahitin uzunluğu 215cm, genişliği 101 cm, yüksekliği ise 133 cm ölçülerine sahiptir. Semerdam biçimli kapağın ön ve arka yüz alınlıklarında kalkan motifi, köşelerde palmet motifi ve tepe akroteri süslemeleri ile yan yüzeylerinde yer alan kabartmalı kiremitler arasında açık ağızlı kabarık yelesi aslan başı çörtlenler yer almaktadır. Lahit teknesinin en altındaki pervazda iki lesbos kymationu¹⁴ ortasında inci boncuk silmesi, teknenin üst kısmındaki pervaz ise yumurta sırası ile süslenmiştir. Tekne üzerinde ki süslü frizler arasında kalan boşluklara mitolojik sahneler eklenmiştir. Kısa ön yüzünde tam ortada dikdörtgen biçimli dört gözden oluşan, üst ve yanlardan silmelerle kademelendirilmiş kapı yer almakta ve yine bu kapının iki yanında pelerin giysili, sivri başlıklı Attis figürleri yer almaktadır. Lahit teknesinin kalan kısımlarında ise sağ uzun yönden başlayarak sol yöne doğru ilerleyen bir sıralamayla Herakles'in¹⁵ yapmış olduğu on iki görev yer almaktadır. Sözü ettiğimiz Lahitin arka kısa yüzünde oyuklar tespit edilmiş ve bu tahribatın defneciler yapıldığı anlaşılmıştır. Lahit içinde Kemik parçaları, iki adet gözyaşı şişesi dışında herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Arka kısa yüzünde olduğu gibi kısa ön yüzünde de çeşitli tahripler söz konusudur. Kayseri Müze Müdürlüğüne korumaya alınan lahit şu an da Kayseri Kalesi içinde yer alan Kayseri Arkeoloji Müzesinde cam fanus içerisinde korunarak sergilenmektedir.

¹³ Turak, Ö. (2011). **Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri Ve Atölye Sorunu (Doktora Tezi)**. İstanbul, S.56.

¹⁴ **Lesbos Kymationu:** Kalp Biçimli Yaprak Bezeme

¹⁵ Yunan Mitolojisinde Yarı Tanrı Yarı İnsan Olan Mitolojik Yaratık

Resim 1: Herakles Lahitinin Genel Görünümü Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır.

Resim 2: Semerdam Biçimli Kapağın Görünümü Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır.

Resim 3: Köşe Palmet Detayı

Resim 4: Aslan Başlı Çörten Detayı

Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır.

Resim 5: Alt Pervaz Friz Süsleme Detayı Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır.

Resim 6: Üst Pervaz Friz Süsleme Detayı Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır.

Resim 7: Kısa Ön Yüzü Genel Görünümü **Resim 8:** Kısa Ön yüz Kapı Detayı

Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır.

Resim 9-10: Kısa Ön yüzün sağ tarafında ve sol tarafında yer alan pelerin giysili, sivri başlıklı Attis figür Detayı Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

Resim 11: Sağ Taraf Uzun Yüzünde Yer Alan Sahnelerin Genel Görünümü
Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

Resim 12: Arka Kısa Yüzde Yer Alan Sahnelerin Genel Görünümü

Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

Resim 13: Sol Taraftaki Uzun Yüzde Yer Alan Sahnelerin Genel Görünümü

Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

3. HERAKLES LAHİTİ ÜZERİNDEKİ SAHNELERİN AÇIKLANMASI:

Bu kısımda sağ uzun yüzden sola doğru ilerleyerek lahit üzerinde yer alan sahnelerin anlatımına yer verilmiş olup, görseller ile desteklenmiştir.

3.1. LAHİTİN KISA ÖN YÜZÜ:

Lahitin bu yüzünde kapağındaki üçgen alınlık ve ortasında kalkan rozeti ile köşelerde palmet motifi dikkatimizi çekmektedir. Ardından tekne üzerinde düz bir silme ile yumurta frizi görülmektedir. Teknenin boş kalan arasında ise dikdörtgen silmeli kapı yer almaktadır. Bu kapı öteki dünyaya açılan bir kapıyı sembolize etmek için yapıldığı düşünülmektedir. Kapının da bazı yerleri tahrip olmuş durumdadır. Bu kapının yanında duran iki adet figür görülmektedir. Bu figürler üçgen şapkalı, pelerinli attis figürleridir. Detaylı bakıldı zaman sağ taraftaki figürün ayak kısımları tahrip olmuş, sol tarafta yer alan figürün ise başı tahrip olmuş durumdadır. Teknenin alt kısmına baktığımız zaman iki sıra lesbos kymntanionu ve ortasında inci boncuk frizi dikkat çekmektedir.

Resim 14: Kısa Ön Yüzün Genel Görünümü Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

3.2. LAHİTİN SAĞ UZUN YÜZÜ:

ahitin bu yüzünü incelediğimiz zaman semerdam kapak üzerinde yer alan ağız açık aslan başlı çörtlenler dikkatimizi çekmektedir. Tekne üzerinde yer alan üst peraz ve alt pervaz süslemesi kısa ön yüzünde gördüğümüz süslemenin tekrarıdır. Bütün yüzeylerde aynı friz detayı görülmektedir. Teknenin boş kalan orta kısmında ise sırasıyla Herakles'in¹⁶ yapmış olduğu ilk beş görev sahnelenmiştir. İlk betimlemelerde genç olarak karşımıza çıkan Herakles'in sonraki betimlemelerde giderek yaşlandığı görülmektedir.

Resim 15: Sağ Uzun Yüzün Genel Görünümü Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

¹⁶ Herakles Yarı İnsan Olan Bir Tanrıdır. Tam Bir Tanrı Olmak İster. Eurystheus Ona On İki Görevi Başarabilmesi Karşılığında Tanrı Olabileceğini Söylemesi Üzerine Bu Görevleri Yapmıştır. Fakat Bu Görevler Sonrası Yorgun Düşen Herakles Görevleri Yerine Getirmesine Rağmen Tanrı Olamamıştır.

3.2.1. NEMA ASLANININ ÖLDÜRÜLMESİ:

Yunanistan'ın Nema bölgesini kasıp kavuran aslanı yenmesi istenmiş, Herakles bölgeye giderek ok ve topuzuyla aslana saldırmış fakat yenememiştir. Daha sonra elleri ile boğup postunu yüzüp kendisine zırh yapmıştır. Bu yüzden Herakles betimlemelerinde karşımıza çıkan aslan zırhı ve elinde tuttuğu topuz atribütleri arasında yer alır bu betimlemeler sayesinde Herakles tasvirini kolayca tespit edilmektedir. Ayrıca Herakles betimlemesinde vücut hatlarının ve yüz ifadelerinin kesin bir şekilde belli edilmiş olduğu görülmektedir.

Resim 16: Nema Aslanının Öldürülmesi Sahnesi Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

3.2.2. LERNE HYDRASININ ÖLDÜRÜLMESİ:

Argos bölgesindeki Lerna bataklığına salınmış dokuz kafalı bir yaratık olan Hydra'nın öldürülmesi tasvir edilmiştir. Herakles bu canavarın her başını koparmasına rağmen yenememiş daha sonrasında ana başını koparıp, büyük bir kaya altına gömmesi ile bu canavarı yenmeyi başarmıştır. Herakles tasviri çıplak ve yine kas hareketleri gözle görülür şekilde belirtilmiştir.

Resim 17: Lerne Hydrasının Öldürülmesi Sahnesi Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

3.2.3. ERYMANTOS YABAN DOMUZUNUN YAKALANMASI:

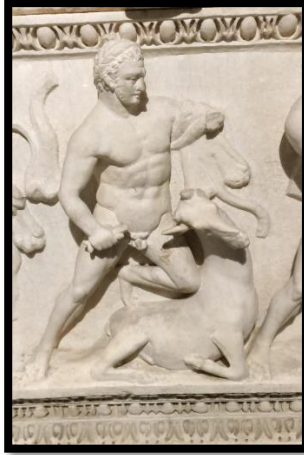
Arkdia'nın Erymanthos dağında korkunç bir yaban domuzu varmış, Eurystheus bu hayvanın kendisine diri olarak getirilmesi istemiştir. Herakles aylarca bu canavarı aramış, o sırada dağdaki at adam Pholos'un konuğu olmuştur. Bir gün at adamlarla tartışmaya girip birçoğunu öldürmüştür. Daha sonra yaban domuzunun peşine düşüp onu bir ağ içinde yakalamıştır. Yakaladığı domuzu Eurystheus'a götürmüş fakat domuzu görünce korkusundan bir fiçinin içine saklanmasını tasvir etmektedir.

Resim 18: Erymantos Yaban Domuzunun Yakalanması Ve Eurystheus Saklanması Sahnesi Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

3.2.4. KERYNEIA GEYİĞİNİN YAKALANMASI:

Kyreneia Geyiği, altın boynuzlu, tunç ayaklı bu geyik Apollon'la Artemis'in koruduğu sihirli bir hayvandır. Herakles onu tam bir yıl boyunca kovaladıktan sonra okla yaralayarak, Eurystheus'a vermiştir. İlk üç tasvirde genç olarak betimlenen Herakles burada ve sonraki tasvirlerde yavaş yavaş sakallı ve yorgun olarak tasvir edildiği görülmektedir.

Resim 19: Keryneia Geyiğinin Yakalanması Sahnesi Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

3.2.5. STYMPHALOS GÖLÜNÜN KUŞLARININ ÖLDÜRÜLMESİ:

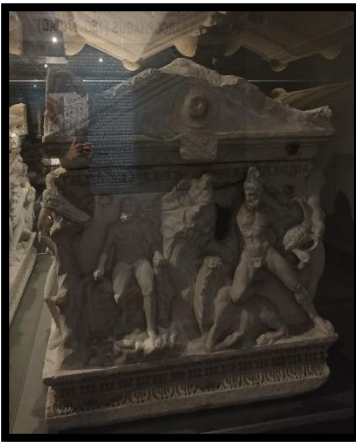
Arkadia'da Stymphalos gölünün üstünde gagaları ile pençeleri tunçtan, insan eti ile beslenen korkunç kartallar varmış. Tanrıça Athena, Herakles'e bu kuşları ürkütmek için ziller vermiş, Herakles oklarıyla bu kartalları öldürmeyi başarmış olduğu sahne betimlenmiştir.

Resim 20: Stymphalos Gölünün Kuşlarının Öldürülmesi Sahnesi Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

3.3. LAHİTİN ARKA KISA YÜZÜ:

Lahitin bu yüzü kısa ön yüzün tekrarı gibidir. Kapağındaki üçgen alınlık ve ortasında kalkan rozeti ile köşelerde palmet motifi dikkatimizi çekmektedir. Ardından tekne üzerinde düz bir silme ile yumurta frizi görülmektedir. Teknenin boş kalan arasında ise Herakles'in yapmış olduğu iki görev betimlenmiştir. Teknenin alt kısmına baktığımız zaman iki sıra lesbos kyntanionu ve ortasında inci boncuk frizi dikkat çekmektedir. Sahnenin betimlendiği ara boşluk kısımda tahripler söz konusudur. Bu tahribatı kaçak kazı yapanlar tarafından olduğu düşünülmektedir.

Resim 21: Arka Kısa Yüzde Yer Alan Sahnelerin Genel Görünümü Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

3.3.1. KRAL AUGEİAS'IN AHIRLARININ TEMİZLENMESİ:

Elis kralı Augias'ın ahırları dağ gibi üst üste yığılan gübreden kullanılmaz olmuş ve gübresiz kalan toprağı da bereketini yitirmiştir. Eurystheus, Herakles'i küçük düşürmek adına bu ahırları temizlemesini istemiştir. Herakles'de Alpheios'la Peneios ırmaklarının yataklarını değiştirerek suları oradan geçirip ahırları temizlemiştir. Ama bu iş için sürülerinin onda birini vereceğini söyleyen Augias, sözünde durmamış, Herakles'de kralı oğulları ile birlikte öldürmesi betimlenmiştir. Herakles Betimlemesine dikkatli bakıldığı zaman Herakles'in sakallı ve orta yaşlı bir biçimde tasvir edildiği görülmektedir.

Resim 22: Kral Augeias'ın Ahırlarının Temizlenmesi Sahnesi Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

3.3.2. GİRİT BOĞASININ YAKALANMASI:

Girit kralı Minos bir beyaz boğasını Poseidon'a kurban etmek istemiştir. Tanrı da öç almak için boğayı kudurtmuştur. Hayvan girit ekinlerini yok ediyor, ülkeyi açlıkla karşı karşıya bırakmıştır. Herakles bu azgın boğayı boynuzlarından yakalayıp Yunanistan'a götürmeyi başarmıştır. Orada serbest bırakılan boğa Marathon kapılarında Theseus'un eline geçmiştir.

Resim 23: Girit Boğasının Yakalanması Sahnesi Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

3.4. LAHİTİN SOL UZUN YÜZÜ:

Lahitin bu yüzünü incelediğimiz zaman sağ uzun yüzün aynısı olup sadece teknenin boş alan kısmındaki sahneler farklıdır. Teknenin boş kalan orta kısmında ise Herakles'in¹⁷ yapmış olduğu son beş görev sahnelenmiştir. İlk betimlemelerde genç olarak karşımıza çıkan Herakles'in bu yüzdeki betimlemelerde yaşlı ve yorgun olarak betimlendiği görülmektedir.

Resim 24: Lahitin Sol Uzun Yüzünün Genel Görünümü Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

¹⁷ Herakles Yarı İnsan Olan Bir Tanrıdır. Tam Bir Tanrı Olmak İster. Eurystheus Ona On İki Görevi Başarabilmesi Karşılığında Tanrı Olabileceğini Söylemesi Üzerine Bu Görevleri Yapmıştır. Fakat Bu Görevler Sonrası Yorgun Düşen Herakles Görevleri Yerine Getirmesine Rağmen Tanrı Olamamıştır.

3.4.1.DİOMEDES'İN ATLARININ YAKALANMASI:

Trakya kralı diomedes'in insan eti yiyen atları varmış, Herakles Diomedes ile çarpışarak onu öldürür ve ölüsünü atlarına yedirmiştir. Sonra da ehlileşen atları Mykanai'ye getirmiştir. Başka bir anlatmaya göre Olympos dağında vahşi hayvanlara parçalatır. Lahit üzerinde bu mitolojik sahne tasvir edilmiştir.

Resim 25: Diomedes'in Atlarının Yakalanması Sahnesi Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

3.4.2.AMAZON KRALİÇESİ HİPPOLYTE'NİN KEMERİNİN ALINMASI:

Eurystheus'un kızı Admete, Herakles'ten Amazon'lar kraliçesi Hippolyte'nin büyülü, kemerini istemiştir. Ares'in Hippolyte'ye armağan ettiği kemeri almak için Herakles, Hippolyte'yi öldürme sahnesi betimlenmiştir. Heraklesi bu betimleme sahnesinde daha yaşlı olduğu hayvan tasvirlerinin belirgin bir biçimde işlendiği görülmektedir.

Resim 26: Amazon Kraliçesi Hippolyte'nin Kemerinin Alınması Sahnesi Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

3.4.3.GERYONEUS'UN SIĞIRLARININ YAKALANMASI:

Dünya'nın batı ucunda, Okeanos ırmağının bir adasında Geryoneus büyük sığır sürülerini otlatmaktaydı. Herakles oraya gidip, sürülerin bekçilerini öldürür ve sığırları alıp, Galya, İtalya ve Trakya yolu ile Yunanistan'a döner. Sürüleri de Eurystheus'a vermesi betimlenmiştir.

Resim 27: Geryoneus'un Sığırlarının Yakalanması Sahnesi Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

Resim 28: Geryoneus'un Sığırlarının Yakalanması Sahnesinden Detaylar Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

3.4.4.KERBEROS KÖPEĞİNİN YAKALANMASI:

Hermes ve Athena'nın yardımıyla hiçbir ölümlünün geri gelmediği yeraltı ülkesine iner, orada bağlı bulunduğu Theseus'u kurtarmış. Ayrıca kerberos¹⁸ köpeğini alıp yeryüzüne kaçıır. Eurystheus bu azmanı görünce ödü kopmuştur. Herakles kerberos'u Hades'e geri götürmesi sahnesi betimlemiştir.

Resim 29: Kerberos Köpeğinin Yakalanması Sahnesi Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

¹⁸ **Kerberos:** Çok fazla kafaya sahip olan hades'in köpeğidir. görevi ise ölümler ülkesinden yeryüzüne tekrar geri dönüşü engellemektir.

3.4.5.HESPERİD'LERİN ALTIN ELMASININ ALINMASI:

Hera'nın Zeus'la evlenirken düğün hediyesi olarak aldığı büyülü meyveleri Batı kızlarının bahçesinde Nympha'lar ve bir ejder korumaktadır. Herakles, Nereus'tan izlemesi gereken yolu öğrendikten sonra batı kızlarının bahçesini bulur, orada dünyayı omuzlarında taşıyan Atlas'ı bir süre bu yükünden kurtarır ve elmaları almaya gönderir. Atlas dev elmaları getirir, ama dünyanın yükünü bir daha omuzlarına almak istemez. Herakles onu aldatarak kaçar ve elmaları Athena'ya götürmesi betimlenmiştir.

Resim 30: Hesperid'lerin Altın Elmasının Alınması Sahnesi Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

Resim 31: Hesperid'lerin Altın Elmasının Alınması Sahnesinden Detaylar Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

4. KARŞILAŞTIRMA:

Herakles Lahitleri toplam dört adettir ve ikisi Antalya Arkeoloji Müzesinde, biri Konya Arkeoloji Müzesinde diğeri de Kayseri Arkeoloji müzesinde sergilenmektedir. Bu dört lahit süsleme açısından değerlendirildiği zaman mitolojik sahneler aynı fakat sıralamalarda farklılıklar olabilmektedir. Aşağıdaki tablo süsleme, malzeme, lahit türüne göre farklı ve ortak özelliklerini göstermektedir.

LAHİTLER	ORTAK ÖZELLİKLER	FARKLI ÖZELLİKLER
KAYSERİ ARKEOLOJİ MÜZESİ	Herakles Betimlemesinin İlk başlarda Genç Olarak Tasvir edilirken İlerleyen Sahnelerde Herakles Betimlemesinin Sakallı, Yaşlı ve daha yorgun tasvir edilmesi ortak Özellikler Arasındadır. ❖ Beyaz Mermer Kullanılarak Yapılmıştır.	Pamphylia Tipi Frizli Lahitler Grubundadır.
ANTALYA ARKEOLOJİ MÜZESİ	Antalya Lahitleri, Kayseri'deki Herakles Lahdi İle Tekne Ve Kapak Yönünden Büyük Benzerlik Göstermektedir. ❖ Yumurta Frizi Süslemeleri Bakımından Kayseri Arkeoloji Müzesinde Sergilenen Lahit ile Benzerlik Göstermektedir.	Torre Nove Tipi Lahitler ¹⁹ Grubundadır. ❖ Konular Kayseri Ve Konya Lahitlerindeki Gibi Düz Zemin Üzerinde Değil De, Birer Kaide Üzerinde İşlenmiştir. ❖ Teknelerinin Sütunlu Olmaları Ve Frizleri Bakımından Kayseri'de Sergilenen Lahitten Farklıdır.

¹⁹ **Torre Nove Tipi Lahitler:** Frizli Lahitlerin Köşelerine Yivli Sütunlar Veya Bezemeli Gömme Ayaklar Eklendiği İçin Bu Lahitlere Torre Nove Lahitler Denilmiştir.

KONYA ARKEOLOJİ MÜZESİ	Kayseri Arkeoloji Müzesinde Sergilenen Lahitteki Gibi Konular Düz Zemin Üzerinde Sergilenmektedir.	Sidemera Tipi Lahitler ²⁰ Grubundadır. ❖ Kapak Ve Frizler Bakımından Kayseri'de Sergilenen Lahitten Farklıdır.
-------------------------------	--	--

Resim 32: Antalya Arkeoloji Müzesinde Sergilenen Herakles Lahiti
<https://arkeofili.com/herakles-lahdi-antalya-muzesinde-ziyarete-acildi/>

Resim 33: Konya Arkeoloji Müzesinde Sergilenen Herakles Lahiti

Resim 34: Kayseri Arkeoloji Müzesinde Sergilenen Herakles Lahiti
Havva Güneş (07.11.2021) Tarafından Fotoğraflanmıştır

²⁰ **Sidemera Tipi Lahitler:** Yüzeyleri Süslü Sütunlarla, Araları Şahsa Ait Veya Mitolojik Sahneler İle Donatılmış Olan, Lahit Kapağı İse Adeta Yatak Gibi Tasarlanan Lahitlerdir.

❖ Ayrıca M.Ö. 5. Yüzyıla tarihlenen “Satrap Lahdi” ve M.Ö. 4. Yüzyıla tarihlenen “İskender Lahdi” dikdörtgen biçimli, kırma ya da semerdam çatılı formlar için önemli örnekler arasında yer almaktadır.²¹

Resim 35: İstanbul Arkeoloji Müzesinde Sergilenen İskender Lahiti
https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0skender_Lahdi

5. SONUÇ:

Çalışma kapsamında Lahitler üzerine kısa bilgiler verildikten sonra genel olarak Kayseri arkeoloji müzesinde bulunan Herakles lahiti üzerinde yoğun olarak durulmuştur. Sonuç olarak Pamphylia tipi frizli lahitler grubunda yer alan Herakles lahitinin tekne üstünde yer alan mitolojik sahneler açısından dikkate değer bir eser olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bir hafriyat çalışmaları sırasında tesadüfen ortaya çıkarılmış olan eser, müzeler genel müdürlüğünün denetiminde gerçekleştirilen gerekli çalışmaların ardından korunmaya alınmıştır. Herakles Lahiti'nin üzerinde ki betimlemeler de en çok dikkatimizi çeken unsurun ilk görevlerinde daha genç, sakalsız olarak görünen Herakles'in sonraki görevlerinde yaşlanması ve fizyonomisinde değişimler olduğu giderek sakallı ve yorgun bir biçimde betimlendiği açıkça göze çarpmaktadır. Lahit üzerindeki süslemeler ince işçilikle yapılmış ve hatlar gözle görülecek kadar keskin ve gerçekçi bir biçimde kabartma olarak mermer üzerine yapılmış olduğu görülmektedir. Sonuç olarak lahit her ne kadar definciler tarafından tahrip edilmiş de olsa kültür bakanlığı, koruma bölge kurullarınca ve müzeler genel müdürlüğünce sahip çıkılarak gerekli tedbirler doğrultusunda korunan eser bugün hala işçiliği ve mitolojik sahneleri bakımından görülmeye değer bir eser konumundadır. Eser günümüzde Kayseri arkeoloji müzesinde sergilenmektedir.

²¹ Urak, Ö. (2005). **a.g.m.** s.12

KAYNAKÇA

1. <https://arkeofili.com/herakles-lahdi-antalya-muzesinde-ziyarete-acildi/>
2. https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0skender_Lahdi
3. KOCAMAN, M. (2018-2019) **Mitoloji Ve İkonografi**, Aksaray Üniversitesi Güzelyurt MYO Mimarlık Ve Şehir Planlama Bölümü Mimari Restorasyon Programı Ders Notları, Aksaray.
4. KORKUT, T. (2020). **Pamphylia Ve Phrygia Bölgeleri Roma Dönemi Lahit Üretim Merkezleri Ve Atölye Sorunları**. TÜBA-AR,259-268. DOI 10.222520/tubaar2020.27.014
5. SAĞDIÇ, H İ. (2020). **Anadolu'da Bulunan Mitolojik Konulu Attika Tipi Lahitler(Yüksek Lisans Tezi)**. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Kütahya.
6. TURAK, Ö. (2011). **Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu (Doktora Tezi)**. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, İstanbul.
7. TURAK, Ö. (2005). **Pamphylia Bölgesinde Bulunan Attika Tipi Lahitler (Yüksek Lisans Tezi)**. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, İstanbul.
8. ŞENOCAK, M B. (2020). **Mitoloji**, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Ders Notları, Yozgat.

BÖLÜM XVI

KONYA İNCE MİNARELİ MEDRESE VE RESTORASYON EVRELERİ ¹

Havva GÜNEŞ²

¹ Lisans tez çalışmamızdan düzenlenerek hazırladığımız bu makalenin konusunu seçmemde beni yönlendiren, makale yazım aşamasında takıldığım noktalarda, yoğun durumlarda dahi yardımlarını ve desteğini esirgemediği için **hocalarım**a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Gerekli fotoğraf ve görsellerden yararlanmak adına ziyaret ettiğim **Konya İnce Minareli Medrese (Taş Ve Ahşap Eserler Müzesi) Çalışanlarına** vermiş oldukları bilgi ve ilgiden dolayı, ayrıca gerekli arşiv belgelerine ve vgm dosyalarına ulaşmam konusunda yardımlarını esirgemeyen **Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne** de Teşekkürlerimi Sunarım. Son olarak tez çalışmamda maddi manevi yardımlarını esirgemeyen, gönülden desteklerini hissettiğim aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

² Restorasyon Teknikeri. Bozok Üniv., Fen-Ed. Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğrencisi, 66100/Yozgat, guneshavva38@gmail.com, Orcid ID: 0000-0003-2940-5194

1.GİRİŞ:

Konya, Orta Anadolu Bölgesinin en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Konya'nın fethi ile birlikte Anadolu Selçuklu Devletinin başşehri olarak seçilmiş ve önemini uzun yıllar sürdürmüştür. Hala tarihsel mimari kimliğini korumaktadır. Kentte 13.y.y.'ın ikinci yarısından sonra sur dışındaki yapılaşmalar artmış, imarın merkezi Alaeddin Tepesi'nden yayılan halkalar biçiminde büyüme göstermiştir. H.656/M.1258 yılında inşa edilen Sahip Ata Cami'sinden sonra imar hareketleri güneye kaymış ve güneydoğu güneybatı yönlerinde genişlemeye devam etmiştir. Selçuklu Sultanı Mesud ve II. Kılıçarslan zamanında Konya, kasaba olmaktan çıkarak şehir yoğunluğuna ulaşmıştır³. I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubad dönemlerinde en parlak dönemini yaşamıştır. 13. yüzyılda başlayan Moğol istilasından kaçan ustaların, Konya'ya yerleşmesi sonucu, yapıların inşasında farklı anlayışlara gidilmiştir⁴. İnce Minareli Medrese de Selçuklu'nun son dönem eseri olarak kabul edilmekle birlikte, taçkapı ve minare süslemeleri açısından Moğol mimarisi etkisi altında kalmış bir yapıdır. Çalışmamızın konusu olan İnce Minareli Medreseyi anlatmaya başlamadan önce, kısaca medresenin ne olduğundan ve öneminden bahsedecek olursak; ders okutulan, eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü yatılı okul anlamına gelen medrese, kelimesinin kökeninin Arapça bir kelime olduğu anlaşılacakla birlikte de-ra-se fiilinden türemiş olduğu görülmektedir. Medreselerin kurulmasında en etkin rol, artan öğrenci sayısı olmakla birlikte, medreselerin mescitlere nazaran daha geniş kapasiteli bir sınıf ortamı sunması, bunun yanında daha düzenli bir eğitim sisteminin olması medreselerin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilen medreselerde açık ve kapalı avlu olarak iki farklı plan şemasının uygulanmış olduğu görülmektedir. Her iki plan şemasında da avlu etrafında düzenli olarak dizilmiş öğrenci odaları, ana eyvan, kışık, yazlık dershane mekânları ve avlunun merkezinde bir su sistemi yer alır. Selçuklu medreselerinin bir diğer önemli özelliği ise iç mekân süslemeleridir. Taçkapının bulunduğu cephe, süsleme bakımından zengin olurken diğer cepheler daha sade tutulmuş olup, iç mekânda ise kubbe, kubbe geçişleri, pencere alınlıklarının çiniler ile bezendiği, kufi⁵ ve sülüs⁶ yazılarına da yer verildiği dikkat çekmektedir.

³ <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Konya>

⁴ <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Ince-Minareli-Medrese>

⁵ Arap yazısının düz ve köşeli çizgilerle yazılan eski bir biçimi veya islamiyet'in ilk yüzyıllarında "nebatî alfabeti"nin değişmesiyle oluşan; dik, sert, köşeli bir yazı türü olarak tanımlanır.

⁶ Sülüs, Arap alfabesiyle yazılan bir tür süslü yazı veya Hicrî IV. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan, nesihe benzer, kalınca bir yazı türüne verilen ad olarak tanımlanır. Ortaçağ'da camilerde iç mimaride süsleme olarak çok kullanılmıştır.

Bu çalışma 2019-2020 yılları arasında tarafımda yürütülen bir araştırmaya dayanmaktadır. Konya'nın⁷ merkezinde yer alan Alaeddin Tepesinin Batı eteğinde, Beyhekim Mahallesi'nde bulunan İnce Minareli Medrese, yapıldığı dönem ve süslemeleri açısından Selçuklu Dönemi özelliklerini günümüze kadar korumayı başarmış bir yapıdır. Ancak yıllar içinde birçok kez restorasyon geçirmesi gerekmiştir. Çalışmamızda, öncelikle yapı yerinde incelenmiş, daha sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden arşiv belgelerine ulaşılmış ve konuyla ilgili kaynaklar taranmıştır. Çalışmamız İnce Minareli Medrese'nin restorasyon evrelerini ve halen devam eden sorunlarını ele almaktadır.

2.İNCE MİNARELİ MEDRESE:

Konya'da Alaeddin Tepesinin batı eteğinde, Beyhekim Mahallesi'nde bulunan, İnce Minareli Medrese Selçuklu'nun son dönem eserlerinden kabul edilmekle birlikte, taçkapı ve minare süslemeleri açısından Moğol mimarisi etkisi altında kaldığı da görülmektedir. Sahip Ata Fahreddin Ali⁸ tarafından mimar Kelük Bin Abdullah'a⁹ Darül Hadis olarak, 1263-1264 yılları arasında yaptırılmıştır. Kapalı avlulu tek eyvanlı ve tek katlı medreseler grubu içerisinde yer almaktadır (Plan 1)¹⁰. Düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Medrese, ismini çifte şerefeli minaresinden alır. 1901 yılında yıldırım düşmesi sonucu ilk şerefeye kadar olan kısım yıkılmış, birçok cephesi de hasar görmüştür (Fotoğraf 1). Yapıldığı dönemden günümüze kadar geçirdiği birçok restorasyon aşaması bilinen Medrese, ilk günkü gibi kendine hayran bırakmayı ve ihtişamını korumayı başarmaktadır. 1956'dan beri Taş ve Ahşap Eserler Müzesi olarak kullanılmaya devam etmektedir¹¹.

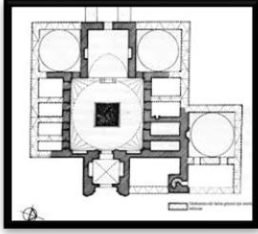
⁷ Konya; Kervan yolları, konumu gereği ve coğrafi özellikleri ile Selçuklu Devletinin başkenti olarak önemini uzun süre sürdürmüş olmakla birlikte, Orta Anadolu'nun eski yerleşim yerlerinden birisi konumundadır. Konya, yüz ölçümü bakımından 7.şehir olup, 31 ilçesi bulunmaktadır.

⁸ **Banisi (Yaptıran);** Fahreddin Ali'nin doğum tarihi bilinmeyip, vakfiyelerden Konyalı Olduğu Anlaşılmaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin son veziri olup, yirmi yılı aşkın süre devlete üst düzeyde yöneticilik yapmıştır. H. 687 Yılı Akşehir'in Nadir Köyünde vefat etmiştir.

⁹ **Mimarı;** Nakkaş ve ressam olan Kelük Bin Abdullah 1222'lerde ailesiyle birlikte azerbaycan üzerinden anadolu'ya gelmiş olmasının yanı sıra göç ederken görmüş olduğu taş kapı ilişkilerini Anadolu'ya yansıtmayı başarmıştır.

¹⁰ Erdemir. Y., **a.g.e**, s. 103

¹¹ Köroğlu. H., **Konya ve Anadolu Medreseleri**, s. 203

Plan 1, İnce Minareli Medrese M. AKOK'tan

Fotoğraf 1, İnce Minareli Medrese Eski Görünüm

(<https://encryptedtbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcTXV0m-GyFgGqnqHDyjYJUWIhYspm4tiEdBnA&usqp=CAU>)

3. İNCE MİNARELİ MEDRESENİN DIŞ CEPHERİ

3.1.DOĞU CEPHE

Medrese'nin doğu cephesi; Düzgün kesme taştan yapılmış olup, kuzeye doğru 5.64m uzunluğunda devam ederek minare kaidesiyle birleşmektedir. Taçkapının solunda güneye doğru uzanan, 6.63m arkaya doğru eğim yapan bir duvardan sonra, 0.55m içeri kırılarak 2.60m daha devam edip güney duvarıyla birleşmiş olduğu görülmektedir¹². Çatı altında su tahliyesi için basit iki adet çörten ve iki adet dikdörtgen pencere açıklığı bulunmaktadır (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2, Doğu Cephe Görünümü

(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

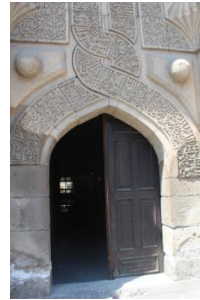
¹² Erdemir.Y., a.g.e, s. 103

3.1.1.TAÇKAPI SÜLEMESİ

Taçkapı, yapının Moğol etkisinde kalan en belirgin ögesidir¹³. Motifleri ve tasarımı bakımından dikkatleri üzerine çeken taçkapı hakkında, Ahmet Hamdi Tanpınar, “*Tiftikten Dokunmuş Sultan Çadırına*”¹⁴ benzetmesini yapar. Selçuklu üslubundaki gibi dışa taşkın yapılmış taçkapının kapı açıklığı sivri kemerlidir (Fotoğraf 3). Üç kademeli olarak yapılan taç kapının İlk kademesi niş, iki ve üçüncü kademe ise yazı kuşağından oluşmaktadır¹⁵. Yasin ve Fetih suresinin yer aldığı yazı bordürü yer değiştirerek ortada bir düğüm halini alarak kemerin başlangıç kısmında son bulmaktadır (Fotoğraf 4). Taçkapı kuzeyinin alt köşesinden itibaren fetih suresinin ilk altı ayeti ile başlayıp, onuncu ayet ile devam ederken kapının güneyine doğru gelindiğinde on üçüncü ayet ile son bulduğu, düğüm kısmını oluşturan yedi, sekiz, dokuz ve onuncu ayetlerin dış etkenlerden dolayı tahrip olduğu görülmektedir (Fotoğraf 5-6). Diğer yazı kuşağında ise Yasin suresi yazmaktadır. Yine burada da on üçüncü ayet yarısından on dokuzuncu ayet yarısına kadar tamamı tahrip olmuştur. On üçüncü ayetten sonra güney üst köşeden aşağı doğru devam edip otuz birinci ayette son bulmaktadır. Otuz birinci ayetin de elif, la, cim harfleri dışında çoğu tahrip olmuştur¹⁶. Taçkapı üzerinde enginar motifi, (Fotoğraf 7) palmet, sütunceler, (Fotoğraf 8) mihrabiye ve kabaralar bulunmaktadır (Fotoğraf 9-10). Saçağın hemen altında, kuzey ve güney doğrultusunda mimar Kelük Bin Abdullah’ın imzası olan kabartma yer almaktadır¹⁷(Fotoğraf 11).

Fotoğraf 3, Taç Kapı genel Görünüm
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 4, Taç Kapı Düğüm Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

¹³ Cilasun. A., **Konya’daki; Karatay, İmce Minareli ve Sırçalı Medreseleri İle Alaaddin Cami’nin Taç Kapı Süslemelerinin Tasarım Açısından İncelenmesi**, Konya,

¹⁴Dündar.A., Acun. H., Çaycı.A., **Türk İslam Sanatları Tarihi**, Ankara, 2019, s..242

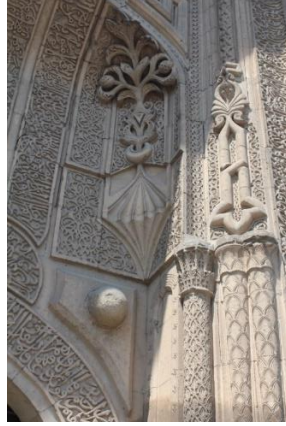
¹⁵Erdemir. Y., **a.g.e**, s. 103

¹⁶ Uzunharman. H., **İnce Minareli Medrese’nin Taç Kapısındaki Kitabelerin Hat Sanatı Açısından Değerlendirilmesi**, Çorum, 2015, s.. 44

¹⁷ Uzunharman. H., **a.g.m**, s. 41

Fotoğraf 5, Tahrip Olan Kısımlardan
Detay
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 6, Taç kapı Süsleme Detayları
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 7, Enginar Motifi Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinde)

Fotoğraf 8, Sütünce ve Palmet Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 9, Mihrabiye Detayı (Havva Güneş 2019-2020 Arşivinde)

Fotoğraf 10, Mihrabiye ve Kabara Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 11, Saçak Altında Yer Alan Mimar Kelük Bin Abdullah'ın İmza Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

3.2.GÜNEY CEPHE

Güney cephesinde; batı köşesindeki 8.70m'lik duvar, içeriye doğru 1.74m kırılarak cephenin devamıyla birleşir. Kubbeli oda ile öğrenci odalarının dış duvarını teşkil eder. Cephe kaba taş kullanılarak inşa edilmiştir. Köşelerde ise düzgün kesme taş kullanılarak cepheye hareketlilik kazandırılmıştır. (Fotoğraf 12) Kubbeli kışlık dershaneden daha alçak olan öğrenci hücrelerinin bulunduğu odanın ışık alması amacıyla dört adet mazgal pencere açılmış, kubbeli odanın da bir adet dikdörtgen açıklıklı ve sivri kemerli alınlığa sahip penceresi bulunmaktadır. Bu pencerenin alınlık kemeri tuğladan yapılmıştır.

Alınlığın üstü alçı şebekelidir¹⁸. Çatı altında taştan iki adet çörten yer almaktadır (Fotoğraf 13).

Fotoğraf 12, Güney Cephe Genel
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

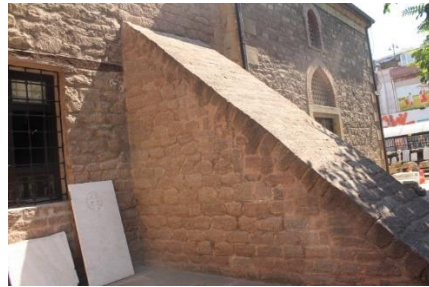
Fotoğraf 13, Güney Cephe Detay
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

3.3.BATI CEPHE

Batı cephesi, kaba yonu taş kullanılarak inşa edilmiştir. Köşelerde yine düzgün kesme taşla cepheye hareketlilik kazandırılmıştır. İki kubbeli oda ile bunların arasında kalan eyvanı dış duvarını teşkil eder (Fotoğraf 14). Kubbeli olanlardan kuzeydeki 8.20m, güneydeki 8.75m uzunluklarına sahiptir. Güneydeki 0.40m dışa çıkıntılıdır. Kuzey ve güney kısımlarına altlı üstlü iki dikdörtgen pencere açılmıştır. Bir adet dikdörtgen açıklıklı ve sivri kemerli alınlığa sahip penceresi bulunmaktadır. Bu pencerenin alınlık kemeri tuğladan yapılmıştır. Alınlığın üstü alçı şebekelidir (Fotoğraf 15). Eyvanın tam ortasında açılan dikdörtgen pencere diğer iki pencereye nazaran daha dar tutulmuş olmakla birlikte hatilla desteklenmiştir. Sonraki dönemlerde yapıya iki adet payanda eklenmiştir (Fotoğraf 16).

Fotoğraf 14, Batı Cephe Genel Görünüm
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 15, Batı Cephe Payanda ve Pencere Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

¹⁸ Erdemir. Y., a.g.e, s. 111

Fotoğraf 16, Batı Cephe Eyvan ve Hatıl Detayı

(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

3.4.KUZEY CEPHE

Kuzey cephesi; 12.80m batıya doğru devam eden medrese duvarı, mescidin 13.20m'lik duvarıyla birleşerek 26.00m uzunluğa erişir. Aynı zamanda medresedeki öğrenci odalarının da kuzey duvarıdır (Fotoğraf 17). Diğer cephelerde olduğu gibi kuzey cephede de kaba yonu taş malzeme kullanılmıştır¹⁹. Üç adet penceresi olup, bunlardan iki tanesi mazgal pencereyken, diğeri ise kubbeli odaya ait olan alçı şebekeli tuğla sivri kemerli alınlığa sahip dikdörtgen açıklıklı penceredir (Fotoğraf 18). Diğer cephelerde olduğu gibi kuzey cephede de iki adet taş çörtlen bulunmaktadır (Fotoğraf 19)²⁰.

Fotoğraf 17, Kuzey Cephe Genel Görünüm

(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 18, Kuzey Cephe Pencere Detayı

(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

¹⁹ Erdemir. Y., a.g.e, s. 114

²⁰ Erdemir. Y., a.g.e, s. 114

Fotoğraf 19, Kuzey Cephe Mescit Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

3.5.MESCİD

Mescit; medresenin kuzey duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir (Fotoğraf 20). Doğuya bakan son cemaat revakı ile bu revakın güneyinde minaresi yer almaktadır. 1901 yılında arka arkaya düşen iki yıldırım neticesinde minare yıkılmış olup, parçaları mescidin kubbe ve duvarlarına zarar vermiştir. Bir süre onarılmayan medresenin²¹ müze olarak işlev kazanması için beden duvarları örülerek restorasyon çalışmaları başlamıştır. Doğuya bakan son cemaat revakının önünde, kuzey uçta kapı açıklığı ve üstünde bir adet boyuna dikdörtgen pencere yer alır. Kapının güneyinde ise bir adet sütunla ayrılan iki revak gözü bulunur. Revak gözleri restorasyonda pencere olarak kapatılmıştır (Fotoğraf 21). Revak sütununun devşirme iyon başlığı vardır²²(Fotoğraf 22) (fotoğraf 23).

Fotoğraf 20, Mescit Genel Görünüm

(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 21, Mescit Detay

(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

²¹ Erdemir. Y., a.g.e, s. 148

²² Erdemir. Y., a.g.e, s. 148

Fotoğraf 22, Son Cemaat Yeri
Pencere Detayı

(Havva Güneş 2019 2020 Arşivinden)

Fotoğraf 23, Son Cemaat Yeri
Devşirme Malzeme Detayı

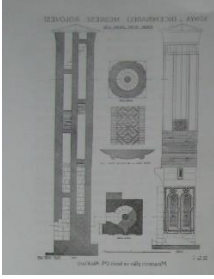
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

3.6.MİNARE

Mescidin son cemaat revakının güney ucuna bitişik olarak inşa edilen minarenin kaidesi ile şerefeleri taş, diğer kısımları tuğla malzemeyle örülmüştür (Plan 2) (Fotoğraf 24). 50m'yi aşan boyu, iki şerefesi ve son derece zarif işlenmiş dilimli gövdesiyle Selçuklular için önemli yer teşkil etmektedir. Yükselen gövdenin birinci şerefeye kadar olan ve bugün ayakta kalabilen dış yüzeyi köşelerde silindirik, araları düşey kordonlarla dışı firuze renkli çinilerle kaplıdır. Yatay ve dikey konumlarda karşılıklı kesişen 'V'lerle zikzaklardan oluşan (Fotoğraf 25) çini süslemelidir²³ (Fotoğraf 26) (Fotoğraf 27). Taş kaidenin doğu cephesinde zengin bir süsleme kompozisyonu dikkat çekmektedir. Bu kompozisyonda duvara niş halinde oyulmuş sivri kemerli panonun içinde bitkisel motifler yer almaktadır²⁴. Pano, silmeler ile çerçevelenmiştir. Pano içindeki stilize edilmiş motifler birleşerek girift bir kompozisyon meydana getirir (Fotoğraf 28).

²³ Erdemir. Y., a.g.e, S. 149

²⁴ Akantus Yaprakları

Plan 2, Minare Planı M.
AKAOK'TAN

(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 24, Minare Genel Görünüm
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 25, Minare Süsleme Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 26, Minare Genel Görünüm
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 27, Minare Pencere Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 28, Kaide Süsleme Detayı (Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

4.İNCE MİNARELİ MEDRSENİN İÇ MEKANI

4.1.GİRİŞ HOLÜ

Medrese içerisine geçiş, taçkapı ile avlu arasında kalan çapraz tonozlu bir ara mekân ile sağlanmaktadır (Fotoğraf 29) (Fotoğraf 30). Güney ve kuzey duvarlarına karşılıklı sivri kemerli nişler açılmış, güney duvarında bulunan nişin içerisine, medrese ile ilgili, ziyaretçilerin okuması için bilgiler yerleştirilmiştir²⁵(Fotoğraf 31) (Fotoğraf 32).

Resim 29, Medrese İçerisine Geçişi Sağlayan Kapı Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 30, Medhal Örtü Sistemi Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

²⁵ Erdemir. Y., a.g.e, s. 151

Fotoğraf 31, Güney Duvarında Yer Alan Niş Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 32, Kuzey Duvarında Yer Alan Niş Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

4.2.AVLU

Medrese'nin 10.80m X 10.80m ölçüsündeki avlusu kesme taşla kaplıdır. Avlu, duvarlara yaslanan büyük bir kubbe ile örtülüdür. Yaklaşık 11.00 m. çapındaki kubbenin geçişi, yelpaze biçimli pandantiflerle sağlanmıştır²⁶. Pandantiflerden, çokgen (20 kenarlı) kasnağa geçilir. Kubbe bu kasnağın üzerine oturmaktadır²⁷ (Fotoğraf 33). Kubbenin üstünde aydınlık feneri yer alır (Fotoğraf 34). Aydınlık fenerinin tam altında ise kare biçimli havuz bulunmaktadır (Fotoğraf 35). Doğu duvarı ile avluya geçit veren sivri kemerli kapı açıklığı, dikdörtgen bir niş içine alınmıştır. Kapı üzerinde iki adet sağır niş bulunmaktadır. Kapının güneyinde bir adet niş bulunmakla beraber, (Fotoğraf 36) kuzeyinde sivri kemerli alınlığa sahip dikdörtgen kapı açıklığı ile ulaşılan ve günümüzde ahşap eserlerin sergilendiği oda bulunmaktadır²⁸ (Fotoğraf 37).

Resim 33, Avlu Aydınlık Feneri Örtü Sistemi Detay
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 34, Kubbe Geçişleri (Pendantif)
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

²⁶ Erdemir.Y., a.g.e, s. 143

²⁷ Erdemir.Y., a.g.e, s. 144

²⁸ Erdemir.Y., a.g.e, s. 116

Fotoğraf 35, Aydınlık Feneri Altında Yer Alan Havuz (Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden) Örtü Sistemi Detay

Fotoğraf 36, Avlu Doğu Duvarından Görünüm (Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden) Örtü Sistemi Deta

Fotoğraf 37, Ahşap Eserlerin Sergilendiği Oda (Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Güney duvarına, her odayı aydınlatacak şekilde dört pencere açılmış ve pencere alınlıklarında firuze ve patlıcan moru renkli çinilerle bakara suresi yazılmıştır (Fotoğraf 38) (Fotoğraf 39). Batı duvarı; giriş ile aynı eksende yer almaktadır. Ana eyvana, karşılıklı iki merdivenle çıkılmakta, bir adet penceresi bulunmaktadır (Fotoğraf 40) (Fotoğraf 41) (Fotoğraf 42) (Fotoğraf 43). Restorasyon çalışması sırasında eyvanın bir metre daha derinine inilerek içindeki toprak boşaltılmış ve zeminde geniş bir kanal tespit edilmiş olup, havuza su getirip götüren tuğla künkleri bulunmuştur. Kanal sağlamlaştırılıp üzeri camla kapatılmıştır²⁹ (Fotoğraf 44) (Fotoğraf 45). Eyvanın güneybatı ve kuzeybatısında kubbeli örtülü iki derslane mekânı bulunmaktadır. Kuzey duvarı; güney duvarının simetriğidir. Yere yakın iki pencere açıklığı ve odaları aydınlatacak şekilde dört adet penceresi olup, üzerinde çini ile yapılmış bakara suresinin devamı yer almaktadır (Fotoğraf 46) (Fotoğraf 47). Tuğla örgülü pandantiflerin üzerinde ince palmet şeritleri bulunan firuze zemin üstünde lacivert çiniler yer alır. Kubbe eteğini dolaşan bordürde geometrik, bitkisel süslemeler ve yazı

²⁹ Erdemir.Y., a.g.e, s. 118

kullanılmıştır. Altan ve üstten şeritle sınırlanan bordürün alt kısmında kûfi ile ‘El- Mülkü Lillah’ (Mülk Allah’ındır.) yazmakta ve bütün etekte tekrar etmektedir. Kasnaktaki yazı firuze zemin üstüne ve kabartmalı olacak şekilde uygulanmıştır³⁰(Fotoğraf 48-50).

Fotoğraf 38, Avlu Güney Duvar Görünüm

(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 39, Güney Duvar

Pencere Üzerinde Yer Alan Yazı Detayları

(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 40, Avlu Batı Eyvan Genel Görünüm (Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

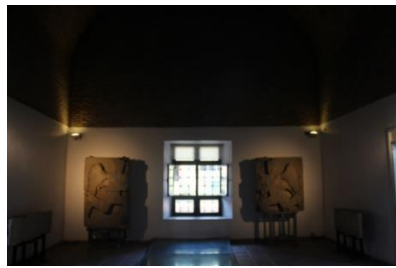
Fotoğraf 41, Eyvan Detayı

(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 42, Eyvan Detayı

(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 43, Eyvan Detayı

(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

³⁰ Erdemir.Y., a.g.e, s 146

Fotoğraf 44, Eyvanın Örtü Sisteminden (Tonoz) Görünüm (Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 45, Eyvanda Yer Alan Su Kanalında Detay (Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 46, Avlu Kuzey Duvarı Genel Görünüm (Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 47, Kuzey Duvar Pencere Üzerinde Yer Alan Yazı Detayları (Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 48, Kubbe Kasağı (Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 49, Kubbe ve Aydınlık Fener Detayı (Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Resim 50, Dış Cepheden Kubbe Detayı (Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

4.3.GÜNEY ÖĞRENCİ ODASI

Güney öğrenci odası dikdörtgen planlı olup, üzeri tonozla örtülüdür (Fotoğraf 51). Beden duvarlarına 1.00 x 1.30 ebadında sivri kemerli pencereler (Mazgal) açılmıştır. Odaya ait iki kapı olup, bu kapılar birbiri ile bağlantılıdır. Odanın eni 4.23m Boyu 11.60m olup, duvarlar 2.52 metreye kadar taş, tonoz ise tuğla ile örülüdür. Bu odada günümüzde taş eserler sergilenmektedir³¹ (Fotoğraf 52).

Fotoğraf 51, Güney öğrenci Odası
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 52, Güney Öğrenci Odası
İçinde Yer Alan Eser Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

4.4. GÜNEYBATI KIŞLIK DERSHANE

Eyvanın güneyindeki kubbeli oda; 6.35 x 7.55m duvar uzunluklarıyla ölçü olarak tam kare değildir. Üstü kubbe örtülü olan mekânda kubbeye geçiş elemanı olarak Türk üçgenleri kullanılmış, bu sayede tam kare olmayan mekândan kubbeye geçiş sağlanabilmektedir. Kasnak ve kubbe tuğla ile yapılmıştır. Oda içerisinde batı ve güneye açılan iki adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır³² (Fotoğraf 53- 56). Günümüzde taş eserler sergilenmektedir (Fotoğraf 58).

³¹ Erdemir.Y., a.g.e, s. 117

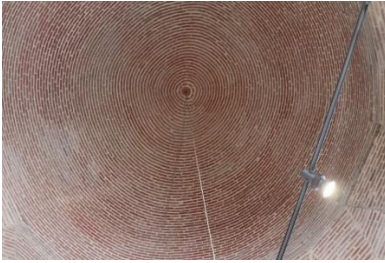
³² Erdemir.Y., a.g.e, s. 119

Fotoğraf 53, Güneybatı Kışlık Oda Genel görünüm
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 54, Güneybatı Oda Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 55, Kubbe Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 56, Kubbe Geçiş Ögeleri
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 57, Kubbe Geçiş Ögeleri Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 58, Güneybatı Oda Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

4.5.KUZEY BATI KIŞLIK DERSHANE

Eyvânın kuzeyindeki kubbeli oda; içten 6.10 x 6.75m ölçüsündeki duvar uzunluklarıyla kareye yakın dikdörtgendir (Fotoğraf 59). Kubbe geçiş elemanları Türk üçgenidir³³ (Fotoğraf 60-62). Örtü elemanları tuğla

³³ Erdemir.Y., a.g.e, s. 123

ile inşa edilmiştir. Kuzey ve batı duvarında iki adet dikdörtgen pencere yer almaktadır (Fotoğraf 63). Bugün, taş eserlerin sergilendiği oda olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf 64).

Fotoğraf 59, Kuzeybatı Odası Genel Görünüm
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 60, Kubbe Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 61, Kubbeye Geçiş Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 62, Kasnakta Yer Alan Pencere Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 63, Kuzeybatı Oda Pencere Detayı
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 64, Sergilenen Eserlerden Detay
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

4.6.KUZEY ÖĞRENCİ ODASI

Kuzey öğrenci odası; güney öğrenci odasının simetriğidir. Öğrenci odasının örtü sistemi tonozdur³⁴ (Fotoğraf 65). Avluyu gösterecek biçimde yere yakın iki pencere açıklığı ve odaları aydınlatacak şekilde dört adet

³⁴ Erdemir.Y., a.g.e, s. 124

penceresi yer almaktadır. (Resim 66) Kapıların söve ve lentoları daha geniştir. Günümüzde Konya Kalesiyle beraber diğer yerlerden getirilmiş taş eserler sergilenmektedir. (Fotoğraf 67) Bu koridorla depoyu ayıran bölmenin batı köşesinde, duvarda yere yakın 0.47m en, 0.50m boy ve 0.45m derinliğe sahip, altı taş üstü tuğla ile örülmüş sivri kemerli ocak nişi açılmıştır. Ocak dışa taşını yapmaktadır³⁵ (Fotoğraf 68-69).

Fotoğraf 65, Kuzey Öğrenci Odası
Örtü sistemi Detayı
(Havva Güneş 2019-2020
Arşivinden)

Fotoğraf 66, Kuzey Öğrenci Odası
Görünüm
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

Fotoğraf 67, Kuzey Oda Taş
Eserlerden Detaylar
(Havva Güneş 2019-2020
Arşivinden)

Fotoğraf 68, Batı Köşede Yer Alan Ocağın
Genel Görünüm
(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

³⁵ Erdemir.Y., a.g.e, s. 125

Fotoğraf 69, Ocak Detayı

(Havva Güneş 2019-2020 Arşivinden)

5.MEDRESENİN GEÇİRMİŞ OLDUĞU RESTORASYON EVRELERİ

İnce Minare Medrese, Selçuklu dönemi Moğol istilasını sıralarında yapılmış bir yapıdır. Özellikle taçkapı süslemeleri bakımından dikkat çekmektedir. Tarihi süreç içerisinde geçmişten bu yana çok fazla hasar görmeye birlikte bir o kadar da restorasyon geçirmiştir. Yapıda taçkapı dışında bütün cephelerde, eski fotoğraflar arşivlerinden yararlanılarak onarımlar yapılmıştır (Fotoğraf 70-71). Hasarlar her ne kadar onarılsa da bazı mimari unsurlarda oluşan deformasyonların onarımları pek mümkün olmamıştır. Bu deformasyonlar günümüzde de görülmektedir (Fotoğraf 72-73). Cumhuriyet döneminde, hasarların restorasyonunun mümkün olduğu kısımlarda, restorasyon, rekonstrüksiyon ve reintegrasyon çalışmaları yüksek kurul kararları ve Venedik tüzüğü³⁶ ilkelerine bağlı kalacak şekilde hazırlanmaya özen gösterilmiştir. Medresenin restorasyon aşamalarında bizlere doğru bilgiyi Osmanlı arşiv kaynakları vermektedir, yanı sıra o dönem seyyahlarının yapmış olduğu gravürler sayesinde de onarım süreçlerinin daha kolay ilerlemiş olduğu görülmektedir. 1264’lerde Mimar Kelük Bin Abdullah tarafından yapılan³⁷ medresenin arşiv fotoğrafları ve tarihi kaynaklar, restorasyon çalışmalarına temel teşkil etmiştir. Kaynaklara göre 1901 yılında iki kez yıldırım düşmesi sonucunda ilk şerefeye kadar olan kısım yıkılmıştır. Minarenin onarılması için gerekli restorasyon rekonstrüksiyon raporları hazırlansa da minare temelini zayıflaması, yoldan geçen araç ve tramvay hattının yapı temeline vermiş olduğu

³⁶ Venedik Tüzüğü, tarihî yapıların korunması ve restorasyonu hakkında uluslararası bir çerçeve belirleyen, Mayıs 1964’te kabul edilen bir anlaşmadır.

³⁷ Yavaş. A., **Sahip Ata Hoca Fahreddin Ali’nin Yaşamı**, **Anadolu Selçuklu Veziri Sahip Ata Ali’nin Mimari Eserleri**, Ankara,2007, s.12-27,255-257

sarsıntıdan kaynaklı esas onarım yapılması çok mümkün olmamıştır. Minarenin daha fazla iklim koşulları ve çevresel etkenler nedeniyle tahrip olmaması adına üzeri kurşun külâh ile kapatılarak koruma altına alınması amaçlanmıştır. Günümüzde kurşun külâh minare üzerinde varlığını sürdürmektedir. Medrese üzerine düşen yıldırım öğrenci odalarının da büyük oranda yıkılmasına sebebiyet vermiştir. Bu noktada asıl dikkat çeken şey ise medresenin uzun yıllar sonucu onarım geçirmemesi ve kaderine terk edilmesidir. O dönemde yaşayan müzeci aynı zamanda arkeolog olan Mahmut Akok önderliğinde restorasyon çalışmalarına başlanmış olmakla birlikte yıkılan öğrenci odalarının duvarları başta olmak üzere üst örtü sistemlerinin tamamen restorasyon ve restütisyonu gerçekleştirildiği görülmektedir. Medrese taç kapısının da 1m uzadığı söylenilmekle birlikte günümüzde saçak ile örtülmüş durumdadır. Medrese sadece yıldırım düşmesi sonucu birçok hasara uğramamış bunun dışında dönemin paşası olan Fahrettin Altay Paşa, tarafından İnce Minareli Medresenin batı cephesinde yer alan evinden baktığı zaman evinin görüntüsünü kaplaması nedeniyle medresenin kubbeli mekanlarını yıktırmak istemiş ama bu vandalizm³⁸ F.N. Uzluk'un girişimleri öncülüğünde durdurularak yapının makus kaderinin değişmesine öncü olmuştur. Eyvan hafriyat çalışmaları sırasında özgün döşeme kaplamaları çıkmış olmasını yanı sıra içindeki toprak boşaltılması sonucu havuza su taşıyan tuğla malzemenin yapılmış su künklerine rastlanmıştır. Bu su künklerini gelen ziyaretçilerin görebilmesi için üzeri cam ile kapatılmıştır. Yapı esas onarımlar dışında birçok basit onarım geçirmiştir bunlardan söz etmek gerekirse; Aydınlık feneri, aydınlık feneri pencere ve ahşap kanatlarının yenilenmesi, çini panolarda oluşan boşlukların doldurulması, derz aralarının yeniden doldurulması, çürüyen taşların yenilenmesi, yer kaplamalarında yenilenme ve çevre düzenlenmesi ve temizliğine gidilmiştir. Taçkapıda görülen kanserleşme çimento kullanımından kaynaklıdır. Çimento kullanılan kısımların temizlenmesi ile kanserleşmenin önüne biraz olsun geçilebilir³⁹. Dış cephede olduğu kadar iç mekanlarda giriş holü, eyvan tonozu, kubbe ve havuzda da taş bozulmalarının olduğu görülmektedir bu bozulmaların üst örtü sisteminden kaynaklı olduğu varsayımını sunmak pekte yanlış sayılmaz. Minare kaidesi üzerinde yer alan pano süslemelerinde de taçkapı görülen nemlenmeler mevcuttur. Pano üzerinde yer alan akantus yaprakları ve panoyu çevreleyen silmelerde kırıklıklar mevcuttur bu kısımların da onarılmadığı görülmektedir. Medresenin geçmişten günümüze kadar ki restorasyon sürecine aşağıda bulunan tabloda detaylı olarak yer verilmiştir.

³⁸ Vandallık veya akım olarak vandalizm, bilerek ve isteyerek, kişiye ya da kamuya ait bir mala, araca ya da ürüne zarar verme eylemidir.

³⁹ Eroğlu.Ü., Halaç.H.H., **İnce Minareli Medresedeki Nem Problemi ve Çözüm Önerileri**, Eskişehir,2022, S.166-174

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE RESTORASYON SÜRECİ		
RESTORASYON TARİHİ	RESTORASYON SEBEBİ	RESTORASYON SONUCU
1811	Medrese Odalarında sıva dökülmeleri ve Saçak Kısımında Bozulmalar Meydana Gelmiştir.	Medrese Odalarının Sıvanması ve Saçağının Yenilenmesi Söz Konusu Olmuştur.
1876	--	Basit Onarım Söz Konusu olmuştur.
1900	Çatlayan Eyvan Duvarların onarımı	Dönemin Valisi Avlanyalı Ferit Paşa tarafından Eyvan Duvarındaki Çatlamları Desteklemek Amacıyla Masif Payandalar Yerleştirilmiştir. Bu Payandalar Duvar Gibi Yapılmasından Dolayı Görüntü Bozukluğuna Yol Açmaktadır.
1901-1922	50 m. Yüksekliğe sahip olan minarenin, iki şerefeli ve kurşun kaplı ve ahşap külahlı olduğu eski resimlerden anlaşılmaktadır. Yıldırım düşmesi sonucu ciddi hasar görmüş olup, 1922 Yılına Kadar Onarım Gerçekleşmemiş ve Bu Süre Zarfı İçinde Mescit Kubbesi Başta Olmak Üzere Medresenin Birçok Kısmı Hasar Görmüş Kullanılmaz Duruma Gelmiştir.	1922 Tarihinde Silah Deposu Olarak Kullanıldığı Bilinmektedir. Yapılan Araştırmalar Neticesinde Minare Temelinde Zayıflıklar Söz Konusu Olduğundan Dolayı Detaylı Onarım Söz Konusu Olmamıştır. Minarenin Birinci Şerefeye Kadar Yıkılan Kısmının Daha Fazla Doğal Nedenlerden Zarar Görmemesi Adına Üzeri Kurşun Külah ile Kapatılmıştır.
1923	Fahrettin Altay Paşa Tarafından Evinin Görüntüsünü Kaplaması Nedeniyle Medresenin Kubbeli Mekanlarını Yıkma Eylemi Gerçekleştirilmiştir.	Bu Vandalizm F.N. Uzluk'un Girişimleri Öncülüğünde Durdurulmuştur.
1929	Mescit ve Minare Yıkıntılarının Onarılması Daha Fazla Hasara Yol Açmış Olmakla Birlikte Mescit Duvarlarının Sağlam	---

	Kısımları Tamamen Yıkılmıştır.	
1954	Yıkılan Öğrenci Odaları ve Mescit Kısım Onarılmamış Gerekli Çalışmalar Adımı Atılmıştır.	Yıkılan Mescit ve Öğrenci Odalarının Onarımı İçin Mahmut Akok'un Katkıları Sayesinde Esaslı Onarım Gerçekleştirilmiş Olup, Mescit Duvarları ve Öğrenci Odaları Tamamlanmıştır.
1956	İşlev Kazandırma Çalışmaları İçin Onarım Söz Konusudur.	Taş ve Ahşap Eserler Müzesi Olarak İşlev Kazandırılmış Olmasıyla Birlikte Günümüzde de Müze Olarak işlevini sürdürmektedir.
1959	Müze Olarak İşlevini Sürdürebilmesi Adına Yeniden Restorasyon Çalışmalarına Gidilmiştir.	Bu Restorasyon Çalışmalarında Üst Örtünün (Kubbe) Kurşunla Kaplanması ve Yapı Etrafında Derinlik Temizlik Çalışmaları Yapılmıştır.
1960	Kuzey-Güney Öğrenci Odaları Yıkılmış Durumdadır.	Kuzey Öğrenci Odasının Onarımı da Yapılmış üst Örtü Sistem Olarak Tonoz Kullanılmış ve Duvarları Yeniden Yapılmıştır. Onarım Esnasında Ortadan İkiye Bölünen Odanın Bir Tarafı Depo olarak Kullanılırken Diğer Kısmı Sergi Odası Olarak İşlevini Sürdürmektedir. Güney Öğrenci Odasının Reintegrasyon ⁴⁰ ve Rekonstrüksiyonu ⁴¹ Yapılarak Üst Örtü Sistemi Olarak Sivri Tonoz Kullanılarak Tek Bir Mekân Haline Getirilmiş ve Sergi Odası Olarak İşlevini Sürdürmektedir.
1996	Aydınlık Feneri Bozulmalarının ve ışıklığın Onarımı Yapılmıştır.	Aydınlık Feneri Ahşabı Onarımı ve Eski Bağdadi

⁴⁰ Bütünleme işlemine verilen isimdir.

⁴¹ Eski belgeler doğrultusunda yeniden yapım anlamına gelmektedir.

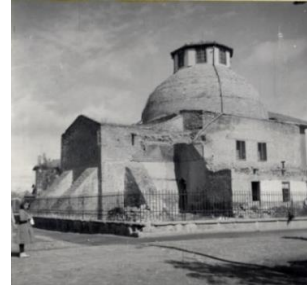
		Işıklığın Rekonstrüksiyonu Yapılmıştır.
2001-2002	Mescit ve Son Cemaat Mahalli Onarımı Yapılmış Olmakla Birlikte, Eyvanda Hafriyat Çalışmaları Sonuçlarında Restorasyon ⁴² Yapılmıştır.	Eyvan Avlu Zemininden Üç Basamakla Yükseltiştir. 2001 Yılında Eyvan Döşeme Sökümü Sırasında Ortaya Çıkan Döşeme ve Havuza Su Getiren Kanalın Ortaya Çıkarılma Çalışması Yapılmış, Su Kanalının Üzeri Şu Anda Camla Kapalı Vaziyettedir.
2005	Eyvan Döşemelerinde Yenileme	Rekonstrüksiyonu Yapılmış ve Zemin Kaplamaları Yenilenmiştir.
2005	Kubbe ve Aydınlik Feneri Onarımı	Kubbe Tepesindeki Aydınlik Feneri Yakın Zamanda Restore Edilmiş Yan ve Üstteki Camları Değiştirilmiş, Doğramaları Yenilenmiştir.
2007-	Taçkapı Zeminin Gözenekli Olması Sonucunda Çok Fazla Su Emmiştir. Bundan Kaynaklı Olarak Taş Yüzeylerinde Özellikle Taç Kapı Yazı Bordür ve Sütuncelerin Olduğu Kısımlarda Bozulmalar Görülmektedir.	Bu Su Alma Seviyesi ve Bozulmalar 19. Yy Fotoğraflarında Daha Aşağı SeviyedeYken, 2007 Yılında 2.70 m Yüksekliği Geçmiş Durumdadır Günümüzde İse Bu Kanserleşmenin Önüne Geçilememiş Trafik Kirliliği ve Yağmur Sularından Kaynaklı Bozulmalar Devam Etmektedir.
2007	Taçkapı Bozulmalar-Medrese Zemindeki Bozulmaların Onarılması Son Cemaat Mahalli Örtü Sisteminin Onarılması	Giriş Taçkapısının Lentolarında Küçük Pahlanmalar Yapılmıştır. Medrese zemin Kaplamaları Yenilenmiştir. Son cemaat mahalli üzeri günümüzde düz örtü sistemine sahiptir.

⁴² Eski bir yapıda bozulmuş, yıkılmış olan bölümlerin aslını bozmayacak şekilde onarılması işlemine verilen isimdir.

2021	Çimento Kullanımı	VGM Raporlarından da Anlaşıldığı Üzere Bazı Kısımlarda Çimento Kullanımı Olması Sebebiyle Yapıya Zara Vermektedir. Çimentolu Harç Özenle Temizlemelidir.
2022	Minare Kaidesi Üzerinde Yer Alan Pano İçerisindeki Süslemelerden Yaprakları Kırılmış Durumdadır	Günümüzde Herhangi Bir Restorasyon ya da Onarımı Yapılmamıştır

Fotoğraf 70, 1907 Yılında Çekilmiş, İnce Minareli Medrese Yıldırım Düşmesi Sonucu Yıkılan Minareden Bir Görüntü (VGM Rapor Arşivinden -G.Bell'den)

Fotoğraf 71, 1907 Yılında Çekilmiş, İnce Minareli Medrese Yıldırım Düşmesi Sonucu Yıkılan Öğrenci Odalarından Bir Görüntü (VGM Rapor Arşivinden)

Fotoğraf 72, 1907 Yılında Çekilmiş, İnce Minareli Medrese Yıldırım Düşmesi Sonucu Doğu Cepheden Bir Görüntü (VGM Rapor Arşivinden)

Fotoğraf 73, 2001 Yılında Eyvanda Yürütülen Restorasyon Çalışmasından Görüntü. Eyvan Döşeme Sökümü ve Künklerin Ortaya Çıkarılması (VGM Rapor Arşivinden)

6. DEĞERLENDİRME- SONUÇ

Çalışma kapsamında yukarıdaki başlıklar altında medresenin cephe, süslemelerine ve restorasyon evrelerine yer verilmiştir. İnşasından bu yana talihsizlikler yaşamış bir yapı olmasına rağmen bugüne kadar ihtişamını korumayı başarmış bir yapıdır. Bu yapının restorasyon evrelerini seçmemde ki ana neden, dönemi içinde farklı ustanın imzasını taşıması ve süslemelerindeki ince detayların yanı sıra geçirmiş olduğu restorasyon süreçlerinin fazlalığının da dikkat çekmesidir. Medresenin çok sayıda onarım geçirmiş olduğu belgelerle kanıtlanmış olmakla birlikte önüne geçilemeyen deformasyonlarının olduğu da görülmektedir. Bunlardan en başta gelen taçkapı yanlarında ki gözenekli taşların yağmur suyu gibi doğal etkenlerden etkilenerek su emmesi sonucuyla taşa kanserleşmeye yol açması ve bu kanserleşmenin günümüzde halen devam etmesi en büyük sorunlardan birisidir. Bu kanserleşme nedeniyle taçkapı süsleme tezyinatında, yazı kuşaklarında bozulma kırılmalara neden olmuş ve gözler önünde taç kapının ihtişamlı ve özgünlüğünün yok oluşunu her geçen gün daha fazla görmekteyiz. UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesinde yer alan Medrese, Türk İslam sanatının baştaacı eserleri arasında olup, taçkapısı, çini süslemeleri, bitkisel ve geometrik taş süslemeleri açısından önemli bir yere sahiptir. 1956 yılından itibaren taş ve ahşap eserler müzesi olarak işlev kazandırılmasıyla birlikte Konya iç kale ve dış kale surlarından getirilmiş olan eserlerin sergilenmesinden dolayı ziyaretçilerin ilgi odağı durumundadır. Medrese ne kadar restorasyon evresinden geçerse geçsin yapı etrafından geçen tramvay hattı titreşimlerinden kaynaklı, Medrese zemininde sarsıntılar meydana gelmektedir. Araçların egzoz gazları, hava kirliliği ve iklimsel faktörlerin etkisiyle günümüzde devam eden kanserleşmenin önüne geçilememesinden dolayı göz göre göre medresenin erimesine tanıklık etmekteyiz. Zeminden kaynaklı oluşan nemlenmenin, ne tür bir sebepten olduğunu anlayabilmek adına günümüz teknolojisinin tüm olanaklarından ve yeni araştırma yöntemlerinden yararlanılarak ilgili uzmanlar tarafından titiz ve düzenli çalışmalar sürdürülerek, bu önemli tarihi mirasın gelecek nesillere aktarılması için gerekli çalışmaların biran önce yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. AKOK. M., Konya’da İnce Minareli Medresesinin Rölöve ve Mimarisi., Türk Arkeoloji Dergisi.,1970, Sayı xıx-ı’den Ayrıbasım. Ankara, 1972
2. CİLASUN. A., Konya’daki; Karatay, İnce Minareli ve Sırçalı Medreseleri İle Alaaddin Cami’nin Taç Kapı Süslemelerinin Tasarım Açısından İncelenmesi., Konya, 2018, s.42-44,123-126,137-138,140-141,153-158,179,181
3. DÜNDAR.A., ACUN. H., ÇAYCI.A., Türk İslam Sanatları Tarihi, Ankara,2019, s.242
4. ERDEMİR. Y., İnce Minareli Medrese Taş ve Ahşap Eserler Müzesi., Konya,2007
5. EROĞLU.Ü., HALAÇ.H.H., İnce Minareli Medresedeki Nem Problemi ve Çözüm Önerileri, Eskişehir,2022, s.166-174
6. <https://encryptedtbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcTXV0m-GyFgGqnqHDYjYJUWIhYspm4tiEdBnA&usqp=CAU>
7. <https://islamansiklopedisi.org.tr/konya>
8. <https://isalmansiklopedisi.org.tr/ince-minareli-medrese>
9. İnce minareli Medrese, Konya Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 420064 Nolu 4. Dosya, s. 1-46
10. İnce minareli Medrese, Konya Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 420064 Nolu 5. Dosya, s. 30- 32
11. UZUNHARMAN. H., İnce Minareli Medrese’nin Taç Kapısındaki Kitabelerin Hat Sanatı Açısından Değerlendirilmesi, Çorum, 2015, s. 40-45
12. YAVAŞ. A., Sahip Ata Hoca Fahreddin Ali’nin Yaşamı”, Anadolu Selçuklu Veziri Sahip Ata Ali’nin Mimari Eserleri., Ankara,2007, s.12-27,255-257

BÖLÜM XVII

YOZGAT HAMİDİYE SAATLİ ÇEŞMESİ HAKKINDA

İbrahim ŞİŞMANOĞLU¹

¹ Bozok Üniv., Fen-Ed. Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğrencisi, 66100/Yozgat, ibrahimsismanoglu@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-6191-3431

A. GİRİŞ :

Bu çalışma Yozgat Çapanoğlu camisinin doğu haziresinin önünde bulunan Saatli Hamidiye Çeşmesindeki süslemeleriyle ilgilidir. Hamidiye Saatli Çeşmesinde (Fot.1-23) yer alan tarihi öneme haiz ve her biri eşsiz sanat eseri özelliği taşıyan çeşme üzerindeki süslemeler çalışmamızın temelini oluşturmaktadır.

Osmanlı çeşmelerinin, sebillerinin ve şadırvanlarının Türk kültürü içerisinde önemli bir yeri vardır. Bunlar geçmişten bize kalmış, bizden de geleceğe bırakılacak bir emanettir. Doğumdan ölüme kadar, Türk-İslam yaşayışına göre de su temizliktir. İslam inancı, müslüman olan bir kimsenin temizliğine dikkat etmesini öğütlemektedir. Bu bağlamda şadırvanlarda, camilerde abdest ihtiyacını karşılayarak, gelenlerin temizliklerine yardımcı olmaktadır. Çeşme sadece insanların susuzluğunu giderdiği mimari bir yapı değil. Tarihin çok farklı dönemlerinde çok farklı kişilerin çok farklı amaçlarla ve çoğunlukla dini vecibelerden olan hayır işleri amacıyla yapılan eserlerdir. Türkülere, şarkılara da konu olan çeşmeler en gözde kentlerden köylere ve Türkiye'nin en ıssız yerlerine kadar çevresinde olup biten tarihi olaylara şahitlik etmişlerdir. Osmanlı ve Selçuklu'da değil sadece Cumhuriyet Türkiye'sinde de anıt niteliğindeki çeşmeler tarihe şahitlik etmişlerdir.

Zaman su gibi akıp giderken, sivri kemerli bir niş içinde yer alan yuvarlak kadranlı saatle misafirlerine namaz vakitlerini hatırlatmaya yardımcı olan Hamidiye Saatli Çeşmesi yapıldığı tarihten itibaren yüzyıldan fazla bir süredir ihtiyaç için gelenlere hizmet etmektedir. İncelediğimiz çeşme beş köşeli olup, her bir köşesinde çoğunlukla bitkisel kompozisyonların olduğu bir düzenleme karşımıza çıkmaktadır. Mermer üzerine yapılan, bezemeli taş işçiliği, sanatımız açısından oldukça önem arz eden örneklerden biri olduğu için Hamidiye Saatli Çeşmesinin süslemeleri konu olarak seçilmiştir. Seçilen bezeme örneklerin az olmasına karşın Yozgat'ın kendi öz ananevi kültürünü yansıtmaya sebebiyle bir inceleme yapılmasının doğru olacağı düşünülmüştür.

Yozgat Çapanoğlu Camisine bitişik durumda bulunan, mimari özellikler taşıyan, çoğunlukla bitkisel süslemelerin yer aldığı saatli çeşmenin tanıtılması amaçlanmasının yanında, şimdiki ve gelecek nesillere kültürümüzün koruma bilincinin aktarılması hedeflenmiştir. Saatli çeşmenin biçimi, bugünkü durumu, malzemesi, yapım ve süsleme tekniği, konusu, tanım ve kompozisyonunun ortaya konularak, Türk el

sanatları içerisinde yerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yozgat ilinin Merkez ilçesinde bulunan Hamidiye Saatli Çeşmesi, Çapanoğlu Camisi'nin doğu cephesinde, hazireye bitişik olan bir yapıdır. Çeşme Meltem Cansever'e göre 1899², Yozgat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğüne göre 1900³, Hakkı Acun'a göre⁴ 1901 yılında yapılmıştır. Yozgat Hamidiye Çeşmesi'nin süslemeleri diğer bölgelerdeki örnekler gibi zamanla gerek ilgisizlik, gerek insanların bilinçsizliği yüzünden kısmen tahribata uğramıştır. Tahribatın devam etmemesi için korumaya alınması gereklidir. Çeşmenin bölümlerinin ön uzun yüzlerinde günümüze oldukça iyi gelebilen süslemelerin dışında, motifleri ve yazısı kısmen aşınmış, kırılmış, eksilmiş kısımlarda yer almaktadır. Bu konu üzerinde durulmasının sebebi, bugün var olan Osmanlı dönemine ait saatli çeşmenin üzerindeki taş işçiliğinin özelliklerini belirleyerek, süsleme sanatı içerisindeki hak ettiği yere koymaktır. Hamidiye Saatli Çeşmesi'nin süslemeleri çeşitli yönleri ile ele alınıp, bilimsel kriterler çerçevesinde, detaylıca çok fazla incelenmiş değildir. Çeşme aynalıklarında bitkisel kompozisyonlara sahip olan yapı, Türk sanatında Osmanlı'nın Batılılaşma döneminin devam ettiği, XX. yüzyılın başında yapılan, o zamanki insanların duygu, düşünce ve estetik zevkiyle oluşturulan önemli tarihi mimari unsurlardan biridir. Yurdumuzda çok fazla bilinmeyen Hamidiye Saatli Çeşmesinin süslemeleri bu çalışmayla birlikte, Türk Süsleme Sanatı içerisinde hak ettiği yeri bulmada yardımcı olabileceğini düşünüyoruz.

Şadırvanların ve dolayısıyla konumuz olan II. Abdülhamid tarafından yaptırılan Hamidiye Çeşmesi gibi çeşmelerin ülkemizdeki gelişimi konusunda çeşitli araştırmacıların incelemeleri vardır⁵.

² Bkz. Meltem Cansever, *Türkiye'nin Kültür Mirası 100 Saat Kulesi*, İstanbul: NTV Yayınları, Haziran 2009, s. 217.

³ Bkz. yozgatkulturturizm.gov.tr tarafından arşivlendi. Erişim tarihi: 10 Ekim 2022.

⁴ Bkz. Hakkı Acun, *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s.90; Hakkı Acun, Acun, Hakkı, "Yozgat ve Yöresindeki Türk Devri Yapıları", Vakıflar Dergisi, S.XIII, Ankara, 1981, s.660; Hakkı Acun, *Anadolu Saat Kuleleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1994, s.39.

⁵Bkz. Affan Egemen, *İstanbul Çeşme Ve Sebilleri*, İstanbul, 1993, s.1-860;; Ayla Ödekan, "Çeşmeler" Maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, 1994, s.490; Ayla Ödekan, "Sebiller" Maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, 1994, s.481-482; Ayla Ödekan, "Selsebil" Maddesi, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1997, s.1631; Ayla Ödekan, "Şadırvan" Maddesi, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1997, s.1719; Benhan Şapolyo, "Türk Çeşmeleri", *Önasya Dergisi*, C.3, Ankara, 1967, s.10-11; Benhan Şapolyo, "Şadırvanlar", *Önasya Dergisi*, C.3, S.31, İstanbul, 1968, s.10-11; Benhan Şapolyo, "Sebiller", *Önasya Dergisi*, C.3, S.30,

Çeşmenin beyaz kesme taşlarının, Sarıkaya İlçesi'ne bağlı Azapbaşı Köyü'nden getirildiği rivayet ediliyor. II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yıldönümü münasebetiyle Çapanoğlu Camisi'nin önüne yaptırılan ve döneminin en büyük süslemeli çeşmelerinden biri olan Saatli Hamidiye Çeşmesi'nin orijinal saati uzun zaman önce bakım ve tamir için yerinden çıkartılmış, daha sonra da saatin kaybolduğu bildirilmiştir. Yerine emanet olarak takılan saat ise yapı orijinalini

İstanbul, 1968, s.10-11; Bozkurt Ersoy, " *Bergama'da Kurşunlu Ve Şadırvanlı Camileri*", *Vakıflar Dergisi*, C.20, Ankara, 1988, s.95-104; C. Esad Arseven, "Çeşme" Maddesi, *Sanat Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1983, s.389-391; C. Esad Arseven, "Sebil" Maddesi, *Sanat Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1983, s.1772-1774; Engin Özdeniz, *İstanbul'da Kaptan-ı Derya Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul, 1995, s.1-513; Enver Tokay, *İstanbul Şadırvanları*, İstanbul, 1951, s.1-26; Hatice Aynur- Hakan T. Karateke., *III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul, 1995, s.1- 313; H. Örcün Barışta., *İstanbul Çeşmeleri Bereketzade Çeşmesi*, İstanbul, 1989, s.1-74; H. Örcün Barışta, *İstanbul Çeşmeleri Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi*, Ankara 1993, s.1-94; H.Örcün Barışta, *İstanbul Çeşmeleri Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi*, Ankara, 1995, s.1-133; H.Örcün Barışta, "Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C.12, Ankara, 2002, s.242-246; H.Kamil Biçici, "Tire Yalınayak Cami Şadırvanında Bulunan Bezemeler", *JASSS, The Journal of Academic Social Science Studies*, S.6/7, Lorient/Fransa, s.217-246. ;İ. Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri I*, İstanbul, 1943, s.68,93,132,200,206,221,235,268; İ. Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri II*, İstanbul, 1945, s.35,133,268,348,390; Hüseyin Yurttaş- Haldun Özkan, *Tarihi Erzurum Çeşmeleri Ve Su Yolları*, Erzurum, İzzet Kubaracılar, İstanbul Sebilleri, İstanbul, 1938, s.9,33,3,39,63; Mehmet Zeki Pakalın, "Sebil" Maddesi, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, İstanbul, 1993, s.135; Mustafa Denktaş, *Karaman Çeşmeleri*, Kayseri, 2000, s.4,90; Nur Urfaloğlu, "Osmanlı Mimarlığında Sebiller", *Osmanlı Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, C.10, Ankara, 1999, s.457-468; Nuran Pilehvarian Kara, "Osmanlı Çeşme Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.12, Ankara, 2002, s.247-253; Nuran Pilehvarian Kara Nur Urfaloğlu-Lütfi Yazıcıoğlu, *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, İstanbul, 2004, s.1-215; Osman Özyurt, "Teknik Yönleriyle Bazı Konya Camilerinin Şadırvanları ve Bunların Türk Şadırvan Mimarisindeki Yeri", *Vakıflar Dergisi*, S.22, Ankara, 1991, s.117-132; Faruk Şerifoğlu, *Su Güzeli İstanbul Sebilleri*, İstanbul, 1995, s.1-191; Ömer Yörükoğlu, *Kayseri Çeşmeleri*, Kayseri, 1987, s.103,115,135,146; Sedat Çetintaş, "Türklerde Su Çeşme-Sebil", *Güzel Sanatlar Dergisi*, S.5, İstanbul, 1944, s.124-145; Semavi Eyice, "Ahmed III. Meydan Çeşmesi" Maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1994, s.192-193; Semavi Eyice, "Ayasofya Sebilleri" Maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1982, s.462-463; Semavi Eyice, "Çeşme" Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, 1993, s.284-287; Semavi Eyice, "Çukur Çeşme" Maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, 1994, s.537; Semavi Eyice, "Sebil" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C.5/2, İstanbul, 1968, s.1214/95-98; Sezer Tansuğ, "18. yy.da İstanbul Çeşmeleri Ve Ayasofya Şadırvanı", *Vakıflar Dergisi*, S.6, İstanbul, 1965, s.93-101; Yılmaz Önge, "Fıskiyeli T(rk Çeşmeleri)", *Vakıflar Dergisi*, S.22, Ankara, 1991, s.99-103.

bozduğu gerekçesiyle Vakıflar tarafından 2009 yılında söktürülmüştü. 2016 yılında hayırsever bir işadammının desteği ve Yozgat Belediyesi işbirliği ile çeşme restore edilip kaybolan saatin yerine eski saate uygun bir saat takıldı⁶.

Çeşme yapıldığında, saatin altındaki kısımda yer alan Osmanlı arması motifinin yanı sıra, çeşmenin üzerindeki bütün yazı ve motiflerin Cumhuriyet döneminde bilinçli olarak kazınarak silinmiş olması ise, hâlâ vicdanları sızlatıyor.⁷

Çeşme beş bölümlüdür. Çeşmenin bölümlerinde bulunan yüzeylerin bir kısmı motiflerle süslenmiştir. Çeşmenin musluk hizasının biraz üst bölümünde Osmanlı yazılar bulunmaktadır. Bu yazıların bazıları neredeyse tamamen kaybolmuş veya yazıları eksilmiş durumdadır. Aynalıkların alt kısmının orta yerinde birer musluk yer almaktadır. Çeşmenin ilk yüzündeki musluk yerinde değildir, yani yoktur. İkinci, üçüncü ve dördüncü yüzde musluklar bulunmaktadır. Beşinci yüzde bir musluk olmayıp, musluk yerine takılmış demir bir boru üzerine takılmış bir hortum göze çarpmaktadır. Çeşmenin haznesine takılan musluklar ve hortumlu boru çalışmakta, insanların ve çevrenin su ihtiyacını gidermektedir. Çeşmenin tarihi kazınmıştır. Kazınmış olmasına rağmen orta alınlıkta bir kartuş içinde "Sene 19 Ağustos 1316" [M. 01 Kasım 1900) yazısı ve tarihi okunmaktadır.⁸ 1325 Ankara Salnamesi'nde bir resmi vardır.⁹ (Fot.1) Hakkı Acun'un dediğine göre çeşme; "yarım silindirik gövdeli, iki kenarı dar cephesi geniş çeşmenin gövdesi boyuna profilli silmelerle beşe, yatay profilli silmelerle de üçe bölünmüştür. En üstte sivri kemerli bir niş içinde yuvarlak kadranlı bir saati vardı. Saatli nişin köşelerinde birer yuvarlak güneş sembolü süslemeler yer alır. Saatin altındaki bölümde, Adalet, Eşitlik ve Özgürlük sembolü olan; çapraz kılıçlar, flamalar, terazi ve ay yıldızlardan oluşan bir Osmanlı arması motifi yer almaktaydı. Bununla birlikte çeşme üzerindeki tüm yazı ve motifler kasıtlı bir şekilde kazılmıştır".¹⁰ Hakkı Acun'un dediğine göre; "Armanın altında ise bir kuşak şeklinde "Besmele" yazısı, üzerinde tarih ve altında ayaklı bir kupa şekli

⁶Bkz. <https://www.yozgatcamlik.com/gundem/yozyat-capanoglu-buyuk-camii-cesmesi-restorasyonu-baslayacak-h357271.html>

⁷Bkz. <https://yozyatmuhabir.blogspot.com/2013/05/yozyat-saatli-hamidiye-cesmesi-azapbasl.html>

⁸ Bkz. Acun, a.g.e.,1994, s.39.

⁹ Bkz. 1325 Ankara Salnamesi, s.229-230.

¹⁰ Bkz.Acun, 1994, a.g.e., s.39.

görülmektedir. En alt kısımda ise, üç önde birer de yanda olmak üzere beş çeşme oluğu ile lülesi bulunur. Beyaz kesme taştan yapılmıştır. Taşlarının Sarıkaya'nın Azapbaşı köyünden getirildiği köy halkınca söylenir. Döneminin Anadolu'daki en güzel ve en büyük süslemeli çeşmelerinden birisidir. Hamidiye çeşmesi gibi üzerinde saat bulunan saatli çeşmeye, bugün yıkılmış olan ve Hamidiye Saatli Çeşmesi ile aynı tarihte yapılan Diyarbakır hükümet konağı önündeki Saatli Çeşmede karşılaşılmakta idi. Ayrıca İstanbul Dolmabahçe, Çanakkale, İzmir İzmit, Muğla ve Meksika gibi saat kulelerini alt kısımlarında çeşme bulunmaktadır."¹¹

B. Hamidiye Çeşmesinin Süslemeleri

Hamidiye Çeşmesinin güney cephesi, güneydoğu cephesi, doğu cephesi, kuzeydoğu cephesi ve kuzey cephesi olmak üzere beş kenarlı yüzü bulunmaktadır (Fot.2).

Hamidiye Saatli Çeşmesi Güney Cephesi (Fot.3-9) :

Mermer ve kesme taştan yapılan Hamidiye Saatli Çeşmesinin güney cephesi 166 cm eninde olup, sade süslemelerle yapılmıştır. Yalağını ön yüzünde akantus ve palmeti andıran motif süslemeleriyle bezenmiş, testi setinin ön yüzü ise geometrik şekillerle kademeli geçiş sağlanarak bezenmiştir. Güney yönünde musluğu olmayan bu çeşmenin lüle kısmın da geometrik şekillerle süslenmiştir. Çeşmenin güney yüzünün sağında ve solunda 2 adet sütünce bulunmaktadır. Sütun kaidesine geçiş baklava dilimi ile sütun başlığına geçiş ise akantus yaprağı bezemesiyle sağlanmıştır. Niş kısmındaki yazı günümüzde tahribata uğradığı için ne yazdığı okunmamaktadır. Kademeli geçişleriyle hareket kazandırılan bu çeşme günümüzde kullanılmaktadır.

Hamidiye Saatli Çeşmesi Güney Doğu Cephesi (Fot.9-11) :

Mermer ve kesme taştan yapılan Hamidiye Saatli Çeşmesinin güney doğu cephesi 141 cm eninde olup, sade süslemelerle yapılmıştır. Diğer yönlerinde olduğu gibi yalağını ön yüzünde akantus ve palmet süslemeleriyle bezenmiş , testi setinin ön yüzü ise geometrik şekillerle kademeli geçiş sağlanarak bezenmiştir. Güney doğu yönünde musluğu bulunan bu çeşmenin lüle kısmın da geometrik şekillerle süslenmiştir. Çeşmenin güney doğu yüzünün sağında ve solunda 2 adet sütünce bulunmaktadır. Sütun kaidesine geçiş baklava dilimi ile sütun başlığına geçiş ise akantus yaprağı bezemesiyle sağlanmıştır. Niş kısmındaki yazı günümüzde tahribata uğradığı için ne yazdığı okunmamaktadır. Güney

¹¹ Bkz. Acun, 2011, a.g.e., s.90.

doğu cephesinin en üstünde ise güneş kurusu yer almaktadır. Kademeli geçişleriyle hareket kazandırılan bu çeşme günümüzde kullanılmaktadır.

Hamidiye Saatli Çeşmesi Doğu Cephesi (Fot.12-17) :

Mermer ve kesme taştan yapılan Hamidiye Saatli Çeşmesinin doğu cephesi 106 cm eninde olup, sade süslemelerle yapılmıştır. Diğer yönlerinde olduğu gibi yalağını ön yüzünde akantus ve palmet süslemeleriyle bezenmiş , testi setinin ön yüzü ise geometrik şekillerle kademeli geçiş sağlanarak bezenmiştir. Çeşmenin en önemli bölümü olan doğu yönünde ,musluğu bulunan bu çeşmenin lüle kısmın da geometrik şekillerle süslenmiştir. Çeşmenin doğu yüzünün sağında ve solunda 2 adet sütünce bulunmaktadır. Sütun kadesine geçiş baklava dilimi ile sütün başlığına geçiş ise akantus yaprağı bezemesiyle sağlanmıştır. Niş kısmının 3 farklı yerinde hat yazısı bulunmaktadır. Kademeli geçişleriyle hareket kazandırılmış ve saçağın hemen üzerine ise bir saat konularak süslenmiştir. Saatin üzerinde bulunan “S” ve “C” kıvrımlarıyla güle benzetilen akantus süslemeleri bulunmaktadır. Süslemelerin hemen üzerinde ise alemi olan bu saatli çeşme oldukça gösterişlidir.

Hamidiye Saatli Çeşmesi Kuzey Doğu Cephesi (Fot.18-20) :

Mermer ve kesme taştan yapılan Hamidiye Saatli Çeşmesinin Kuzey doğu cephesi 141 cm eninde olup, sade süslemelerle yapılmıştır. Diğer yönlerinde olduğu gibi yalağını ön yüzünde akantus ve palmet süslemeleriyle bezenmiş, testi setinin ön yüzü ise geometrik şekillerle kademeli geçiş sağlanarak bezenmiştir. Kuzey doğu yönünde musluğu bulunan bu çeşmenin lüle kısmın da geometrik şekillerle süslenmiştir. Çeşmenin kuzey doğu yüzünün sağında ve solunda 2 adet sütünce bulunmaktadır. Sütun kadesine geçiş baklava dilimi ile sütün başlığına geçiş ise akantus yaprağı bezemesiyle sağlanmıştır. Niş kısmındaki yazı günümüzde tahribata uğradığı için ne yazdığı okunmamaktadır. Kuzey doğu cephesinin en üstünde ise güneş kurusu yer almaktadır. Kademeli geçişleriyle hareket kazandırılan bu çeşme günümüzde kullanılmaktadır.

Hamidiye Saatli Çeşmesi Kuzey Cephesi (Fot.21-23) :

Mermer ve kesme taştan yapılan Hamidiye Saatli Çeşmesinin güney cephesi 166 cm eninde olup, sade süslemelerle yapılmıştır. Yalağın ön yüzünde akantus ve palmet süslemeleriyle bezenmiş, testi setinin ön yüzü ise geometrik şekillerle kademeli geçiş sağlanarak bezenmiştir. Güney yönünde musluğu olmayan bu çeşmenin lüle kısmın da geometrik şekillerle süslenmiştir. Çeşmenin güney yüzünün sağında

ve solunda 2 adet sütünce bulunmaktadır. Sütun kaidesine geçiş baklava dilimi ile sütün başlığına geçiş ise akantus yaprağı bezemesiyle sağlanmıştır. Niş kısmındaki yazı günümüzde tahribata uğradığı için ne yazdığı okunmamaktadır. Kademeli geçişleriyle hareket kazandırılan bu çeşme günümüzde kullanılmaktadır.

C. DEĞERLENDİRME

Çeşme beyaz kesme taştan ve mermerden yapılmış, abidevi görünümlü bir yapıdır. Çeşmenin en üstünün orta yerinde bronzdan bir alem yükselmektedir. Alemin altında kaybolan saatin yerine sonradan takılan saat bulunmaktadır. Çeşme dışbükey gövdeli olup, cephesi enine ve boyuna silmelerle beş ayrı bölüme ayrılmıştır. Bunlardan boyuna olan silmeler köşelerde başlıklı ve yarı paye durumunda çıkıntılar meydana getirmiştir. Enine bölmelerin en alt bölümündeki silmelerle cephelere bölünmüştür. Her bölümün içerisine de musluk ve oluk taşı yerleştirilmiş olup, çeşme bölümlerinden iki tanesinde musluk bulunmamaktadır. Bunlardan bir tanesinin musluk yeri boş durmaktadır. Diğer musluk olmayan kısımda ise musluk yerine kısa demir boru yer almaktadır. Çeşmenin üst kısmında bir frizden sonra üç sıra halinde dışa taşkınlık yapan bir profille cephe sınırlandırılmıştır. Bu bölümlerin içerisi de üç sağır nişe ayrılmıştır. Çeşmenin alınlık kısmının ortası sivri kemerlidir. Çeşme yapı üslubu ve bezeme olarak barok özellik göstermektedir.¹²

Çeşme beş köşe bölümlüdür. Çeşmenin beş yüzünün her bir köşesinde musluğun çevresinde XVIII-XIX. yüzyıl etkilerini gösteren bitkisel ve nesneli bezemeler dikkat çekmektedir. Süslemeler her yüzde benzer kompozisyonlara sahiptir.

İncelemeye çalıştığımız çeşme üzerinde yer alan çoğunlukla bitkisel konulu bezemeler Türk sanatının bir çok kolunda birbirinden güzel örneklerle karşımıza çıkmaktadır. Bu örneklerden bazıları şunlardır; Yozgat Çapanoğlu Camii mahfilinin ikinci katındaki orta tonozun kenarında¹³, Denizli Acıpayam Yazır Köyü Camisinde¹⁴ İstanbul'da bulunan çeşmelerden Bereketzade Çeşmesinin ayna taşının iki tarafında ve ayna taşının üstünde¹⁵, Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa

¹² Bkz. <https://www.kisa-ozet.org/capanoglu-cesmesi-yozgat/> (ET. 20.11.2022)

¹³ Bkz. G.Renda, *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı, Minyatür ve Duvar Resimleri*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1977, s.134-135; R.Arik, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankar, 1988, s.27-29.

¹⁴ Bkz. Renda, 1977, a.g.e. s.152; Arik, 1988, a.g.e. s.42-46.

¹⁵ Bkz.Barişta, 1989, a.g.e. s.20-25, 45-47, 58-61.

Çeşmesinde¹⁶ bitkisel ağırlıklı kompozisyonlar dikkat çekmektedir. İstanbul Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Camii kapısında, Nuriosmaniye Cami Kütüphanesi kapısında ve Topkapı Sarayı Hırka-ı Saadet Odasının çevresindeki direklik ve havuzu kuşatan taş bloklarında bulunan bitkisel konulu olan bezemelerin İstanbul'daki çeşmelerin alınlıklarında yer alan süslemelerle benzerlik gösterdikleri düşünülmektedir.¹⁷ Bitkisel süslemeler, seramikte tabaklarda¹⁸ daha çok stilize edilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Ebru'da¹⁹, mezar taşlarında,²⁰ kağıt oyma'da özellikle Gazneli Mahmud Albümünde²¹, silahlarda,²² camaltı resimlerinde²³, tezhip de bitkisel konulu bir çok yazma bulunmaktadır. Bu yazmalardan bazı örnekler şunlardır; Divan-ı Muhibbi'de,²⁴ Türk Sanatında aynalı yazılarda,²⁵ ahşap eserlerden XIX. yy.a ait Edirne işi (edirnekari) bir sandalyede,²⁶ Topkapı Sarayı Müzesinde Edirnekari işi olarak yapılan XIX. yüzyıla ait ahşap saat muhafazasında²⁷, çekmecede²⁸, kapı ve pencere kanatlarında²⁹, İstanbul Deniz Müzesinde bulunan saltanat kayıklarında ve İstanbul Askeri Müzede sergilenen

¹⁶Bkz.Barişta, 1993, a.g.e.

¹⁷ Bkz.Barişta, 1995, a.g.e. s.107-109.

¹⁸ H. Küçüköğlü, *Minyatürden Kavramsala Türk Sanatında Natüirmort*, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1998, S.87.

¹⁹ Bkz.Küçüköğlü, 1998, A.G.T. S.91.

²⁰Bkz. H.Kamil Biçici, "Tire Müzesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-Xx.Yy.)", A.Ü.İlahiyat Fak.Der.C.50,S.1, Ankara, 2009, S.109-150; H.Kamil Biçici, " Muğla Ortakent'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları-I", Jass, The Journal Of Academic Social Science Studies International Journal Of Social Science, C.6, S. 2, Lorient/Fransa, February 2013, S.1373-1436; H.Kamil Biçici, Çeşme Kalesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşları, İksad, Gaziantep, 2020.

²¹ Bkz.Küçüköğlü, 1998, A.G.T. S.92.

²²Bkz. H.Kamil Biçici, "Ödemiş Yıldız Kent Arşiv Müzesi'nde (Öykam) Ve Tire Kent Müzesi'nde Bulunan Bezemeli Tüfeklerin Ve Piştovların/Tabancaların Sanat Tarihi Yönünden İncelenmesi", Injosos Al-Farabi, Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, S.104-125.

²³ Bkz.Küçüköğlü, 1998, A.G.T. S.98-99.

²⁴ Küçüköğlü, 1998, A.G.T. S.102-103.

²⁵Bkz. C. Avcı, "Türk Sanatında Aynalı Yazılar ", *Kültür Ve Sanat*, Sayı:5, İstanbul, 1977, S.20- 33.

²⁶ Bkz.S. Türkoğlu, " Ağaç Sanatı ", *Geleneksel Türk Sanatları*, Kültür Bakanlığı, Ankara, S.66.

²⁷ Bkz.Türkoğlu, 1995, A.G.M. S.68.

²⁸ Bkz.E. Yücel, " Osmanlı Ağaç İşçiliği", *Kültür Ve Sanat*, Sayı:5, İstanbul, 1977, S.62.

²⁹ Bkz.Yücel, 1977, A.G.M. S.64-67.

ahşap çadır direklerinde³⁰, cami saatlerinde³¹ göze çarpan bitkisel süslemeler dikkat çekmektedir.

D. SONUÇ :

Beyaz kesme taştan yapılmış, üçgen alınlıklı, dış bükey gövdeli bir çeşmedir. Üç, ön yüzeyinde, birer de yan yüzeylerinde olmak üzere beş bölümlü, lüleli ve mermer olukludur (kurna taşlıdır).³² Boyuna silmeler köşelerde başlıklı, yarı paye durumunda çıkıntı yapar. Enine bölmelerin en alt kısmında boyuna silmelerle üçe ayrılmış, her bölmede birer oluk taşı bulunur. Üst kısmında bir sıra dış kesimi vardır. Orta bölmenin alt kısmı tek sıra, üst kısmı üç sıra kat kat basamaklı bir şekilde taşkınlık yapan profille sınırlandırılmıştır.³³ Sınırlandırılan bu bölümün ortası, segment kemerli üç kör nişe ayrılmıştır. Çeşmenin alınlık kısmının ortası iki silme paye üzerine oturan sivri kemerlidir. Silme payenin iki yanında barok karakterli S kıvrımlı volütler bulunur ve bu volütleri de çeşmenin üst iki köşede güneş motifi destekler. Çeşme biçim ve süsleme bakımından Barok özellik gösterir. kenarlarda, ayna taşlarında, kurna yüzeylerinde S ve C kıvrımlı, stilize olmuş akantus yapraklarına, palmeti andıran motiflere, kartuşlara ve su ile ilgili yazı beyitlerine rastlanır.

Çeşmenin her bir köşesinde taşın aynalığı ile musluğun çevresinde Batılılaşma dönemi etkilerini gösteren çoğunlukla bitkisel süslemeler dikkat çekmektedir. Mermer üzerindeki çoğunlukla işlenen S ve C kıvrımlı akantus ve palmet motifi genellikle iyi bir durumda olup, Osmanlıca yazılar ile süslemelerin bir kısmı aşınmış ve motifler yer yer kaybolmuş durumdadır. Süslemeler mermer üzerine oyma ve kazıma tekniği uygulanarak ortaya çıkarılmış, kabartma görünümünde verilmeye çalışılmıştır. Süslemelerin bulunduğu alan dikdörtgen biçiminde iç içe geçmiş profillerden oluşmaktadır. Hamidiye Saatli Çeşmesi gerek kullanılan mermer malzeme, gerek uygulanan teknik, gerekse süslemede seçilen kompozisyon, motifler, hem döneminin hem

³⁰ Bkz.H.Ö. Barışta, *Türk El Sanatları, Kültür Bakanlığı Yayınları*, 2168, Ankara, 1998, S.87-88.

³¹Bkz. H.Kamil Biçici, " Beykoz Camilerinde Yer Alan Bezemeli Duvar Saati Örnekleri", Sdü.Sos.Bil.Der., Sayı: 30, Aralık, Isparta 2013, S.155-176; H.Kamil Biçici, "Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde Sergilenen Cami Saatlerinin Sanat Tarihi Açısından İncelenmesi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* Volume 9/10 Fall 2014, Ankara, S. 115-147.

³² Bkz. Acun, 1981, a.g.m.,s.660

³³ Bkz. Acun, 1981, a.g.m., s.660.

de çeşmelerde yer alan bezemeler ile benzerlikler göstermektedir. Çeşme yüzlerinde kullanılan benzer öğeler çeşme XX. yüzyılda yapılmasına rağmen daha çok XVIII-XIX. yüzyılın beğenisine hitap etmektedir. Türk taş süsleme sanatının her yapılan eserin kendine özgü bir üslup bütünlüğünün ve süsleme anlayışının olduğu da unutulmamalıdır. birbirine benzer motiflerin yanında, değişik unsurların da yer aldığı, panolar arasında tam anlamıyla bir kompozisyon bütünlüğü bulunmadığı Hamidiye Saatli Çeşmesinin süslemeleri Türk plastik sanatları açısından önemli olmasının yanında, gereken yerinin almasına özen gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

- Acun, Hakkı (1981). "Yozgat ve Yöresindeki Türk Devri Yapıları", *Vakıflar Dergisi*, S.XIII, Ankara, s.635-715.
- Acun, Hakkı (1994). *Anadolu Saat Kuleleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. Ankara.
- Acun, Hakkı (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2011.
- Arık, R. (1988). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Arseven, C. Esad (1983). "Çeşme" Maddesi, *Sanat Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, s.389- 391.
- Arseven, C. Esad (1983). "Sebil" Maddesi, *Sanat Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, s.1772- 1774.
- Avcı, C. (1977). "Türk Sanatında Aynalı Yazılar ", *Kültür ve Sanat*, Sayı:5, İstanbul, 20- 33.
- Aynur, Hatice-Karateke, Hakan T. (1995). III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri, İstanbul.
- Barıştta, H.Örcün (1989). *İstanbul Çeşmeleri, Bereketzade Çeşmesi*, İstanbul.
- Barıştta, H.Örcün (1993). *Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Barıştta, H.Örcün (1995). *İstanbul Çeşmeleri, Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi*, Ankara.
- Barıştta, H.Ö. (1998). *Türk El Sanatları, Kültür Bakanlığı Yayınları*, 2168, Ankara.
- Barıştta, H.Örcün (2002). Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C.12, Ankara, s.242-246.
- Biçici, H.Kamil (2009). "Tire Müzesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XX.yy.)", *A.Ü.İlahiyat Fak.Der.C.50,S.1*, s.109-150.
- Biçici, H.Kamil (2013), " Tire Yalınayak Cami Şadırvanında Bulunan Bezemeler", *JASSS, The Journal of Academic Social Science Studies*, S.6/7, Lorient/Fransa, s.217-246.
- Biçici, H.Kamil (2013), " Muğla Ortakent'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları-II", *JASSS, The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, C.6, S. 2, Lorient/Fransa, February 2013, s.1373-1436.

- Biçici, H.Kamil (2013). "Beykoz Camilerinde Yer Alan Bezemeli Duvar Saati Örnekleri", *SDÜ.Sos.Bil.Der.*, Sayı: 30, Aralık, Isparta, s.155-176.
- Biçici, H.Kamil (2014). "ANKARA VAKIF ESERLERİ MÜZESİNDE SERGİLENEN CAMİ SAATLERİNİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/10 Fall 2014, Ankara, s. 115-147.
- Biçici, H.Kamil (2017). "ÖDEMİŞ YILDIZ KENT ARŞİV MÜZESİ'NDE (ÖYKAM) VE TİRE KENT MÜZESİ'NDE BULUNAN BEZEMELİ TÜFEKLERİN VE PİŞTOVLARIN/TABANCALARIN SANAT TARİHİ YÖNÜNDEN İNCELENMESİ", *İNJOSOS AL-FARABI, FARABI ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ*, s.104-125.
- Biçici, H.Kamil (2020), *Çeşme Kalesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşları*, İKSAD, Gaziantep.
- Cansever, Meltem (Haziran 2009), *Türkiye'nin Kültür Mirası 100 Saat Kulesi*, İstanbul: NTV Yayınları, s. 217.
- Çetintaş, S. (1944). "Türklerde Su, Sebil, Çeşme", *Güzel Sanatlar Dergisi*, C.V, İstanbul, s.124-145.
- Denktaş, Mustafa (2000). *Karaman Çeşmeleri*, Kayseri.
- Egemen, A. (1993). *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul.
- Ersoy, Bozkurt (1988). "Bergama'da Kurşunlu ve Şadırvanlı Camileri", *Vakıflar Dergisi*, C.20, Ankara, s.95-104.
- Eyice, Semavi (1994). "Ahmed III. Meydan Çeşmesi" Maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, s.192-193.
- Eyice, Semavi (1982). "Ayasofya Sebilleri" Maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1982, s.462-463.
- Eyice, Semavi (1993). "Çeşme" Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, s.284- 287.
- Eyice, Semavi (1994). "Çukur Çeşme" Maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, s.537.
- Eyice, Semavi (1968). "Sebil" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C.5/2, İstanbul, s.1214/95- 98.
- Kara, Pilehvarian Nuran (2002). "Osmanlı Çeşme Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.12, Ankara, s.247-253.
- Kara, Pilehvarian-Nuran Nur Urfalıoğlu-Lütfi Yazıcıoğlu (2004). *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, İstanbul.
- Küçüköğlü, H. (1998). *Minyatürden Kavramsala Türk Sanatında Natürmort*, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış

- Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kumbaracılar, İzzet (1938). *İstanbul Sebilleri*, İstanbul.
- Ödekan, Ayla (1994). "Çeşmeler" Maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, s.490.
- Ödekan, Ayla (1994). "Sebiller" Maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, s.481- 482.
- Ödekan, Ayla, "Selsebil" Maddesi, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1997,s.1631.
- Ödekan, Ayla (1997). "Şadırvan" Maddesi, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, s.1719.
- Önge, Yılmaz (1991). "Fıskiyeli Türk Çeşmeleri", *Vakıflar Dergisi*, S.22, Ankara, s.99- 103.
- Özdeniz, E. (1995). *İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri*, İstanbul.
- Özyurt, Osman (1991). "Teknik Yönleriyle Bazı Konya Camiilerinin Şadırvanları ve "unların Türk Şadırvan Mimarisindeki Yeri", *Vakıflar Dergisi*, S.22, Ankara, s.117-132.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). "Sebil" Maddesi, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, C.3,İstanbul, s.135.
- Renda, G. (1977). *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı, Minyatür ve Duvar Resimleri*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Şapolyo, Benhan (1967). "Türk Çeşmeleri", *Önasya Dergisi*, C.3, Ankara, s.10-11.
- Şapolyo, Benhan (1968). "Şadırvanlar", *Önasya Dergisi*, C.3, S.31, İstanbul, s.10-11.
- Şapolyo, Benhan (1968). "Sebiller", *Önasya Dergisi*, C.3, S.30, İstanbul, s.10-11.
- Şerifoğlu, Faruk (1995). *Su Güzeli İstanbul Sebilleri*, İstanbul.
- Tanışık, İ.H. (1943). *İstanbul Çeşmeleri*, C.I, İstanbul.
- Tanışık, İ.H. (1945). *İstanbul Çeşmeleri*, C.II, İstanbul.
- Tansug, Sezer (1965). "18. yy.da İstanbul Çeşmeleri Ve Ayasofya Şadırvanı", *Vakıflar Dergisi*, S.6, İstanbul, s.93-101.
- Tokay, Enver (1951). *İstanbul Şadırvanları*, İstanbul.
- Türkoğlu, S. (1995). "Ağaç Sanatı", *Geleneksel Türk Sanatları*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 44-73.
- Urfalıoğlu, Nur (1999). "Osmanlı Mimarlığında Sebiller", *Osmanlı Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, C.10, Ankara, s.457-468
- Yörükoğlu, Ömer (1987). *Kayseri Çeşmeleri*, Kayseri.
- Yurttaş,,Hüseyin-Özkan, Haldun (2002). *Tarihi Erzurum Çeşmeleri Ve Su Yolları*, Erzurum.

- Yücel, E. (1977). “ Osmanlı Ağaç İşçiliği”, *Kültür ve Sanat*, Sayı:5, İstanbul, 58-71.
- "HAMİDİYE SAATLİ ÇEŞMESİ". yozgatkulturturizm.gov.tr. (Erişim tarihi: 20.11. 2022).
[https://www.wikiwand.com/tr/Hamidiye_Saatli_%C3%87e%C5%9Fmesi_\(Yozgat\)](https://www.wikiwand.com/tr/Hamidiye_Saatli_%C3%87e%C5%9Fmesi_(Yozgat)) (ET. 20.11.2022)
- <https://www.kisa-ozet.org/capanoglu-cesmesi-yozgat/> (ET. 20.11.2022)
- Ankara Vilayet-i Salname-i Resmisi 1325 (1907) Sene-i Hicrisine Mahsus

FOTOĞRAFLAR

Fot.1, Yozgat Hamidiye Saatli Çesmesinin eski bir fotoğrafı, Mustafa Armağan'dan alınmıştır.

Fot.2, Yozgat Hamidiye Saatli Çeşmesi, arkasında Çapanoğlu Camisi

Fot.3, Hamidiye Saatli Çeşmesi güney cephesi

Fot.4, Hamidiye Saatli Çeşmesi güney cephesi

Fot.5, Hamidiye Saatli Çeşmesi güney cephesi

Fot.6, Hamidiye Saatli Çeşmesi güney cephesi

Fot.7, Hamidiye Saatli Çeşmesi güney cephesi

Fot.8, Hamidiye Saatli Çeşmesi güney cephesi

Fot.9, Hamidiye Saatli Çeşmesi güney doğu cephesi

Fot.10, Hamidiye Saatli Çeşmesi güney doğu cephesi

Fot.11, Hamidiye Saatli Çeşmesi güney doğu cephesi

Fot.12, Hamidiye Saatli Çeşmesi
doğu cephesi

Fot.13, Hamidiye Saatli Çeşmesi doğu
cephesi

Fot.14, Hamidiye Saatli Çeşmesi doğu cephesi, çeşmenin saati ve alemi

Fot.15, Hamidiye Saatli Çeşmesi doğu cephesi

Fot.16, Hamidiye Saatli Çeşmesi doğu cephesi

Fot.17, Hamidiye Saatli Çeşmesi doğu cephesi

Fot.18, Hamidiye Saatli Çeşmesi
güney batı cephesi

Fot.19, Hamidiye Saatli
Çeşmesi güney batı cephesi

Fot.20, Hamidiye Saatli Çeşmesi doğu, güney batı cephesi

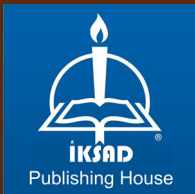
Fot.21, Hamidiye Saatli Çeşmesi güney cephesi

Fot.22, Hamidiye Saatli Çeşmesi güney cephesi

Fot.23, Hamidiye Saatli Çeşmesi güney cephesi

ISBN: 978-625-6380-03-5